

સ્વાધ્યાયનું અજવાળું

ભારતના સંવિધાનના સર્જક, ભારતરત્ન ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરની પાવન સ્મૃતિમાં ગરવા ગુજરાતમાં, ગુજરાત સરકારશ્રીએ ઈ.સ. ૧૯૯૪માં યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશન અને ડિસ્ટન્સ એજ્યુકેશન કાઉન્સિલની માન્યતા મેળવી અમદાવાદમાં ગુજરાતના એક માત્ર મુક્ત વિશ્વવિદ્યાલય ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની સ્થાપના કરી છે.

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરની ૧૨૫મી જન્મજયંતીના અવસરે જ ગુજરાત સરકાર દ્વારા યુનિવર્સિટી માટે અદ્યતન સગવડ સાથે, શાંત જગ્યા મેળવી જ્યોતિર્મય પરિસરનું નિર્માણ કરી આપ્યું. BAOUના સત્તામંડળે પણ યુનિવર્સિટીના આગવા ભવિષ્ય માટે ખૂબ સહયોગ આપ્યો, આપતા રહે છે.

શિક્ષણ એટલે માનવમાં થતું મૂડી રોકાણ, શિક્ષણ લોકસમાજની ગુણવત્તા સુધારણામાં અધિક ફાળો આપી શકે છે. અહીં મને સ્વામી વિવેકાનંદનું શિક્ષણવિષયક દર્શન યાદ આવે છે: ‘જેનાથી ચારિત્ર્યનું ઘડતર થાય, જેનાથી માનસિક ક્ષમતાનું નિર્માણ થાય, જેનાથી બૌદ્ધિક વિકાસ સાધી શકાય અને જેના થકી વ્યક્તિ પગભર બની શકે તેને શિક્ષણ કહેવાય.’

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી શિક્ષણમાં આવા ઉમદા વિચારને વરેલી છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓને ગુણવત્તાયુક્ત, વ્યવસાયલક્ષી, જીવનલક્ષી શિક્ષણની સગવડ ઘરે બેઠાં મળી રહે તેવા પ્રયત્નો મક્કમ બની કરે છે. બહોળા સમાજના લોકોને ઉચ્ચશિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય, છેવાડાના માણસોને ઉત્તમ કેળવણી એમનાં રોજિંદાં કામો કરતાં પ્રાપ્ત થતી રહે. વ્યવસાયિક લોકોને આગળના ભણતરની ઉત્તમ તક સાંપડે અને જીવનમાં પોતાની ક્ષમતાઓ, કૌશલ્યોને પ્રગટ કરી સારી કારકિર્દી ઘડે, સ્વાવલંબી બની ઉત્તમ જીવન જીવતાં સમાજ અને રાષ્ટ્રનિર્માણમાં પોતાનો પ્રદાન આપે એ માટે પ્રયાસરત છે.

‘સ્વાધ્યાય: પરમં તપ:’ ધ્યાનમંત્રને કેન્દ્રમાં રાખીને આ ઓપન યુનિવર્સિટી અહીં પ્રવેશ મેળવતા છાત્રોને સ્વઅધ્યાયન માટે સરળતાથી સમજાય એવા ગુણવત્તાલક્ષી અભ્યાસક્રમ ઉપલબ્ધ કરાવી આપે છે. દરેક વિદ્યાર્થીને પ્રત્યેક વિષયની પાયાની સમજણ મળે તેની કાળજી રાખવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે અને તેમની રુચિ કેળવાય તેવાં પાઠ્યપુસ્તકો નિષ્ણાત અધ્યાપકો દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવે છે. દૂરવર્તી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાની ખેવના રાખતા કોઈપણ ઉંમરના છાત્રોને માટે અભ્યાસસામગ્રી તૈયાર કરવા માટે શિક્ષણવિદ્ સાથે પરામર્શ કરવામાં આવે છે. એ પછી જ માળખું રચી અભ્યાસ સામગ્રીને પુસ્તક સ્વરૂપે છાત્રોના કરકમળોમાં અપાય છે. જેનો ઉપયોગ કરીને વિદ્યાર્થીઓ સંતોષપ્રદ અનુભવ કરી શકે છે.

યુનિવર્સિટીના તજજ્ઞ અધ્યાપકો ખૂબ જ કાળજીથી આ અભ્યાસક્રમોનું લેખન કરે છે. વિષય નિષ્ણાત પ્રોફેસર્સ દ્વારા તેનું પરામર્શન થયા પછી જ પરિણામલક્ષી અભ્યાસ સામગ્રી યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓને પહોંચે છે. ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી જ્ઞાનનું કેન્દ્રબિંદુ બની રહી છે. વિદ્યાર્થીઓને ‘સ્વાધ્યાય ટેલિવિઝન’, ‘સ્વાધ્યાય રેડિયો’ જેવાં દૂરવર્તી ઉપાદાનો થકી પણ એમનાં ઘરમાં શિક્ષણ પહોંચાડવાનો પુરુષાર્થ થઈ રહ્યો છે. ઉમદા હેતુ, શ્રેષ્ઠ ધ્યેયને આંબવા પરિશ્રમ રત યુનિવર્સિટીના જ્ઞાનની પરબસમા અધ્યાપકો તેમજ કર્મઠ કર્મચારીગણને અભિનંદન અને અમારી યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓ સફળ થવા ખૂબ મહેનત કરી, જીવન સફળ કરવાની સાથે જીવન સાર્થક કરે એવી પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું.

અસ્તુ.

કુલપતિશ્રી ડૉ. અમીબહેન ઉપાધ્યાય

ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, ‘જ્યોતિર્મય પરિસર’,
સરખેજ-ગાંધીનગર હાઈવે, છારોડી, અમદાવાદ.

નિદર્શન (Direction)

- પ્રો.(ડૉ.) અમી ઉપાધ્યાય નિયામક, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
કુલપતિ, ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- પ્રો. (ડૉ.) પ્રિયાંકી વ્યાસ અધ્યક્ષશ્રી, સમાજકાર્ય તથા પ્રોફેસર, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ એન્ડ
સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

સંપાદક (Editor)

- ડૉ. સંજય પટેલ BSW & MSW કોર્સ કો-ઓર્ડિનેટર અને આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ
એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

સહ-સંપાદક (Co-Editor)

- શ્રી આશિષ વસાવા આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજકાર્ય, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- ડૉ. ભાગ્યશ્રી રાજપૂત BSW & MSW કોર્સ સભ્ય સચિવ અને આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ
એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- ડૉ. જયેશ પરમાર આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- ડૉ. શિલ્પા રાજયગુરુ આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- શ્રી કરણસિંહ પરમાર આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

વિષય સમિતિ (Subject Committee)

- પ્રો. (ડૉ.) પ્રિયાંકી વ્યાસ અધ્યક્ષશ્રી, સમાજકાર્ય તથા પ્રોફેસર, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ એન્ડ
સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- ડૉ. સંજય પટેલ BSW & MSW કોર્સ કો-ઓર્ડિનેટર અને આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ
એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- પ્રો.(ડૉ.) મગનભાઈ પરમાર અધ્યક્ષશ્રી, સમાજકાર્ય વિભાગ, પારુલ યુનિવર્સિટી, વડોદરા
- પ્રો.(ડૉ.) ભાવના મહેતા અધ્યક્ષશ્રી, સમાજકાર્ય વિભાગ, એમ. એસ. યુનિવર્સિટી, વડોદરા
- ડૉ. ભાગ્યશ્રી રાજપૂત BSW & MSW કોર્સ સભ્ય સચિવ અને આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ
એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

વિષય પરામર્શન (Subject Review)

- ડૉ.રવિન્દ્ર પંચોલી ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સોશિયલ વર્ક & રૂરલ ડેવલપમેન્ટ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

અનુવાદક (Translator)

- ડૉ. ભાગ્યશ્રી રાજપૂત આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

ભાષા પરામર્શન (Language Review)

- પ્રિ. ઘનશ્યામ ગઢવી નિવૃત્ત આચાર્ય, શ્રીમતી ચૌધરી સાર્વજનિક કોલેજ, મહેસાણા

પ્રકાશક (Publisher)

- કુલસચિવ ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

પ્રકાશન વર્ષ : 2024 (પ્રથમ આવૃત્તિ)

ISBN NO: 978-93-5598-771-6

978-93-5598-771-6

: સર્વાધિકાર સુરક્ષિત :

આ પાઠ્યપુસ્તક ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીના ઉપક્રમે વિદ્યાર્થીલક્ષી સ્વઅધ્યયન હેતુથી દૂરવર્તી શિક્ષણના ઉદ્દેશને કેન્દ્રમાં રાખી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેના સર્વાધિકાર સુરક્ષિત છે. આ અભ્યાસસામગ્રીનો કોઈ પણ સ્વરૂપમાં ઉપયોગ કરતાં પહેલાં ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની લેખિત પરવાનગી લેવાની રહેશે.

Acknowledgement
The content in this book is modifications based on the work created and shared by The Tamil Nadu Open University – TNOU for the subject Bachelor of Social Work - BSW used according to terms described in Creative Commons Attribution- Share Alike 4.0 International (CC BY-SA 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

BSW – 102 સમાજકાર્ય: સમાજશાસ્ત્ર અને મનોવિજ્ઞાન

વિભાગ- 1 સામાજિક ખ્યાલ અને સમાજકાર્ય

વિદ્યાર્થી મિત્રો, સમાજકાર્ય: સમાજશાસ્ત્ર અને મનોવિજ્ઞાનમાં વિભાગ – 1 સામાજિક ખ્યાલ અને સમાજકાર્યમાં 1 થી 8 એકમનો પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. સમાજકાર્ય, સમાજશાસ્ત્ર અને મનોવિજ્ઞાન આ શાસ્ત્રો વચ્ચેનો સહસંબંધ તફાવત અને ક્યાં તે જુદા પડે છે તેના વિશે સવિસ્તાર માહિતી આપવામાં આવી છે. એકમ એક સમાજકાર્ય અને સમાજશાસ્ત્રનો પરિચય જેમાં સમાજકાર્યનું કાર્યક્ષેત્ર તેનો વૈજ્ઞાનિક અર્થ અને સમાજશાસ્ત્ર સાથે તેનો સંબંધ દર્શાવવામાં આવ્યો છે. સમાજશાસ્ત્ર એ સિદ્ધાંત રચવાનું કાર્ય કરે છે. તો સમાજકાર્ય તે સિદ્ધાંતોનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરે છે. તેમજ સમાજશાસ્ત્ર એટલે સમાજનો વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ દ્વારા અભ્યાસ કરતું શાસ્ત્ર એનું વિષયવસ્તુ, મહત્વ વિષે ખ્યાલ મળી રહે છે. એકમ બેમાં સમાજના મૂળભૂત તત્ત્વો જે સમાજના સંગઠન અને કાર્ય માટે આવશ્યક છે. સમાજના મૂળભૂત તત્ત્વો જેવા કે વ્યક્તિ, સમૂહ, સંબંધો, સાંસ્કૃતિક તત્ત્વો, સંસ્થા, માન્યતાઓ અને મૂલ્યો, વિનિમય, સંયુક્ત લક્ષ્ય આ તત્ત્વો સાથે સમાજ તેના સભ્યો વચ્ચે સહકાર અને સંવાદને પ્રોત્સાહન આપે છે જે સમાજકાર્યમાં મહત્વનું છે. એકમ ત્રણમાં વસ્તી વિષયક પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. જેમાં વસ્તી વિષયક પરિચયના મુખ્ય મુદ્દો જેવા કે વસ્તીનો અર્થ, વસ્તી વૃદ્ધિ દર, વસ્તી ઘનત્વ, વસ્તીની મર્યાદા અને અસર વગેરે જેવી બાબતોની માહિતી આપવામાં આવી છે. એકમ ચાર સમાજનો દ્રષ્ટિકોણ એ વ્યક્તિગત જીવન અને સામૂહિક વ્યવહાર પર સમાજની માન્યતાઓ અને પરંપરાના પ્રભાવ પર આધાર રાખે છે. દરેક સમાજ પોતાની ઐતિહાસિક પરંપરાઓ, સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો અને આધુનિકતાના સ્વીકારના આધારે દ્રષ્ટિકોણ વિકસાવે છે જે અંગેની વિગતે માહિતી આપવામાં આવી છે. જ્યારે એકમ પાંચમાં સમાજ - સંસ્કૃતિ, સ્તરીકરણ, સામાજિક નિયંત્રણ, જાતિ અને વર્ગ વ્યવસ્થા વિષે સમાજકાર્ય અને સમાજશાસ્ત્રીય પરિપ્રેક્ષ્યથી તેની સમજૂતી આપવામાં આવી છે તેમજ વૈજ્ઞાનિક અને વ્યવહારુ અભિગમ દ્વારા જાતિ, વર્ગ, સમાજ-સંસ્કૃતિ, સમાજનું સ્તરીકરણ અને સમાજના ધારા ધોરણો જળવાઈ રહે અને વિચલિત વર્તન દ્વારા સમાજની સંસ્થાઓમાં અવ્યવસ્થા ઉભી ના થાય તે માટે સામાજિક નિયંત્રણનો ખ્યાલ સમાજકાર્યમાં કઈ રીતે ઉપયોગી છે તે અંગેની સમાજ આપવામાં આવી છે.

વિદ્યાર્થી મિત્રો, એકમ છ દ્વારા સમય મુજબ સમાજમાં આવતાં પરિવર્તન વિષે વિસ્તૃત સમજૂતી આપવામાં આવી છે જેમાં સમાજની સંરચના, ખ્યાલ, મૂલ્યો જેવા ક્ષેત્રોમાં આવતાં પરિવર્તન સમાજની સંસ્થાઓમાં આવતાં પરિવર્તન વિષે વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે. એકમ સાત ભારતમાં સામાજિક સુધારણાની ચળવળો જેમાં સમાજસુધારકો દ્વારા જે સમાજના કુરિવાજો ને નાબૂદ કરવાની લડત હતી તેના વિષે તમે વિસ્તૃત માહિતી મેળવી શકશો. એકમ આઠ સામાજિક સંસ્થાઓ તરીકે લગ્ન અને કુટુંબ, ધર્મ, શિક્ષણ જે સમાજની પાયાની સંસ્થાઓ છે તેમાં સમાજકાર્ય, સમાજશાસ્ત્ર અને મનોવિજ્ઞાન કઈ રીતે સંકળાયેલ છે તેમની વચ્ચે શું સમાનતા અને તફાવત રહેલો છે તેના વિશે યોગ્ય માર્ગદર્શન ચોક્કસપણે મળશે.

વિભાગ – 1 : સામાજિક ખ્યાલ અને સમાજકાર્ય

1. એકમ - 1	સમાજકાર્ય અને સમાજશાસ્ત્રનો પરિચય	01
2. એકમ - 2	સમાજના મૂળભૂત તત્વો	12
3. એકમ - 3	વસ્તી વિષયક પરિચય	20
4. એકમ - 4	સમાજના દ્રષ્ટિકોણ	26
5. એકમ - 5	સમાજ - સંસ્કૃતિ, સ્તરીકરણ, સામાજિક નિયંત્રણ, જાતિ અને વર્ગ વ્યવસ્થા	36
6. એકમ - 6	સામાજિક પરિવર્તન	50
7. એકમ - 7	ભારતમાં સામાજિક સુધારણાની ચળવળો	63
8. એકમ - 8	સામાજિક સંસ્થાઓ તરીકે લગ્ન અને કુટુંબ, ધર્મ, શિક્ષણ	77

સમાજકાર્ય અને સમાજશાસ્ત્રનો પરિચય

-: રૂપરેખા :-

- 1.0 એકમના હેતુઓ
- 1.1 પ્રસ્તાવના
- 1.2 સમાજશાસ્ત્રનો અર્થ, વ્યાખ્યાઓ, સમાજશાસ્ત્રના કાર્યક્ષેત્ર, અવકાશ
 - ઔપચારિક શાળા
 - અનૌપચારિક શાળા
- 1.3 સમાજની મૂળભૂત વિભાવનાઓ
 - સામાજિક મોર્ફોલોજી
 - સામાજિક નિયંત્રણ
 - સામાજિક પ્રક્રિયાઓ
 - સામાજિક રોગવિજ્ઞાન
- 1.4 સારાંશ
- 1.5 તમારી પ્રગતિ તપાસો
- 1.6 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 1.7 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો
- 1.8 સંદર્ભ સૂચિ
- 1.9 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો

1.0 એકમના હેતુઓ

- સમાજશાસ્ત્રનો અર્થ, વ્યાખ્યાઓ, સમાજશાસ્ત્રના કાર્યક્ષેત્ર વિશે સમજી શકશો.
- સમાજની મૂળભૂત વિભાવનાઓ, સામાજિક વસ્તીશાસ્ત્ર વિશે જાણકારી મેળવી શકશો.
- સામાજિક નિયંત્રણ, સામાજિક પ્રક્રિયાઓ સામાજિક રોગવિજ્ઞાન વિશેનો ખ્યાલ મેળવી શકશો.

1.1 પ્રસ્તાવના

સમાજશાસ્ત્ર એ માનવ સમાજનો અભ્યાસ છે જેમાં સામાજિક વર્તણૂક, સામાજિક વ્યવસ્થા, સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા અને સામાજિક સંબંધો કે જેનો આપણે રોજબરોજના જીવનમાં અનુભવ કરીએ છીએ અથવા તેમાંથી પસાર થઈએ છીએ તેના વિશે અભ્યાસ છે. સમાજશાસ્ત્ર એ એક વિજ્ઞાન છે જે સમગ્ર સમાજનો અભ્યાસ કરે છે. અને માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો મૂકે છે જે આપણે એક વ્યક્તિ, જૂથ અથવા સમુદાયને લક્ષમાં રાખીને અભ્યાસ કરે છે.

સમાજશાસ્ત્ર એ માનવ સામાજિક સંબંધો અને સંસ્થાઓનો અભ્યાસ છે. સમાજશાસ્ત્રનો વિષય વૈવિધ્યસભર છે, જેમાં કુટુંબથી લઈને રાજ્ય સુધી, જાતિ અને સામાજિક વર્ગના વિભાજનથી લઈને એક સામાન્ય સંસ્કૃતિની સહિયારી માન્યતાઓ અને સામાજિક સ્થિરતાથી લઈને સમગ્ર સમાજમાં આમૂલ પરિવર્તન સુધીનો સમાવેશ થાય છે. અભ્યાસના આ વૈવિધ્યસભર વિષયોના અભ્યાસને એકીકૃત કરવું એ સમાજશાસ્ત્રનો હેતુ છે કે માનવીય ક્રિયા અને ચેતના બંને આસપાસના સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક બંધારણો દ્વારા કેવી રીતે આકાર લે છે.

સમાજશાસ્ત્રીઓ મુખ્ય સામાજિક પ્રક્રિયાઓની આપણી સમજને વિકસાવવા અને સમૃદ્ધ બનાવવા માટે સામાજિક જીવન વિશેના પુરાવાઓના સાવચેતીપૂર્વક એકત્રીકરણ અને વિશ્લેષણ પર ભાર મૂકે છે. સમાજશાસ્ત્રીઓની સંશોધન પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ વૈવિધ્યસભર છે. સમાજશાસ્ત્રીઓ જૂથોના રોજિંદા જીવનનું અવલોકન કરે છે અને મોટા પાયે સર્વે કરે છે આ ઉપરાંત ઐતિહાસિક દસ્તાવેજોનું અર્થઘટન કરે છે અને વસ્તી ગણતરીના ડેટાનું વિશ્લેષણ કરે છે, ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓનો અભ્યાસ કરે છે. આ ઉપરાંત સમાજશાસ્ત્ર જૂથોના સહભાગીઓની મુલાકાત લે છે અને પ્રયોગશાળા પ્રયોગો કરે છે. સમાજશાસ્ત્રની સંશોધન પદ્ધતિઓ અને સિદ્ધાંતો સમકાલીન વિશ્વમાં માનવ જીવન અને સામાજિક સમસ્યાઓ અને સંભાવનાઓને આકાર આપતી સામાજિક પ્રક્રિયાઓમાં શક્તિશાળી આંતરદષ્ટિ આપે છે.

સમાજશાસ્ત્ર એ સામાજિક વિજ્ઞાનની એક શાખા છે જે માનવ સામાજિક માળખું અને પ્રવૃત્તિ વિશેના જ્ઞાનને વિકસાવવા અને સુધારવા માટે પ્રયોગમૂલક તપાસ અને જટિલ વિશ્લેષણની વ્યવસ્થિત પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરે છે. કેટલીક વાર લાભ માટે રચાયેલ સરકારી નીતિઓના અનુસંધાનમાં આવા જ્ઞાનને લાગુ કરવાના ધ્યેય સાથે સામાન્ય સામાજિક કલ્યાણ તેનો વિષય સુક્ષ્મ સ્તરથી વિશાળ સ્તર સુધીનો છે. માઈક્રોસોશિયોલોજીમાં સામ-સામે ક્રિયાપ્રતિક્રિયામાં લોકોના અભ્યાસનો સમાવેશ થાય છે. મેક્રોસોશિયોલોજીમાં વ્યાપક સામાજિક પ્રક્રિયાઓનો અભ્યાસ સામેલ છે.

સમાજશાસ્ત્ર એ પદ્ધતિ અને વિષય બંનેની દ્રષ્ટિએ એક વ્યાપક પ્રક્રિયા છે. તેના પરંપરાગત વ્યવસ્થામાં સામાજિક સંબંધો, સામાજિક સ્તરીકરણ, સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા, સંસ્કૃતિ અને વિચલનનો સમાવેશ થાય છે અને તેના અભિગમોમાં ગુણાત્મક અને માત્રાત્મક સંશોધન તકનીક બંનેનો સમાવેશ થાય છે. માનવીઓ જે કરે છે તે સામાજિક બંધારણ અથવા સામાજિક પ્રવૃત્તિની શ્રેણીમાં બંધબેસે છે, સમાજશાસ્ત્ર ધીમે ધીમે આર્થિક પ્રવૃત્તિ, આરોગ્યની અસમાનતાઓ અને સામાજિક પ્રવૃત્તિની ભૂમિકાના અભ્યાસ જેવા દૂરના વિષયો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે.

1.2 સમાજશાસ્ત્રનો અર્થ, વ્યાખ્યાઓ ડો કાર્યક્ષેત્ર (અવકાશ)

સમાજશાસ્ત્રના પિતા ઓગસ્ટ કોમ્ટેએ સૌપ્રથમ 1839માં ‘સમાજશાસ્ત્ર’ શબ્દની કલ્પના કરી હતી. તેમણે નવા વિજ્ઞાનને સામાજિક ભૌતિકશાસ્ત્ર નામ આપવાનો ઈરાદો રાખ્યો હતો, પરંતુ બેલ્જિયન વિદ્વાન એડોલ્ફ ક્વેટલેટે સમાજના આંકડાકીય અભ્યાસ કરવાનું શરૂ કર્યા પછી તેમણે આ શબ્દને નકારી કાઢ્યો હતો. અને તેના ક્ષેત્રને એન્ડેવર સોશિયલ ફિઝિક્સ કહે છે.

સમાજશાસ્ત્ર શબ્દ લેટિન શબ્દ ‘સોસિયસ’ અને ગ્રીક શબ્દ “લોગસ” નું સંયોજન છે, લોગસ ઉચ્ચ સ્તરના અભ્યાસ અને સમાજને સમાજ તરફ નિર્દેશ કરે છે. આમ, વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ, સમાજશાસ્ત્રનો અર્થ થાય છે સમાજનો અત્યંત સામાન્યકૃત અથવા અમૂર્ત સ્તરનો અભ્યાસ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, સમાજશાસ્ત્રનો વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રનો અર્થ ‘સમાજનું વિજ્ઞાન’

છે.

સમાજશાસ્ત્ર એ સમગ્ર સમાજનું વિજ્ઞાન છે. અન્ય કોઈ સામાજિક વિજ્ઞાન સમાજનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવાનો પ્રયાસ કરતું નથી. ઈતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, રાજકીય વિજ્ઞાન, માનવશાસ્ત્ર, મનોવિજ્ઞાન વગેરે જેવા સામાજિક વિજ્ઞાન સમાજના ચોક્કસ પાસાઓ સાથે કામ કરે છે. રાજકીય વિજ્ઞાન રાજકીય સંસ્થાઓ અને રાજકીય પ્રવૃત્તિઓ સાથે અભ્યાસ કરે છે. સમાજશાસ્ત્ર એ જૂથોનો અભ્યાસ છે. ઘણા સમાજશાસ્ત્રીઓના મતે, સમાજશાસ્ત્ર માણસનો સમૂહના સભ્ય તરીકે અને સંસ્કૃતિમાં સહભાગી તરીકે અભ્યાસ કરે છે. માણસ ક્યારેય એકલતામાં રહેતો નથી. એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે જૂથ એ સમાજશાસ્ત્રનું હાર્દ છે, વ્યક્તિગત માનવ નથી. સમાજશાસ્ત્ર માનવનો તેમના જૂથ સંબંધોમાં, જૂથો અને જૂથોની દ્રષ્ટિએ માનવ વર્તનનો અભ્યાસ કરે છે.

સમાજશાસ્ત્રીય કલ્પના એ સમાજશાસ્ત્રનો કેન્દ્રિય ખ્યાલ છે, જે સમાજશાસ્ત્રીઓને વ્યક્તિગત અનુભવો અને મોટા સામાજિક મુદ્દાઓ વચ્ચે જોડાણ બનાવવાની મંજૂરી આપે છે. ઉદાહરણ તરીકે, શું તમે જાણો છો કે ઔદ્યોગિક વિશ્વમાં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં કિશોરવયની ગર્ભાવસ્થાનો સૌથી વધુ દર છે? આ વલણને સમજવા માટે, સમાજશાસ્ત્રીઓ વિવિધ સામાજિક સમસ્યાઓનો અભ્યાસ કરવા અને જોડાણો બનાવવા માટે વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરે છે, જેમ કે શાળાઓમાં લૈંગિક શિક્ષણ, મીડિયામાં જાતીયકરણ, ગરીબી અને કિશોરવયની જાતીય પ્રવૃત્તિ અને ગર્ભાવસ્થાના વ્યક્તિગત મુદ્દા.

સમાજશાસ્ત્રને ‘સમાજનું વિજ્ઞાન’ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે અર્થશાસ્ત્ર અને રાજકારણ સમાજની બહારની વસ્તુ નથી. પરંતુ વિજ્ઞાનની વિશેષતાઓ અનુસાર આ બે મુદ્દાઓ અલગ-અલગ વિજ્ઞાનમાં સ્થાપિત થયા છે. સમાજશાસ્ત્ર સમાજના અમુક ક્ષેત્રોમાં વધુ ભાર આપે છે, જેમાં અન્ય સામાજિક વિજ્ઞાનમાં પૂરતું મહત્વ નથી. આ વિશેષતાના આધારે, સામાજિક વિજ્ઞાનને એક વિશિષ્ટ સામાજિક વિજ્ઞાન તરીકે સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું છે.

આ એકમમાં મૂળભૂત સમાજશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતોની શ્રેણી રજૂ કરીએ છીએ, જેથી તમે તમારી પોતાની સમાજશાસ્ત્રીય કલ્પના વિકસાવી શકો. સમાજશાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ અને કેટલાક મુખ્ય સમાજશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતો અને સંશોધન પદ્ધતિઓ વિશે અભ્યાસ કરીએ છીએ. વિચલન અને જાતિવાદના વિષયોનું પણ અન્વેષણ કરીએ છીએ. જેમ જેમ અભ્યાસક્રમમાં આગળ વધીએ છીએ તેમ, તમે જે વિષયો અને સિદ્ધાંતો વિશે વાંચો છો તેને તમારા પોતાના જીવનના અનુભવો સાથે જોડીને તમારી સમાજશાસ્ત્રીય કલ્પનાને વિકસાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.

બધા સમાજશાસ્ત્રીઓ વ્યક્તિઓના અનુભવોમાં રસ ધરાવે છે અને તે અનુભવો સામાજિક જૂથો અને સમગ્ર સમાજ સાથેની ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ દ્વારા કેવી રીતે આકાર લે છે. સમાજશાસ્ત્રી માટે, વ્યક્તિ જે વ્યક્તિગત નિર્ણયો લે છે તે શૂન્યાવકાશમાં અસ્તિત્વમાં નથી.

“સામાન્ય” કુટુંબ હવે પાછલા દાયકાઓ કરતા ઘણું અલગ છે જ્યારે મોટાભાગના પરિવારોમાં તેમના અપરિણીત બાળકો સાથેના ઘરમાં રહેતા પરિણીત માતાપિતાનો સમાવેશ થતો હતો. અપરિણીત યુગલો, સમલિંગી યુગલો, સિંગલ-પેરેન્ટ અને એકલ-પુષ્પ પરિવારોની ટકાવારી વધી રહી છે, તેમજ વિસ્તૃત પરિવારોની સંખ્યા વધી રહી છે, જેમાં પરિવારના વિસ્તૃત સભ્યો જેમ કે દાદા દાદી, પિતરાઈ અથવા પુષ્પ વયના બાળકો સાથે રહે છે.

વ્યાખ્યાઓ:

- ‘સમાજશાસ્ત્ર સામાજિક ક્રિયાનો અભ્યાસ છે’ - મેક્સ વેબર

- ‘સમાજશાસ્ત્ર એ સમાજનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ છે’ - ઓગસ્ટે કોમ્ટે.
- ‘સમાજશાસ્ત્ર એ સામૂહિક વર્તનનો અભ્યાસ છે’ - પાર્ક બર્જૂસ.
- ‘સમાજશાસ્ત્ર એ સામાજિક સંસ્થાઓ દ્વારા સામાજિક તથ્યોનો અભ્યાસ છે’ - એમિલ દુર્ખિમ.
- ‘સમાજશાસ્ત્ર એ સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાના આધારે સામાજિક જૂથોનો અભ્યાસ છે’ - જ્યોર્જ સિમેલ.
- ‘સમાજશાસ્ત્ર એ સામાજિક-સાંસ્કૃતિક ઘટનાઓનું સામાન્યીકરણ વિજ્ઞાન છે જે તેમના સામાન્ય સ્વરૂપ, પ્રકારો અને મેનીફોલ્ડ ઈન્ટરકનેક્શનમાં જોવામાં આવે છે’ પી.એ. સોરોકિન
- ‘સમાજશાસ્ત્ર એ ઉત્ક્રાંતિની પ્રક્રિયામાં એકસાથે કામ કરતા ભૌતિક કારણોના સંચાલન દ્વારા સમાજની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ, માળખું અને પ્રવૃત્તિઓને ધ્યાનમાં લેવાનો પ્રયાસ છે’ - ગિરિંગ્સ
- હેનરી ફેર્યાઈલ્ડ સરો ‘પરસ્પર સાથેના સંબંધોમાં માણસ અને તેના માનવ પર્યાવરણનો અભ્યાસ’ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે.
- મોરિસ ગિન્સબર્ગ: સમાજશાસ્ત્રની વિવિધ ત્યાખ્યાઓમાંથી મોરિસ ગિન્સબર્ગે આપેલી વ્યાખ્યા વધુ સંતોષકારક અને વ્યાપક લાગે છે. તેમણે સમાજશાસ્ત્રને નીચેની રીતે વ્યાખ્યાયિત કર્યું છે. ‘સૌથી વ્યાપક અર્થમાં, સમાજશાસ્ત્ર એ માનવ ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ અને આંતર-સંબંધોનો અભ્યાસ છે, તેમની પરિસ્થિતિઓ શુદ્ધ પરિણામો છે’.

સમાજશાસ્ત્રનો કાર્યક્ષેત્ર:

સમાજના બદલાતા સ્વરૂપને કારણે, તે કહેવું મુશ્કેલ છે કે અવકાશ શું છે તે ઉપરાંત આપણે સમાજશાસ્ત્રની વ્યાખ્યા પણ કરી શકતા નથી. અવકાશનો અર્થ છે વિષયવસ્તુ અથવા અભ્યાસના ક્ષેત્રો અથવા વિષયની સીમાઓ. આપણે કોઈ ચોક્કસ વિષયમાં જે ભણવાનું હોય છે તેને તેના અવકાશ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. દરેક વિજ્ઞાનનું પોતાનું સંશોધન ક્ષેત્ર છે. જેના વગર વિજ્ઞાનનો વ્યવસ્થિત અભ્યાસ કરવો મુશ્કેલ બની જાય છે .

જો કે, સમાજશાસ્ત્રના અવકાશને લગતી બે મુખ્ય શાળાઓ છે:

- (1) વિશેષજ્ઞ અથવા ઔપચારિક શાળા
- (2) અનોઔપચારિક શાળા.

ઔપચારિક શાળા સમાજશાસ્ત્ર અનુસાર વિશિષ્ટ રીતે વ્યાખ્યાયિત ક્ષેત્ર સાથે સામાજિક વિજ્ઞાન તરીકે કલ્પના કરવામાં આવી હતી. આ શાળામાં તેના મુખ્ય હિમાયતી તરીકે જ્યોર્જ સિમેલ, ફર્ડિનાન્ડ ટોનીસ, આલ્ફ્રેડ વીરકાન્ડ અને લીઓપોર્ડ વોન વિઝ હતા. બીજી બાજુ, ડુર્કહેમ, હોબ્સબૉમ અને સોરોકિન સાથેની અનોઔપચારિક શાળા એ તમામ સામાજિક વિજ્ઞાન વચ્ચે સંકલનના રા સ્વરૂપમાં સંરૂપિત હિમાયત કરી હતી.

‘સામાજિક એક સ્થિતિસ્થાપક વિજ્ઞાન છે, તેની સીમાઓ ક્યાંથી શરૂ થાય છે અને સમાપ્ત થાય છે તે નક્કી કરવું ખૂબ જ મુશ્કેલ છે.’ કારણ કે તે માનવ જીવનનો અભ્યાસ કરે છે તેથી તેનો અવકાશ ઘણો વિશાળ હોવો જોઈએ. કેટલાક કહે છે કે તે એક વિજ્ઞાન છે, તો કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે કે તેનો મર્યાદિત અવકાશ હોવો જોઈએ, કારણ કે વિશાળ અવકાશનો અભ્યાસ કરવાથી

મુશ્કેલીઓ ઊભી થઈ શકે છે (એટલે કે, પ્રયોગો હાથ ધરવા), અવલોકન વગેરે વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ માટે જરૂરી છે.

● **ઔપચારિક શાળા:**

જ્યોર્જ સિમેલના મતે સમાજ પાસે તેના સ્વરૂપ અનુસાર સામગ્રી છે અને સ્વરૂપ અને સામગ્રી વિના કોઈ સમાજ હોઈ શકે નહીં અને તેને અલગ કરી શકાય છે. તે કહે છે કે સમાજશાસ્ત્ર માત્ર સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરે છે પરંતુ સામગ્રીનો નહીં. દા.ત., સ્પર્ધા સામાજિક પરિબળ અને પરિણામનો અભ્યાસ કરે છે અને આ તે સ્વરૂપ છે જે સ્પર્ધાનું ક્ષેત્ર સામગ્રી છે અને તેનો અભ્યાસ કરવામાં આવતો નથી. સમાજશાસ્ત્ર વિષયવસ્તુનો અભ્યાસ કરતું નથી કારણ કે અન્ય સામાજિક વિજ્ઞાન છે જે સામગ્રીનો અભ્યાસ કરે છે. દા.ત., સમાન સ્વરૂપના કાચના પ્રકારો તેમને વિવિધ પ્રકારની સામગ્રીથી ભરે છે પરંતુ આ કાચનું સ્વરૂપ બદલતું નથી. પછી હવે તમે એક ગ્લાસ લો અને તેમાં એક પછી એક ૩ અલગ અલગ પ્રવાહી ભરો. પરંતુ સામગ્રી પણ બદલાતી નથી અને તેથી આ સ્વરૂપો અને સામગ્રીઓને અલગ કરી શકાય છે. એ જ રીતે, સમાજશાસ્ત્ર સ્વરૂપ નો અભ્યાસ કરે છે અને જો સામગ્રીમાં ફેરફાર હોય તો સ્વરૂપમાં અને અભ્યાસમાં કોઈ ફેરફાર થતો નથી.

તેણે સામાજિક સંબંધોના સ્વરૂપોના અભ્યાસ પર ભાર મુકીને અને સમાજશાસ્ત્રને સ્વતંત્ર વિષય ગણાવ્યો. સિમ્મેલ મુજબ સમાજશાસ્ત્ર એ એક વિશિષ્ટ સામાજિક વિજ્ઞાન છે જે સામાજિક સંબંધોના સ્વરૂપોનું વર્ણન, વર્ગીકરણ, વિશ્લેષણ અને વર્ણન કરે છે અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓને વિવિધ સ્વરૂપો અથવા પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરી અને તેનું વિશ્લેષણ કરવું જોઈએ. સિમેલે દલીલ કરી હતી કે સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ વિવિધ સ્વરૂપો ધરાવે છે. તેમણે સહકાર, સ્પર્ધા, સંઘર્ષ, સંબંધો વગેરે જેવા ઔપચારિક સંબંધોનો અભ્યાસ હાથ ધર્યો. તેમણે જણાવ્યું હતું કે આ સંગઠનોને ઉત્તેજન આપતી રુચિઓ ભલે વૈવિધ્યસભર હોય; જે સ્વરૂપોમાં રુચિઓ સાકાર થાય છે તે હજુ સમાન હોઈ શકે છે. તેમણે માનવીય સંબંધોમાંથી આ સ્વરૂપોને અમૂર્ત કરવાની પ્રક્રિયા પર ભાર મૂક્યો જે વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં સામાન્ય છે. વિરકેન્ફ્ટેના જણાવ્યા મુજબ સમાજશાસ્ત્ર માનસિક અથવા માનસિક સંબંધોના અંતિમ સ્વરૂપો સાથે હોન હોવું જોઈએ જે લોકોને એક સાથે સુગઠિત રાખે છે.

સિમ્મેલના મત મુજબ, સમાજશાસ્ત્ર અને અન્ય વિશેષ વિજ્ઞાન વચ્ચેનો તફાવત એ છે કે તે સમાન વિષયો સાથે અલગ-અલગ રીતે વ્યવહાર કરે છે-સામાજિક સંબંધોની વિવિધ રીતોના કારણે સામાજિક સંબંધો, જેમ કે સ્પર્ધા, શ્રમનું વિભાજન વગેરે સામાજિક જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રો જેમ કે આર્થિક, રાજકીય અને ધાર્મિક, નૈતિક, કલાત્મક પરંતુ સમાજશાસ્ત્રનો વ્યવસાય સામાજિક સંબંધોના આ સ્વરૂપોને વિખેરી નાખવાનો અને અમૂર્તમાં અભ્યાસ કરવાનો છે. આમ, સિમેલના મતે, સમાજશાસ્ત્ર એ ચોક્કસ સામાજિક વિજ્ઞાન છે જે સામાજિક સંબંધોના સ્વરૂપોનું વર્ગીકરણ, વિશ્લેષણ અને વર્ણન કરે છે.

મેક્સ વેબરના મતે- સમાજશાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ્ય સામાજિક વર્તનનું અર્થઘટન અથવા સમજવાનો છે. પરંતુ સામાજિક વર્તન માનવ સંબંધોના સમગ્ર ક્ષેત્રને આવરી લેતું નથી. ખરેખર, તમામ માનવીય આંતર-પ્રક્રિયાઓ સામાજિક નથી. દાખલા તરીકે, બે સાઈકલ સવારો વચ્ચેની અથડામણ એ માત્ર એક કુદરતી ઘટના છે, પરંતુ એકબીજાને ટાળવાના તેમના પ્રયાસો અથવા ઘટના પછી તેઓ જે ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે તે સાચી સામાજિક વર્તણૂક છે. આમ, તેમના મતે, સમાજશાસ્ત્ર સામાજિક સંબંધોના પ્રકારોના વિશ્લેષણ અને વર્ગીકરણ સાથે સંબંધિત છે.

● **અનૌપચારિક શાળા**

અનૌપચારિકની શાળા માને છે કે સમાજશાસ્ત્ર એ સમગ્ર સમાજનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને માત્ર મર્યાદિત સામાજિક સમસ્યાઓના અભ્યાસ સુધી મર્યાદિત ન રહેવું જોઈએ. અનૌપચારિક શાળા સમાજશાસ્ત્રને સામાજિક વિજ્ઞાન અથવા સામાન્ય વિજ્ઞાનનું સંશ્લેષણ બનાવવા માંગે છે, દુર્ભિમ, હોબ-હાઉસ અને સોરોકિન આ દૃષ્ટિકોણને અનુસરે છે. સિન્થેટિક સ્કૂલ ઓફ થોટ એ સમાજશાસ્ત્રના અવકાશની અન્ય મહત્વપૂર્ણ શાળા છે. તે વિચારની ઔપચારિક શાળાની પ્રતિક્રિયામાંથી ઉદભવે છે.

દુર્ભિમના મતે: ‘સમાજશાસ્ત્ર એ સામૂહિક પ્રતિનિધિત્વનું વિજ્ઞાન છે’. તે સમાજમાં લોકોના સંગઠનમાં માને છે. જ્યારે સંગ્રહ હોય ત્યારે સામૂહિક પ્રતિનિધિત્વ માટે વ્યાપક અવકાશ હોવો જોઈએ ત્યાં બહુમતી લોકો હોવા જોઈએ તેથી તે સામાજિક તથ્ય ધરાવે છે, તેથી તેઓ સમાજના વર્તનને માર્ગદર્શન અને નિયંત્રિત કરવામાં નિમિત્ત છે. (તે સામૂહિક પ્રતીકો બહુમતી દ્વારા સ્વીકારવામાં આવે છે અને તેઓ જે કહે છે તે સામાજિક તથ્યો બની જાય છે. આ મદદ કરશે). આ સામાજિક તથ્યો પાછળથી સમાજનો એક ભાગ બની જશે. જ્યારે આપણે સામૂહિક રજૂઆતનો અભ્યાસ કરીએ છીએ ત્યારે સમાજનું સમગ્ર ચિત્ર આપણી સામે આવે છે.

સોરોકિનના મતે: ‘સમાજશાસ્ત્ર એ સામાન્યીકરણનું વિજ્ઞાન છે’. તેમના પુસ્તક ‘સમકાલીન સમાજશાસ્ત્ર’માં તેમણે નોંધ્યું છે કે સમાજશાસ્ત્ર એક સામાન્ય વિજ્ઞાન છે. જે સામાજિક અને બિન-સામાજિક ઘટનાઓના સંબંધની સમાજની સામાન્ય લાક્ષણિકતાઓનો અભ્યાસ કરે છે અને તેના સિદ્ધાંતનું વર્ણન કરવા માટે એક સૂત્ર બનાવે છે.

ગિન્સબર્ગનો મતે: સમાજશાસ્ત્રના મુખ્ય કાર્યોનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે છે. સૌપ્રથમ, સમાજશાસ્ત્ર સામાજિક સંબંધોના પ્રકારો અને સ્વરૂપોનું વર્ગીકરણ પ્રદાન કરવાનો પ્રયાસ કરે છે, ખાસ કરીને જે સંસ્થાઓ અને સંગઠનો તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યા છે. બીજું, તે સામાજિક જીવનના પરિબળોના વિવિધ ભાગો વચ્ચેના સંબંધને નિર્ધારિત કરવાનો પ્રયાસ કરે છે, ઉદાહરણ તરીકે, આર્થિક અને રાજકીય, નૈતિક અને ધાર્મિક, નૈતિક અને કાનૂની, બૌદ્ધિક અને સામાજિક તત્વો ત્રીજે સ્થાને, તે સામાજિક પરિવર્તનની મૂળભૂત પરિસ્થિતિઓને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરે છે.

1.3 સમાજના મૂળભૂત વિભાવનાઓ :

● **સામાજિક મોર્ફોલોજી :**

જે સામાજિક માળખું, સામાજિક જૂથો અને સંસ્થાઓનો અભ્યાસ કરે છે. સામાજિક મોર્ફોલોજી ખાસ કરીને સમાજની રચના સાથે વ્યવહાર કરે છે. સામાજિક મોર્ફોલોજી શબ્દનો સૌપ્રથમ ઉપયોગ સિન્થેટિક સ્કૂલ ઓફ થોટમાં થયો હતો. એમિલ દુર્ભિમ સિન્થેટિક સ્કૂલ ઓફ થોટના મુખ્ય સમર્થકોમાંના એક હતા. આ પરિબળો લોકો અને સામાજિક જૂથો વચ્ચેના સંબંધોને જીવી રીતે અસર કરે છે તે જાણવા માટે સામાજિક મોર્ફોલોજી વસ્તીના કદ, ઘનતા અથવા ગુણવત્તાનું વિશ્લેષણ અને અભ્યાસ કરે છે.

● **સામાજિક નિયંત્રણ:**

‘સામાજિક નિયંત્રણ’ અભ્યાસ-ઔપચારિક તેમજ અનૌપચારિક-સામાજિક નિયંત્રણના માધ્યમો જેમ કે રિવાજ, પરંપરા, નૈતિકતા, ધર્મ, સંમેલન, તેમજ કાયદો, અદાલત, કાયદો વગેરે. તે સમાજની નિયમન કરતી એજન્સીઓ સાથે વ્યવહાર કરે છે. સામાજિક નિયંત્રણ

સામાજિક, આર્થિક અને સંસ્થાકીય માળખા દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે.

● સામાજિક પ્રક્રિયાઓ:

‘સામાજિક પ્રક્રિયાઓ’ ક્રિયાપ્રતિક્રિયાના વિવિધ પ્રકારોનો અભ્યાસ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે જેમ કે સહકાર, સ્પર્ધા, સંઘર્ષ, રહેઠાણ, અલગતા, એકીકરણ, ભિન્નતા વગેરે. સમાજ એ સામાજિક સંબંધોનું નેટવર્ક છે. સામાજિક સંબંધોમાં પદ્ધતિસરની સિસ્ટમ હોય છે. પુરુષો માટે એકલતામાં રહેવું અશક્ય છે. તેઓ હંમેશા જૂથોમાં રહે છે. પોતાના એકીકૃત સ્વભાવને કારણે માણસ પોતાની આસપાસ વિવિધ પ્રકારના સંબંધો સ્થાપિત કરે છે. શબ્દ સામાજિક પ્રક્રિયા એ પરિવર્તનનું વર્ણન કરે છે જે સમય જતાં સમાજમાં સુસંગત હોય છે. જો કે આમાંની ઘણી પ્રક્રિયાઓ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે, સહકાર, સ્પર્ધા અને સંઘર્ષની પ્રક્રિયાઓ સમાજમાં ત્રણ સૌથી સામાન્ય અને સ્થિર છે. આ ત્રણ પ્રક્રિયાઓ, અન્યની સાથે જે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવી છે, તેને સમાજમાં વ્યક્તિઓ વચ્ચેની ક્રિયાપ્રતિક્રિયા તરીકે જોવામાં આવે છે.

● સામાજિક રોગવિજ્ઞાન:

‘સોશિયલ પેથોલોજી’ સામાજિક મેલ-એડજસ્ટમેન્ટ અને ડિસ્ટર્બન્સનો અભ્યાસ કરે છે. તે ગરીબી, ભિક્ષાવૃત્તિ, બેરોજગારી, વધુ પડતી વસ્તી, દેહવ્યાપાર, ગુના વગેરે જેવી વિવિધ સામાજિક સમસ્યાઓના અભ્યાસનો પણ સમાવેશ થાય છે.

ગિન્સબર્ગે સમાજશાસ્ત્રના મુખ્ય કાર્યોનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે:

- સમાજશાસ્ત્ર સામાજિક સંબંધોના પ્રકારો અને સ્વરૂપોનું વર્ગીકરણ પ્રદાન કરવા માંગે છે.
- તે સામાજિક જીવનના વિવિધ પરિબળો વચ્ચેનો સંબંધ નક્કી કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, આર્થિક અને રાજકીય, નૈતિક અને ધાર્મિક, નૈતિક અને કાનૂની, બૌદ્ધિક અને સામાજિક તત્ત્વો.
- તે સામાજિક પરિવર્તન અને દ્રઢતાની મૂળભૂત પરિસ્થિતિઓને દૂર કરવાનો અને સામાજિક જીવનને સંચાલિત કરતા સમાજશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતોને શોધવાનો પ્રયાસ કરે છે.

સમાજશાસ્ત્રનો વ્યાપ ખરેખર ઘણો વિશાળ છે. તે સમાજના તમામ સામાજિક પાસાઓ જેમ કે સામાજિક પ્રક્રિયાઓ, સામાજિક નિયંત્રણ, સામાજિક પરિવર્તન, સામાજિક સ્તરીકરણ, સામાજિક વ્યવસ્થા, સામાજિક જૂથો, સામાજિક રોગવિજ્ઞાન વગેરેનો અભ્યાસ કરે છે.

નિષ્કર્ષ

સૌપ્રથમ, વિવિધ સંસ્થાઓ, સંગઠનો અને સામાજિક જૂથોનું વિશ્લેષણ જે વ્યક્તિઓના સામાજિક સંબંધોના પરિણામો છે તે સમાજશાસ્ત્રની ચિંતાનો વિષય હોવો જોઈએ. બીજું સમાજના વિવિધ ભાગો વચ્ચેની કડીઓનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ ઉદ્દેશ્ય સમાજશાસ્ત્રની કાર્યાત્મક શાળા દ્વારા ન્યાય સાથે વ્યવહાર કરવામાં આવે છે અને માર્ક્સવાદી શાળા પણ આ દૃષ્ટિકોણને મહત્વ આપે છે. આમ, સમાજશાસ્ત્રના વિષયમાં સામાજિક માળખાને પૂરતું મહત્વ આપવું જોઈએ. ત્રીજું સમાજશાસ્ત્ર સામાજિક સ્થિરતા અને સામાજિક પરિવર્તનમાં ફાળો આપતા પરિબળોને સંબોધે છે. ચોથું સમાજશાસ્ત્ર બદલાતી પેટર્નના વલણ અને સમાજમાં થતા ફેરફારો પછીના પરિણામો પણ સમજાવવા જોઈએ.

જો કે સમાજશાસ્ત્ર એક એવી શિસ્તની કોમ્પેની દ્રષ્ટિથી ઉભરી આવ્યું હતું જે વૈજ્ઞાનિક તપાસના અન્ય તમામ ક્ષેત્રોને સમાવી લેશે, તે સમાજશાસ્ત્રનું ભવિષ્ય ન હતું. માનવ સામાજિક

જીવનની તપાસ માટે સમાજશાસ્ત્ર એક વિશિષ્ટ પરિપ્રેક્ષ્ય તરીકે તેનું સ્થાન લીધું છે. ભૂતકાળમાં,

સમાજશાસ્ત્રીય સંશોધન જટિલ, ઔદ્યોગિક સમાજોના સંગઠન અને વ્યક્તિઓ પરના તેમના પ્રભાવ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. આજે, સમાજશાસ્ત્રીઓ વિષયોની વ્યાપક શ્રેણીનો અભ્યાસ કરે છે. દાખલા તરીકે, કેટલાક સમાજશાસ્ત્રીઓ મેકો-સ્ટ્રક્ચરસ પર સંશોધન કરે છે જે સમાજને સંગઠિત કરે છે, જેમ કે જાતિ અથવા વંશીયતા, સામાજિક વર્ગ, લિંગ ભૂમિકાઓ અને કુટુંબ જેવી સંસ્થાઓ. અન્ય સમાજશાસ્ત્રીઓ સામાજિક પ્રક્રિયાઓનો અભ્યાસ કરે છે જે વિચલન, અપરાધ અને છૂટાછેડા સહિત મેકો-સ્ટ્રક્ચરના ભંગાણને રજૂ કરે છે. વધુમાં, કેટલાક સમાજશાસ્ત્રીઓ આંતરવ્યક્તિગત ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ અને વ્યક્તિઓના સામાજિકકરણ જેવી સૂક્ષ્મ પ્રક્રિયાઓનો અભ્યાસ કરે છે. એ પણ નોંધવું જોઈએ કે તાજેતરના સમાજશાસ્ત્રીઓ, નૃવંશશાસ્ત્રીઓ પાસેથી સંકેતો લઈને, શિસ્તના પશ્ચિમી ભારને સમજ્યા છે. જવાબમાં, વિશ્વભરના ઘણા સમાજશાસ્ત્ર વિભાગો હવે બહુ-સાંસ્કૃતિક સંશોધનને પ્રોત્સાહિત કરી રહ્યા છે.

વિભાવના એ એક શબ્દ અથવા શબ્દસમૂહ છે, જે વાસ્તવિક અનુભવમાંથી અમૂર્ત છે અને વધુ કે ઓછા, તેનો અર્થ તે બધા માટે સમાન છે જેઓ તેનાથી પરિચિત છે. એક ખ્યાલ ઘટનાના વર્ગનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. આમ, કાર એક ખ્યાલ છે, જે ચોક્કસ પ્રકારના વાહનને દર્શાવે છે. એકવાર આપણે કારની વિભાવનાથી પરિચિત થઈ ગયા પછી, કોઈ વ્યક્તિ તેનો અર્થ શું કરે છે તે જાણવા માટે આપણે હંમેશા તેને ભૌતિક રીતે જોવાની જરૂર નથી. દરેક વૈજ્ઞાનિક શિસ્ત સતત વિભાવનાઓનો એક શુદ્ધ સમૂહ વિકસાવી રહી છે, જે તે શિસ્તથી પરિચિત લોકો માટે, દરેક સમયે એક જ વસ્તુનો અર્થ હશે. સમાજશાસ્ત્રમાં પણ મોટી સંખ્યામાં વિભાવનાઓ છે, જે તમામ સમાજશાસ્ત્રીઓ દ્વારા સમાન રીતે સમજાય છે. અહીં, તમને કેટલીક મહત્વપૂર્ણ સમાજશાસ્ત્રીય વિભાવનાઓથી પરિચિત કરાવીશું. આમાંના ઘણા ખ્યાલો, તે નોંધવામાં આવશે, શબ્દો અથવા શબ્દોમાં વ્યક્ત કરવામાં આવે છે, જે રોજિંદા ઉપયોગમાં છે. તેમના સમાજશાસ્ત્રીય ઉપયોગ સાથે સાવચેત રહેવું જરૂરી છે, કારણ કે સમાજશાસ્ત્રમાં, આ ખૂબ જ શબ્દોનો ઉપયોગ કેટલાક વિશેષ અર્થમાં થાય છે.

વિજ્ઞાન પરિપક્વ છે જો તે સિદ્ધાંતોના નિર્માણ માટે મજબૂત પાયો ધરાવે છે. આ નક્કર પાયો સામાન્ય રીતે સ્વીકૃત અને સારી રીતે સ્વીકૃત સિદ્ધાંતોનો સમૂહ છે. સમાજ શબ્દ સમાજશાસ્ત્ર માટે સૌથી મૂળભૂત છે. તે લેટિન શબ્દ socius પરથી ઉતરી આવ્યો છે જેનો અર્થ થાય છે મિત્રતા અથવા મિત્રતા. સાથીદારી એટલે સામાજિકતા. જ્યોર્જ સિમેલના મતે સામાજિકતાનું આ તત્વ છે જે સમાજના સાચા સારને વ્યાખ્યાયિત કરે છે. તે સૂચવે છે કે માણસ હંમેશા અન્ય લોકોની સંગતમાં રહે છે. સદીઓ પહેલા એરિસ્ટોટલે કહ્યું હતું કે માણસ એક સામાજિક પ્રાણી છે. માણસને તેના જીવવા, કામ કરવા અને જીવનનો આનંદ માણવા માટે સમાજની જરૂર છે. માનવ જીવન ચાલુ રાખવા માટે સમાજ એ આવશ્યક સ્થિતિ બની ગઈ છે.

સમાજને સમાજશાસ્ત્રીઓ દ્વારા સામાજિક સંબંધોની સાંકળ તરીકે જોવામાં આવે છે. સંબંધ સામાજિક છે, જ્યારે તે પરસ્પર જાગૃતિ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે, એટલે કે, એક વ્યક્તિનું વર્તન બીજાના વર્તનને પ્રભાવિત કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે શિક્ષક વર્ગખંડમાં પ્રવેશે છે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ અવાજ કરવાનું બંધ કરે છે અને તેમના શિક્ષક માટે આદરના ચિહ્ન તરીકે ઊભા થાય છે. આ વર્તન શિક્ષક અને શીખવનાર વચ્ચેના સામાજિક સંબંધને દર્શાવે છે. આમ, સામાજિક સંબંધો ત્યારે જ અસ્તિત્વ ધરાવે છે જ્યારે વ્યક્તિઓ એકબીજા પ્રત્યે તેમની ઓળખ દ્વારા નિર્ધારિત રીતે વર્તે છે. આથી જ સમાજને રિલેશનલ કન્સેપ્ટ કહેવામાં આવે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, સમાજ એ નોંધપાત્ર ખ્યાલ નથી. તે નક્કર વાસ્તવિકતા દર્શાવતું

નથી; તેના બદલે તે સામાજિક સંબંધોનો સંદર્ભ આપે છે, જે સંસ્થાકીય બની જાય છે, જ્યારે લોકો એકબીજા સાથે સુસ્થાપિત અને પરિચિત રીતે સંબંધ બાંધે છે.

વર્ગીકરણનો વધુ તાજેતરનો પ્રકાર જેનો ઉપયોગ સમાજોને પ્રકારોમાં ભેદ કરતી વખતે પણ થાય છે તે છે ખુલ્લા અને બંધ સમાજો વચ્ચેનો. બંધ સમાજ તે છે જે પરંપરાગત અને સરળ સમાજ છે અથવા સર્વાધિકારી રાજ્ય પરિવર્તનનો પ્રતિકાર કરે છે, જ્યારે ખુલ્લો સમાજ પરિવર્તનને સ્વીકારે છે. આમાંનું કોઈપણ વર્ગીકરણ ચોક્કસ નથી; દરેક મુખ્ય પ્રકાર માટે પેટા પ્રકારોની સંખ્યા હોય છે. કુટુંબ સામાજિક સંસ્થાનું મૂળભૂત એકમ બનાવે છે અને તેના વિના માનવ સમાજ કેવી રીતે કાર્ય કરી શકે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. કુટુંબને સાર્વત્રિક સામાજિક સંસ્થા તરીકે માનવ સમાજના અનિવાર્ય અંગ તરીકે જોવામાં આવે છે.

ચાલો આપણે સરવાળો કરીએ.

1.4 સારાંશ

સમાજને સમાજશાસ્ત્રીઓ દ્વારા સામાજિક સંબંધોની સાંકળ તરીકે જોવામાં આવે છે. સંબંધ સામાજિક છે, જ્યારે તે પરસ્પર જાગૃતિ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે, એટલે કે, એક વ્યક્તિનું વર્તન બીજાના વર્તનને પ્રભાવિત કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે શિક્ષક વર્ગખંડમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ અવાજ કરવાનું બંધ કરે છે અને તેમના શિક્ષક માટે આદરના ચિહ્ન તરીકે ઉભા થાય છે. આ વર્તન શિક્ષક અને શીખવનાર વચ્ચેના સામાજિક સંબંધને દર્શાવે છે. આમ, સામાજિક સંબંધો ત્યારે જ અસ્તિત્વ ધરાવે છે જ્યારે વ્યક્તિઓ એકબીજા પ્રત્યે તેમની માન્યતા દ્વારા નિર્ધારિત રીતે વર્તે છે. આથી જ સમાજને રિલેશનલ કન્સેપ્ટ કહેવામાં આવે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, સમાજ એ નોંધપાત્ર ખ્યાલ નથી. તે કોઈ નક્કર વાસ્તવિકતા દર્શાવતું નથી, બલકે તે સામાજિક સંબંધોનો ઉલ્લેખ કરે છે, જે સંસ્થાકીય બને છે, જ્યારે લોકો એકબીજા સાથે સુસ્થાપિત અને પરિચિત રીતે સંબંધ બાંધે છે.

1.5 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. સમાજશાસ્ત્ર મુજબ માણસ કોણ છે ?
2. 'લોગો' નો અર્થ શું છે ?
3. સમાજશાસ્ત્ર અને અન્ય વિશેષ વિજ્ઞાન વચ્ચેનો તફાવત
4. શરૂઆતના કેટલાક સમાજશાસ્ત્રીઓના નામ આપો.
5. સામાજિક ખરાબ-ગોઠવણ અને વિક્ષેપનો અભ્યાસ કરે છે.

1.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

- સમાજશાસ્ત્ર : સમાજશાસ્ત્ર શબ્દ એ લેટિન શબ્દ 'સોસિયસ' અને ગ્રીક શબ્દ લોગસનું સંયોજન છે, લોગસ ઉચ્ચ સ્તર પર અભ્યાસ કરે છે અને સમાજને સમાજ તરફ નિર્દેશ કરે છે.
- સમાજ: સમાજ એ સતત સામાજિક કરિયાપ્રતિક્રિયામાં સામેલ વ્યક્તિઓનો સમૂહ છે.
- સામાજિક સંબંધ તે લોકો વચ્ચે અસ્તિત્વમાં રહેલા જોડાણોનો ઉલ્લેખ કરે છે જે હેતુ માટે હોઈ શકે છે અથવા નહીં પણ.
- સમુદાય: કોમ્યુનિટી એ એક સામાજિક એકમ છે જેમાં સામાન્યતાઓ જેમ કે ધોરણો,

ધર્મ, મૂલ્યો વગેરે એક સંવેદના શેર કરે છે અને આપણે અનુભવીએ છીએ.

1.7 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો

1. માણસ એક સામાજિક જીવ છે.
2. લોગો એટલે વિજ્ઞાન અથવા અભ્યાસ.
3. સિમેલ
4. ઓગસ્ટે કોમ્ટે, કાર્લ માર્ક્સ, એમિલ ડર્ખેમ અને મેક્સ વેબર.
5. સામાજિક રોગવિજ્ઞાન.

1.8 સંદર્ભ સૂચિ

1. શંકરરાવ, સી.એન., સમાજશાસ્ત્ર, એસ.ચંદ એન્ડ કંપની લિ., નવી દિલ્હી, 2010
વિદ્યા ભૂષણ અને સચદેવા., સમાજશાસ્ત્રનો પરિચય, 45મી આવૃત્તિ, ક્રિતાબ મહેલ,
અલ્હાબાદ, 2011.
2. <https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/health/ephti/library/lecture notes/health science students/In sociology final.pdf>
3. <https://openstax.org/books/introduction-sociology-2e/pages/1-introduction-to-sociology>.

-: રૂપરેખા :-

- 2.0 એકમના હેતુઓ
- 2.1 પ્રસ્તાવના
- 2.2 વ્યક્તિઓ અને સમાજ
- 2.3 સમુદાયની વ્યાખ્યાઓ, સમુદાયની લાક્ષણિકતાઓ
- 2.4 સમુદાયના પ્રકારો
- 2.5 સમુદાયના પરિમાણો
- 2.6 સમાજ અને જૂથો
- 2.7 સમાજશાસ્ત્ર અને સમાજકાર્ય
- 2.8 સારાંશ
- 2.9 તમારી પ્રગતિ તપાસો
- 2.10 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 2.11 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો
- 2.12 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો
- 2.13 સંદર્ભ સૂચિ

2.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો આ એકમને સમજવા બાદ તમે...

- વ્યક્તિઓ અને સમાજ વિશે સમજી શકશો.
- સમુદાય- પ્રકારો અને લાક્ષણિકતાઓ વિશે જાણી શકશો.
- સમુદાયની વ્યાખ્યાઓ, સમુદાયની લાક્ષણિકતાઓ વિશે જાણી શકશો.
- સમુદાયના પરિમાણો વિશે સમજી શકશો.
- સમાજ અને જૂથો વિશે જાણી શકશો.
- સમાજશાસ્ત્ર અને સમાજકાર્ય વિશે સમજી શકશો.

2.1 પ્રસ્તાવના

ચાલો હવે આપણે સમાજના મૂળભૂત ખ્યાલો પર બીજા એકમ તરફ આગળ વધીએ. માનવીય રીતે બનાવેલ સંસ્થા અથવા આંતરસંબંધોની વ્યવસ્થાઓ જે વ્યક્તિઓને એક સામાન્ય સંસ્કૃતિમાં જોડે છે. માનવીય ક્રિયાપ્રતિક્રિયાના તમામ ઉત્પાદનો, આપણી આસપાસના અન્ય લોકો સાથે રહેવાનો અનુભવ. મનુષ્યો તેમની ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ બનાવે છે અને એકવાર તે

ક્રિયા પ્રતિક્રિયાઓના ઉત્પાદનો બનાવ્યા પછી તે ક્રિયા નક્કી કરવા અથવા પ્રતિબંધિત કરવા માટે મનુષ્યો પર પાછા કાર્ય કરવાની ક્ષમતા અથવા શક્તિ ધરાવે છે.

સમાજ એ લોકોના સમૂહથી બનેલો છે જેઓ સામાન્ય રસ ધરાવતા હોય છે. સમાજની પેઢીઓએ દાયકાઓ સાથે વિતાવ્યા તેઓ અલગ થતા નથી સિવાય કે જ્યાં સુધી તેઓ એક સમાજના સભ્યો તરીકે રહીને ઉકેલી ન શકાય તેવી કોઈપણ સ્થિતિને આધીન ન હોય. સમાજ પોતાના માટે ધોરણો અને શરતો બનાવે છે અને તેથી નિયમો, ધોરણો અને શરતો અનુસાર પ્રતિબંધિત છે, જે ચોક્કસ સમાજ દ્વારા પોતાને પણ આપવામાં આવે છે તે મુજબ, વિશેષ વિશેષાધિકારો આપવામાં આવે છે.

સમાજની વ્યાખ્યા વિવિધ સમાજશાસ્ત્રીઓ દ્વારા સમજાવવામાં આવી છે; આ ઉપરાંત, તે સમાજોની રચનાના પાયા પણ જુદા જુદા સમાજશાસ્ત્રી દ્વારા આપવામાં આવે છે. ઘણા સમાજશાસ્ત્રીઓએ વિવિધ સિદ્ધાંતો આપ્યા છે, પરંતુ એક સિદ્ધાંત જે વિશ્વભરમાં સ્વીકૃત છે તે સમાજને ત્રણ ભાગોમાં વહેંચે છે જે વિવિધ સમાજોની રચનાનો આધાર છે.

જૈવિક પરિબળ એ પરિબળ છે જે સમાજને ઘણી રીતે અને નોંધપાત્ર રીતે બદલી અને સુધારે છે. જૈવિક પરિબળો વસ્તીની ગુણવત્તા અને માત્રામાં ફેરફાર કરે છે. વસ્તીનો જથ્થો એ સમાજના સભ્યની સંખ્યા છે. વસ્તીની ગુણવત્તા આખરે દેશનો વિકાસ દર નક્કી કરે છે. વસ્તીની ગુણવત્તા પસંદગીની પ્રક્રિયા દ્વારા નિયંત્રિત થાય છે; આ પસંદગી બે પ્રકારની છે તે કુદરતી અને સામાજિક પસંદગી છે. સામાજિક પરિબળો સમાજને સૌથી વધુ પ્રભાવિત કરે છે કારણ કે સમાજ તે સમાજના લોકો દ્વારા પ્રતિબંધિત છે. તે પ્રતિબંધો બે અલગ-અલગ સમાજો વચ્ચેનો ભેદ પારખવાનો આધાર છે, તે બંધનો, ધારાધોરણો, શરત, નિયમ અને નિયમન વિના જે તે સમાજના લોકો શિસ્ત વિના જીવવાનું શરૂ કરે છે, તે સમાજની સંવાદિતા અને પ્રતિષ્ઠાને નુકસાન પહોંચાડે છે. આમ, તે નિયમન અને અન્ય નિયમો બંધાયેલા છે તે ખૂબ જ કડક છે, જે સૌથી વધુ છે, જે તે સમાજ દ્વારા અનુસરવામાં આવે છે.

સામાજિક-સંસ્કૃતિ પરિબળ જે જૈવિક અને સામાજિક બંને પરિબળોને નિયંત્રિત કરે છે. જો માનવ શરીર સાથે સરખામણી કરવામાં આવે તો, સાંસ્કૃતિક ભાગ એ શરીરનું હાડપિંજરનું માળખું છે અને સામાજિક પરિબળની તુલના શરીરના સ્નાયુઓ, અસ્થિબંધન અને ચેતા સાથે કરી શકાય છે, જે શરીરની કાર્યાત્મક અને ગતિશીલ રચના બનાવે છે.

સમાજનો ઉદ્દેશ્ય બહુ સ્પષ્ટ છે. તે એક ખૂબ જ જૂની કહેવત છે કે, ‘એકજૂટ રહેવામાં શક્તિ રહેલી છે’ આ કહેવત, કોઈક રીતે, સમાજ બનાવવાના કારણનો માત્ર એક ભાગ સમજાવે છે. આગળ, ધ્યેયને સંપૂર્ણ રીતે સમજવા માટે, આપણે બંધારણીય સ્વતંત્રતાઓનો સંદર્ભ લેવો પડશે; જે પર્યાપ્ત કરતાં ઘણું વધારે છે, જે વ્યક્તિ દ્વારા તેનું જીવન મુક્તપણે વિતાવવું જરૂરી છે. સમાજની વ્યાપક સમજણ માટે તેની લાક્ષણિકતાઓનું સંપૂર્ણ વિશ્લેષણ જરૂરી છે. પરંતુ સમાજ શબ્દને સાંકડી અને વ્યાપક અર્થમાં બંને રીતે સમજી શકાય છે. સંકુચિત અર્થમાં સમાજ એ લોકોના સમૂહનો ઉલ્લેખ કરે છે પરંતુ વ્યાપક અર્થમાં તે સમગ્ર માનવ સમાજનો ઉલ્લેખ કરે છે.

2.2 વ્યક્તિઓ અને સમાજ:

માણસ એક સામાજિક પ્રાણી હોવાથી સામાજિક જોડાણમાં વ્યસ્ત રહેવાની એક આવશ્યક અને નિશ્ચિત જરૂરિયાત છે. તે સમુદાયોમાં અને સમાજમાં સામાજિક જૂથોમાં રહે છે. માનવ જીવન અને સમાજ લગભગ એક સાથે ચાલે છે. માણસ સમાજ વિના જીવી શકતો નથી.

માણસ જૈવિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક રીતે સમૂહમાં, સમાજમાં રહેવા માટે સજ્જ છે. માનવ જીવનના ઉદ્ભવ માટે અને ચાલુ રાખવા માટે સમાજ એ આવશ્યક સ્થિતિ બની ગઈ છે.

‘સમાજ’ શબ્દનો અર્થ છે સંબંધો સામાજિક માણસો, પુરુષો, એક સંસ્થા બનાવીને અને પુનઃનિર્માણ કરીને તેમના સ્વભાવને વ્યક્ત કરે છે જે તેમના વર્તનને અસંખ્ય રીતે માર્ગદર્શન અને નિયંત્રિત કરે છે. સમાજ પુરુષોની પ્રવૃત્તિઓને મુક્ત કરે છે અને મર્યાદિત કરે છે અને તે દરેક મનુષ્યની આવશ્યક સ્થિતિ છે અને જીવનની પરિપૂર્ણતાની જરૂરિયાત છે. સમાજ એ માનવીય વર્તન અને સ્વતંત્રતાઓના નિયંત્રણના ઘણા વિભાગોમાં સત્તા અને પરસ્પર સહાયતાના ઉપયોગ અને પ્રક્રિયાઓની સિસ્ટમ છે.

વ્યક્તિ અને સમાજ વચ્ચેનો સંબંધ આખરે સામાજિક ફિલસૂફીની તમામ સમસ્યાઓમાંનો એક ગહન છે. તે સમાજશાસ્ત્રને બદલે વધુ ફિલોસોફિકલ છે કારણ કે તેમાં મૂલ્યોનો પ્રશ્ન સામેલ છે. માણસ સમાજ પર નિર્ભર છે. તે સમાજમાં છે કે વ્યક્તિ સંસ્કૃતિ, એક સામાજિક શક્તિથી ઘેરાયેલી અને ઘેરાયેલી હોય છે. તે ફરીથી સમાજમાં છે કે તેણે ધોરણોનું પાલન કરવું પડશે, હોદ્દા પર કબજો કરવો પડશે અને જૂથોના સભ્યો બનવું પડશે. માણસ તરીકે માણસ સંગઠન વગર રહી શકતો નથી.

તેથી, માણસનું જીવન એક વિશાળ હદ સુધી સમૂહજીવન છે. કારણ કે વ્યક્તિઓ એકબીજા સાથેના સંબંધો સિવાય સમજી શકાતી નથી, સંબંધો સિવાયના સંબંધોને સમજી શકાતા નથી. સમાજ માનવ વ્યક્તિત્વના વિકાસ માટે અનુકૂળ વાતાવરણ પૂરું પાડે છે. સમૃદ્ધ અને વૈવિધ્યસભર સામાજિક જીવન તેને શ્રેષ્ઠ સ્વ બનવાની અપાર તકો પૂરી પાડે છે. ફરીથી, વ્યક્તિઓ તેમની અસંખ્ય ઈચ્છાઓની સંતોષ માટે સમાજ પર આધાર રાખે છે. સમાજ જીવનમાં અવરોધો સામે વીમો અથવા સુરક્ષા પ્રદાન કરે છે. વ્યક્તિ મુશ્કેલી અને અસુરક્ષાના સમયે તેના પરિવાર અને મિત્રો પર પાછા પડે છે. સમાજ એ જ્ઞાન અને અનુભવનો ભંડાર છે, અને દરેક વ્યક્તિ મનુષ્યની પેઢીઓના ડહાપણ અને અનુભવથી લાભ મેળવે છે.

2.3 સમુદાયની વ્યાખ્યાઓ અને લાક્ષણિકતાઓ

‘જ્યારે પણ કોઈપણ જૂથના સભ્યો, નાના કે મોટા, એવી રીતે સાથે રહે છે કે તેઓ આ અથવા તે ચોક્કસ રુચિને નહીં, પરંતુ સામાન્ય જીવનની મૂળભૂત શરતો વહેંચે છે, ત્યારે તે જૂથને સમુદાય કહીએ છીએ.’ મેક્લવર અને પેજ.

‘સમુદાયને મર્યાદિત વિસ્તારની અંદર સામાજિક જીવનના સંપૂર્ણ સંગઠન તરીકે માનવામાં આવે છે’ ઓગબર્ન અને તિમકોફ.

ડેવિસના જણાવ્યા મુજબ: ‘તે સૌથી નાનું પ્રાદેશિક જૂથ છે જે સામાજિક જીવનના તમામ પાસાઓને સ્વીકારી શકે છે’

સમુદાયની બર્ટ્રાન્ડ વ્યાખ્યા : એ લોકોનો કાર્યાત્મક રીતે સંબંધિત એકંદર છે. જેઓ ચોક્કસ સમયે ચોક્કસ ભૌગોલિક વિસારે છે, એક સામાન્ય સંસ્કૃતિ દર્શાવે છે, સામાજિક માળખામાં ગોઠવાયેલા છે, તેમની વિશિષ્ટતા અને જૂથ તરીકે અલગ ઓળખની જાગૃતિ દર્શાવે છે.

સમુદાયના પરિમાણો:

1. ભૌગોલિક: સમુદાયો વસાહતો છે, તેઓ સામાન્ય રીતે નકશા પર સ્થિત હોઈ શકે છે.
2. મનોવૈજ્ઞાનિક; આદર્શ સમુદાયના લોકો એક સામાન્ય સંસ્કૃતિ ધરાવે છે: માન્યતાઓ, મૂલ્યો અને ધોરણોનો સામાન્ય સમૂહ.

3. સંગઠનાત્મક: તેમની અંદરની સોસાયટીઓ અને સંસ્થાઓ એ ધોરણો અને ભૂમિકાઓનો સંગ્રહ છે જે સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાને સંચાલિત અને ચેનલ કરે છે. સમુદાયના સભ્યો ધારાધોરણો અને ભૂમિકાઓની સમગ્ર પ્રણાલીથી પરિચિત હોવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

સમુદાયની લાક્ષણિકતાઓ:

1. પ્રદેશ: લોકોનું જૂથ એક સમુદાય બનાવે છે જ્યારે તે ચોક્કસ વિસ્તારમાં રહેવાનું શરૂ કરે છે. સમુદાય હંમેશા પ્રાદેશિક વિસ્તાર પર કબજો કરે છે. વિસ્તારને કાયમ માટે નિશ્ચિત કરવાની જરૂર નથી.
2. અનુભૂતિ: અનુભૂતિનો અર્થ એ છે કે સમુદાયના સભ્યો એક સાથે જોડાયેલા હોવાની લાગણી ધરાવે છે, સાથે, તે જાગૃતિનો પણ ઉલ્લેખ કરે છે જે તેમને અન્યની લાગણીઓ વિશે સહનશીલતાની ડિગ્રી આપે છે.
3. કોમનનેસ: કોમ્યુનિટી એટલે જીવનની સામાન્ય રીત શેર કરતા લોકો. બાબતોમાં સામૂહિક ભાગીદારી અને સમુદાયમાં પ્રચલિત જીવન પદ્ધતિના પરિણામે, સભ્યોમાં આશાઓ અને આકાંક્ષાઓની પરસ્પર ઓળખની ભાવના વધે છે.
4. વિચારધારા: સમુદાયના સભ્યો એક સામાન્ય વિચારધારા ધરાવે છે.
5. લોકોનું જૂથ: લોકોનું જૂથ સામાન્ય જીવનની મૂળભૂત શરતો વહેંચે છે. જૂથના સભ્યો સંગઠિત રીતે સામૂહિક રીતે કાર્ય કરી શકે છે.
6. સ્થાયીતા: ચોક્કસ સ્થળે કાયમી જૂથ જીવનનો સમાવેશ થાય છે સમુદાય પ્રમાણમાં સ્થિર છે.
7. પ્રાકૃતિકતા: સમુદાયની સ્થાપના સામાન્ય અને કુદરતી રીતે થાય છે; તેઓ ઈચ્છાના કાર્ય દ્વારા અથવા આયોજિત પ્રયત્નો દ્વારા બનાવવામાં અથવા બનાવવામાં આવતા નથી. વ્યક્તિ જન્મથી જૂથના સભ્યો બને છે. સમુદાય તેમના મૂળમાં સ્વયંસ્કૃરિત છે.

2.4 સમુદાયોના - પ્રકારો

લોકોનું એક જૂથ, જેઓ એક સામાન્ય સંલગ્ન પ્રદેશ પર કબજો કરે છે, તે પ્રદેશમાં તેમના સાથે રહેવા સાથે સંકળાયેલી પરંપરાઓનો એક સામાન્ય સમૂહ ધરાવે છે અને સ્થાનિક સંસ્થાઓના સમૂહ દ્વારા સેવા આપવામાં આવે છે જેમાં લોકો તેમના સામાન્ય હિત પ્રત્યે સભાન હોય છે. તે સામાન્ય જીવનની લાગણી દ્વારા ચિહ્નિત થયેલ વિસ્તાર તરીકે વ્યાખ્યાયિત થયેલ છે. તેમાં ભૌગોલિક, વિસ્તારની અંદર, એક સામાન્ય સંસ્કૃતિ અને સામાજિક વ્યવસ્થા સાથેના લોકોના જૂથનો સમાવેશ થાય છે, જેના સભ્યો તેમની એકતા પ્રત્યે સભાન હોય છે, અને જેઓ સંગઠિત રીતે સામૂહિક રીતે કાર્ય કરી શકે છે. સમુદાયની વિભાવનામાં, બે મૂળભૂત તત્વો ભૌગોલિક વિસ્તાર અને એકતાની ભાવના છે.

સમુદાય એક પ્રાદેશિક જૂથ છે જે એક સામાન્ય જમીન તેમજ જીવનની વહેંચાયેલ રીતને વહેંચે છે. એવી કોઈ દુર્ઘટના નથી કે લોકો કોઈ ચોક્કસ જગ્યાએ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે અને એક સાથે ક્લસ્ટર કરે છે. નિકટતા સંપર્કની સુવિધા આપે છે, પ્રક્ષેપણ આપે છે અને જૂથના સંગઠન અને એકીકરણને સરળ બનાવે છે. એક જ વિસ્તારમાં રહેતા લોકો એક વિશિષ્ટ સમુદાય જીવન જીવે છે. એકવાર લોકોના સમૂહને ભેળવી દેવામાં આવે તે પછી, અવકાશનું એક તત્વ સામાજિક સંબંધોમાં પ્રવેશ કરે છે અને અંદરની લાગણી અનુભવે છે. લોહીના સંબંધ કરતાં પણ સ્થાનિક

જૂથબંધી વધુ મહત્વપૂર્ણ બની જાય છે. જે લોકો એક જ વિસ્તારમાં રહે છે, તેમ છતાં તેઓ અલગ-અલગ લોહીના છે, તેઓ એક સમુદાય બનાવે છે. એક ઈમિગ્રન્ટ કે જે સગપણથી સંબંધિત નથી તે પણ સ્થાનિક સમુદાયના સભ્ય બની શકે છે.

પરંપરાગત રીતે 'સમુદાય' ને એક સામાન્ય સ્થાન પર રહેતા લોકોના પરસ્પર વ્યવહારના જૂથ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે. આ શબ્દનો ઉપયોગ સામાન્ય રીતે સામાન્ય મૂલ્યોની આસપાસ સંગઠિત હોય તેવા જૂથનો સંદર્ભ આપવા માટે થાય છે અને સામાન્ય રીતે ઘર કરતા મોટા સામાજિક એકમોમાં વહેંચાયેલ ભૌગોલિક સ્થાનની અંદર સામાજિક એકતા સાથે આભારી છે. 'સમુદાય' શબ્દ જૂની ફ્રેન્ચ કોમ્યુનિટી પરથી આવ્યો છે જે લેટિન કોમ્યુનિટાસ પરથી ઉતરી આવ્યો છે, જેનો અર્થ થાય છે ફેલોશિપ અથવા સંગઠિત સમાજ.

સમાનતા: ભાષા, વ્યવહાર, રિવાજો, પરંપરાઓ, લોકપદ્ધતિઓ, વધુ સામાન્ય છે. લોકો રીતરિવાજો અને પરંપરાઓ દ્વારા સામાન્ય જીવનશૈલી અને કાર્યોને વહેંચે છે.

2.6 સમાજ અને જૂથો:

સમાજો હજારો વર્ષોથી આસપાસ છે. તકનીકી ઉપલબ્ધતાએ આ સમાજોના કદ અને ટકાઉપણને ખૂબ પ્રભાવિત કર્યો. ખડકો, લાકડીઓ, ભાલા, કુહાડી, ધનુષ અને તીર, હળ, હાથના સાધનો, ખીલી, સ્ટીમ એન્જિન, વીજળી, કારખાનાઓ, ઘડિયાળો, કોમ્પ્યુટર ચિપ્સ અને અન્ય તકનીકી પ્રગતિઓએ આ ઘણા વર્ષોમાં સમાજના સ્વભાવમાં મોટા પ્રમાણમાં ફેરફાર કર્યો છે. એક જૂથ સામાજિક બની રહ્યું છે જ્યારે તેના સહભાગીઓ વચ્ચે ક્રિયાપ્રતિક્રિયા થાય છે. સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા તેની મૂળભૂત સ્થિતિ છે. બજારોમાં, મેળાઓમાં, ટ્રેનમાં મુસાફરી કરતા લોકો સામાજિક જૂથો નથી. કારણ કે તેમની વચ્ચે સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા અસ્તિત્વમાં નથી. એસ્ટરડેમ અને ન્યુયોર્કમાં બે વ્યક્તિઓ એકબીજાથી દૂર હોવા છતાં ટેલિફોન પર વાતચીત કરે છે. તેથી, સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા એ સામાજિક જૂથોની મૂળભૂત સ્થિતિ છે.

સામાજિક જૂથોને બે સંબંધિત ખ્યાલોથી અલગ પાડવાનું અહીં મહત્વપૂર્ણ છે: સામાજિક શ્રેણીઓ અને સામાજિક એકત્રીકરણ. સામાજિક કેટેગરી એ વ્યક્તિઓનો સંગ્રહ છે જેઓ ઓછામાં ઓછી એક વિશેષતા સમાન ધરાવે છે પરંતુ અન્યથા ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરવી જરૂરી નથી. મહિલા સામાજિક વર્ગનું ઉદાહરણ છે. બધી સ્ત્રીઓમાં ઓછામાં ઓછી એક વસ્તુ સામાન્ય હોય છે, તેમના જૈવિક સેક્સ, ભલે તેઓ ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરતા નથી. એશિયન રિકનો એ સામાજિક શ્રેણીનું બીજું ઉદાહરણ છે, કારણ કે તમામ એશિયન રિકનોમાં બે બાબતો સમાન છે, તેમની વંશીય પૃષ્ઠભૂમિ અને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં તેમનું રહેઠાણ, પછી ભલે તેઓ અન્ય કોઈ સમાનતાઓ સાથે વાતચીત કરતા ન હોય અથવા શેર કરતા ન હોય. જેમ કે આ ઉદાહરણો સૂચવે છે, લિંગ, જાતિ અને વંશીયતા એ કેટલીક સામાજિક શ્રેણીઓ માટેનો આધાર છે.

શરૂઆતમાં, શિકાર અને ભેગી કરતી સોસાયટીઓ એવી હતી કે જેમની અર્થવ્યવસ્થા પ્રાણીઓના શિકાર પર આધારિત હતી અને વિશ્વના સમગ્ર ઇતિહાસમાં વનસ્પતિ એકત્ર કરવી ખૂબ જ સામાન્ય હતી. આખરે, બાગાયતી અને પશુપાલન મંડળો પ્રાણીઓના પાળવા અને છોડની ખેતી કરવા માટે હાથના સાધનોના ઉપયોગ દ્વારા વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા હતા અને સદીઓથી ટકી રહ્યા છે. છેલ્લી કેટલીક સદીઓમાં, કૃષિ સમાજનો વિકાસ થયો. કૃષિ મંડળીઓ પાક અને પશુધન (હળ)ને ટેકો આપવા માટે અદ્યતન તકનીકોનો ઉપયોગ કરશે અને પશ્ચિમી સમાજોમાં મુખ્ય આધાર બન્યો જેણે ઔદ્યોગિક ક્રાંતિને સમાજના સભ્યોને ખવડાવવા માટે સક્ષમ બનાવ્યું.

ઔદ્યોગિક મંડળીઓ ઉત્પાદન માટે માણસો અને પ્રાણીઓને બદલે મશીનરી અને ઉર્જા સ્ત્રોતો (સ્ટીમ એન્જિન)નો ઉપયોગ કરે છે. યુ.એસ.માં એક સમય હતો જ્યારે લગભગ તમામ નોકરીઓ ફેક્ટરી, ઉત્પાદન અથવા અન્યથા શ્રમ-સઘન નોકરીઓ હતી. ત્યારબાદ કોમ્પ્યુટર ચિપ આવી જેણે પોસ્ટ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ સોસાયટીઝની શરૂઆત કરી જ્યાં સામાજિક ઉત્પાદન માહિતી બનાવવા, પ્રક્રિયા કરવા અને સ્ટોર કરવા પર આધારિત હતું.

2.7 સમાજશાસ્ત્ર અને સમાજકાર્ય :

સમાજકાર્ય અને સમાજશાસ્ત્ર બે અલગ-અલગ વિદ્યાશાખાઓ છે, જ્યારે અગાઉના સમયમાં આવું નહોતું. ઈતિહાસ વાંચીએ ત્યારે ખ્યાલ આવે છે કે બે વચ્ચેનું વિભાજન સિદ્ધાંત અને વ્યવહારની વિભાવનાઓ સાથે જોડાયેલી રેખાઓ સાથે જાય છે. 1892 માં શિકાગો યુનિવર્સિટીની શરૂઆત એ સમાજશાસ્ત્રના વિભાગમાં વિદ્યાર્થીઓ તરીકે સ્વીકારવામાં આવતી મહિલાઓ માટે સમાજશાસ્ત્રમાં શૈક્ષણિક કારકિર્દીની શરૂઆત હતી. નવો અભ્યાસ ઝડપથી બદલાતા રિકન સમાજને વધુને વધુ ઔદ્યોગિક બનતા વધુ સમજવા ઈચ્છતી મહિલાઓ માટે યુંબક જેવો હતો. કેટલીક બાબતોમાં, ડીગને કહ્યું તેમ આ વિભાગ મહિલાઓ માટે ‘હાર્ટલેસ વર્લ્ડમાં સ્વર્ગ’ બની ગયો. બીજી તરફ, વિભાગ મહિલાઓના સંખ્યાબંધ ચોક્કસ હિતોને સંતોષવામાં નિષ્ફળ ગયો. સમાજશાસ્ત્ર વિભાગે તેમને નવી તકો આપી હોવા છતાં, તેમની રુચિઓ ઝડપથી બદલાતી દુનિયામાં વસ્તુઓ કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તેની સાથે વધુ સંબંધિત હતી. સમકાલીન પરિભાષાનો ઉપયોગ કરીને, કોઈ કહી શકે છે કે તેમની રુચિઓ માત્ર સિદ્ધાંત પર જ નહીં પરંતુ વ્યવહારિક કાર્ય પર પણ કેન્દ્રિત હતી. સ્ત્રીઓ માટે, પરિણામો પોતે કંઈ નહોતા, પરંતુ સૌથી મહત્વનું એ હતું કે પરિણામમાં સામેલ લોકો માટે પરિણામ શું હતું.

1920 માં, શિકાગો યુનિવર્સિટીએ સમાજકાર્ય શિક્ષણમાં તેનો પ્રથમ કાર્યક્રમ ખોલ્યો. આ સંદર્ભે, સમાજશાસ્ત્ર વિભાગમાં અભ્યાસ કરતી તમામ મહિલાઓએ તેમનો અભ્યાસ ત્યાં છોડીને સમાજકાર્ય વિભાગમાં શરૂ કર્યો. સ્ત્રીઓને ખસેડવા એ સ્ત્રીઓની ઈચ્છા વિરુદ્ધ કંઈ ન હતું. તેનાથી વિપરિત, તે ઘણા લોકો માટે રાહતની વાત હતી કારણ કે નવા વિભાગે તેમને નવી શક્યતાઓ ઓફર કરી હતી જેમાં સમાજશાસ્ત્ર વિભાગના પુરુષો દ્વારા બીજા-વર્ગના સમાજશાસ્ત્રીઓ તરીકે વર્તન કરવામાં આવે છે તેવી લાગણીઓમાંથી છૂટકારો મેળવવાનો સમાવેશ થાય છે કારણ કે સમાજમાં વસ્તુઓ કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તેની ચિંતાને કારણે. વ્યક્તિમાં રસ તરીકે. વ્યાવહારિક વિશ્વમાં, તેઓ થીમ્સનો અભ્યાસ કરી શકે છે અને દિવસના મોટા પ્રશ્નોના જવાબો આપવા અને નવા અને વધુ સારા સમાજમાં યોગદાન આપવા માટે તેઓને જે પદ્ધતિઓ મહત્વની લાગે છે તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

સમાજકાર્ય તેના વર્તમાન સ્વરૂપમાં સામાજિક સમસ્યાઓ અને તેના વૈજ્ઞાનિક ઉકેલોના અભ્યાસ સાથે વ્યવહાર કરે છે. સમાજના વિવિધ એકમો વચ્ચે એકીકરણ સ્થાપિત કરવા તરફ તેના કાર્યો. સમાજકાર્ય એ માધ્યમો અને રીતો સૂચવે છે જેના દ્વારા સમાજના વિવિધ એકમો વચ્ચે આવાસ અને ગોઠવણ પ્રાપ્ત થાય છે. સમાજશાસ્ત્ર અને સમાજકાર્ય બંને સમાજને આવશ્યકપણે સામાજિક સંબંધોના નેટવર્ક તરીકે જુએ છે. પરંતુ સમાજશાસ્ત્ર સમાજ અને તેની સમસ્યાઓનું વૈજ્ઞાનિક વિશ્લેષણ પ્રદાન કરે છે જ્યારે સમાજકાર્ય વૈજ્ઞાનિક ઉકેલ માટે સૌથી વધુ વૈજ્ઞાનિક અને યોગ્ય માધ્યમો અને પદ્ધતિઓ પ્રદાન કરે છે.

જો કે સમાજકાર્ય અને સમાજશાસ્ત્ર વચ્ચેના આ વિશેષ અંકમાં સ્પષ્ટ તફાવત કર્યો છે, ભારપૂર્વક જણાવવા માંગીએ છીએ કે બે શાખાઓ વચ્ચેની સીમાઓ એટલી સ્પષ્ટ નથી. ચોક્કસ શિસ્તને ચોક્કસ સિદ્ધાંતની એક પ્રકારની માલિકી આપવી તે સામાન્ય છે. આપણે સાંભળવા

અને વાંચવા માટે ટેવાયેલા છીએ: 'સમાજશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતો' અથવા 'ફિલોસોફરે કહ્યું. ચોક્કસ હેતુઓ માટે, આ માન્ય છે અને મહત્વપૂર્ણ છે. પરંતુ આ નામકરણ પણ એક ફેમિંગ બનાવે છે. અને એવા મુદ્દામાં જ્યાં સિદ્ધાંતો અને વસ્તુઓના પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવામાં આવે છે, તે વિભાવનાઓ અને વંશવેલોની અંદરની અવિશ્વસનીય શક્તિ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું પણ મહત્વપૂર્ણ છે.

2.8 સારાંશ

સમાજ એ લોકોના સમૂહથી બનેલો છે, જેઓ સામાન્ય રસ ધરાવતા હોય છે. સમાજની પેઢીઓએ દાયકાઓ સાથે વિતાવ્યા; તેઓ અલગ થતા નથી, સિવાય કે જ્યાં સુધી તેઓ એક સમાજના સભ્યો તરીકે રહીને, ઉકેલી ન શકાય તેવી કોઈપણ સ્થિતિને આધીન ન હોય. સમાજ પોતાના માટે ધોરણો અને શરતો બનાવે છે અને તેથી તે તે નિયમો, ધોરણો અને શરતો અનુસાર પ્રતિબંધિત છે, જે ચોક્કસ સમાજ દ્વારા પોતાને પણ આપવામાં આવે છે, તે મુજબ, વિશેષ વિશેષાધિકારો આપવામાં આવે છે.

2.9 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. સમાજ અને વ્યક્તિઓ એકબીજા સાથે કેવી રીતે જોડાયેલા છે ?
2. સામાજિક નિયંત્રણ શું છે ?
3. પ્રાથમિક જૂથો શું છે ?

2.10 ચાવીરૂપ શબ્દો

સમુદાય : વિસ્તાર અથવા જૂથમાં રહેતા તમામ લોકો જે સામાન્ય રુચિઓ ધરાવે છે. અનુભવીએ છીએ: ધર્મ, વિસ્તાર વગેરે જેવી સામાન્ય લાક્ષણિકતાઓ પર આધારિત સ્વભાવની ભાવના.

મનોવિજ્ઞાન: મન અને વર્તનનો અભ્યાસ.

2.11 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો

1. સમાજ અને વ્યક્તિઓ બંનેને એકસાથે સાંકળ તરીકે જોવામાં આવે છે અને તેનો એક ભાગ છે કોઈપણ વ્યક્તિ કોઈપણ સંબંધો વિના અને અન્ય જીવંત જીવો પર આધાર રાખ્યા વિના જીવી શકતી નથી અને એકબીજા સાથે જોડાયેલી છે.
2. તે દબાણની પેટર્નના સ્વરૂપમાં મિકેનિઝમ્સનો અભ્યાસ છે, જેના દ્વારા સમાજ સામાજિક વ્યવસ્થા અને એકતા જાળવી રાખે છે.
3. પ્રાથમિક જૂથો તેમના સભ્યો વચ્ચે વ્યક્તિગત સંબંધો દ્વારા વર્ગીકૃત થયેલ છે. તેઓ સામાન્ય રીતે નાના હોય છે અને સભ્યની વર્તણૂકને ઊંડી અસર કરે છે.
4. સમુદાય.

2.12 સંદર્ભો અને સૂચવેલ વાંચન:

1. [https://www.sociologygroup.com/basis-composing-elements- aims-society/](https://www.sociologygroup.com/basis-composing-elements-aims-society/)
2. <http://www.fao.org/3/w7483e/w7483e06.htm>
3. <https://www.ukessays.com/essays/social-work/sociology-for-social->

work.php

એન્થોની ગિડેન્સ અને ફિલિપ દ્વારા સમાજશાસ્ત્ર. ડબલ્યુ. સટન.

2.11 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો

1) સમુદાયના પરિમાણો શું છે ?

.....

.....

.....

.....

.....

2) સમુદાયની લાક્ષણિકતાઓ સમજાવો સ્ક

.....

.....

.....

.....

.....

3) સમાજશાસ્ત્ર અને સમાજકાર્ય વચ્ચે શું સંબંધ છે ?

.....

.....

.....

.....

.....

વસ્તી વિષયક પરિચય

-: રૂપરેખા :-

- 3.0 એકમના હેતુઓ
- 3.1 પ્રસ્તાવના
- 3.2 વસ્તી વિષયક સમજ અને વસ્તીશાસ્ત્રનો અર્થ
- 3.3 ભારતીય સમાજની વસ્તી વિષયક લાક્ષણિકતાઓ
- 3.4 સારાંશ
- 3.6 તમારી પ્રગતિ તપાસો
- 3.7 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 3.8 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો
- 3.9 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો
- 3.10 સંદર્ભ સૂચિ

3.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો આ એકમને સમજવા બાદ તમે...

- વ્યક્તિઓ અને સમાજ વિશે સમજી શકશો.
- વસ્તી વિષયક સમજ મેળવી શકશો.
- વસ્તીશાસ્ત્રનો અર્થ સમજી શકશો.
- ભારતીય સમાજની વસ્તી વિષયક લાક્ષણિકતાઓ જાણી શકશો.

3.1 પ્રસ્તાવના

આ પ્રકરણમાં ચાલો સંક્ષિપ્તમાં સમજીએ કે વસ્તીશાસ્ત્રનો અર્થ, વસ્તીના કદ અને ઘનતા શું છે.

કુટુંબ, શહેર, લઘુમતીઓ અને ઔદ્યોગિક સમાજશાસ્ત્રની ચર્ચા માટે વસ્તીશાસ્ત્ર એ સમાજશાસ્ત્રનું મુખ્ય તત્વ છે. તે સંસ્કૃતિ, સમાજીકરણ, સામાજિક સ્તરીકરણ, પ્રાથમિક જૂથો અને સામૂહિક વર્તણૂકનો પણ અભ્યાસ કરે છે, સંયુક્ત, વસ્તી માત્ર જન્મ દર અને મૃત્યુ દર પર આધારિત નથી પરંતુ તે સમાજીકરણ, શિક્ષણ અને સામાજિક વ્યવસ્થાથી પણ પ્રભાવિત છે. વસ્તી એ સામાજિક અસ્તિત્વનો સમૂહ છે જ્યારે સમાજશાસ્ત્ર એ સમાજનો અભ્યાસ છે, જે વસ્તીથી બનેલો છે. વસ્તી વૃદ્ધિ જન્મ દર અને મૃત્યુ દર વચ્ચેના સંબંધ પર આધારિત છે. જન્મ દર પુરુષ અને સ્ત્રી વચ્ચેના જાતીય સંભોગ પર આધાર રાખે છે જે બદલામાં રિવાજો, પરંપરાઓ અને સામાજિક ધોરણો દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે.

તેથી, વસ્તી વૃદ્ધિ એ માત્ર જૈવિક ઘટના નથી પણ સામાજિક પણ છે. સમાજશાસ્ત્ર અને

વસ્તીવિષયક વચ્ચેના ઘનિષ્ટ સંબંધનો અર્થ એ નથી કે બંને સમાન છે. સમાજશાસ્ત્ર સમગ્ર પ્રણાલી તરીકે સમાજનો અભ્યાસ કરે છે જ્યારે વસ્તી વિષયક તેનો એક પ્રકાર તરીકે અભ્યાસ કરે છે. વસ્તી વિષયક અભ્યાસ આંકડાકીય છે જ્યારે સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસ સૈદ્ધાંતિક તેમજ ગુણાત્મક છે.

સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પરિબળો વસ્તીની લાક્ષણિકતાઓ સાથે કેવી રીતે સંબંધિત છે તેના વિશ્લેષણ સાથે સંબંધિત અભ્યાસનું ક્ષેત્ર. તેનું મુખ્ય ધ્યાન સમાજની વસ્તી વિષયક વિશેષતાઓ પર સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પરિબળોની અસર છે, જેમ કે લગ્ન અને બાળજન્મના દાખલાઓ, વસ્તીની ઉંમર-સંરચના, આયુષ્ય અને તેથી વધુ. આ ઉપરાંત, જો કે, સામાજિક વસ્તીવિષયક વસ્તી વિષયક પરિવર્તનના સામાજિક પરિણામોની પરીક્ષાને પણ સમાવે છે.

તેનો અર્થ જન્મ, મૃત્યુ:” આવક અથવા રોગની ઘટનાઓ જેવા આંકડાઓનો અભ્યાસ પણ થાય છે, જે માનવ વસ્તીના બદલાતા બંધારણને દર્શાવે છે. વસ્તીવિષયક વસ્તીના અભ્યાસનો સંદર્ભ આપે છે અને સમય જતાં આ ફેરફારો કેવી રીતે થાય છે. આમાં અપરાધ દર, મૃત્યુદર, પ્રજનન દર, જન્મ દર, લગ્ન દર, છૂટાછેડા દર અને ધાર્મિકતાનું વિશ્લેષણ સામેલ હશે. સમાજમાં વલણો અને પેટર્નનું પૃથ્થકરણ કરતી વખતે ઉપયોગમાં લેવાતા ડેટાને ઓફિસ ફોર નેશનલ સ્ટેટિસ્ટિક્સ જેવી અધિકૃત એજન્સીઓ દ્વારા એકત્રિત કરવામાં આવે છે.

3.2 વસ્તી વિષયક સમજણ:

‘વસ્તીશાસ્ત્ર’ શબ્દ એ બે ગ્રીક શબ્દોનું સંયોજન છે, ‘Dmos’ એટલે કે લોકો અને ‘Graphy’ એટલે કે વિજ્ઞાન. આમ, વસ્તીશાસ્ત્ર એ લોકોનું વિજ્ઞાન છે. 1855 માં ઓગણીસમી સદીના મધ્યમાં, ‘વસ્તીશાસ્ત્ર’ શબ્દનો સૌપ્રથમ ઉપયોગ ઝેન્ય લેખક અચિલ ગિલાર્ડ દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો. તેમ છતાં, “વસ્તી અધ્યયન” શબ્દ વધુ પ્રચલિત છે, આ દિવસોમાં ‘વસ્તીશાસ્ત્ર’ શબ્દનો વ્યાપક ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. તે એક મહત્વપૂર્ણ વિષય માનવામાં આવે છે જે વસ્તી શિક્ષણની પ્રકૃતિ પર પ્રકાશ ફેંકવા સક્ષમ છે.

વિલિયમ પીટરસન, હાઉઝર અને ડંકન “વસ્તી અધ્યયન” અને “જનસંખ્યા”ને અલગ માને છે. તેમના મતે, ‘વસ્તીશાસ્ત્ર’ મર્યાદિત ક્ષેત્રોનો સમાવેશ કરે છે અને તે માત્ર વસ્તી વૃદ્ધિના નિર્ણાયક પરિબળોનો અભ્યાસ કરે છે, જ્યારે ‘વસ્તી અભ્યાસ’માં વસ્તીના સામાજિક, આર્થિક, ભૌગોલિક, રાજકીય અને જૈવિક પાસાઓ ઉપરાંત, તેમના આગામી સંબંધોનો પણ અભ્યાસ કરવામાં આવે છે.

વસ્તીશાસ્ત્રનો અર્થ:

ઘણા દેશોમાં, વસ્તીશાસ્ત્ર એ ફીસ્ટેન્ડિંગ ક્ષેત્ર છે અથવા તેને લાગુ આંકડાઓની શાખાનો ભાગ માનવામાં આવે છે. આ પેટર્ન યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ઘણી ઓછી સામાન્ય છે, જ્યાં અર્થશાસ્ત્ર, ભૂગોળ, નૃવંશશાસ્ત્ર અને સમાજશાસ્ત્ર સહિત એક અથવા વધુ સામાજિક અને આરોગ્ય વિજ્ઞાન શાખાઓમાં વસ્તી વિષયક તાલીમ (અને વસ્તી વિષયક તાલીમ)ને ઘણીવાર વિશેષતાનો વિસ્તાર ગણવામાં આવે છે. પરંતુ સમાજશાસ્ત્ર એ વસ્તીશાસ્ત્ર સાથેના જોડાણમાં સમાન લોકોમાં પ્રથમ છે. સામાજિક જનસંખ્યામાં એવા કાર્યનો સમાવેશ થાય છે કે જે સમગ્ર વસ્તીમાં સામાજિક માલસામાનના વિતરણનું વર્ણન કરવા અને સમજાવવા માટે વસ્તી વિષયક પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરે છે.

વસ્તીવિષયક એ પ્રજનનક્ષમતા, મૃત્યુદર અને સ્થળાંતરની મૂળભૂત વસ્તી વિષયક પ્રક્રિયાઓ અને વય અને લિંગ રચના અને વસ્તીના અવકાશી વિતરણ સહિત વિવિધ પ્રકારના

વસ્તી વિતરણ માટેના તેમના પરિણામોનો અભ્યાસ છે. સામાજિક જનસંખ્યા સામાજિક વિતરણ અને ગતિશીલતા, ખાસ કરીને વસ્તી રચના અને જાતિ/વંશીયતા અને સામાજિક આર્થિક સ્થિતિ દ્વારા વસ્તી વિષયક વિતરણમાં તફાવતો સાથે વસ્તી વિષયકના આંતરછેદની તપાસ કરવા માટે વસ્તી વિષયકનું ધ્યાન વિસ્તરે છે. વસ્તીવિષયક પૃથ્થકરણ જીવન કોષ્ટક વિશ્લેષણ સહિતની તકનીકો, પદ્ધતિઓ અને મોડેલોના વિશિષ્ટ સમૂહ પર દોરે છે; અસ્તિત્વ વિશ્લેષણ; વસ્તી વિષયક દર, ગુણોત્તર અને વસ્તી રચનાનું માપન; સ્થિર વસ્તી સિદ્ધાંત; વિઘટન વિશ્લેષણ; ગાણિતિક અને સિમ્યુલેશન મોડલ; અને સંબંધિત પદ્ધતિઓ અને છર્લીપણની તકનીકોની વિશાળ શ્રેણી.

વસ્તીશાસ્ત્રની વ્યાખ્યા:

ઓક્સફર્ડ ડિક્શનરી ઓફ ઇકોનોમિક્સ વસ્તીશાસ્ત્રને “માનવ વસ્તીની લાક્ષણિકતાઓનો અભ્યાસ” તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે.

યુએન મલ્ટિલિંગ્યુઅલ ડેમોગ્રાફિક ડિક્શનરી અનુસાર, “વસ્તીશાસ્ત્ર એ માનવ વસ્તીનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ છે, મુખ્યત્વે તેમના કદ, તેમની રચના અને તેમના વિકાસના સંદર્ભમાં.” બાર્કલેના જણાવ્યા મુજબ, “માનવ વસ્તીના આંકડાકીય ચિત્રણને વસ્તીશાસ્ત્ર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.” તેવી જ રીતે, થોમસન અને લુઈસના જણાવ્યા મુજબ, “વસ્તીનો વિદ્યાર્થી વસ્તીના કદ, રચના અને વિતરણમાં રસ ધરાવે છે અને આ ફેરફારોના સમય અને કારણો દ્વારા આ પાસાઓમાં ફેરફારમાં.”

હાઉઝર અને ડંકનના મતે, “વસ્તીશાસ્ત્ર એ વસ્તીના કદ, પ્રાદેશિક વિતરણ અને રચના, તેમાં થતા ફેરફારો અને આવા ફેરફારોના ઘટકોનો અભ્યાસ છે, જેને જન્મતા, મૃત્યુદર, પ્રાદેશિક ચળવળ (સ્થળાંતર) અને સામાજિક ગતિશીલતા તરીકે ઓળખી શકાય છે. (સ્થિતિમાં ફેરફાર)

ફેક લોરીમરના જણાવ્યા મુજબ, “વ્યાપક અર્થમાં, વસ્તી વિષયકમાં વસ્તી વિષયક વિશ્લેષણ અને વસ્તી અભ્યાસ બંનેનો સમાવેશ થાય છે. વસ્તી વિષયકનો વ્યાપક અભ્યાસ વસ્તીના ગુણાત્મક અને જથ્થાત્મક બંને પાસાઓનો અભ્યાસ કરે છે.”

ડોનાલ્ડ જે. બોગ્યુના જણાવ્યા મુજબ, “જનસંખ્યા એ માનવ વસ્તીના કદ, રચના, અવકાશી વિતરણનો આંકડાકીય અને ગાણિતિક અભ્યાસ છે અને આ પાસાઓમાં પ્રજનનક્ષમતા, મૃત્યુદર, લગ્ન, સ્થળાંતર અને આ પાંચ પ્રક્રિયાઓ દ્વારા ઓવરટાઈમમાં થતા ફેરફારોનો. સામાજિક ગતિશીલતા જો કે તે વલણોનું સતત વર્ણનાત્મક અને તુલનાત્મક પૃથ્થકરણ કરે છે, આ દરેક પ્રક્રિયામાં અને તેના ચોખ્ખા પરિણામમાં, તેનો લાંબા ગાળાનો ધ્યેય તે ઘટનાઓને સમજાવવા માટે સિદ્ધાંતનો એક ભાગ વિકસાવવાનો છે જે તે ચાર્ટ કરે છે અને તેની તુલના કરે છે.”

3.3 ભારતીય સમાજની વસ્તી વિષયક લાક્ષણિકતાઓ:

વસ્તીનું કદ અને આકાર:

સામાન્ય રીતે, વસ્તીના કદનો અર્થ એ છે કે ચોક્કસ સમયે ચોક્કસ વિસ્તારમાં રહેતી વ્યક્તિઓની કુલ સંખ્યા. કોઈપણ પ્રદેશ, રાજ્ય કે રાષ્ટ્રની વસ્તીનું કદ અને આકાર પરિવર્તનશીલ હોય છે. કારણ કે દરેક દેશની પોતાની આગવી રીત-રિવાજો, વિશેષતાઓ, સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિઓ, સાંસ્કૃતિક વાતાવરણ, નૈતિક મૂલ્યો અને કુટુંબ નિયોજનના કૃત્રિમ માધ્યમોની સ્વીકૃતિ અને આરોગ્ય સુવિધાઓની ઉપલબ્ધતા વગેરે માટે વિવિધ ધોરણો છે.

આ તમામ પરિબલો વસ્તીના કદ અને આકારને અસર કરે છે અને જો આ પરિબલોનો વસ્તી વિજ્ઞાન હેઠળના કોઈપણ વિસ્તારના સંદર્ભમાં અભ્યાસ કરવામાં આવે, તો આપણે સ્પષ્ટપણે સમજી શકીએ છીએ કે તેઓ વસ્તીના આકાર અને કદને નક્કી કરવામાં શું ભૂમિકા ભજવે છે.

જન્મ દર અને મૃત્યુ દર સાથે સંબંધિત પાસાઓ:

જન્મ દર અને મૃત્યુ દર એ નિર્ણાયક પરિબલો છે જે વસ્તીના કદ અને આકારને પ્રભાવિત કરે છે અને તેથી વસ્તી અભ્યાસમાં તેમનું મહત્વ નિર્ણાયક છે. આ ઉપરાંત, લગ્ન દર, સામાજિક સ્થિતિ અને લગ્ન અંગેની માન્યતા, લગ્નની ઉંમર, લગ્ન સંબંધિત રૂઢિચુસ્ત રિવાજો, પ્રારંભિક લગ્ન અને માતા અને બાળકના સ્વાસ્થ્ય પર તેની અસરો, બાળ ભૂણાહત્યા દર, માતા મૃત્યુ, હજુ પણ જેવા પરિબલો જન્મ, પ્રતિકાર શક્તિ, તબીબી સેવાઓનું સ્તર, પૌષ્ટિક ખોરાકની ઉપલબ્ધતા, લોકોની ખરીદ શક્તિ વગેરે પણ જન્મ અને મૃત્યુ દરને અસર કરે છે.

વસ્તીની રચના અને ઘનતા:

વસ્તી વિષયક વિષયમાં, વસ્તીની રચના અને ઘનતાનો અભ્યાસ મહત્વપૂર્ણ છે. વસ્તીના પરિબલોની રચનામાં જેમ કે જાતિ ગુણોત્તર, જાતિ મુજબ અને વય જૂથ મુજબ વસ્તીનું કદ, ગ્રામીણ અને શહેરી વસ્તીનો ગુણોત્તર, ધર્મ અને ભાષા અનુસાર વસ્તીનું વિતરણ, વસ્તીનું વ્યવસાયિક વિતરણ, કૃષિ અને ઔદ્યોગિક માળખું અને પ્રતિ ચો. કિ.મી. વસ્તીની ગીચતા ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે.

વસ્તીની ઉંમર અને લિંગ રચના તેના સામાજિક જીવનને ઘણી રીતે અસર કરે છે. વયની રચનામાં ફેરફાર મુખ્યત્વે જન્મદરમાં ફેરફારને કારણે છે અને હાલમાં ઘણા દેશોમાં વૃદ્ધોના પ્રમાણમાં વધારો અને બાળકોના પ્રમાણને ઘટાડે છે. અન્યત્ર આકર્ષક તકો ખેંચવાથી અને તેઓ સ્થળાંતર કરવા સક્ષમ હોય તેવા માધ્યમો અથવા માધ્યમો દ્વારા ઘરની અસંતોષકારક પરિસ્થિતિઓ દ્વારા લોકોને આપવામાં આવતા દબાણથી સ્થળાંતર પ્રભાવિત થાય છે.

આ પ્રકારની માહિતી સાથે તે ચોક્કસ વિસ્તારમાં વિકાસની શક્યતાઓ, વિસ્તારની સામાજિક-આર્થિક સમસ્યાઓ, શહેરી વસ્તીમાં વધારાને કારણે સર્જાયેલી સમસ્યાઓ અને વસ્તીની ગીચતા વસ્તી અભ્યાસનો ભાગ છે.

સામાજિક-આર્થિક સમસ્યાઓ:

વસ્તી વૃદ્ધિને લગતી ઘણી સમસ્યાઓમાંથી, શહેરી વિસ્તારોમાં ઔદ્યોગિકીકરણને કારણે ઉચ્ચ ઘનતાની અસરો વધુ મહત્વની છે કારણ કે તે લોકોના સામાજિક-આર્થિક જીવનને અસર કરે છે. ઝૂંપડપટ્ટી વિસ્તારો, પ્રદૂષિત હવા અને પાણી, અપરાધ, દારૂનું વ્યસન, કિશોર અપરાધ અને વેશ્યાવૃત્તિ જેવી સમસ્યાઓ પણ વસ્તી વિષયક અભ્યાસના મહત્વના વિષયો છે. સામાજિક અર્થશાસ્ત્ર એ એક એવું ક્ષેત્ર છે જે વ્યક્તિઓની સમજ અને પ્રવૃત્તિઓને નિયંત્રિત કરે છે જે તેમને આર્થિક રીતે સક્રિય બનાવે છે. સામાજિક-આર્થિક મુદ્દાઓ એ સમસ્યાઓ છે જેનો સામાજિક-આર્થિકશાસ્ત્ર દ્વારા સામનો કરવામાં આવે છે અને વ્યક્તિઓની આર્થિક પ્રવૃત્તિ પર નકારાત્મક પ્રભાવ પાડતા પરિબલો છે. આવા મુદ્દાઓ શિક્ષણનો અભાવ, સાંસ્કૃતિક અને ધાર્મિક ભેદભાવ, વધુ પડતી વસ્તી, બેરોજગારી અને ભ્રષ્ટાચાર છે. ઈન્ટ્રા-અને ઈન્ટરટેક્સા વસ્તી વિષયક વિવિધતાને અસર કરતા પરિમાણોની સમજ આ વિવિધતાના લાગુ અને સૈદ્ધાંતિક મૂલ્યાંકન બંને માટે મહત્વપૂર્ણ છે. જેમ કે સંરક્ષણ વ્યવસ્થાપન યોજનાઓના વિકાસમાં અને પ્રાઈમેટ ઉત્ક્રાંતિ સંબંધિત પૂર્વધારણાઓ.

વસ્તીવિષયકના ઇકોલોજીકલ સહસંબંધોમાં એવા ચલોનો સમાવેશ થાય છે જે ખોરાકની વિપુલતા અને અવકાશી અને ટેમ્પોરલ વિતરણને પ્રતિબિંબિત કરે તેવી શક્યતા છે, જેમ કે કુલ વસવાટનો પ્રકાર; વન પેચ કદ; વસવાટના અધોગતિની હદ (સામાન્ય રીતે માનવ પ્રેરિત); વૃક્ષની પ્રજાતિઓ સમૃદ્ધિ, કદ અને ખાદ્ય વૃક્ષોની ઘનતા; ઊર્જાસભર કારણ કે તેઓ આબોહવા (ઊંચાઈ અને અક્ષાંશ) સાથે સંબંધિત છે; ખોરાકની પ્રજાતિઓની ફિનોલોજી; ખોરાકની રાસાયણિક રચના (પોષક તત્વો અને ગૌણ સંરક્ષણ સંયોજનો); ખોરાકનું અવકાશી વિતરણ (વિક્ષેપ સૂચકાંકો); અને સંભવિત સ્પર્ધા (ઈન્ટ્રાગ્રુપ, ઈન્ટરગ્રુપ અને ઈન્ટરસ્પેસિફિક). સામાજિક પરિબળો પણ વસ્તીને પ્રભાવિત કરે છે તેવું માનવામાં આવે છે. આ સમાગમની પ્રણાલીઓ (દા.ત., સાથી સ્પર્ધા), જૂથોની અંદર અને વચ્ચે ખોરાક માટેની આંતરવિશિષ્ટ સ્પર્ધા, શિકારી સામે સંરક્ષણ અને સંભવતઃ બાળહત્યા સામે સંરક્ષણની આસપાસ ફરતું દેખાય છે. આ પ્રકરણ અગાઉના કાર્યનો સારાંશ આપે છે અને ટેક્સની અંદર અને વચ્ચેની વસ્તી વિષયક પરિવર્તનશીલતાને સમજાવવામાં આમાંના કેટલાક ચલોના સંભવિત મહત્વને દર્શાવતો નવો ડેટા રજૂ કરે છે.

દેશોના આર્થિક વિકાસ માટે શિક્ષણ આવશ્યક છે, કારણ કે વિવિધ રાજ્યોના ઉદ્યોગોને કુશળ વ્યાવસાયિકોની જરૂર છે. જ્યારે શિક્ષણનો અભાવ હોય છે, ત્યારે મજૂરોમાં નિપુણતાના અભાવને કારણે વ્યવસાયો વધી શકતા નથી. ઉદાહરણ તરીકે, ભારતીય યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશન સૂચવે છે કે દેશમાં શિક્ષણમાં પ્રવેશ અને ગુણવત્તામાં ખરાબ ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર અને વ્યાવસાયિક શિક્ષણવિદોની અછત જેવી સમસ્યાઓનો અનુભવ થતો રહે છે. આના પરિણામે દક્ષિણ ભારતીય પ્રાંતો જેવા ચોક્કસ વિસ્તારોમાં આર્થિક પ્રવૃત્તિમાં ઘટાડો થાય છે.

માત્રાત્મક અને ગુણાત્મક પાસાઓ:

વસ્તીની જથ્થાત્મક સમસ્યાઓ સાથે, ગુણાત્મક સમસ્યાઓ પણ વસ્તી અભ્યાસનો ભાગ છે. વધુમાં, વસ્તી વિષયક અભ્યાસમાં કુલ વસ્તીમાં ચિકિત્સકોની ઉપલબ્ધતા, હોસ્પિટલોની સંખ્યા, હોસ્પિટલોમાં પથારીઓની સંખ્યા, જન્મ સમયે જીવનની અપેક્ષા, ન્યૂનતમ કેલરીની દૈનિક ઉપલબ્ધતા, પ્રતિકાર શક્તિનો સમાવેશ થાય છે. કુટુંબ નિયોજન કાર્યક્રમની જાહેરાત અને તેનો વિકાસ, બાળકના જન્મ અને પ્રસૂતિ માટે પૂરતી તબીબી સુવિધા વગેરે અંગે લોકોના વલણમાં લાવવામાં આવેલા ફેરફારો.

3.4 સારાંશ

વસ્તીશાસ્ત્ર એ માનવ વસ્તીનો અભ્યાસ છે, ખાસ કરીને તેમના કદ અને રચના, અને તેઓ પ્રજનન (જન્મ), સ્થળાંતર, વૃદ્ધત્વ અને મૃત્યુદર (મૃત્યુ) દ્વારા કેવી રીતે બદલાય છે. વસ્તીવિષયકમાં વસ્તી પરિવર્તનના આર્થિક, સામાજિક, પર્યાવરણીય અને જૈવિક કારણો અને પરિણામોના વિશ્લેષણનો પણ સમાવેશ થાય છે. જો કે વસ્તીશાસ્ત્ર તેની પોતાની રીતે એક શિસ્ત છે, તે જીવવિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, રોગશાસ્ત્ર, ભૂગોળ અને સમાજશાસ્ત્ર સહિતના અન્ય ક્ષેત્રો પર ભારે ખેંચે છે.

વસ્તીશાસ્ત્ર ડેટા અને ડેટાની ગુણવત્તા પર મજબૂત ફોકસ સાથે અત્યંત પ્રયોગમૂલક હોય છે.

3.5 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. આ શબ્દ બે ગ્રીક શબ્દોનું મિશ્રણ છે, 'Dmos' એટલે કે લોકો અને 'Graphy' એટલે કે વિજ્ઞાન.

2. જન્મ દર અને મૃત્યુ દરનો અર્થ શું છે ?
3. 'સેક્સ રેશિયો' નો અર્થ શું છે ?
4. ઉંમરના બંધારણનો અર્થ શું છે ?
5. દર એ નિર્ણાયક પરિબલો છે જે વસ્તીના કદ અને આકારને પ્રભાવિત કરે છે.

3.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

- વસ્તીનું વૃદ્ધત્વ: એક પ્રક્રિયા જેમાં વસ્તીમાં પુખ્ત વયના લોકો અને વૃદ્ધોનું પ્રમાણ વધે છે.
- એન્ટિનેટાલિસ્ટ પોલિસી : જન્મની સંખ્યાને મર્યાદિત કરવાનો પ્રયાસ કરીને વસ્તી વૃદ્ધિ ધીમી કરવા માટે સરકાર, સમાજ અથવા જૂથની નીતિ. જ ક
- બેબી બૂમ: ઓસ્ટ્રેલિયા, કેનેડા અને યુએસએમાં પ્રજનન દર અને જન્મની સંપૂર્ણ સંખ્યામાં નાટ્યાત્મક વધારો.

3.7 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો

1. વસ્તીશાસ્ત્ર
2. જન્મ દર ચોક્કસ વિસ્તારમાં જન્મની કુલ સંખ્યાને દર્શાવે છે, જ્યારે મૃત્યુ દર ચોક્કસ વર્ષમાં અને ચોક્કસ વિસ્તારમાં પ્રતિ હજાર મૃત્યુની સંખ્યાને દર્શાવે છે.
3. લિંગ ગુણોત્તર એ ચોક્કસ સમયગાળામાં આપેલ વિસ્તારમાં દર હજાર પુરુષો દીઠ સ્ત્રીઓની સંખ્યાનો ઉલ્લેખ કરે છે.
4. તે કુલ વસ્તીની તુલનામાં વિવિધ વય જૂથોમાં વ્યક્તિઓના પ્રમાણને દર્શાવે છે.
5. જન્મ અને મૃત્યુ.

3.8 સંદર્ભ સૂચિ

1. વસ્તીશાસ્ત્ર: ધી સાયન્સ ઓફ પોપ્યુલેશન જય વેઈનસ્ટીન અને વિજયન કે. પિલ્લઈ દ્વારા.
2. જુહા અલ્હો દ્વારા આંકડાકીય વસ્તી અને આગાહી.
3. દાસગુપ્તા સમીર દ્વારા સોશિયલ વસ્તીશાસ્ત્ર
4. <https://www.sociologyguide.com/social-demography/index.php>
5. <https://www.rug.nl/masters/ddm-social-demography/?lang=en>

3.9 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો

1. વસ્તીશાસ્ત્રનો અર્થ અને વ્યાખ્યા લખો.
2. જન્મ અને મૃત્યુ દર સંબંધિત પાસાઓને સ્પષ્ટ કરો.
3. વસ્તીશાસ્ત્રના ગુણાત્મક અને જથ્થાત્મક પાસાઓ શું છે ?
4. સામાજિક આર્થિક સમસ્યા શબ્દનો અર્થ શું થાય છે ?

-: રૂપરેખા :-

- 4.0 એકમના હેતુઓ
- 4.1 પ્રસ્તાવના
- 4.2 રચનાવાદ
- 4.3 કાર્યાત્મકતા
- 4.4 ઉત્ક્રાંતિ સિદ્ધાંત
- 4.5 સંઘર્ષ સિદ્ધાંત
- 4.6 મેક્સ વેબર અને સિમ્બોલિક ઈન્ટરએક્શનિઝમ
- 4.7 સામાજિક ક્રિયા અને વર્સ્ટેહેન
- 4.8 સારાંશ
- 4.9 તમારી પ્રગતિ તપાસો
- 4.10 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 4.11 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો
- 4.12 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો
- 4.13 સંદર્ભ સૂચિ

4.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો, આ એકમનાં અભ્યાસ બાદ તેમ,

- રચનાવાદ વિશે જાણી શકશો.
- કાર્યાત્મકતા વિશે સમજી શકશો.
- ઉત્ક્રાંતિ સિદ્ધાંત વિશે જાણી શકશો.
- સંઘર્ષ સિદ્ધાંત વિશે સમજી શકશો.
- મેક્સ વેબર અને સિમ્બોલિક ઈન્ટરએક્શનિઝમ વિશેનો ખ્યાલ મેળવી શકશો.
- સામાજિક ક્રિયા અને વર્સ્ટેહેન વિશે સમજ મેળવી શકશો.

4.1 પ્રસ્તાવના

જ્યારે ઘણા સમાજશાસ્ત્રીઓએ સમાજ અને સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા પર સંશોધનમાં યોગદાન આપ્યું છે, ત્રણ વિચારકો આધુનિક સમયના પરિપ્રેક્ષ્યોનો આધાર બનાવે છે. એમિલ ડર્કહેમ, કાર્લ માર્ક્સ અને મેક્સ વેબરે સમાજ કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તે સમજવામાં મદદ કરવા

માટે વિવિધ સૈદ્ધાંતિક અભિગમો વિકસાવ્યા. ચાલો આપણે સમાજના મહત્વના પરિપ્રેક્ષ્યો જાણીએ.

4.2 રચનાવાદ:

રચનાવાદ એ વિચારની શાળા છે કે માનવ વર્તનને સામાજિક વ્યવસ્થા અથવા બંધારણના સંદર્ભમાં સમજવું જોઈએ - જેમાં તેઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. લોકો માત્ર સ્વતંત્ર નિર્ણયો લેતા સ્વતંત્ર કલાકારો નથી, તેઓ જે સામાજિક પરિસ્થિતિઓમાં જીવે છે તેનું ઉત્પાદન છે. ઉદાહરણ તરીકે, માર્ક્સવાદીઓ માને છે કે સંસ્થાઓ, સંસ્કૃતિ, વિચારોને મૂડીવાદી સમાજના મૂળભૂત સામાજિક વર્ગના હિતોથી અલગથી સમજી શકાય નહીં. આ વિચારોની ક્યારેક નિશ્ચયવાદી તરીકે ટીકા કરવામાં આવે છે.

સામાજિક અને રાજકીય સંબંધોને સમજવા માટેનો વિરોધાભાસી અભિગમ એ છે કે

સમાજમાં સર્વસંમતિની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા પર ભાર મૂકવો. દુર્ભિમે (1893) દલીલ કરી હતી કે સમાજનું સૌથી રસપ્રદ પાસું તેના વિવિધ નિષ્ક્રિય તત્વો નથી, પરંતુ, હકીકત એ છે કે તે એવી બધી બાબતો પર કાર્ય કરે છે જેને તે સફળ, સ્વસ્થ સામાજિક સંબંધોમાં સર્વસંમતિની પ્રાથમિકતાને આભારી છે. સામાજિક સંયોગ લોકોની પરસ્પર નિર્ભરતા પર આધારિત છે, જે સામાજિક સંબંધો દ્વારા બનાવવામાં આવે છે જે સગપણથી લઈને સેવાઓના વિનિમય સુધીના હોય છે. આ કાર્યાત્મક અર્થઘટન સમાજના તમામ ભાગોને તેની એકતા જાળવી રાખવા અને અસ્થિરતા ઘટાડવા માટે કામ કરતા તરીકે જુએ છે. સમાજો ટકી રહે છે, દુરખેમે દલીલ કરી હતી કે, માન્યતાઓના એક સામાન્ય સમૂહ પ્રત્યે પ્રતિબદ્ધતા અને પ્રેક્ટિસ 'સામૂહિક અંતરાત્મા'નું સ્વરૂપ આમ સામાજિક વ્યવસ્થાના પાયા તરીકે કાર્ય કરે છે. દુરખેમે દાવો કર્યો હતો કે આ એકતા પરંપરાગત સમાજોમાં 'યાંત્રિક' રીતે બનાવવામાં આવી હતી, જેમાં એકરૂપતા અને સુસંગતતા પર ભાર મૂકવાના નિયમોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો; વધુ અઘટન, ભિન્નતા ધરાવતા સમાજોમાં, તેમણે દલીલ કરી હતી કે, નિયમો નાગરિકો વચ્ચે વધુ 'ઓર્ગેનિક' સ્વરૂપની એકતા અથવા સામાન્ય હેતુની જરૂરિયાતને બદલે તફાવતોનું નિયમન કરે છે. વીસમી સદીના મધ્યમાં આધુનિકીકરણની વિવિધ પ્રતિક્રિયાઓને સમજાવવા માટે ફિનિશ સમાજશાસ્ત્રી એરિક એલાર્ડ (1970) દ્વારા એકતા પર દુર્ભિમ થીસીસને આગળ વધારવામાં આવી હતી. તેમણે અવલોકન કર્યું કે, શ્રેષ્ઠ રીતે કાર્ય કરવા માટે, આધુનિક સમાજમાં ઉચ્ચ સ્તરની સહિષ્ણુતા અને બહુલવાદ સાથે શ્રમનું ઉચ્ચ વિકસિત વિભાજન હોવું જરૂરી છે.

4.3 કાર્યાત્મકતા:

કાર્યવાદી પરિપ્રેક્ષ્ય, જેને કાર્યવાદ પણ કહેવાય છે, સમાજનું દરેક પાસું પરસ્પર નિર્ભર છે અને સમગ્ર સમાજની કામગીરીમાં ફાળો આપે છે. સરકાર, અથવા રાજ્ય, પરિવારના બાળકો માટે શિક્ષણ પૂરું પાડે છે, જે બદલામાં કર ચૂકવે છે જેના પર રાજ્ય પોતાને ચલાવવા માટે નિર્ભર છે. એટલે કે, કુટુંબ બાળકોને મોટા થઈને સારી નોકરીઓ મેળવવા માટે મદદ કરવા માટે શાળા પર નિર્ભર છે જેથી કરીને તેઓ પોતાના પરિવારને ઉછેર અને મદદ કરી શકે.

પ્રક્રિયામાં, બાળકો કાયદાનું પાલન કરનારા, કર ચૂકવનારા નાગરિકો બને છે, જે બદલામાં રાજ્યને ટેકો આપે છે. જો બધું બરાબર ચાલે છે, તો સમાજના ભાગો કરમ, સ્થિરતા અને ઉત્પાદકતા ઉત્પન્ન કરે છે. જો બધું બરાબર ન ચાલે, તો સમાજના ભાગોએ નવી વ્યવસ્થા, સ્થિરતા અને ઉત્પાદકતા પુનઃપ્રાપ્ત કરવા માટે અનુકૂલન કરવું પડશે. ઉદાહરણ તરીકે, બેરોજગારી અને ફુગાવાના ઊંચા દર સાથે નાણાકીય મંદી દરમિયાન, સમાજકાર્ય ક્રમો

સુવ્યવસ્થિત અથવા કાપવામાં આવે છે. . શાળાઓ ઓછા કાર્યક્રમો ઓફર કરે છે. પરિવારો તેમના બજેટને કડક કરે છે. અને નવી સામાજિક વ્યવસ્થા, સ્થિરતા અને ઉત્પાદકતા થાય છે.

કાર્યવાહીઓ માને છે કે સમાજને સામાજિક સર્વસંમતિ, અથવા સંયોગ દ્વારા એકસાથે રાખવામાં આવે છે, જેમાં સમાજના સભ્યો સંમત થાય છે, અને સમગ્ર સમાજ માટે શ્રેષ્ઠ શું છે તે હાંસલ કરવા માટે સાથે મળીને કામ કરે છે. એમિલ દુર્બિમે સૂચવ્યું કે સામાજિક સર્વસંમતિ બેમાંથી એક સ્વરૂપ લે છે. સામાજિક પરિવર્તનની કાર્યાત્મક સમજ સમાજશાસ્ત્રીઓની વિવિધ પેઢીઓ દ્વારા વિકસિત આંતરદષ્ટિ પર આધારિત છે. પ્રારંભિક સમાજશાસ્ત્રીઓએ સમાજમાં પરિવર્તનને જૈવિક સજીવોમાં પરિવર્તન સાથે સરખાવ્યું હતું. ચાર્લ્સ ડાર્વિનના કાર્યમાંથી સંકેત લેતા, તેઓએ જણાવ્યું હતું કે સજીવોની જેમ જ સમાજનો વિકાસ થયો છે, નાના, સરળ સ્વરૂપોથી લઈને ઘણા મોટા અને વધુ જટિલ બંધારણો. જ્યારે સમાજો નાનો અને સરળ હોય છે, ત્યારે કરવા માટે થોડી ભૂમિકાઓ હોય છે, અને લગભગ દરેક જણ આ બધી ભૂમિકાઓ કરી શકે છે.

યાંત્રિક એકતા એ સામાજિક સંકલનનું એક સ્વરૂપ છે જે ત્યારે ઉદ્ભવે છે જ્યારે સમાજના લોકો સમાન મૂલ્યો અને માન્યતાઓ જાળવી રાખે છે અને સમાન પ્રકારના કામમાં જોડાય છે. યાંત્રિક એકતા સામાન્ય રીતે પરંપરાગત, સરળ સમાજોમાં જોવા મળે છે જેમ કે જેમાં દરેક વ્યક્તિ પશુઓનું પાલન કરે છે.

ઓર્ગેનિક એકતા એ સામાજિક એકતાનું એક સ્વરૂપ છે જે ત્યારે ઉદ્ભવે છે જ્યારે સમાજના લોકો પરસ્પર નિર્ભર હોય છે પરંતુ વિવિધ મૂલ્યો અને માન્યતાઓને પકડી રાખે છે અને વિવિધ પ્રકારના કામમાં જોડાય છે. ઓર્ગેનિક એકતા સૌથી સામાન્ય રીતે ઔદ્યોગિક, જટિલ સમાજોમાં જોવા મળે છે જેમ કે 2000 ના દાયકામાં ન્યૂયોર્ક જેવા મોટા રિકન શહેરોમાં.

કાર્યાત્મક પરિપ્રેક્ષ્યએ 1940 અને 1950 ના દાયકામાં રિકન સમાજશાસ્ત્રીઓમાં તેની સૌથી વધુ લોકપ્રિયતા હાંસલ કરી. જ્યારે યુરોપીયન કાર્યવાહીઓએ મૂળરૂપે સામાજિક વ્યવસ્થાના આંતરિક કાર્યને સમજાવવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું, ત્યારે રિકન કાર્યવાહીઓએ માનવ વર્તનના કાર્યોને શોધવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. આ રિકન કાર્યવાહી સમાજશાસ્ત્રીઓમાં રોબર્ટ મેર્ટન છે, જે માનવ કાર્યોને બે પ્રકારમાં વિભાજિત કરે છે: મેનિફેસ્ટ ફંક્શન્સ ઈરાદાપૂર્વક અને સ્પષ્ટ હોય છે, જ્યારે સુપ્ત કાર્યો અજાણતાં હોય છે અને સ્પષ્ટ નથી. ઉદાહરણ તરીકે, ચર્ચ અથવા સિનેગોગમાં હાજરી આપવાનું સ્પષ્ટ કાર્ય ધાર્મિક સમુદાયના ભાગ રૂપે પૂજા કરવાનું છે, પરંતુ તેનું સુપ્ત કાર્ય સભ્યોને સંસ્થાકીય મૂલ્યોથી વ્યક્તિગત સમજવામાં મદદ કરવાનું હોઈ શકે છે. સામાન્ય સમજ સાથે, મેનિફેસ્ટ કાર્યો સરળતાથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. તેમ છતાં આ સુપ્ત કાર્યો માટે જરૂરી નથી, જે ઘણીવાર સમાજશાસ્ત્રીય અભિગમને જાહેર કરવાની માંગ કરે છે. કાર્યાત્મકતામાં સમાજશાસ્ત્રીય અભિગમ એ નાના ભાગોના કાર્યો અને સમગ્રના કાર્યો વચ્ચેના સંબંધની વિચારણા છે.

છૂટાછેડા જેવી ઘટનાના નકારાત્મક કાર્યોને અવગણવા બદલ કાર્યવાહીને ટીકા મળી છે. ટીકાકારો એવો પણ દાવો કરે છે કે પરિપ્રેક્ષ્ય યથાસ્થિતિ અને સમાજના સભ્યોની આત્મસંતુષ્ટતાને ન્યાયી ઠેરવે છે. વિધેયવાદ લોકોને તેમના સામાજિક વાતાવરણને બદલવામાં સક્રિય ભૂમિકા લેવા માટે પ્રોત્સાહિત કરતું નથી, પછી ભલેને આવા પરિવર્તનથી તેમને ફાયદો થાય. તેના બદલે, કાર્યાત્મકતા સક્રિય સામાજિક પરિવર્તનને અનિચ્છનીય તરીકે જુએ છે કારણ કે સમાજના વિવિધ ભાગો ઊભી થતી કોઈપણ સમસ્યાઓ માટે કુદરતી રીતે વળતર આપશે.

4.4 ઉત્ક્રાંતિ સિદ્ધાંતો:

ઉત્ક્રાંતિ સિદ્ધાંતો ધારે છે કે સમાજ ધીમે ધીમે સરળ શરૂઆતથી વધુ જટિલ સ્વરૂપોમાં બદલાય છે. ઓગસ્ટે કોમ્પેથી શરૂ થતા શરૂઆતના સમાજશાસ્ત્રીઓ માનતા હતા કે માનવ સમાજનો વિકાસ એકરેખીય રીતે થાય છે- જે વિકાસની એક લાઈનમાં છે. તેમના મતે સામાજિક પરિવર્તનનો અર્થ કંઈક વધુ સારી તરફ પ્રગતિ થાય છે.

તેઓએ પરિવર્તનને સકારાત્મક અને ફાયદાકારક તરીકે જોયું. તેમના માટે ઉત્ક્રાંતિ પ્રક્રિયા સૂચવે છે કે સમાજ આવશ્યકપણે સંસ્કૃતિના નવા અને ઉચ્ચ સ્તરે પહોંચશે. એલ.એચ. મોર્ગન માનતા હતા કે પ્રક્રિયામાં ત્રણ મૂળભૂત તબક્કાઓ છે: કૂરતા, બર્બરતા અને સભ્યતા. માનવ વિચાર અને સમાજના વિકાસના ત્રણ તબક્કાઓને લગતા ઓગસ્ટ કોમ્પેના વિચારો - ધર્મશાસ્ત્રીય, આધ્યાત્મિક અને હકારાત્મક એક રીતે સામાજિક પરિવર્તનના ત્રણ મૂળભૂત તબક્કાઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. સામાજિક પરિવર્તનનો આ ઉત્ક્રાંતિ દ્રષ્ટિકોણ ચાર્લ્સ ડાર્વિનના ઓર્ગેનિક ઇવોલ્યુશનના સિદ્ધાંતથી ખૂબ પ્રભાવિત હતો.

જેઓ આ સિદ્ધાંતથી પ્રભાવિત થયા હતા તેઓએ તેને માનવ સમાજ પર લાગુ કર્યું અને દલીલ કરી કે સમાજો પશ્ચિમી સમાજ જેવા સરળ અને આદિમથી ખૂબ જટિલ અને અદ્યતન તરીકે વિકસિત થયા હોવા જોઈએ. બ્રિટિશ સમાજશાસ્ત્રી હર્બર્ટ સ્પેન્સરે આ સામ્યતા તેના છેડા સુધી પહોંચાડી હતી. તેમણે દલીલ કરી હતી કે સમાજ પોતે એક જીવ છે. તેમણે ડાર્વિનના સર્વાઈવલ ઓફ ધ ફિટેસ્ટના સિદ્ધાંતને માનવ સમાજમાં પણ લાગુ કર્યો. તેમણે કહ્યું કે સમાજ ધીમે ધીમે સારી સ્થિતિ તરફ આગળ વધી રહ્યો છે. તેમણે દલીલ કરી હતી કે તે લશ્કરી સમાજમાંથી ઔદ્યોગિક સમાજમાં વિકસ્યું છે. તેમણે દાવો કર્યો હતો કે પશ્ચિમી જાતિઓ, વર્ગો અથવા સમાજો ટકી રહ્યા છે અને વિકસિત થયા છે કારણ કે તેઓ જીવનની પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરવા માટે વધુ સારી રીતે અનુકૂળ હતા. સામાજિક ડાર્વિનિઝમ તરીકે ઓળખાતા આ દ્રષ્ટિકોણને 19મી સદીના અંતમાં વ્યાપક લોકપ્રિયતા મળી. 20મી સદીના પ્રથમ તબક્કા દરમિયાન પણ તે ટકી રહ્યું હતું. એમિલ દુર્ખિમે સામાજિક ઉત્ક્રાંતિનું કારણ સમાજની વધતી નૈતિક ઘનતા તરીકે ઓળખાવ્યું. દુરખેમ સમાજને વધતા નૈતિક ઘનતાના દબાણ હેઠળ વધુ ભિન્નતા, પરસ્પર નિર્ભરતા અને ઔપચારિક નિયંત્રણની દિશામાં પરિવર્તનશીલ તરીકે જોતા હતા. તેમણે હિમાયત કરી હતી કે સમાજો શ્રમના લઘુત્તમ વિભાજન સાથે અને યાંત્રિક એકતા નામની એક પ્રકારની એકતા સાથે પ્રમાણમાં અવિભાજ્ય સામાજિક માળખામાંથી વિકસિત થયા છે.

શ્રમના મહત્તમ વિભાજન સાથે વિભિન્ન સામાજિક માળખું એક પ્રકારની એકતાને જન્મ આપે છે જેને કાર્બનિક એકતા કહેવાય છે.

4.5 સંઘર્ષ સિદ્ધાંત:

સંઘર્ષ સિદ્ધાંત તેના અસંખ્ય ઉપદેશોમાં સંઘર્ષ સિદ્ધાંતના મૂળમાં - એવી માન્યતા છે કે શક્તિ (અથવા, વધુ ખાસ કરીને, શક્તિનું અસંતુલન) સામાજિક સંબંધો માટે મૂળભૂત છે. સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા આમ, સારમાં, નિયંત્રણ માટેનો સંઘર્ષ છે. આ ઉપરાંત, સામાજિક વિનિમયથી ઉદ્ભવતા નિર્ણયો, ઓળખ અને ધારણાઓ સંઘર્ષથી ઘેરાયેલા છે: 'આ રીતે, તે નહીં,' 'તેઓના નહીં,' 'મારા નહીં તમારા. સત્તા સાથે વિરોધાભાસનું આ વિલીનીકરણ સમગ્ર સમાજમાં પાયાની અસમાનતાઓમાં પરિણમે છે. મુખ્ય સંઘર્ષ સિદ્ધાંતો અસમાનતાના સૌથી પ્રબળ સ્વરૂપો પર કેન્દ્રિત છે. ઉદાહરણ તરીકે, માર્ક્સવાદની સ્થાપના એ આધાર પર કરવામાં આવી છે કે ભૌતિક અસમાનતા એ સમાજમાં તમામ શક્તિના અસંતુલનમાંથી સૌથી મહત્વપૂર્ણ છે. આમ, વર્ગો (મજૂરો અને મૂડીવાદીઓ, જેમ કે માર્ક્સ (1867) પાસે હશે) વચ્ચેનો સંઘર્ષ

એ પશ્ચિમી સમાજનો સર્વોચ્ચ ક્ષેત્ર છે, જે રાજકીય, સામાજિક અને આર્થિક વર્તન અને પરિણામોના તમામ સ્વરૂપોમાં ફેલાયેલો છે. જ્યાં માર્ક્સિયન પૃથ્થકરણ અન્ય સંઘર્ષ સિદ્ધાંતોથી અલગ છે, તેમ છતાં, તેના દાવા પ્રમાણે વ્યાપક સામાજિક સંઘર્ષ એ મુખ્યત્વે મૂડીવાદના વર્ચસ્વની આડપેદાશ છે અને તેથી જ્યારે વિનિમયનું વધુ ન્યાયી સ્વરૂપ મૂડીવાદી પ્રણાલીનું સ્થાન લેશે ત્યારે તેને દૂર કરવામાં આવશે.

જ્યારે સંતુલન સિદ્ધાંતો સામાજિક પ્રણાલીઓમાં કાર્ય પર સ્થિર પ્રક્રિયાઓ પર ભાર મૂકે છે, કહેવાતા સંઘર્ષ સિદ્ધાંતો અસ્થિરતા, સંઘર્ષ અને સામાજિક અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન કરતી શક્તિઓને પ્રકાશિત કરે છે. રાલ્ફ ડેહરેન્ડોફ અનુસાર સંઘર્ષ સિદ્ધાંતો ધારે છે કે દરેક સમાજ દરેક ક્ષણે પરિવર્તનને આધીન છે; તેથી સામાજિક પરિવર્તન સર્વવ્યાપી છે. દરેક સમાજ દરેક ક્ષણે સામાજિક સંઘર્ષનો અનુભવ કરે છે, તેથી સામાજિક સંઘર્ષ સર્વવ્યાપી છે. સમાજમાં દરેક તત્ત્વ પરિવર્તનમાં ફાળો આપે છે. દરેક સમાજ તેના કેટલાક સભ્યોને અન્ય લોકો દ્વારા પ્રતિબંધિત કરે છે. સંઘર્ષ સિદ્ધાંતોમાં સૌથી પ્રસિદ્ધ અને પ્રભાવશાળી એ કાર્લ માર્ક્સ દ્વારા આગળ મૂકવામાં આવેલ એક છે જેણે એન્ગલ સાથે મળીને સામ્યવાદી મેનિફેસ્ટોમાં લખ્યું હતું કે ‘બધો ઇતિહાસ વર્ગ સંઘર્ષનો ઇતિહાસ છે.’ વિરોધી હિતો ધરાવતી વ્યક્તિઓ અને જૂથો સંઘર્ષમાં આવવા માટે બંધાયેલા છે. બે મુખ્ય સામાજિક વર્ગો અમીર અને ગરીબ અથવા મૂડીવાદીઓ અને શ્રમજીવીઓ પરસ્પર પ્રતિકૂળ હિત ધરાવતા હોવાથી તેઓ સંઘર્ષમાં છે. ઇતિહાસ એ શોષક અને શોષિત વચ્ચેના સંઘર્ષની ગાથા છે. જ્યાં સુધી કામદારો દ્વારા મૂડીવાદને ઉથલાવી દેવામાં ન આવે અને સમાજવાદી રાજ્યનું નિર્માણ ન થાય ત્યાં સુધી આ સંઘર્ષ સતત અને ચાલુ રહે છે. અહીં જે વાત પર ભાર મૂકવાનો છે તે એ છે કે માર્ક્સ અને અન્ય સંઘર્ષ સિદ્ધાંતવાદીઓ સમાજને મૂળભૂત રીતે ગતિશીલ માને છે અને સ્થિર નથી. તેઓ સંઘર્ષને સામાન્ય પ્રક્રિયા માને છે.

મેક્સ વેબર સમાજશાસ્ત્રના સ્થાપક પિતાઓમાંના એક હતા. વેબરે સમાજ અને સામાજિક પરિવર્તનની સંપૂર્ણ સમજ વિકસાવવા માટે જરૂરી બંને માળખાકીય અને ક્રિયા અભિગમ જોયા. સમાજશાસ્ત્રમાં વેબરના વ્યાપક યોગદાનને આપણે ત્રણ બાબતોમાં ઘટાડી શકીએ છીએ. સૌપ્રથમ તેમણે એવી દલીલ કરી હતી કે ‘વર્સ્ટેલેન’ અથવા સહાનુભૂતિપૂર્ણ સમજણ માનવીય ક્રિયા અને સામાજિક પરિવર્તનને સમજવા માટે નિર્ણાયક છે, જે મુદ્દા પર તેમણે તેમના ક્લાસિક અભ્યાસ ‘ધ પ્રોટેસ્ટન્ટ એથિક એન્ડ ધ સ્પિરિટ ઓફ કેપિટલિઝમ’માં ભાર મૂક્યો હતો; બીજું, તેઓ માનતા હતા કે આપણે માનવ માટેના મૂળભૂત પ્રકારનાં પ્રેરણા વિશે સામાન્યીકરણ કરી શકીએ છીએ અને ત્રીજું, તેમણે હજુ પણ એવી દલીલ કરી હતી કે રચના માનવ ક્રિયાને આકાર આપે છે, કારણ કે અમુક સમાજો અથવા જૂથો અમુક સામાન્ય પ્રકારની પ્રેરણાને પ્રોત્સાહિત કરે છે (પરંતુ આ સામાન્ય પ્રકારોમાં, ઘણું બધું છે. વિવિધતા શક્ય છે).

4.6 મેક્સ વેબર અને સિમ્બોલિક ઇન્ટરએક્શનિઝમ:

જ્યારે કાર્લ માર્ક્સ ઓગણીસમી સદીના સૌથી જાણીતા રાજકીય વિચારકોમાંના એક હોઈ શકે છે, ત્યારે મેક્સ વેબર ચોક્કસપણે સમાજશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં સૌથી વધુ પ્રભાવશાળી છે. અહીં ચર્ચા કરાયેલા અન્ય સામાજિક ચિંતકોની જેમ, તેઓ ઔદ્યોગિકીકરણના આગમન સાથે પશ્ચિમી સમાજમાં થઈ રહેલા મહત્ત્વપૂર્ણ ફેરફારોથી ચિંતિત હતા. અને, માર્ક્સ અને ડર્બેમની જેમ, તેમને ડર હતો કે ઔદ્યોગિકીકરણ વ્યક્તિઓ પર નકારાત્મક અસરો કરશે.

સમાજની રચના પર વેબરનું પ્રાથમિક ધ્યાન વર્ગ, દરજ્જો અને સત્તાના તત્ત્વીમાં રહેલું છે. માર્ક્સ જેવી જ, વેબર વર્ગને આર્થિક રીતે નિર્ધારિત તરીકે જોતો હતો. તેમનું માનવું હતું કે સમાજ માલિકો અને મજૂરો વચ્ચે વિભાજિત છે. બીજા બાજુ, સ્થિતિ, શિક્ષણ, સગપણ અને

ધર્મ જેવા બિન-આર્થિક પરિબળો પર આધારિત હતી. સ્થિતિ અને આર્થિક વર્ગ બંને વ્યક્તિની શક્તિ અથવા વિચારો પર પ્રભાવ નક્કી કરે છે. માર્ફ્સથી વિપરીત, વેબર માનતા હતા કે આ વિચારો, અને માત્ર ઉત્પાદનના માધ્યમોના ચોક્કસ સ્વરૂપે જ નહીં, સમાજનો “આધાર” બનાવ્યો.

પ્રતિકાત્મક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા સિદ્ધાંત વ્યક્તિલક્ષી અર્થોને સંબોધીને સમાજનું વિશ્લેષણ કરે છે જે લોકો વસ્તુઓ, ઘટનાઓ અને વર્તણૂકો પર લાદે છે. વ્યક્તિલક્ષી અર્થોને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે કારણ કે એવું માનવામાં આવે છે કે લોકો તેઓ જે માને છે તેના આધારે વર્તે છે અને માત્ર જે સાચા છે તેના આધારે નહીં. આમ, માનવીય અર્થઘટન દ્વારા સમાજનું સામાજિક નિર્માણ થયું હોવાનું માનવામાં આવે છે. લોકો એકબીજાના વર્તનનું અર્થઘટન કરે છે, અને આ અર્થઘટન જ સામાજિક બંધન બનાવે છે.

આ સિદ્ધાંતના ટીકાકારો દાવો કરે છે કે સાંકેતિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાવાદ સામાજિક અર્થઘટનના મેકો સ્તરની અવગણના કરે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, પ્રતિકાત્મક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાવાદીઓ “જંગલ” ને બદલે “વૃક્ષો” પર ખૂબ નજીકથી ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને સમાજના વધુ મહત્વપૂર્ણ મુદ્દાઓને ચૂકી શકે છે.

વ્યક્તિગત ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ પર સામાજિક દળો અને સંસ્થાઓના પ્રભાવને ઓછો કરવા માટે પરિપ્રેક્ષ્યની ટીકા પણ થાય છે. ધૂમ્રપાનના કિસ્સામાં, કાર્યાત્મક પરિપ્રેક્ષ્ય તે શક્તિશાળી ભૂમિકાને ચૂકી શકે છે જે સમૂહ માધ્યમોની સંસ્થા જાહેરાતો દ્વારા ધૂમ્રપાનની ધારણાઓને આકાર આપવામાં અને ફિલ્મ અને ટેલિવિઝનમાં ધૂમ્રપાનનું ચિત્રણ કરીને ભજવે છે. જાતિ અને લિંગના કિસ્સામાં, આ પરિપ્રેક્ષ્ય પ્રણાલીગત જાતિવાદ અથવા લિંગ ભેદભાવ જેવા સામાજિક દળો માટે જવાબદાર નથી, જે આપણે માનીએ છીએ કે જાતિ અને લિંગનો અર્થ શું છે તે ભારપૂર્વક પ્રભાવિત કરે છે.

ક્રિયાપ્રતિક્રિયાવાદી પરિપ્રેક્ષ્યનો કેન્દ્રિય સિદ્ધાંત એ છે કે આપણે જે અર્થ મેળવીએ છીએ અને આપણી આસપાસની દુનિયાને એટ્રિબ્યુટ કરીએ છીએ તે એક સામાજિક બાંધકામ છે જે રોજિંદા સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે.

આ પરિપ્રેક્ષ્ય પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે કે આપણે એકબીજા સાથે વાતચીત કરવા માટે પ્રતીકો તરીકે વસ્તુઓનો ઉપયોગ અને અર્થઘટન કેવી રીતે કરીએ છીએ, આપણે કેવી રીતે એક સ્વ બનાવીએ છીએ અને જાળવીએ છીએ જે આપણે વિશ્વ સમક્ષ રજૂ કરીએ છીએ અને આપણી અંદરની સ્વની ભાવના અને આપણે કેવી રીતે વાસ્તવિકતા બનાવીએ છીએ અને જાળવીએ છીએ સાચું માને છે.

4.7 સામાજિક ક્રિયા અને વર્સ્ટેડેન

વેબરે દલીલ કરી હતી કે ક્રિયાનું કારણ જાણી શકાય તે પહેલાં તમારે વ્યક્તિ દ્વારા તેની સાથે જોડાયેલ અર્થને સમજવો પડશે. તેમણે બે પ્રકારની સમજ વચ્ચેનો ભેદ કર્યો.

પ્રથમ છે ડાયરેક્ટ ઓબ્ઝર્વેશનલ સમજ, જ્યાં તમે માત્ર લોકો શું કરી રહ્યા છે તેનું અવલોકન કરો. ઉદાહરણ તરીકે, લોકો શું કરી રહ્યા છે તેનું અવલોકન કરવું શક્ય છે, ઉદાહરણ તરીકે, તમે લાકડા કાપતી વ્યક્તિનું અવલોકન કરી શકો છો, અથવા તમે તેમની શારીરિક ભાષા અથવા ચહેરાના હાવભાવ પરથી (વાજબી નિશ્ચિતતા સાથે) કોઈની ભાવનાત્મક સ્થિતિ પણ ચકાસી શકો છો. જો કે, સામાજિક ક્રિયાને સમજાવવા માટે માત્ર નિરીક્ષણની સમજ પૂરતી નથી.

સમજણનો બીજો પ્રકાર છે એકલારેન્ડેસ વર્ડેલેન અથવા એમ્પેથેટીક અંડરસ્ટેન્ડિંગ જેમાં સમાજશાસ્ત્રીઓએ કૃત્યનો અર્થ સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જેણે તેને જન્મ આપ્યો છે. આ પ્રકારની સમજણ માટે તમારે એ શોધવાની જરૂર પડશે કે કોઈ વ્યક્તિ શા માટે લાકડું કાપી રહ્યું છે શું તેઓ આ કરી રહ્યા છે કારણ કે તેમને લાકડાની જરૂર છે, શું તેઓ તેમના કામના ભાગ રૂપે જંગલ સાફ કરી રહ્યા છે, શું તેઓ ગુસ્સાથી કામ કરી રહ્યા છે, ફક્ત તે કરી રહ્યા છે કારણ કે તેઓ તેનો આનંદ માણે છે ? આ હાંસલ કરવા માટે વેબરે દલીલ કરી હતી કે તમારે પ્રવૃત્તિ કરતા લોકોના પગરખાંમાં પ્રવેશવું પડશે.

વેબર માને છે કે ચાર આદર્શ પ્રકારની સામાજિક ક્રિયાઓ છે. આદર્શ પ્રકારોનો ઉપયોગ વાસ્તવિક કેસોને જોવા અને તેઓ ક્યાં પડે છે તે જોવા માટે આદર્શ પ્રકારો સાથે સરખામણી કરવા માટે સાધન તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે. કોઈપણ સામાજિક ક્રિયા એ ચાર પ્રકારોમાંથી માત્ર એક જ નથી.

પરંપરાગત સામાજિક ક્રિયા: પરંપરાઓ દ્વારા નિયંત્રિત ક્રિયાઓ, “જે રીતે તે હંમેશા કરવામાં આવે છે” અસરકારક સામાજિક ક્રિયા: વ્યક્તિના ચોક્કસ સ્નેહ અને ભાવનાત્મક સ્થિતિ દ્વારા નિર્ધારિત ક્રિયાઓ, તમે તેના પરિણામો વિશે વિચારતા નથી.

મૂલ્ય તર્કસંગત સામાજિક ક્રિયા: ક્રિયાઓ કે જે વર્તનના પ્રકાર (દા.ત: ધર્મ)ના અંતર્ગત મૂલ્યમાં સભાન માન્યતા દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે.

ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટલ-રેશનલ સામાજિક ક્રિયા: ક્રિયાઓ કે જે ચોક્કસ ધ્યેય હાંસલ કરવા માટે કરવામાં આવે છે, તમે કંઈક કરો છો કારણ કે તે પરિણામ તરફ દોરી જાય છે.

4.8 સારાંશ

આ એકમમાં, સમજી શક્યા છીએ કે સમાજશાસ્ત્ર આપણને પોતાને વધુ સારી રીતે સમજવામાં પણ મદદ કરે છે. સમાજશાસ્ત્રીય પરિપ્રેક્ષ્ય વિના (જેને “સમાજશાસ્ત્રીય કલ્પના” કહેવામાં આવે છે), લોકો કુટુંબ, મિત્રો, સહકાર્યકરોની નાની ભ્રમણકક્ષાના તેમના મર્યાદિત અનુભવ દ્વારા વિશ્વને જુએ છે. સમાજશાસ્ત્રીય કલ્પના આપણને આપણા મર્યાદિત અનુભવથી માનસિક રીતે અલગ રહેવા દે છે અને ખાનગી ચિંતાઓ અને સામાજિક મુદ્દાઓ વચ્ચેની કડી જોવા દે છે. તે આપણને આપણા પોતાના અને આપણા સમાજના દાખલાઓ અને ઘટનાઓ વચ્ચેના જોડાણને શોધી કાઢવાની પરવાનગી આપે છે. બધા સમાજશાસ્ત્રીઓ વ્યક્તિઓના અનુભવોમાં રસ ધરાવે છે અને તે અનુભવો સામાજિક જૂથો અને સમગ્ર સમાજ સાથેની ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ દ્વારા કેવી રીતે આકાર લે છે.

સમાજશાસ્ત્રી માટે, વ્યક્તિ જે વ્યક્તિગત નિર્ણયો લે છે તે થૂન્યાવકાશમાં અસ્તિત્વમાં નથી. સાંસ્કૃતિક તરાહો અને સામાજિક દળો લોકો પર એક પસંદગીને બીજી પસંદગી કરવાનું દબાણ કરે ક છે. સમાજશાસ્ત્રીઓ સમાન સમાજમાં રહેતા લોકોના મોટા જૂથોના વર્તનની તપાસ કરીને અને સમાન સામાજિક દબાણનો અનુભવ કરીને આ સામાન્ય પેટર્નને ઓળખવાનો પ્રયાસ કરે છે.

4.9 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. સિદ્ધાંતો અને ખ્યાલો શું છે ?

.....

.....

 2. સમાજશાસ્ત્રીય પરિપ્રેક્ષ્ય શું છે ?

.....

 3. માળખાકીય કાર્યાત્મકતાનો મુખ્ય વિચાર શું છે ?

.....

 4. ઉત્ક્રાંતિ શું છે ?

4.10 ચાવીરૂપ શબ્દો

- વિમુખતા: વ્યક્તિના સ્નેહ અથવા રુચિને કોઈ વસ્તુ અથવા ભૂતપૂર્વ જોડાણની સ્થિતિમાંથી પાછો ખેંચી લેવો.
- સામાજિક સંઘર્ષ : સામાજિક સંઘર્ષ એ સમાજમાં એજન્સી અથવા સત્તા માટેનો સંઘર્ષ છે. સામાજિક સંઘર્ષ ત્યારે થાય છે જ્યારે બે અથવા વધુ અભિનેતાઓ સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયામાં એકબીજાનો વિરોધ કરે છે.
- માસ સોસાયટી : એક વિશાળ નૈતિક સમાજ કે જેમાં સગપણના સંબંધો પર વ્યક્તિગત સિદ્ધિઓનું મૂલ્ય છે અને જેમાં લોકો ઘણીવાર એકબીજાથી અલગતા અનુભવે છે
- આધિભૌતિક: તે અસ્તિત્વમાં રહેલી વસ્તુઓના અસ્તિત્વ અને પ્રકૃતિની ચિંતા કરે છે.

એકંદરે વાસ્તવિકતાનો સિદ્ધાંત છે.

4.11 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો

1. સમાજશાસ્ત્ર સામાજિક ઘટનાઓ, ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ અને પેટર્નનો અભ્યાસ કરે છે, અને શા માટે વસ્તુઓ, જેમ કાર્ય કરે છે તેમ, કેમ કાર્ય કરે છે અને તે શું છે ? તે સમજાવવાના પ્રયાસમાં સિદ્ધાંત વિકસાવે છે.
2. સમાજશાસ્ત્રીય પરિપ્રેક્ષ્ય વ્યક્તિગત મુશ્કેલીઓ અને સામાજિક માળખાના ચાર સ્તરો વચ્ચેના જોડાણનું વિશ્લેષણ કરે છે.
3. તે એક માળખું અથવા સિદ્ધાંત છે જે સમાજને એક જટિલ સિસ્ટમ તરીકે જુએ છે જે એકતા અને સ્થિરતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે સાથે મળીને કામ કરે છે.
4. ઉત્ક્રાંતિ સમજાવે છે કે આપણે આજે જે જોઈએ છીએ તે ભૂતકાળમાં જે અસ્તિત્વમાં હતું તેનાથી અલગ છે. જૈવિક ઉત્ક્રાંતિની ચિંતા પૃથ્વી પરના જીવનના ઇતિહાસ દરમિયાન જીવંત ચીજોમાં બદલાવ આવે છે.

4.12 સંદર્ભ સૂચિ

1. સામાજિક વિજ્ઞાન અને એતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્ય: જેક ડેવિડ એલર દ્વારા સમાજ, વિજ્ઞાન અને જાણવાની રીતો.
2. દોશી. એસ. એલ. (2011), આધુનિકતા, ઉત્તર-આધુનિકતા અને નિયો-સમાજશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતો, રાવત પબ્લિકેશન્સ, જયપુર b.
3. મદન T. N. (2011), સમાજશાસ્ત્રીય પરંપરાઓ: ભારતના સમાજશાસ્ત્રમાં પદ્ધતિઓ અને પરિપ્રેક્ષ્ય, SAGE પબ્લિકેશન્સ, નવી દિલ્હી.
4. Oomen. T. K. અને મુખર્જી. પી.એન. (1986), ભારતીય સમાજશાસ્ત્ર: રિફ્લેક્શન્સ એન્ડ ઈન્ટ્રોસ્પેક્શન્સ, પોપ્યુલર પ્રકાશન, મુંબઈ.
5. મુખર્જી. ડી. પી. (1993), આધુનિક ભારતીય સંસ્કૃતિ: એક સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસ, ભારતીય પ્રકાશક, અલ્હાબાદ.

4.13 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો

1. ઉત્ક્રાંતિ સિદ્ધાંત સમજાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. મેક્સ વેબરના સાંકેતિક આંતરક્રિયાવાદનું વિપ્રેયનાત્મક રીતે વિશ્લેષણ કરો.

.....

.....

.....
.....
.....

3. संघर्ष सिद्धांतनुं वर्णन करो.

.....
.....
.....
.....
.....

સમાજ - સંસ્કૃતિ, સ્તરીકરણ, સામાજિક નિયંત્રણ,
જાતિ અને વર્ગ વ્યવસ્થા

-: રૂપરેખા :-

- 5.0 એકમના હેતુઓ
- 5.1 પ્રસ્તાવના
- 5.2 ધોરણો
- 5.3 સમાજકરણ અર્થ અને સમાજકરણની એજન્સીઓ
- 5.4 ભારતીય જાતિ વ્યવસ્થા
- 5.5 વર્ગ વ્યવસ્થા
- 5.6 સારાંશ
- 5.7 તમારી પ્રગતિ તપાસો
- 5.8 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 5.9 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો
- 5.10 સંદર્ભ સૂચિ
- 5.11 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો

5.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો, આ એકમનાં અભ્યાસ બાદ તમે,

- રચનાવાદ વિશે જાણી શકશો.
- ધોરણો વિશે સમજી શકશો.
- સામાજકરણ અર્થ અને સમાજકરણની એજન્સીઓ વિશે જાણી શકશો.
- ભારતીય જાતિ વ્યવસ્થા વિશે સમજી શકશો.
- વર્ગ વ્યવસ્થા વિશે જાણી શકશો.

5.1 પ્રસ્તાવના

સૌપ્રથમ, અને કદાચ સૌથી નિર્ણાયક, સંસ્કૃતિના ઘટકો જેની આપણે ચર્ચા કરીશું તે તેના મૂલ્યો અને માન્યતાઓ છે. સમાજમાં શું સારું અને ન્યાયી છે તે નક્કી કરવા માટે મૂલ્યો સંસ્કૃતિનું ધોરણ છે. સંસ્કૃતિની માન્યતાઓને પ્રસારિત કરવા અને શીખવવા માટે મૂલ્યો ઊંડાણપૂર્વક જડિત અને મહત્વપૂર્ણ છે. માન્યતાઓ એ સિદ્ધાંતો અથવા માન્યતાઓ છે જેને લોકો સાચા માને છે. સમાજમાં વ્યક્તિઓ ચોક્કસ માન્યતાઓ ધરાવે છે, પરંતુ તેઓ સામૂહિક મૂલ્યો પણ વહેંચે છે. તફાવત સમજાવવા માટે, રિકનો સામાન્ય રીતે રિકન ડ્રીમમાં માને છે કે જે કોઈ પૂરતી મહેનત કરે છે તે સફળ અને શ્રીમંત હશે. આ માન્યતા અંતર્ગત રિકન મૂલ્ય છે કે સંપત્તિ સારી અને મહત્વપૂર્ણ છે.

મૂલ્યો સમાજને આકાર આપવામાં મદદ કરે છે કે શું સારું અને ખરાબ, શું સુંદર અને નીચ છે, શું માંગવામાં આવે છે અથવા ટાળવામાં આવે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ યુવાનો પર મૂકે છે તે મૂલ્યને ધ્યાનમાં લો. બાળકો નિર્દોષતા અને શુદ્ધતાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. જ્યારે યુવા પુષ્ક દેખાવ વૈંગિકતા દર્શાવે છે. આ મૂલ્યના આધારે, વ્યક્તિઓ યુવાન અને સુંદર દેખાવા માટે કોસ્મેટિક ઉત્પાદનો અને સર્જરીઓ પર દર વર્ષે લાખો ડોલર ખર્ચે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં પણ વ્યક્તિવાદી સંસ્કૃતિ છે, એટલે કે લોકો વ્યક્તિત્વ અને સ્વતંત્રતાને ઉચ્ચ મૂલ્ય આપે છે. તેનાથી વિપરીત, અન્ય ઘણી સંસ્કૃતિઓ સામૂહિકવાદી છે, એટલે કે જૂથનું કલ્યાણ અને જૂથ સંબંધો પ્રાથમિક મૂલ્ય છે.

બીજાબાજુ, માન્યતાઓ 'વિશિષ્ટ નિવેદનો કે જે લોકો સાચા માને છે' તરીકે માને છે. આમ, મૂલ્યોને લોકો અનુસરવા માટે 'સારાપણા ધોરણ' તરીકે ગણવામાં આવે છે, જ્યારે માન્યતાઓ લોકોના તે સમાજ માટે છે કે તે 'સાચું' છે કે 'ખોટું' છે તે તેમના વર્તમાન અથવા ભૂતકાળના વાતાવરણ અને પેઢી દરમ્યાન સાંસ્કૃતિક વારસાના આધારે નક્કી કરે છે.

(મેકિયોનિસ 2005) વાસ્તવમાં, કેટલીક માન્યતાઓ સુધારણા અથવા તાર્કિક રીતે અશક્ય હોઈ શકે છે પરંતુ તેમ છતાં તે લોકોને તેમના જીવનમાં માર્ગદર્શન આપે છે. (એન્ડરસન અને ટેલર 2006) ઉદાહરણ તરીકે, મોટાભાગના ચાઈનીઝ ચંદ્ર કેલેન્ડરમાં દર વર્ષે એપ્રિલ મહિનામાં કબ્રસ્તાનની મુલાકાત લે છે જે તેમના પૂર્વજ અથવા ગુજરી ગયેલા પરિવારો અથવા મિત્રોની પૂજા કરવા માટે "ચિંગ મિંગ" તહેવાર તરીકે ઓળખાય છે. તેઓ માને છે કે કબ્રસ્તાનમાં પેપર મોડલ્સને ખુલ્લી રીતે બાળી નાખવું જે ઈલેક્ટ્રોનિક ઉપકરણો, મજૂર સાથીઓ, ઘર અથવા અન્યના કાગળના સ્વરૂપમાં ડિઝાઈન કરે છે અને આશા રાખે છે કે તેઓ અન્ય વિશ્વમાં વધુ સારું જીવન જીવે અને આદરની ભાવના દર્શાવે છે અને તેમને ચૂકી જાય છે. ચીની સમાજમાં આ કરવાની એક સારી રીત છે, જો આમ કરવાનો ઈનકાર કરે છે, તો તેઓ તેમના ગુજરી ગયેલા પ્રિયજનોને વિચલિત અથવા અપમાનજનક માનવામાં આવે છે.

5.2 ધોરણો

ધોરણો વ્યાખ્યાયિત કરે છે કે સમાજે જે સારી, યોગ્ય અને મહત્વપૂર્ણ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી છે તે મુજબ કેવી રીતે વર્તવું અને સમાજના મોટાભાગના સભ્યો તેનું પાલન કરે છે.

ઔપચારિક ધોરણો સ્થાપિત છે, લેખિત નિયમો. તે સૌથી વધુ લોકોને અનુકૂળ અને સેવા આપવા માટે વર્કઆઉટ અને સંમત વર્તણૂક છે. કાયદાઓ ઔપચારિક ધોરણો છે, પરંતુ તે જ રીતે કર્મચારી માર્ગદર્શિકાઓ, કોલેજ પ્રવેશ પરીક્ષાની આવશ્યકતાઓ અને સ્વિમિંગ પુલ પર 'નો દોડવા' ચિહ્નો છે. ઔપચારિક ધોરણો એ વિવિધ પ્રકારના ધોરણોમાંથી સૌથી વિશિષ્ટ અને સ્પષ્ટપણે જણાવેલ છે. અને તેઓ સૌથી કડક રીતે લાગુ કરવામાં આવે છે. પરંતુ ઔપચારિક ધોરણો પણ વિવિધ અંશે લાગુ કરવામાં આવે છે અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે.

સમાજમાં પુષ્કળ ઔપચારિક ધોરણો છે, પરંતુ અનૌપચારિક ધોરણો-કેઝ્યુઅલ વર્તણૂકોની સૂચિ કે જે સામાન્ય રીતે અને વ્યાપકપણે અનુરૂપ છે-લાંબી છે. લોકો અવલોકન, અનુકરણ અને સામાન્ય સમાજકરણ દ્વારા અનૌપચારિક ધોરણો શીખે છે. કેટલાક અનૌપચારિક ધોરણો સીધા જ શીખવવામાં આવે છે - 'તમારી કાકી એડના સાથે રમો' અથવા 'તમારા હાથમોઢું લૂછવાનો નાનો ટુવાલનો ઉપયોગ કરો' - જ્યારે અન્ય લોકો અવલોકન દ્વારા શીખવામાં આવે છે, જ્યારે અન્ય કોઈ ધોરણનું ઉલ્લંઘન કરે છે ત્યારે પરિણામોના અવલોકનો સહિત.

પરંતુ તેમ છતાં અનૌપચારિક ધોરણો વ્યક્તિગત ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓને વ્યાખ્યાયિત કરે

છે, તે અન્ય સિસ્ટમોમાં પણ વિસ્તરે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં, ફાસ્ટ ફૂડ રેસ્ટોરન્ટ્સમાં વર્તન સંબંધિત અનૌપચારિક ધોરણો છે. ગ્રાહકો તેમના ખોરાકનો ઓર્ડર આપવા માટે લાઈન લગાવે છે અને જ્યારે તેઓ પૂર્ણ થાય છે ત્યારે ત્યાંથી નીકળી જાય છે. તેઓ અજાણ્યાઓ સાથે ટેબલ પર બેસતા નથી, તેઓ તેમના મસાલા તૈયાર કરતી વખતે મોટેથી ગાતા નથી અથવા બૂથમાં નિદ્રા લેતા નથી. મોટાભાગના લોકો અનૌપચારિક ધોરણોનો સૌમ્ય ભંગ પણ કરતા નથી. અનૌપચારિક ધોરણો લેખિત નિયમોની જરૂરિયાત વિના યોગ્ય વર્તન સૂચવે છે.

બે પ્રકારના ધોરણો છે જે લોકમાર્ગ અને વધુ છે. લોકમાર્ગોનો અર્થ 'નિયમિત ક્રિયાપ્રતિક્રિયા અથવા સામાજિક રિવાજ માટેના ધોરણો' દ્વારા થાય છે. તે વર્તનનું ધોરણ છે જે સમાજ અથવા લોકોના જૂથ દ્વારા અનુસરવામાં આવે છે. (મેકિયોનિસ 2005) ઉદાહરણ તરીકે, મુસ્લિમ પ્રાર્થનાઓ પ્રાર્થના કરવા માટે દર શુક્રવારે મસ્જિદની મુલાકાત લે છે જ્યારે ચાઈનીઝ ચંદ્ર કેલેન્ડર અનુસાર મહિનામાં દર પ્રથમ અને પંદરમીએ પ્રાર્થના કરવા મંદિરની મુલાકાત લે છે. લોકમાર્ગો કરતાં મોર્સ વધુ કડક નિયંત્રણ છે. તે એવા ધોરણોનો ઉલ્લેખ કરે છે જે 'વ્યાપક રીતે જોવામાં આવે છે અને મહાન નૈતિક મહત્વ ધરાવે છે'. (છાંત) સામાન્ય રીતે, ધારાધોરણો સમાજમાં બનતા સાચા કે ખોટા કૃત્યને સૂચવવા માટે કાયદા અથવા નિયમોનો ઉપયોગ કરે છે જે માર્ગદર્શિકાના લેખિત સ્વરૂપમાં હોય છે.

(એન્ડરસન અને ટેલર 2006) દાખલા તરીકે, એપેન્ડિક્સ જે મલેશિયામાં બન્યું તે એક નવું હતું જે પરિશિષ્ટનો સંદર્ભ આપે છે તે એક મુસ્લિમ મહિલાને દર્શાવે છે જે જાહેરમાં બિયર પીતી હતી અને સરિયાહ કાયદા હેઠળ 'ડબ્બાબંધ'ની સજા સાથે પકડાઈ હતી. અન્ય લોકો આ મુદ્દાને માને છે કે માનવ સ્ત્રીને આટલી ભારે સજા ન આપી શકે. તે કેનિંગ પ્રક્રિયા પછી પીડા અને અન્ય અસરોનો સામનો કરી શકશે. પરંતુ, કાયદા હેઠળ સરિયાહ કાયદો સ્પષ્ટપણે જણાવવામાં આવ્યો છે. આથી, તે મહિલાને માફ કરવી કે કાયદાની કડકતા સાથે સાચું રાખવું તે અંગે મુશ્કેલી ઊભી કરે છે.

સામાજિક નિયંત્રણમાં એવી પદ્ધતિનો સમાવેશ થાય છે જેને મંજૂરી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે જેનો ઉપયોગ લોકોના વર્તન અને વિચારને નિયંત્રિત કરવા માટે થાય છે. પ્રતિબંધોને સકારાત્મક અને નકારાત્મકમાં વહેંચવામાં આવે છે. હકારાત્મક પ્રતિબંધો તે કૃત્યો માટે પુરસ્કાર છે અને સમાજમાં યોગ્ય રીતે અનુસરે છે જ્યારે નકારાત્મક પ્રતિબંધો એવા "વિચલિત" માટે ઉપલબ્ધ છે જેઓ સમાજ માટેના નિયમો અથવા કાયદાઓને અનુરૂપ નથી. (લાઈબ્રેરી) ઉદાહરણ તરીકે, બાળકો તેમના માતાપિતા પાસેથી સકારાત્મક મંજૂરી મેળવશે જેમ કે વખાણ અથવા પૈસા અથવા ઓળખજેકટ પુરસ્કાર જો તેઓ આજ્ઞાકારી વર્તન કરશે જ્યાં નકારાત્મક પ્રતિબંધો યોગ્ય કડક માર્ગદર્શન અથવા સલાહ અને શિક્ષા જેમ કે તેમના પર નરમ કેનિંગ લાગુ પડે છે.

ચિહ્નો અને ભાષાઓ:

માણસો, સભાનપણે અને અર્ધજાગૃતપણે, તેમની આસપાસના વિશ્વને સમજવા માટે હંમેશા પ્રયત્નશીલ રહે છે. પ્રતીકો-જેમ કે હાવભાવ, ચિહ્નો, વસ્તુઓ, સંકેતો અને શબ્દો-લોકોને તે વિશ્વને સમજવામાં મદદ કરે છે. તેઓ સમાજો દ્વારા વહેંચાયેલા ઓળખી શકાય તેવા અર્થો આપીને અનુભવોને સમજવા માટે સંકેત આપે છે.

વિશ્વ પ્રતીકોથી ભરેલું છે. રમતગમતનો ગણવેશ, કંપનીના લોગો અને ટ્રાફિક ચિહ્નો એ પ્રતીકો છે. કેટલીક સંસ્કૃતિઓમાં, સોનાની વીંટી લગ્નનું પ્રતીક છે. કેટલાક પ્રતીકો અત્યંત કાર્યાત્મક છે; સ્ટોપ ચિહ્નો, દાખલા તરીકે, ઉપયોગી સૂચના પ્રદાન કરે છે. ભૌતિક પદાર્થો તરીકે, તેઓ ભૌતિક સંસ્કૃતિ સાથે સંબંધિત છે, પરંતુ કારણ કે તેઓ પ્રતીકો તરીકે કાર્ય કરે છે,

તેઓ બિન-ભૌતિક સાંસ્કૃતિક અર્થ પણ વ્યક્ત કરે છે. કેટલાક પ્રતીકો ફક્ત તે જ મૂલ્યવાન છે જે તેઓ રજૂ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, ટ્રોફી, વાદળી ઘોડાની લગામ અથવા સુવર્ણ ચંદ્રક, સિદ્ધિઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરવા સિવાય અન્ય કોઈ હેતુ પૂરા પાડતા નથી. પરંતુ ઘણી વસ્તુઓમાં ભૌતિક અને બિન-ભૌતિક બંને સાંકેતિક મૂલ્ય હોય છે. ભાષાનો ઉપયોગ કરવા ઉપરાંત, લોકો શબ્દો વિના વાતચીત કરે છે. અમૌખિક સંદેશાવ્યવહાર પ્રતીકાત્મક છે, અને, જેમ કે ભાષાના કિસ્સામાં, તેમાંથી ઘણું બધું વ્યક્તિની સંસ્કૃતિ દ્વારા શીખવામાં આવે છે. કેટલાક હાવભાવ લગભગ સાર્વત્રિક સ્મિત હોય છે જે ઘણીવાર આનંદનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે અને રડવું ઘણીવાર ઉદાસીનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. અન્ય અમૌખિક પ્રતીકો તેમના અર્થમાં સાંસ્કૃતિક સંદર્ભોમાં અલગ અલગ હોય છે.

થમ્સ-અપ, ઉદાહરણ તરીકે, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં હકારાત્મક મજબૂતીકરણ સૂચવે છે, જ્યારે રશિયા અને ઓસ્ટ્રેલિયામાં, તે અપમાનજનક શાપ છે (પાસેરો 2002). અન્ય હાવભાવ પરિસ્થિતિ અને વ્યક્તિના આધારે અર્થમાં બદલાય છે. હાથની લહેરનો અર્થ ઘણી વસ્તુઓ હોઈ શકે છે, તે કેવી રીતે અને કોના માટે થાય છે તેના આધારે. તેનો અર્થ “હેલો”, “ગુડબાય”, “નો આભાર”, અથવા “હું રોયલ્ટી છું” વિંક્સ વિવિધ સંદેશાઓ આપે છે, જેમાં “અમારી પાસે એક રહસ્ય છે,” હું ફક્ત મજાક કરું છું / અથવા “હું તમારા તરફ આકર્ષિત છું.” દૂરથી, વ્યક્તિ વાતચીતમાં બે લોકોના ભાવનાત્મક ભાવાર્થને ફક્ત તેમની શારીરિક ભાષા અને ચહેરાના હાવભાવ જોઈને સમજી શકે છે. રુંવાટીવાળું ભમર અને ફોલ્ડ કરેલા હાથ ગંભીર વિષય સૂચવે છે, સંભવતઃ દલીલ. સ્મિત, માથું ઊંચું રાખીને અને હાથ ખુલ્લા રાખીને, હળવા દિલની, મૈત્રીપૂર્ણ ચેટ સૂચવે છે.

જ્ઞાનાત્મક તત્વો: જ્ઞાનાત્મક તત્વો સંસ્કૃતિનું તે તત્વ છે જે મુશ્કેલ સમય અથવા કુદરતી આફતોના સંચાલન સાથે વ્યવહાર કરે છે. સંસ્કૃતિના જ્ઞાનાત્મક તત્વો એ છે કે જેના દ્વારા વ્યક્તિ કુદરતી હોય કે સામાજિક વર્તમાન પરિસ્થિતિનો સામનો કેવી રીતે કરવો તે શીખે છે. આ ગુણો બાળકો દ્વારા શીખવામાં આવે છે અને તેમને, તેમના માતાપિતા દ્વારા શીખવવામાં આવે છે, જેથી તેમના પુત્ર/પુત્રી કોઈ ચોક્કસ પરિસ્થિતિમાં શાંતિથી જીવી શકે.

5.2 સામાજીકરણ અર્થ અને સામાજીકરણની એજન્સીઓ

સામાજીકરણ એ એવી પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા લોકોને સમાજના નિપુણ સભ્યો બનવાનું શીખવવામાં આવે છે. તે લોકો સામાજિક ધોરણો અને અપેક્ષાઓ સમજવા, સમાજની માન્યતાઓને સ્વીકારવા અને સામાજિક મૂલ્યોથી વાકેફ થવાની રીતોનું વર્ણન કરે છે. સામાજીકરણ એ સામાજિકકરણ જેવું નથી (અન્ય લોકો સાથે ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરવી, જેમ કે કુટુંબ, મિત્રો અને સહકાર્યકરો); ચોક્કસ કહીએ તો, તે એક સમાજશાસ્ત્રીય પ્રક્રિયા છે જે સામાજિકકરણ દ્વારા થાય છે. ન્યુબોમ માત્ર એક જીવ છે. સામાજીકરણ તેને સમાજ પ્રત્યે પ્રતિભાવશીલ બનાવે છે. તે સામાજિક રીતે સક્રિય છે. તે એક ‘પુરુષ’ બની જાય છે અને તેનું જૂથ તેનામાં જે સંસ્કૃતિનું નિર્માણ કરે છે, તેનું માનવીકરણ કરે છે અને તેને ‘માનુષા’ બનાવે છે. પ્રક્રિયા ખરેખર, અનંત છે. તેના જૂથની સાંસ્કૃતિક પેટર્ન, પ્રક્રિયામાં બાળકના વ્યક્તિત્વમાં સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે. તે તેને જૂથમાં ફિટ થવા અને સામાજિક ભૂમિકાઓ કરવા માટે તૈયાર કરે છે. તે શિશુને સામાજિક વ્યવસ્થાની રેખા પર સુયોજિત કરે છે અને પુખ્તને નવા જૂથમાં ફિટ થવા માટે સક્ષમ બનાવે છે. તે માણસને નવી સામાજિક વ્યવસ્થામાં પોતાને સમાયોજિત કરવા સક્ષમ બનાવે છે.

સામાજીકરણ માનવ મગજ, શરીર, વલણ, વર્તન અને તેથી આગળના વિકાસ માટે વપરાય છે. સામાજિકકરણ એ વ્યક્તિને સામાજિક વિશ્વમાં સામેલ કરવાની પ્રક્રિયા તરીકે

ઓળખાય છે. સામાજીકરણ શબ્દ એ ક્રિયાપ્રતિક્રિયાની પ્રક્રિયાનો સંદર્ભ આપે છે કે જેના દ્વારા વધતી જતી વ્યક્તિ તે સામાજિક જૂથની ટેવો, વલણ, મૂલ્યો અને માન્યતાઓ શીખે છે જેમાં તે જન્મ્યો છે.

સામાજીકરણનું હૃદય, “કિંગ્સલે ડેવિસને ટાંકવા માટે”. સ્વ અથવા અહંકારનો ઉદ્ભવ અને ક્રમિક વિકાસ છે. તે સ્વની દ્રષ્ટિએ છે કે વ્યક્તિત્વ આકાર લે છે અને મન કાર્ય કરવા માટે આવે છે.” તે પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા નવજાત વ્યક્તિ, જેમ તે મોટો થાય છે, જૂથના મૂલ્યો પ્રાપ્ત કરે છે અને સામાજિક અસ્તિત્વમાં ઘડાય છે.

આમ, સામાજીકરણ એ સાંસ્કૃતિક શિક્ષણની પ્રક્રિયા છે જેમાં નવી વ્યક્તિ સામાજિક વ્યવસ્થામાં નિયમિત ભાગ ભજવવા માટે જરૂરી કૌશલ્યો અને શિક્ષણ મેળવે છે. તમામ સમાજોમાં પ્રક્રિયા આવશ્યકપણે સમાન છે, જોકે સંસ્થાકીય વ્યવસ્થાઓ અલગ-અલગ હોય છે. આ પ્રક્રિયા જીવનભર ચાલુ રહે છે કારણ કે દરેક નવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. સામાજીકરણ એ વ્યક્તિઓને સમૂહ જીવનના ચોક્કસ સ્વરૂપોમાં ફિટ કરવાની પ્રક્રિયા છે, માનવ જીવને સામાજિક અસ્તિત્વમાં રૂપાંતરિત કરીને સ્થાપિત સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓનું પ્રસારણ કરે છે.

સામાજીકરણની એજન્સીઓ:

સામાન્ય રીતે, એવું કહી શકાય કે કુલ સમાજ એ સામાજીકરણ માટેની એજન્સી છે અને દરેક વ્યક્તિ જેની સાથે સંપર્કમાં આવે છે અને ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરે છે તે કોઈને કોઈ રીતે સામાજીકરણનું એજન્ટ છે. સામાજીકરણ તમામ ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓમાં જોવા મળે છે, પરંતુ સૌથી પ્રભાવશાળી ક્રિયાપ્રતિક્રિયા ચોક્કસ જૂથોમાં થાય છે જેને સામાજીકરણની એજન્સીઓ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

1. કુટુંબ:

બાળકની પ્રથમ દુનિયા તેના પરિવારની છે. તે પોતે જ એક વિશ્વ છે, જેમાં બાળક જીવવાનું, હલનચલન કરવાનું અને પોતાનું અસ્તિત્વ હોવાનું શીખે છે. તેની અંદર, માત્ર જન્મ, રક્ષણ અને ખોરાકના જૈવિક કાર્યો જ થતા નથી, પરંતુ વિવિધ વય અને જાતિના વ્યક્તિઓ સાથે તે પ્રથમ અને ઘનિષ્ઠ જોડાણો પણ વિકસાવે છે જે બાળકના વ્યક્તિત્વ વિકાસનો આધાર બનાવે છે.

કુટુંબ સામાજિક નિયંત્રણની એક મહત્વપૂર્ણ એજન્સી છે. તે પ્રથમ સ્થાન છે જ્યાં વ્યક્તિનું સામાજિકકરણ થાય છે. તે પરિવાર પાસેથી જીવન જીવવાની વિવિધ પદ્ધતિઓ, વર્તનની રીતો, સંમેલન વગેરે શીખે છે. તેને સામાજિક કાયદાઓનું વર્તન અને આદર કરવાનું અને સામાજિક નિયંત્રણોનું પાલન કરવાનું શીખવવામાં આવે છે. તે પરિવાર પાસેથી રિવાજો, લોકપદ્ધતિ, પરંપરાઓ અને રીતભાત શીખે છે. કુટુંબ સૂચન, સમજાવટ, વખાણ, દોષ, ઉપહાસ, ટીકા વગેરે દ્વારા વ્યક્તિ પર સીધો પ્રભાવ પાડે છે. આના દ્વારા, મિકેનિઝમ કુટુંબ વ્યક્તિને જૂથના રિવાજો, લોકપદ્ધતિઓ અને રીતોને અનુરૂપ બનાવવા દબાણ કરે છે.

પરિવારને પહેલા બાળક મળે છે. આથી પરિવારમાં સામાજીકરણની પ્રક્રિયા શરૂ થાય છે. બાળક કેટલીક મૂળભૂત ક્ષમતાઓ સાથે જન્મે છે જે આનુવંશિક રીતે જર્મપ્લાઝમ દ્વારા પ્રસારિત થાય છે. આ ક્ષમતાઓ અને ક્ષમતાઓને સંસ્કૃતિ દ્વારા નિર્ધારિત રીતે આકાર આપવામાં આવે છે.

જે માતા સાથે બાળકનો સૌથી ઘનિષ્ઠ સંબંધ હોય છે તે બાળકના પ્રારંભિક તબક્કામાં ઘડતરની પ્રક્રિયામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. ત્યારબાદ, પિતા અને મોટા ભાઈ-બહેનો

બાળકને બીજા ઘણા મૂલ્યો, જ્ઞાન અને કૌશલ્યનું સંક્રમણ કરે છે જે તે ચોક્કસ સમાજમાં બાળકો પાસેથી પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.

કુટુંબ સમાજકરણની પ્રાથમિક એજન્સી છે. અહીં જ બાળક સ્વ અને આદત-તાલીમ-ખાવું, સૂવું વગેરેની પ્રારંભિક ભાવના વિકસાવે છે. ઘણી હદ સુધી, બાળકનું અભિવ્યક્તિ, ભલે તે આદિમ અથવા આધુનિક જટિલ સમાજમાં હોય, પ્રાથમિક કુટુંબના વર્તુળમાં થાય છે. જૂથ બાળકનો પ્રથમ માનવ સંબંધ-જહાજો તેના પરિવારના નજીકના સભ્યો-માતા અથવા નર્સ, ભાઈ-બહેન, પિતા અને અન્ય નજીકના સંબંધીઓ સાથે હોય છે.

2. શાળા/શિક્ષણ:

કુટુંબ પછી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સમાજકરણનો હવાલો સંભાળે છે. કેટલાક સમાજોમાં (સરળ બિન-સાક્ષર સમાજો), સમાજકરણ લગભગ સંપૂર્ણ રીતે કુટુંબમાં થાય છે પરંતુ અત્યંત જટિલ સમાજોમાં બાળકોનું પણ શૈક્ષણિક પ્રણાલી દ્વારા સામાજિકકરણ થાય છે. શાળાઓ માત્ર વાંચન, લેખન અને અન્ય મૂળભૂત કૌશલ્યો જ શીખવતી નથી, તેઓ વિદ્યાર્થીઓને પોતાનો વિકાસ કરવા, પોતાની જાતને શિસ્તબદ્ધ કરવા, અન્યને સહકાર આપવા, નિયમોનું પાલન કરવાનું અને સ્પર્ધા દ્વારા તેમની સિદ્ધિઓનું પરીક્ષણ કરવાનું પણ શીખવે છે.

આધુનિક સમાજોમાં માતાપિતા અને પીઅર જૂથો સમાજકરણની એકમાત્ર એજન્સી નથી. તેથી દરેક સંસ્કારી સમાજે શિક્ષણની ઔપચારિક એજન્સીઓનો સમૂહ વિકસાવ્યો છે (શાળાઓ, કોલેજ અને યુનિવર્સિટી જે સમાજકરણ પ્રક્રિયા પર મોટી અસર કરે છે. તે શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં છે કે સંસ્કૃતિ પિ પ્રસારિત થાય છે અને હસ્તગત કરવામાં આવે છે જેમાં એક પેઢીનું વિજ્ઞાન અને કળા બીજી પેઢી સુધી પહોંચાડવામાં આવે છે.

શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ માત્ર ઉદરતા બાળકને ભાષા અને અન્ય વિષયો શીખવામાં મદદ કરે છે પરંતુ સમય, શિસ્ત, ટીમ વર્ક, સહકાર અને સ્પર્ધાનો ખ્યાલ પણ જગાડે છે. પુરસ્કાર અને સજાના માધ્યમ દ્વારા ઈચ્છિત વર્તન પેટર્નને વધુ મજબૂત બનાવવામાં આવે છે જ્યારે અનિચ્છનીય વર્તન પેટર્ન અસ્વીકાર, ઉપહાસ અને સજા સાથે મળે છે.

શાળા ખૂબ જ શક્તિશાળી એજન્સી છે: સામાજિક નિયંત્રણની. તે શિક્ષણ દ્વારા સામાજિક નિયંત્રણનો ઉપયોગ કરે છે. બાળક શાળામાંથી ઘણી વસ્તુઓ શીખે છે, જે તે અન્ય સ્ત્રોતોમાંથી શીખી શકતો નથી. બાળકને શિસ્તનું પાલન કરવાનું શીખવવામાં આવે છે, જે વિદ્યાર્થી શાળામાં શીખે છે તે જીવનભર તેની સાથે રહે છે. કોલેજમાં પણ વિદ્યાર્થીઓએ સામાજિક નિયંત્રણોનું પાલન કરવું જરૂરી છે. શાળા-કોલેજ અથવા શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સામાજિક નિયંત્રણની એજન્સીઓ તરીકે પરિવારની બાજુમાં છે. તે વર્ગખંડ છે સમકક્ષ જૂથ અને આગેવાનો જે સમાજમાં તેની ભાવિ ભૂમિકા માટે બાળક પર પ્રભાવ પાડે છે. આધુનિક સમયમાં શિક્ષણ એ સામાજિક નિયંત્રણનું ખૂબ જ શક્તિશાળી માધ્યમ છે. તે શિક્ષણ છે, જે શાળામાં વિદ્યાર્થીના મનને શિસ્તબદ્ધ કરવાના તમામ પ્રયાસો કરે છે જેથી તેને સામાજિક નિયંત્રણનું મહત્ત્વ સમજાય.

શાળાઓ કામ, વ્યવસાય અથવા વ્યવસાય વિશે અપેક્ષાઓનાં સમૂહો શીખવે છે જ્યારે તેઓ પરિપક્વ થાય ત્યારે તેઓ અનુસરશે. શાળાઓ પાસે તે વિદ્યાશાખાઓમાં જ્ઞાન પ્રદાન કરવાની ઔપચારિક જવાબદારી છે જે આપણા સમાજમાં પુષ્ટ વયના કાર્ય માટે સૌથી વધુ કેન્દ્રિય છે. એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે ઘરે શીખવું એ વ્યક્તિગત, ભાવનાત્મક સ્તરે છે, જ્યારે શાળામાં શીખવું મૂળભૂત રીતે બૌદ્ધિક છે.

3. પીઅર ગ્રુપ

કુટુંબ અને શાળાના ફેલોની દુનિયા ઉપરાંત, પીઅર ગ્રુપ (પોતાની ઉંમરના લોકો અને સમાન સામાજિક દરજ્જાના લોકો) અને રમતના સાથીઓ સમાજકરણની પ્રક્રિયાને ખૂબ પ્રભાવિત કરે છે. સમકક્ષ જૂથમાં, નાનું બાળક જૂથની સ્વીકૃત રીતોની પુષ્ટિ કરવાનું શીખે છે અને સામાજિક જીવન નિયમો પર આધારિત છે તે હકીકતની પ્રશંસા કરવાનું શીખે છે. જી.એચ.ની પરિભાષામાં પીઅર જૂથ નોંધપાત્ર અન્ય બને છે. નાના બાળક માટે મીડ. પીઅર જૂથ સામાજિકકરણ આ દિવસોમાં દિવસેને દિવસે વધી રહ્યું છે.

જેમ જેમ બાળક મોટું થાય છે, તેના સમકાલીન લોકો તેના પર પ્રભાવ પાડવાનું શરૂ કરે છે. તે તેના મોટા ભાગના ફાજલ કલાકો તેના કામ અને અભ્યાસ શેડ્યૂલની બહાર રમતના મેદાનમાં અને તેના ઘરની બહારના સ્થળોએ તેના સાથીદારો સાથે વિતાવે છે. સાથીદારોનું આકર્ષણ તેના માટે વર્ચ્યુઅલ રીતે અનિવાર્ય છે. તે તેમની પાસેથી શીખે છે અને તેઓ પણ તેમની પાસેથી શીખે છે. સમય વીતવા સાથે, પીઅર ગ્રુપનો પ્રભાવ માતાપિતા પર નોંધપાત્ર રીતે વટાવી જાય છે. તે આશ્ચર્યજનક નથી કે ટીન એજ એ માતાપિતા-બાળકોની ગેરસમજની ઉંમર છે.

બાળકના સમાજકરણમાં, પરિવારના સભ્યો, ખાસ કરીને જેઓ તેના પર સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે, અને તેના સાથી જૂથના સભ્યો તેના પર બે અલગ-અલગ પ્રકારના પ્રભાવનો ઉપયોગ કરે છે. સરમુખત્યારશાહી સંબંધો (અગાઉ દ્વારા લખાયેલ) અને સમાનતાવાદી સંબંધો (પછીના દ્વારા લખાયેલ) બંને તેમના માટે સમાન રીતે મહત્વપૂર્ણ છે.

આજે યુવાનો ઘર અને પરિવારની બહાર એકબીજા સાથે ઘણો સમય વિતાવે છે. શહેરો અથવા ઉપનગરોમાં રહેતા યુવાનો અને જેમની પાસે ઓટોમોબાઈલનો ઉપયોગ હોય છે તેઓ તેમના પરિવારોથી દૂર એક સાથે ઘણો સમય વિતાવે છે. અભ્યાસો દર્શાવે છે કે તેઓ પોતાની

આગવી પેટા-સંસ્કૃતિઓ-કોલેજ કેમ્પસ કલ્ચર, ડ્રગ કલ્ચર, મોટરસાયકલ કલ્ચર, એથ્લેટિક ગ્રુપ કલ્ચર વગેરે બનાવે છે. પીઅર ગ્રુપ પુષ્ટ જવાબદારીઓમાં સંક્રમણમાં મદદ કરીને મૂલ્યવાન કાર્ય કરે છે.

રીઢો ગુનેગાર પોતાને અપ્રિય, અયોગ્ય, અસમર્થ, અસ્વીકાર્ય અને કદરહીન તરીકે જુએ છે. તે આવા અન્ય વંચિત યુવાનો સાથે ગુનેગાર પીઅર જૂથમાં જોડાય છે જે તેના નારાજ અને આક્રમક વર્તનને મજબૂત અને મંજૂર કરે છે. કાયદાનું પાલન કરનાર યુવક પોતાને પ્રિય, લાયક, સક્ષમ, સ્વીકૃત અને પ્રશંસાપાત્ર તરીકે જુએ છે. તે આવા અન્ય યુવાનો સાથે અનુરૂપ પીઅર જૂથમાં જોડાય છે જે સામાજિક રીતે માન્ય વર્તનને મજબૂત બનાવે છે.

4. સમૂહ માધ્યમો

પ્રિન્ટ ટેકનોલોજીના પ્રારંભિક સ્વરૂપોથી લઈને ઈલેક્ટ્રોનિક કોમ્યુનિકેશન (રેડિયો, ટીવી, વગેરે) સુધી, મીડિયા વ્યક્તિઓના વ્યક્તિત્વને ઘડવામાં કેન્દ્રિય ભૂમિકા ભજવી રહ્યું છે. છેલ્લી સદીથી, ટેકનોલોજીકલ નવીનતાઓ જેમ કે રેડિયો, મોશન પિક્ચર્સ, રેકોર્ડ કરેલ સંગીત અને ટેલિવિઝન સમાજકરણના મહત્વપૂર્ણ એજન્ટ બની ગયા છે.

જો કે, ટેલિવિઝન અને સંદેશાવ્યવહારના અન્ય માધ્યમો દ્વારા આપણને જે પ્રકારના સંદેશાઓ મળે છે તે આપણા વર્તનને અસર કરે છે, ઉદાહરણ તરીકે, મૂવીના પાત્રો આપણા રોલ મોડેલ બની શકે છે અને આપણે તેમના જેવા ડ્રેસિંગ અને વર્તન કરવાનું શરૂ કરી શકીએ છીએ. તદુપરાંત, હવે લોકો ટેલિવિઝનની તુલનામાં સોશિયલ મીડિયા પર વધુ સમય વિતાવે છે

તેથી, સંગઠનોએ સોશિયલ મીડિયા પર તેમના ઉત્પાદનની પ્રચારાત્મક પ્રવૃત્તિઓમાં વધારો કર્યો છે અને રાજકીય સંસ્થાઓ પણ સોશિયલ મીડિયા પર તેમની ચૂંટણી પ્રચાર ચલાવી રહી છે.

સોશિયલ મીડિયા એ લોકોની વર્તણૂકમાં ચાલાકી કરવાનો અસરકારક સ્ત્રોત સાબિત થયો છે, દાખલા તરીકે, મધ્ય પૂર્વીય દેશોમાં સરમુખત્યારોને ઉથલાવી દેવા માટે લાખો લોકો શેરીઓમાં બહાર આવ્યા હતા, આ પ્રદર્શન સોશિયલ મીડિયા પર અપલોડ કરાયેલી વિડિયો ક્લિપ પરથી પ્રેરિત હતું જેમાં એક વ્યક્તિએ પોતાની જાતને શેરીમાં સળગાવી હતી. પોલીસના ભ્રષ્ટ્ર વલણને કારણે. વધુમાં, સોશિયલ મીડિયા પર ઈમરાન ખાનના પ્રભાવશાળી રાજકીય અભિયાનને કારણે હજારો લોકોએ ભ્રષ્ટ્રાચાર વિરુદ્ધ ઈસ્લામાબાદ, પાકિસ્તાનમાં પ્રદર્શન શરૂ કર્યું.

રેડિયો અને ટેલિવિઝન, વ્યાયામ સમાજકરણ પ્રક્રિયામાં જબરદસ્ત પ્રભાવ. તેઓ “આપણા કાન પર હુમલો કરે છે અને તેમના સંદેશાઓનો સીધો સંચાર કરે છે અને આ સંદેશાઓ પણ “આપણી સંસ્કૃતિ, તેના વલણ અને વિચારધારાઓના પરિસરમાં; કેપ્સ્યુલમાં સમાવે છે.” ટેલિવિઝનની ભૂમિકા, ખાસ કરીને, ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. તે આપણા બંને કાનને સીધો સંચાર કરે છે. અને આંખો અને આમ મજબૂત છાપ છોડી દે છે.

વ્યક્તિગત કિસ્સાઓમાં, અલબત્ત, આ પ્રભાવોનું મહત્ત્વ બદલાય છે. જુદા જુદા લોકો એક જ સૂચન પર જુદી જુદી રીતે પ્રતિક્રિયા આપે છે. તેમના કુદરતી પૂર્વગ્રહોના સંદર્ભમાં બદલાય છે. “આપણામાંથી કેટલાક પરંપરાનો આદર કરે છે; અન્ય લોકો તેમના સાથીદારોના અભિપ્રાયથી ડરતા હોય છે; અને હજુ પણ અન્ય લોકો અંતરાત્માની ‘હજાર માતૃભાષા’ સાંભળવાનું પસંદ કરે છે”.

ટેલિવિઝન, ખાસ કરીને, લગભગ સમગ્ર નવી દુનિયામાં બાળકોના સામાજિકકરણમાં એક મહત્વપૂર્ણ બળ છે. રિકામાં હાથ ધરાયેલા અભ્યાસ મુજબ, સરેરાશ યુવાન વ્યક્તિ (6 થી 18 વર્ષની વચ્ચે) શાળામાં અભ્યાસ કરતાં ‘ટ્યુબ’ (15,000 થી 16,000 કલાક) જોવામાં વધુ સમય વિતાવે છે. ઊંઘ ઉપરાંત ટેલિવિઝન જોવું એ યુવાનોની સૌથી વધુ સમય લેતી પ્રવૃત્તિ છે.

1. કામસ્થળ

માનવ સમાજકરણના મૂળભૂત પાસામાં એક વ્યવસાયની અંદર યોગ્ય રીતે વર્તવાનું શીખવું સામેલ છે. વ્યવસાયિક સમાજકરણને બાળપણ અને કિશોરાવસ્થા દરમિયાન થતા સમાજકરણના અનુભવથી અલગ કરી શકાતું નથી. મોટાભાગે અમારા માતા-પિતાના કાર્યનું નિરીક્ષણ કરીને, તેઓ તેમની ફરજો નિભાવતા હોય ત્યારે જેમને મળીએ છીએ, અને મીડિયામાં દર્શાવવામાં આવેલા લોકોના કામના અવલોકન દ્વારા મોટાભાગે વ્યવસાયિક ભૂમિકાઓ માટે ખુલ્લા રહીએ છીએ.

વ્યવસાયિક વિશ્વમાં વ્યક્તિ પોતાની જાતને નવી વહેંચાયેલ રુચિઓ અને લક્ષ્યો સાથે શોધે છે. તે જે હોદ્દા ધરાવે છે તેની સાથે તે ગોઠવણ કરે છે અને સમાન અથવા ઉચ્ચ અથવા નીચલા સ્થાન પર કબજો કરી શકે તેવા અન્ય કામદારો સાથે ગોઠવણ કરવાનું પણ શીખે છે.

કામ કરતી વખતે, વ્યક્તિ સહકારના સંબંધોમાં પ્રવેશ કરે છે, જેમાં કાર્યોની વિશેષતા સામેલ હોય છે અને તે જ સમયે વર્ગ વિભાજનની પ્રકૃતિ શીખે છે. તેના માટે કામ એ આવકનું સાધન છે પરંતુ તેજ સમયે તે સમગ્ર સમાજમાં ઓળખ અને દરજ્જો આપે છે.

2. રાજ્ય:

જીવન ચક્ર પર તેની વધતી જતી અસરને કારણે સામાજિક વૈજ્ઞાનિકોએ સમાજકરણના

એજન્ટ તરીકે રાજ્યના મહત્તને વધુને વધુ ઓળખ્યું છે. રક્ષાશાત્મક કાર્યો, જે અગાઉ પરિવારના સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવતા હતા, તે બહારની એજન્સીઓ જેમ કે હોસ્પિટલો, આરોગ્ય ક્લિનિક્સ અને વીમા કંપનીઓ દ્વારા સતત લેવામાં આવ્યા છે. આમ, રાજ્ય બાળ સંભાળ પ્રદાતા બની ગયું છે, જે તેને શિશુઓ અને નાના બાળકોના સામાજિકકરણમાં નવી અને સીધી ભૂમિકા આપે છે.

એટલું જ નહીં, નાગરિક તરીકે વ્યક્તિનું જીવન રાષ્ટ્રીય હિતોથી ખૂબ પ્રભાવિત થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, મજૂર સંગઠનો અને રાજકીય પક્ષો વ્યક્તિ અને રાજ્ય વચ્ચે મધ્યસ્થી તરીકે સેવા આપે છે. જીવન ચક્રને અમુક અંશે નિયમન કરીને, રાજ્ય ચોક્કસ ઉંમરે યોગ્ય વર્તન અંગેના અમારા વિચારોને પ્રભાવિત કરીને સ્ટેશન પ્રક્રિયાને આકાર આપે છે. રાજ્ય તેના નાગરિકોને એવા નિયમો અને કાયદાઓ દ્વારા માર્ગદર્શન આપે છે જે વ્યક્તિને સામાજિકકરણની પ્રક્રિયામાં તેને વધુ સારી વ્યક્તિ બનાવવા માટે સ્પર્શે છે.

3. ધર્મ:

સમાજકરણના એજન્ટ તરીકે ધર્મ મોટાભાગના લોકોના સમાજકરણમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તે નૈતિકતાને પ્રભાવિત કરે છે, લોકોના સાચા અને ખોટા નિર્ણયોમાં મુખ્ય ઘટક બની જાય છે. ધર્મ એ સાંસ્કૃતિક પ્રણાલીઓ, માન્યતા પ્રણાલીઓ અને વિશ્વ દૃષ્ટિકોણનો સંગ્રહ છે જે માનવતાને આધ્યાત્મિકતા અને કેટલીકવાર નૈતિક મૂલ્યો સાથે સાંકળે છે. ઘણા ધર્મોમાં વર્ણનો, પ્રતીકો, પરંપરાઓ અને પવિત્ર ઈતિહાસ હોય છે જેનો હેતુ જીવનને અર્થ આપવા અથવા જીવન અથવા બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિને સમજાવવા માટે છે. તેઓ બ્રહ્માંડ અને માનવ સ્વભાવ વિશેના તેમના વિચારોમાંથી નૈતિકતા, નીતિશાસ્ત્ર, ધાર્મિક કાયદાઓ અથવા પસંદગીની જીવનશૈલી મેળવવાનું વલણ ધરાવે છે.

સમાજમાં ધર્મ મહત્વનું પરિબળ રહ્યું છે. ધર્મ એ સાંસ્કૃતિક પ્રણાલીઓ, માન્યતા પ્રણાલીઓ અને વિશ્વ દૃષ્ટિકોણનો સંગ્રહ છે જે માનવતાને આધ્યાત્મિકતા અને નૈતિક મૂલ્યો સાથે જોડે છે. પ્રારંભિક સમાજમાં, ધર્મ એકતાનું બંધન પૂરું પાડ્યું હતું. જો કે આધુનિક સમાજમાં ધર્મનું મહત્વ ઘટી ગયું છે, તેમ છતાં તે આપણી માન્યતાઓ અને જીવનશૈલીને ઘડવાનું ચાલુ રાખે છે. સમાજકરણના એજન્ટો સમગ્ર ધાર્મિક પરંપરાઓમાં અસરોમાં અલગ પડે છે. કેટલાક માને છે કે ધર્મ એ એક વંશીય અથવા સાંસ્કૃતિક શ્રેણી છે, જે વ્યક્તિઓ માટે ધાર્મિક જોડાણોથી છૂટા થવાની અને આ સેટિંગમાં વધુ સામાજિક બનવાની શક્યતા ઓછી બનાવે છે. માતા-પિતાની ધાર્મિક ભાગીદારી એ ધાર્મિક સમાજકરણનો સૌથી પ્રભાવશાળી ભાગ છે - ધાર્મિક સાથીઓ અથવા ધાર્મિક માન્યતાઓ કરતાં વધુ. દરેક કુટુંબમાં, એક યા બીજા પ્રસંગે અન્ય કેટલીક ધાર્મિક પ્રથાઓ જોવા મળે છે. બાળક તેના માતા-પિતાને મંદિરમાં જઈને ધાર્મિક વિધિ કરતા જુએ છે. તે ધાર્મિક ઉપદેશો સાંભળે છે જે તેના જીવનનો માર્ગ નક્કી કરી શકે છે અને તેના વિચારોને આકાર આપી શકે છે.

ધર્મનું સમાજશાસ્ત્ર એ સમાજશાસ્ત્રના શિસ્તના સાધનો અને પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરીને માન્યતાઓ, પ્રથાઓ અને ધર્મના સંગઠનાત્મક સ્વરૂપોનો અભ્યાસ છે. આ ઉદ્દેશ્ય તપાસમાં બંને જથ્થાત્મક પદ્ધતિઓ (સર્વેક્ષણો, મતદાન, વસ્તી વિષયક અને વસ્તી ગણતરી) અને ગુણાત્મક અભિગમો, જેમ કે સહભાગી અવલોકનનો ઉપયોગ શામેલ હોઈ શકે છે. ઈન્ટરવ્યુ, અને આર્કાઈવલ, એતિહાસિક અને દસ્તાવેજી સામગ્રીનું વિશ્લેષણ.

સમાજકરણના એજન્ટો સમગ્ર ધાર્મિક પરંપરાઓમાં અસરોમાં અલગ પડે છે. કેટલાક

માને છે કે ધર્મ એક વંશીય અથવા સાંસ્કૃતિક શ્રેણી જેવો છે, જે વ્યક્તિઓ માટે ધાર્મિક જોડાણોથી છૂટા થવાની અને આ સેટિંગમાં વધુ સામાજિક બનવાની શક્યતા ઓછી બનાવે છે. માતા-પિતાની ધાર્મિક ભાગીદારી એ ધાર્મિક સમાજકરણનો સૌથી પ્રભાવશાળી ભાગ છે - ધાર્મિક સાથીઓ અથવા ધાર્મિક માન્યતાઓ કરતાં વધુ. ઉદાહરણ તરીકે, ધાર્મિક ઘરોમાં ઉછરેલા બાળકોના જીવનમાં અમુક અંશે ધાર્મિકતા હોવાની શક્યતા વધુ હોય છે. તેઓ તેમના પોતાના બાળકોને ધર્મ સાથે ઉછેરવા અને બાપ્તિસ્મા અને લગ્ન જેવા ધાર્મિક સમારંભોમાં ભાગ લેવાની પણ શક્યતા છે.

5.3 ભારતીય જાતિ વ્યવસ્થા:

જાતિ હિંદુ ફિલસૂફી અને ધર્મ, રિવાજ અને પરંપરા સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલી છે. એવું માનવામાં આવે છે કે તે દૈવી ઉત્પત્તિ અને મંજૂરી ધરાવે છે. તે ભારતમાં ઊંડે ઊંડે જડેલી સામાજિક સંસ્થા છે. અહીં 2800 થી વધુ જાતિઓ અને પેટા જાતિઓ તેમની તમામ વિશિષ્ટતાઓ સાથે છે. જાતિ શબ્દ સ્પેનિશ શબ્દ જાતિ પરથી આવ્યો છે જેનો અર્થ જાતિ અથવા વંશ છે. જાતિ શબ્દ જાતિ અથવા પ્રકારની પણ દર્શાવે છે. જાતિ માટે સંસ્કૃત શબ્દ વર્ણ છે જેનો અર્થ રંગ છે.

જાતિનું મૂળભૂત માળખું:

બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્ય, શુદ્રો - ભારતીય સમાજના જ્ઞાતિ સ્તરીકરણનું મૂળ ચાતુર્વર્ણ પ્રણાલીમાં હતું. આ સિદ્ધાંત મુજબ હિન્દુ સમાજ ચાર મુખ્ય વર્મા બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્રોમાં વહેંચાયેલો હતો. વૈદિક કાળ દરમિયાન પ્રચલિત વર્ણ પદ્ધતિ મુખ્યત્વે શ્રમ અને વ્યવસાયના વિભાજન પર આધારિત હતી. અગાઉ ફક્ત ત્રણ જ વર્ણો હતા, શૂદ્રો પાછળથી ઉમેરવામાં આવ્યા હતા, અને વ્યવસાયિક વિભાજન કઠોર નહોતું. પાંચમું જૂથ જે વર્ણ પ્રણાલીની બહાર આવે છે અને તેને અવર્ણ અથવા આઉટકાસ્ટ અથવા અસ્પૃશ્ય કહેવાય છે તે પણ અસ્તિત્વમાં છે. જ્ઞાતિ પ્રમાણમાં સ્વતંત્ર સંસ્કૃતિ અને માળખાકીય અસ્તિત્વ ધરાવતું એક અંતર્વિવાહીય જૂથ છે. જાતિ પ્રણાલી તેના મૂળ વર્ણ પ્રણાલીની માલિકી ધરાવે છે.

મેસીવર અને પેજ વર્ણવે છે કે જ્યારે સ્થિતિ સંપૂર્ણપણે પૂર્વનિર્ધારિત હોય છે જેથી પુરુષો તેને બદલવાની કોઈ આશા વિના તેમના પરિવારમાં જન્મે છે, ત્યારે વર્ગ જાતિનું આત્યંતિક સ્વરૂપ લે છે. કુલી કહે છે કે જ્યારે વર્ગ અમુક અંશે કડક વારસાગત હોય છે, ત્યારે આપણે તેને જાતિ કહી શકીએ.

એમ.એન. શ્રીનિવાસ જાતિને વિભાજન પ્રણાલી તરીકે જુએ છે. તેના માટે દરેક જાતિ પેટા જાતિઓમાં વિભાજિત છે જે અંત:પત્નીના એકમો છે જેના સભ્યો એક સામાન્ય વ્યવસાય, સામાજિક અને ધાર્મિક જીવન અને સામાન્ય સંસ્કૃતિને અનુસરે છે અને જેના સભ્યો સમાન અધિકૃત સંસ્થા એટલે કે પંચાયત દ્વારા સંચાલિત છે.

બેઈલી મુજબ જાતિ જૂથો અલગતા અને વંશવેલાના બે સિદ્ધાંતો દ્વારા એક સિસ્ટમમાં એક થાય છે. ડુમોન્ટ માટે જાતિ એ સ્તરીકરણનું સ્વરૂપ નથી પરંતુ અસમાનતાના વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તરીકે છે. જાતિના મુખ્ય લક્ષણો વંશવેલો, અલગતા અને શ્રમનું વિભાજન છે. વેબર જાતિને સામાજિક અંતરના ઉન્નતીકરણ અને ધાર્મિક અથવા સખત રીતે જાદુઈ સિદ્ધાંતમાં રૂપાંતર તરીકે જુએ છે. એડ્રિયન મેયર માટે જ્ઞાતિ પદાનુક્રમ માત્ર આર્થિક અને રાજકીય પરિબળો દ્વારા નક્કી થતું નથી, જોકે આ મહત્વપૂર્ણ છે.

વર્ગ પ્રણાલી:

વર્ગ પ્રણાલી એ શિક્ષણ, મિલકત, વ્યવસાય/કામ વગેરેના આધારે સમાજના સ્તરીકરણની

એક પ્રણાલી છે. સમાજશાસ્ત્ર એક વિષય તરીકે વર્ગ વ્યવસ્થા સાથે વ્યવહાર કરે છે અને વ્યાખ્યાઓ પ્રદાન કરે છે.

વ્યાખ્યા:

કાર્લ મેક્સ ‘માણસ એક વર્ગનું પ્રાણી છે’ એટલે કે તેની સ્થિતિ ઉંમર, શિક્ષણ વગેરે સમાજમાં સમાન નથી.

મેક આઈવર અને પેજ - “સામાજિક વર્ગ એ સમુદાયનો કોઈપણ ભાગ છે જે સામાજિક દરજ્જા ‘ઓગબર્ન અને નિમકોફ’ દ્વારા ચિહ્નિત થયેલ છે. સામાજિક વર્ગ એ આપેલ સમાજમાં આવશ્યકપણે સમાન સામાજિક દરજ્જો ધરાવતી વ્યક્તિઓનો સમૂહ છે.” એટલે કે, એક વર્ગ ચેતના.

મેક્સ વેબરનું માનવું હતું કે “વર્ગો એવા વ્યક્તિઓનો એકંદર છે જેમને માલ મેળવવાની સમાન તકો હોય છે.

વર્ગ વ્યવસ્થા વ્યવસાય, સંપત્તિ, શિક્ષણ, ઉંમર અને જાતિ પર આધારિત છે. સામાન્ય રીતે સ્ટેટસ ગ્રૂપની વંશવેલો, 3 વર્ગ ઉચ્ચ મધ્યમ અને ટાવર છે. સ્થિતિ, પ્રતિષ્ઠા અને ભૂમિકા જોડાયેલ છે. ઉચ્ચ વર્ગ અન્ય બેની સરખામણીમાં ઓછા છે જ્યારે તેમનો દરજ્જો અને પ્રતિષ્ઠા સૌથી વધુ છે. શ્રેષ્ઠતા અને હીનતાની લાગણી. આ 3 વર્ગોમાં એવી લાગણીઓ છે કે ઉચ્ચ વર્ગના લોકોને લાગે છે કે તેઓ અન્ય બે કરતા ચઢિયાતા છે જ્યારે નીચલા વર્ગને લાગે છે કે તે ઉચ્ચ વર્ગ કરતા હલકી ગુણવત્તાવાળા છે. વર્ગ ચેતના જ્યાં પણ વર્ગ રચાય છે ત્યાં આ લાગણી હોવી આવશ્યક છે. જૂથમાં લાગણી હોવી જોઈએ એટલે કે હું વર્ગ સંઘર્ષનો સંબંધ ધરાવતો છું આને કારણે પૂર્વશિક્ષિત વર્ગના લોકોને લાગે છે કે ઉચ્ચ વર્ગ તેમનું શોષણ કરે છે ત્યાં તેઓ બળવો કરે છે. વર્તન ક્રિયા આ વર્ગ ચેતના દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે.

લિંગ ભૂમિકાઓ:

સમાજશાસ્ત્રીઓ જાણે છે કે પુષ્ક વયના લોકો માદા અને પુરુષ શિશુઓને અલગ રીતે જુએ છે અને વર્તે છે. માતા-પિતા સંભવતઃ નાના બાળકો તરીકે લિંગ અપેક્ષાઓના પ્રાપ્તકર્તાઓ છે તેના પ્રતિભાવમાં આ કરે છે. પરંપરાગત રીતે, પિતા છોકરાઓને શીખવે છે કે વસ્તુઓ કેવી રીતે ઠીક કરવી અને કેવી રીતે બનાવવી; માતાઓ છોકરીઓને શીખવે છે કે કેવી રીતે રાંધવું, સીવવું અને ઘર કેવી રીતે રાખવું.

બાળપણ દરમિયાન અપનાવવામાં આવેલી લિંગ ભૂમિકાઓ સામાન્ય રીતે પુષ્કાવસ્થામાં ચાલુ રહે છે. ઘરે, લોકો નિર્ણય લેવાની, બાળકોના ઉછેરની પદ્ધતિઓ, નાણાકીય જવાબદારીઓ વગેરે વિશે ચોક્કસ ધારણાઓ ધરાવે છે. કામ પર, લોકો પાસે શક્તિ, શ્રમના વિભાજન અને સંગઠનાત્મક માળખા વિશે પણ ધારણાઓ હોય છે. આમાંનો કોઈ પણ અર્થ એ સૂચવવા માટે નથી કે લિંગની ભૂમિકાઓ, પોતાનામાં અને તેમાંથી, સારી કે ખરાબ છે; તેઓ માત્ર અસ્તિત્વ ધરાવે છે. લિંગ ભૂમિકાઓ લગભગ દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં વાસ્તવિકતા છે.

લિંગ ભૂમિકાઓ સાંસ્કૃતિક અને વ્યક્તિગત છે. તેઓ નક્કી કરે છે કે સમાજના સંદર્ભમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ કેવી રીતે વિચારવું, બોલવું, પહેરવેશ અને ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરવી જોઈએ. લિંગ ભૂમિકાઓને આકાર આપવાની આ પ્રક્રિયામાં શીખવાની ભૂમિકા ભજવે છે. માતા-પિતા, શિક્ષકો, સાથીદારો, મૂવીઝ, ટેલિવિઝન, સંગીત, પુસ્તકો અને ધર્મ સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન લિંગની ભૂમિકાઓ શીખવે છે અને મજબૂત કરે છે જેવા વિવિધ સમાજકરણ એજન્ટો, માતા-પિતા કદાચ સૌથી વધુ પ્રભાવ પાડે છે, ખાસ કરીને તેમના ખૂબ નાના સંતાનો પર.

સ્થિતિ અને ભૂમિકા:

મોટાભાગના લોકો સ્થિતિને વ્યક્તિની જીવનશૈલી, શિક્ષણ અથવા વ્યવસાયની પ્રતિષ્ઠા સાથે સાંકળે છે. સમાજશાસ્ત્રીઓના મતે, સ્થિતિ ચોક્કસ સેટિંગમાં વ્યક્તિ જે સ્થાન ધરાવે છે તેનું વર્ણન કરે છે. આપણે બધા અનેક સ્થિતિઓ પર કબજો કરીએ છીએ અને તેમની સાથે સંકળાયેલી ભૂમિકાઓ ભજવીએ છીએ. ભૂમિકા એ સ્થિતિ સાથે જોડાયેલા ધોરણો, મૂલ્યો, વર્તન અને વ્યક્તિત્વની લાક્ષણિકતાઓનો સમૂહ છે. એક વ્યક્તિ વિદ્યાર્થી, કર્મચારી અને ક્લબના પ્રમુખના હોદ્દા પર કબજો કરી શકે છે અને દરેક સાથે એક અથવા વધુ ભૂમિકાઓ ભજવી શકે છે.

ઘણા બધા સામાજિક જૂથોમાં કે જેમાં આપણે વ્યક્તિ તરીકે સંકળાયેલા છીએ, આપણી પાસે એક દરજ્જો અને પરિપૂર્ણ કરવાની ભૂમિકા છે. દરજ્જો એ જૂથમાં આપણી સાપેક્ષ સામાજિક સ્થિતિ છે, જ્યારે ભૂમિકા એ એક ભાગ છે જે આપણો સમાજ આપેલ સ્થિતિમાં રમવાની અપેક્ષા રાખે છે. ઉદાહરણ તરીકે, એક માણસને તેના કુટુંબમાં પિતાનો દરજ્જો હોઈ શકે છે. આ દરજ્જોને કારણે, તે તેના બાળકો માટે એવી ભૂમિકા નિભાવે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે મોટા ભાગના સમાજોમાં તેને તેમના પાલનપોષણ, શિક્ષણ, માર્ગદર્શન અને રક્ષણની જરૂર હોય છે. અલબત્ત, માતાઓ સામાન્ય રીતે પૂરક ભૂમિકાઓ ધરાવે છે.

સ્ટેટસનો ઉપયોગ સન્માન અથવા પ્રતિષ્ઠાના સમાનાર્થી તરીકે પણ થાય છે, જ્યારે સામાજિક દરજ્જો જાહેરમાં માન્યતા પ્રાપ્ત સ્કેલ અથવા સામાજિક મૂલ્યના વંશવેલો પર વ્યક્તિની સંબંધિત સ્થિતિ દર્શાવે છે. ભૂમિકા એ સ્થિતિનું ગતિશીલ પાસું છે. ભૂમિકાઓ સામાજિક રીતે વ્યાખ્યાયિત અપેક્ષાઓ છે જે આપેલ સ્થિતિમાં વ્યક્તિ પૂરી કરે છે. ભૂમિકાઓ એ છે કે વ્યક્તિ જે દરજ્જો ધરાવે છે તેમાં શું કરે છે.

5.4 સારાંશ

આ પ્રકરણમાં આપણે જોયું કે સમાજ શું છે, નિયંત્રણ અને સામાજિક સ્તરીકરણના વિવિધ સ્વરૂપો અને તે કેવી રીતે લોકોના વિવિધ સંપ્રદાયોને માર્ગદર્શન આપવા માટે એક અદ્રશ્ય માળખું મોકળું કરે છે અને વિવિધ વ્યક્તિઓ અને જૂથોને ગુનાઓથી નિયંત્રિત કરવા માટે નિયંત્રણ પદ્ધતિ તરીકે ઊભી થાય છે અને તે કેવી રીતે સેવા આપે છે. સામાજિક નિયંત્રણ પદ્ધતિ પણ. હવે આ પ્રકરણમાં આધુનિકીકરણ તરફ આગળ વધતા અથવા સમાજના પ્રભાવશાળી વર્ગના સિદ્ધાંતો દ્વારા સામાજિક પરિવર્તનના વિવિધ સિદ્ધાંતો જોઈએ. સમાજશાસ્ત્રમાં સામાજિક પરિવર્તન એટલે સાંસ્કૃતિક પ્રતીકો, વર્તણૂકના નિયમો, મૂલ્ય પ્રણાલીઓ વગેરેમાં ફેરફાર કરવા માટે વિશિષ્ટ લક્ષણો સાથે સામાજિક માળખામાં મિકેનિઝમ્સમાં ફેરફાર. પરિવર્તન એ નોંધપાત્ર ફેરફારો સાથે એક કાયમી એતિહાસિક બળ છે.

5.5 તમારી પ્રગતિ તપાસો:

1. સામાજિક ગતિશીલતા શું છે ?
2. વર્ગ શું છે ?
3. લિંગ ભેદભાવ કેવી રીતે થાય છે ?
4. સામાજિક સ્તરીકરણના પ્રકારો શું છે ?

5.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

- માન્યતા : એક ચોક્કસ વિચાર જે લોકોને સાચો લાગે છે.

સમાજ - સંસ્કૃતિ, સ્તરીકરણ, સામાજિક નિયંત્રણ, જાતિ અને વર્ગ વ્યવસ્થા

- કલ્ચર લેગ : ભૌતિક સંસ્કૃતિમાં પરિવર્તનની વૃત્તિ બિન-ભૌતિક સંસ્કૃતિમાં થતા ફેરફારો કરતાં વધુ ઝડપી દરે થાય છે.
- સ્તરીકરણ : એક સામાજિક પ્રણાલી કે જેમાં સમાજના પુરસ્કારોનું અસમાન વિતરણ હોય છે અને જેમાં લોકો સમાજના કેટલા પુરસ્કારો ધરાવે છે તેના આધારે સ્તરોમાં વંશવેલો ગોઠવાય છે.
- સ્થિતિ : વ્યક્તિ ચોક્કસ સેટિંગમાં જે સ્થાન ધરાવે છે.

5.7 તમારી પ્રગતિ તપાસો:

1. સામાજિક ગતિશીલતા એ વ્યક્તિની એક સ્થિતિથી બીજી સ્થિતિમાં, પેઢીઓ વચ્ચે અથવા વ્યક્તિની પુષ્ક કારકિર્દીની અંદરની હિલચાલ છે.
2. વર્ગ એ એવા લોકોનો મોટો સમૂહ છે જેઓ પોતાની જાતને અથવા અન્ય લોકો દ્વારા સંપત્તિ, સત્તા અને પ્રતિષ્ઠાના સંદર્ભમાં સમાન દરજ્જો વહેંચવામાં આવે છે.
3. કેટલાક કારણો આપણા મંતવ્યો પ્રત્યેના આપણા સામાજિક દ્રષ્ટિકોણને કારણે હોઈ શકે છે, આવા વિચારો કુટુંબની રચના અને આપણા સામાજિક જૂથો દ્વારા પણ હોઈ શકે છે.
4. એસ્ટેટ, વર્ગ અને જાતિ સામાજિક સ્તરીકરણના પ્રકારો છે.

5.8 સંદર્ભ સૂચિ

1. યોગેન્દ્ર સિંહ દ્વારા ભારતમાં સામાજિક સ્તરીકરણ અને પરિવર્તન.
2. કેએલ શર્મા દ્વારા ભારતમાં સામાજિક અસમાનતા.
3. નાગલા બી કે દ્વારા ભારતીય સમાજશાસ્ત્રીય વિચાર.
4. <https://www.ncert.nic.in/ncerts/l/kesy102.pdf>
5. <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/social-stratification>

5.9 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો

1. સંસ્કૃતિના ઘટકોને વિસ્તૃત કરો.
.....
.....
.....
.....
.....

2. સમાજીકરણની વિવિધ એજન્સીઓ સમજાવો.
.....
.....
.....
.....

.....

3. વર્ણ પ્રણાલીનું વર્ણન કરો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

સામાજિક પરિવર્તન

-: રૂપરેખા :-

- 6.0 એકમના હેતુઓ
- 6.1 પ્રસ્તાવના
- 6.2 સામાજિક પરિવર્તનનો અર્થ અને વ્યાખ્યા
- 6.3 સામાજિક પરિવર્તન સિદ્ધાંતો
- 6.4 કાર્યાત્મક સિદ્ધાંતો
- 6.5 સંઘર્ષ સિદ્ધાંતો
- 6.6 સામાજિક પરિવર્તનના પરિબળો
- 6.7 સામાજિક પરિવર્તનની પ્રક્રિયાઓ
- 6.8 ભારતમાં સામાજિક ચળવળો અને સામાજિક પરિવર્તન
- 6.9 સારાંશ
- 6.10 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 6.11 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો
- 6.12 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો
- 6.13 સંદર્ભ સૂચિ

6.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો, આ એકમનાં અભ્યાસ બાદ તમે,

- સામાજિક પરિવર્તનનો અર્થ અને વ્યાખ્યા વિશે જાણી શકશો.
- સામાજિક પરિવર્તન સિદ્ધાંતો વિશે સમજી શકશો.
- કાર્યાત્મક સિદ્ધાંતો વિશે જાણી શકશો.
- સંઘર્ષ સિદ્ધાંતો વિશે સમજી શકશો.
- સામાજિક પરિવર્તનના પરિબળો વિશે સમજી શકશો.
- સામાજિક પરિવર્તનની પ્રક્રિયાઓ વિશે જાણી શકશો.
- ભારતમાં સામાજિક ચળવળો અને સામાજિક પરિવર્તન વિશે જાણકારી મેળવી શકશો.

6.1 પ્રસ્તાવના

સામાજિક સ્તરીકરણના વિવિધ સ્વરૂપો અને તે કેવી રીતે લોકોના વિવિધ સંપ્રદાયોને માર્ગદર્શન આપવા અને વિવિધ વ્યક્તિઓ અને જૂથોને ગુનાઓથી નિયંત્રિત કરવા માટે એક નિયંત્રણ પદ્ધતિ તરીકે ઊભા રહે છે અને તે કેવી રીતે અદ્રશ્ય માળખું બનાવે છે. સામાજિક

નિયંત્રણ પદ્ધતિ તરીકે પણ. હવે આ પ્રકરણમાં આધુનિકીકરણ તરફ આગળ વધતા અથવા સમાજના પ્રભાવશાળી વર્ગના સિદ્ધાંતો દ્વારા સામાજિક પરિવર્તનના વિવિધ સિદ્ધાંતો જોઈએ. સમાજશાસ્ત્રમાં સામાજિક પરિવર્તન એટલે સાંસ્કૃતિક પ્રતીકો, વર્તણૂકના નિયમો, મૂલ્ય પ્રણાલીઓ વગેરેમાં ફેરફાર કરવા માટે વિશિષ્ટ લક્ષણો સાથે સામાજિક માળખામાં મિકેનિઝમ્સમાં ફેરફાર. પરિવર્તન એ નોંધપાત્ર ફેરફારો સાથે એક કાયમી એતિહાસિક બળ છે.

એ પણ જોયું કે વ્યક્તિઓ કેવી રીતે જૂથો, વર્ગો, લિંગ, જાતિઓ અને જનજાતિઓમાં સ્થિત છે. ખરેખર, તમારામાંના દરેક, માત્ર એક જ પ્રકારની સામૂહિકતાના સભ્ય નથી, પરંતુ ઘણા ઓવરલેપિંગના સભ્ય છો. દાખલા તરીકે, તમે તમારા પોતાના પીઅર જૂથ, તમારા કુટુંબ અને સગાં, તમારા વર્ગ અને લિંગ, તમારા દેશ અને પ્રદેશના સભ્ય છો. આમ દરેક વ્યક્તિનું સામાજિક માળખું અને સામાજિક સ્તરીકરણ પ્રણાલીમાં ચોક્કસ સ્થાન હોય છે.

6.2 સામાજિક પરિવર્તનનો અર્થ અને વ્યાખ્યા

- મઝુમદાર, એચ.ટી. “સામાજિક પરિવર્તનને નવી ફેશન અથવા મોડ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે, કાં તો લોકોના જીવનમાં, અથવા સમાજના સંચાલનમાં જૂના ફેરફાર અથવા બદલીને.”
- મેક્લવર અને પેજ. “...સમાજશાસ્ત્રીઓ તરીકે અમારી સીધી ચિંતા સામાજિક સંબંધો સાથે છે. આ સંબંધોમાં પરિવર્તન એ જ છે જેને આપણે સામાજિક પરિવર્તન તરીકે ગણીશું.”

6.3 સામાજિક પરિવર્તન સિદ્ધાંતો

1. ઉત્ક્રાંતિ સિદ્ધાંતો

19મી સદીમાં સમાજશાસ્ત્રીઓએ જૈવિક ઉત્ક્રાંતિમાં ચાર્લ્સ ડાર્વિન (1809-1882)ના કાર્યને સામાજિક પરિવર્તનના સિદ્ધાંતો પર લાગુ કર્યો. ઉત્ક્રાંતિ સિદ્ધાંત અનુસાર, સમાજ ચોક્કસ દિશામાં આગળ વધે છે. તેથી, પ્રારંભિક સામાજિક ઉત્ક્રાંતિવાદીઓ સમાજને ઉચ્ચ અને ઉચ્ચ સ્તરે પ્રગતિ કરતા જોતા હતા. પરિણામે, તેઓ નિષ્કર્ષ પર આવ્યા કે તેમના પોતાના સાંસ્કૃતિક વલણ અને વર્તન અગાઉના સમાજો કરતાં વધુ અદ્યતન હતા.

“સમાજશાસ્ત્રના પિતા” તરીકે ઓળખાતા ઓગસ્ટે કોમ્ટે સામાજિક ઉત્ક્રાંતિમાં સબ્સ્ક્રાઇબ કર્યું. તેમણે માનવ સમાજને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરીને પ્રગતિ કરતા જોયો. તેવી જ રીતે, કાર્યાત્મકતાના સ્થાપકોમાંના એક એમિલ દુરખેમે સમાજોને સરળથી જટિલ સામાજિક માળખાં તરફ આગળ વધતા જોયા હતા. હર્બર્ટ સ્પેન્સર સમાજની તુલના એક જીવંત સજીવ સાથે કરી હતી જેમાં એકબીજા સાથે જોડાયેલા ભાગો એક સામાન્ય અંત તરફ આગળ વધે છે. ટૂંકમાં, કોમ્ટે, ડર્બેમ અને સ્પેન્સરે એકસરખીય ઉત્ક્રાંતિ સિદ્ધાંતો પ્રસ્તાવિત કર્યા, જે જાળવી રાખે છે કે તમામ સમાજો સમાન ભાગ્ય સુધી પહોંચવા માટે ઉત્ક્રાંતિના તબક્કાના સમાન ક્રમમાંથી પસાર થાય છે. કુદરતી પસંદગી દ્વારા ઉત્ક્રાંતિ જનીનો, સાંસ્કૃતિક તત્વો અને અન્ય કોઈપણ સ્વ-પ્રતિકૃતિ કોડ્સ સાથે થઈ શકે છે. સામાજિક શિક્ષણ એ આનુવંશિક ટ્રાન્સમિશનનું સાંસ્કૃતિક અનુરૂપ હોવા છતાં, સાંસ્કૃતિક ઉત્ક્રાંતિ આનુવંશિક તંદુરસ્તીને મહત્તમ બનાવતી નથી. ઉત્ક્રાંતિના નવા ઉભરી રહેલા સમાજશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતો સૂક્ષ્મ અને મેક્રોપ્રોસેસને એકીકૃત કરવાનું વચન ધરાવે છે, સામાજિક પરિવર્તનમાં જટિલતા અને વિવિધતાની સમજૂતી પૂરી પાડે છે, એજન્સીના વિચારોનું સમાધાન કરે છે. અને માળખું, અને ભ્રામક ઘટાડોવાદ વિના સમાજશાસ્ત્રને જીવવિજ્ઞાન સાથે જોડવું.

તેમની ઉત્ક્રાંતિની કલ્પના જૈવિક ઉત્ક્રાંતિના સિદ્ધાંતોમાંથી સામાજિક વિજ્ઞાનમાં આવી. જૈવિક ઉત્ક્રાંતિના ડાર્વિનિયન થિયરીના આગમન સાથે, સમાજ અને સંસ્કૃતિ સમાન ફેરફારોમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છે અને સમાન વલણો દર્શાવે છે. ચાર્લ્સ ડાર્વિન (1859), બ્રિટીશ જીવવિજ્ઞાની, જેમણે જૈવિક ઉત્ક્રાંતિનો સિદ્ધાંત રજૂ કર્યો, તેણે દર્શાવ્યું કે સજીવોની પ્રજાતિઓ વિવિધતા અને કુદરતી પસંદગીની પ્રક્રિયાઓ દ્વારા સરળ સજીવોમાંથી વધુ જટિલ સજીવોમાં વિકસિત થઈ છે. ડાર્વિન પછી, ‘ઉત્ક્રાંતિ’ વાસ્તવમાં, તમામ બૌદ્ધિક તપાસમાં બહુ શબ્દ બની ગયો અને ડાર્વિન અને સ્પેન્સર વિચારના ઈતિહાસમાં એક યુગના મુખ્ય નામ હતા.

2. એક એકરેખીય ઉત્ક્રાંતિ

ઓગસ્ટે કોમ્પેથી શરૂ થતા શરૂઆતના સમાજશાસ્ત્રીઓ માનતા હતા કે માનવ સમાજ એકસરખી રીતે વિકસિત થાય છે જે વિકાસની ‘વન-લાઈન’માં હોય છે જે દરેક સમાજમાં ફરી વળે છે. એવું પણ માનવામાં આવે છે કે સામાજિક પરિવર્તનનો અર્થ કંઈક વધુ સારી તરફ પ્રગતિ થાય છે. તેઓએ પરિવર્તનને સકારાત્મક અને ફાયદાકારક તરીકે જોયું, કારણ કે ઉત્ક્રાંતિ પ્રક્રિયા સૂચવે છે કે સમાજ આવશ્યકપણે સંસ્કૃતિના નવા અને ઉચ્ચ સ્તરે પહોંચશે. એલ.એચ. મોર્ગન માનતા હતા કે પ્રક્રિયામાં ત્રણ મૂળભૂત તબક્કાઓ છે, કૂરતા. બર્બરતા અને સભ્યતા. સામાજિક પરિવર્તનના આ ઉત્ક્રાંતિ દૃષ્ટિકોણને ડાર્વિનના પુસ્તક “પ્રજાતિઓની ઉત્પત્તિ પર”માંથી તેની ઘણી પ્રેરણા મળી. ડાર્વિને દર્શાવ્યું હતું કે તમામ જીવન સ્વરૂપો દૂરના મૂળમાંથી વિકસિત થયા છે અને જૈવિક ઉત્ક્રાંતિની સામાન્ય દિશા વધુ જટિલતા તરફ હતી. અન્ય લેખકોએ તરત જ લાગુ કર્યું. માનવ સમાજ માટે આ સિદ્ધાંત, સૌથી આદિમ સંસ્કૃતિઓ અને લોકો માનવ જાતિની મૂળ સ્થિતિની સૌથી નજીક હતા, જ્યારે સ્પેન્સર પણ સૌથી વધુ અદ્યતન હતા “માનવ સમાજો માટે. તેનો ઉપયોગ બિન-ગોરાઓ પર, અમીરોના ગરીબો પર અને નબળાઓ પર શક્તિશાળીના વર્ચસ્વને ન્યાયી ઠેરવવા માટે કરવામાં આવતો હતો.

આ અવિભાજ્ય પ્રકારના ઉત્ક્રાંતિ સિદ્ધાંતોની એક સમસ્યા એ છે કે તેઓએ સામાજિક પરિવર્તનનું વર્ણન કર્યું પરંતુ સમજાવ્યું ન હતું. તેઓએ પશ્ચિમી પેટર્ન તરફ સમાજો કેવી રીતે અને શા માટે વિકસિત થયું જોઈએ તે અંગે કોઈ ખાતરીકારક સમજૂતી ઓફર કરી નથી. બીજી અને જીવલેણ સમસ્યા એ છે કે તેઓ ડેટાના ફેક્ટરી અર્થઘટન આધારિત હતા. 1920 સુધીમાં આ સિદ્ધાંત મરી ગયો હતો.

3. બહુરેખીય ઉત્ક્રાંતિ એ આધુનિક દૃશ્ય

તાજેતરમાં, માનવશાસ્ત્રીઓએ ફરીથી સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક ઉત્ક્રાંતિમાં રસ વિકસાવ્યો છે. પરંતુ આ વખતે તેઓ પ્રક્રિયાને એક વલણ તરીકે જુએ છે, ‘સાર્વત્રિક કાયદા તરીકે નહીં અને તેઓ સમાજો અને જીવંત સજીવો વચ્ચેની સામ્યતાને દબાવતા નથી. તેઓ નિર્દેશ કરે છે કે, સમાજ સામાન્ય રીતે નાના પાયાના, સામાજિક સંગઠનના સરળ સ્વરૂપોમાંથી મોટા પાયે જટિલ સ્વરૂપો તરફ આગળ વધવાનું વલણ ધરાવે છે. આધુનિક માનવશાસ્ત્રીઓ સંમત છે કે આ ઉત્ક્રાંતિ પ્રક્રિયા બહુરેખીય છે. તે ઘણી જુદી જુદી રીતે થઈ શકે છે અને પરિવર્તન દરેક સમાજમાં બરાબર એક જ દિશાને અનુસરતું હોય તે જરૂરી નથી.

4. ચક્રીય સિદ્ધાંતો

સામાજિક પરિવર્તનના નવા સિદ્ધાંતો હવે પ્રસ્તાવિત સિદ્ધાંતો હતા જે સંસ્કૃતિના ઉદય અને પતનમાં દર્શાવ્યા મુજબ પરિવર્તનની ચક્રીય પ્રકૃતિ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. પશ્ચિમી સંસ્કૃતિ એ ઈતિહાસની મુખ્ય સિદ્ધિ છે એવી ધારણા પર પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો.

5. સ્પેંગલર- ધ ડેસ્ટિની ઓફ સિવિલાઈઝેશન:

1918 માં, સ્પેંગલરે “ધ ડિક્લાઈન ઓફ ધ વેસ્ટ” પ્રકાશિત કર્યું. સંસ્કૃતિના ઉદય અને પતન અંગેના તેમના અહેવાલે વ્યાપક પ્રશંસા મેળવી. સંસ્કૃતિનું ભાવિ ‘નિયતિ’ની બાબત હતી. દરેક સભ્યતા એક જૈવિક જીવ જેવી છે અને તેનું જીવન ચક્ર સમાન છે; જન્મ, પરિપક્વતા, વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુ. તમામ સર્જનાત્મક પ્રવૃત્તિ ચક્રના પ્રારંભિક તબક્કામાં થાય છે; જેમ જેમ સંસ્કૃતિ પરિપક્વ થાય છે તેમ તેમ તે તેની મૂળ પ્રેરણા ગુમાવે છે, વધુ ભૌતિકવાદી બને છે અને ક્ષીણ થાય છે. સ્પેંગલરે પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ સહિત આઠ મુખ્ય સંસ્કૃતિઓનો અભ્યાસ કર્યો. તેમણે તારણ કાઢ્યું હતું કે પશ્ચિમી સમાજો ક્ષયના સમયગાળામાં પ્રવેશી રહ્યાં છે, કારણ કે યુદ્ધો, સંઘર્ષ અને સામાજિક ભંગાણ દ્વારા પુરાવા મળે છે જે તેમના વિનાશની શરૂઆત કરે છે. સ્પેંગલરની થિયરી આજે ફેશન બની ગઈ છે.

6. ટોયન્બી: ચેલેન્જ અને રિસ્પોન્સ

તેમનું પુસ્તક “એ સ્ટડી ઓફ હિસ્ટ્રી” એકવીસ સભ્યતાઓની સામગ્રી પર દોરે છે. ટોયન્બી સંસ્કૃતિના ઉદય અને પતનમાં આવર્તક દાખલાઓ શોધવા અને તેનો હિસાબ આપવા માટે નીકળી હતી. તેમના સિદ્ધાંતમાં મુખ્ય ખ્યાલો ‘પડકાર’ અને ‘પ્રતિભાવ’ છે. દરેક સમાજ પર્યાવરણ દ્વારા ઉદ્ભવતા પ્રથમ પડકારોમાં પડકારોનો સામનો કરે છે; આંતરિક અને બાહ્ય દુશ્મનો તરફથી પાછળથી પડકારો. પ્રતિભાવોની પ્રકૃતિ સમાજનું ભાવિ નક્કી કરે છે. સંસ્કૃતિની સિદ્ધિઓમાં પડકારો સામે તેના સફળ પ્રતિભાવોનો સમાવેશ થાય છે; જો તે અસરકારક પ્રતિભાવ સ્થાપિત કરી શકતું નથી, તો તે મૃત્યુ પામે છે. ઈતિહાસ એ ક્ષીણ અને વૃદ્ધિના ચક્રની શ્રેણી છે, પરંતુ દરેક નવી સંસ્કૃતિ ભૂલોમાંથી શીખવા અને અન્યની સંસ્કૃતિઓમાંથી ઉદાર લેવામાં સક્ષમ છે. તેથી દરેક નવા ચક્ર માટે સિદ્ધિની જેમ એકબીજા પર બિલ્ડ કરવું શક્ય છે. ટોયન્બીના ચક્ર ગોળાકાર દાદરની જેમ એકબીજા પર બાંધે છે. જો કે, તેમની દલીલો ખૂબ પ્રેરક નથી. તે ક્યારેય સંપૂર્ણ રીતે સમજાવતો નથી કે શા માટે કેટલાક સમાજો તેમના પડકારો માટે અસરકારક પ્રતિસાદ આપે છે જ્યારે અન્યો નથી કરતા અથવા શા માટે સમાજે એક પડકારને દૂર કરવો જોઈએ પરંતુ બીજાને વશ થઈ જવું જોઈએ.

7. સોરોકિન ‘સેન્સેટ’ અને ‘વિચારાત્મક સંસ્કૃતિ’

તેમના પુસ્તક “સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક ગતિશીલતા” માં સોરોકિન દલીલ કરે છે કે પશ્ચિમી સંસ્કૃતિ હંમેશા બે સાંસ્કૃતિક ચરમસીમાઓ ‘સેન્સેટ’ અને “આદર્શવાદી” વચ્ચે વધઘટ કરતી રહી છે. સેન્સેટ કલ્ચર એ વસ્તુઓ પર ભાર મૂકે છે જે ઈન્દ્રિયો દ્વારા સીધી રીતે જોઈ શકાય છે; તે વ્યવહારુ, સુખાકારી, વિષયાસક્ત ભૌતિકવાદી છે, વૈચારિક સંસ્કૃતિ તે વસ્તુઓ પર ભાર મૂકે છે જે ફક્ત મન દ્વારા જ સમજી શકાય છે; તે અમૂર્ત, ધાર્મિક, વિશ્વાસ અને અંતિમ સત્ય સાથે સંબંધિત છે. તેમનું માનવું હતું કે કોઈપણ સમાજ ક્યારેય કોઈપણ પ્રકારનું સંપૂર્ણ અનુરૂપ નથી. કારણ કે તે ક્યારેય તદ્દન સ્પષ્ટ નથી કરતો, એક પ્રકારની સંસ્કૃતિ પર વધુ પડતો ભાર અન્ય તરફ પ્રતિક્રિયા તરફ દોરી જાય છે. બે અસત્યની વચ્ચે ત્રીજો પ્રકાર અસ્તિત્વ ધરાવે છે જેને ‘આદર્શવાદી સંસ્કૃતિ’ કહેવાય છે. આ અન્ય બેનું સુખદ અને ઈચ્છનીય મિશ્રણ છે, પરંતુ કોઈ પણ સમાજે તેને સ્થિર સ્થિતિ તરીકે પ્રાપ્ત કરી હોય તેવું ક્યારેય લાગતું નથી. ફરીથી આ સિદ્ધાંતને સમાજશાસ્ત્રીઓ તરફથી ઓછો ટેકો મળ્યો છે.

માનવ સમાજમાં થતા ફેરફારો આવા અયોગ્ય કાયદાઓને આધીન નથી અથવા જો હોય તો, ચક્રીય સિદ્ધાંતવાદીઓ તેમને શોધવામાં નિષ્ફળ ગયા છે. ચક્રીય સિદ્ધાંતો પણ ‘નિયતિ’ જેવા રહસ્યમય દળો પર વધુ ભાર મૂકે છે અને માનવીય ક્રિયા પર ખૂબ ઓછો ભાર મૂકે છે.

6.4 કાર્યાત્મક સિદ્ધાંતો

કાર્યાત્મક પરિપ્રેક્ષ્ય આધુનિક સમાજશાસ્ત્રમાં દુર્બેમ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવ્યું હતું, જેમણે સમાજના વિવિધ પાસાઓની તપાસ કરીને પૂછ્યું હતું કે સમગ્ર ધર્મ તરીકે સામાજિક વ્યવસ્થા જાળવવામાં તેઓ શું કાર્ય કરે છે, મૂલ્યોનો એક સામાન્ય સમૂહ પ્રદાન કરવાનું કાર્ય હતુંજે સામાજિક એકતામાં વધારો કરે છે. -

1. સામાજિક વ્યવસ્થા અને સામાજિક પરિવર્તનનો પાર્સનનો સિદ્ધાંત

પાર્સન્સે દલીલ કરી હતી કે સમાજમાં પરસ્પર નિર્ભર ભાગોનો સમાવેશ થાય છે, જેમાંથી દરેક સમગ્ર સિસ્ટમમાં વ્યવસ્થા અને સ્થિરતા જાળવવામાં ફાળો આપે છે. સમાજ વિક્ષેપકારક શક્તિઓને ગ્રહણ કરવામાં અને એકંદરે સ્થિરતા જાળવવામાં સક્ષમ છે કારણ કે તે સંતુલન અથવા સંતુલન સાંસ્કૃતિક પેટર્ન માટે સતત તાણમાં રહે છે, ખાસ કરીને વહેંચાયેલા ધોરણો અને મૂલ્યો સમાજને એક સાથે રાખે છે.

કારણ કે આ પેટર્ન સ્વાભાવિક રીતે રૂઢિચુસ્ત છે, તેઓ આમૂલ ફેરફારોનો પ્રતિકાર કરવા માટે પણ સેવા આપે છે. પાર્સન્સના પ્રારંભિક લખાણોનું ધ્યાન આમ સામાજિક ગતિશીલતા પર નહીં પણ સામાજિક સ્ટેટિક્સ પર હતું. ચાલીસ અને પચાસના દાયકા દરમિયાન, પાર્સન્સ વર્ક રિકન સમાજશાસ્ત્ર પર પ્રભુત્વ ધરાવે છે. રિકન સમાજ સાપેક્ષ સંકલન અને સ્થિરતાનો સમયગાળો માણી રહ્યો હતો અને પાર્સન્સ એક સંતુલિત પ્રણાલી તરીકે સમાજ પર ભાર મૂકે છે જેમાં નાના છતાં જરૂરી ફેરફારોને વ્યાપક સ્વીકૃતિ મળી હતી. પરંતુ પચાસના દાયકાના અંતમાં યુ.એસ.માં મોટા સામાજિક સંઘર્ષે પાર્સન્સ ધારણાઓ વિશે ઘણી શંકાઓ ઊભી કરી. સી. રાઈટ મિલ્સ અને અન્ય સમાજશાસ્ત્રીઓએ પ્રશ્ન કર્યો કે શું સંતુલન અને સ્થિરતાનો સિદ્ધાંત એવા સમાજો માટે સુસંગત છે કે જેઓ સતત પરિવર્તન અને સામાજિક સંઘર્ષની સ્થિતિમાં હોય. તેમના લખાણોમાં પાર્સન્સે આ સમસ્યાનો સામનો કર્યો અને તેમના કાર્યાત્મક મોડેલમાં સામાજિક પરિવર્તનનો સમાવેશ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો.

2. સામાજિક પરિવર્તનની પાર્સન્સ થિયરી

પાર્સન્સ હવે પરિવર્તનને સામાજિક સંતુલનને ખલેલ પહોંચાડતી વસ્તુ તરીકે નહીં પરંતુ સંતુલનની સ્થિતિને બદલી નાખે તેવી વસ્તુ તરીકે જુએ છે જેથી ગુણાત્મક રીતે નવું સંતુલન પ્રાપ્ત થાય. તે સ્વીકારે છે કે બે સ્ત્રોતોમાંથી ફેરફારો થઈ શકે છે. તેઓ કાં તો સમાજની બહારથી આવી શકે છે, અન્ય સમાજો સાથે સંપર્ક દ્વારા અથવા તેઓ સમાજની અંદરથી આવી શકે છે, ગોઠવણો દ્વારા જે સિસ્ટમની અંદરના તાણને ઉકેલવા માટે જરૂરી છે.

પાર્સન્સ એ પણ અપનાવે છે કે સામાજિક પરિવર્તન પર ઉત્કાંતિના પરિપ્રેક્ષ્ય શું છે અને સમાજ તેના સામાજિક સંગઠનમાં ક્રમશઃ વધુ જટિલ બનતો જાય છે ત્યારે થતા ફેરફારોને ધ્યાનમાં લેવાનો પ્રયાસ કરે છે. બે પ્રક્રિયાઓ કામ પર છે. સરળ સમાજોમાં, સંસ્થાઓ અભેદ છે; તે એક જ સંસ્થા છે જે ઘણાં વિવિધ કાર્યો કરે છે. કુટુંબ, ઉદાહરણ તરીકે, પ્રજનન, શિક્ષણ, આર્થિક ઉત્પાદન અને સમાજીકરણ માટે જવાબદાર છે. જેમ જેમ સમાજ વધુ જટિલ બને છે તેમ તેમ ભિન્નતાની પ્રક્રિયા થાય છે. વિવિધ સંસ્થાઓ, જેમ કે શાળાઓ અને કોર્પોરેશનો, ઉદ્ભવે છે અને કાર્યોને સંભાળે છે જે અગાઉ એક સંસ્થામાં અભેદ હતા. પરંતુ આ વખતે એકીકરણની પ્રક્રિયા દ્વારા નવી સંસ્થાઓને ફરી એકવાર એકસાથે જોડવી જોઈએ. નવા ધોરણો, ઉદાહરણ તરીકે, શાળા અને ઘર વચ્ચેના સંબંધને સંચાલિત કરવા માટે વિકસિત થવો જોઈએ અને કાયદાની અદાલતો જેવી “સેલ કરતી સંસ્થાઓ”એ સિસ્ટમમાં અન્ય ઘટકો વચ્ચેના તકરારને ઉકેલવા જોઈએ.

પાર્સન્સ મોડલ મર્યાદિત રહે છે કારણ કે તે સામાજિક પરિવર્તનના તમામ સંભવિત સ્વરૂપોને આવરી લેવાનું અનુમાન કરતું નથી.

6.5 સંઘર્ષ સિદ્ધાંતો:

કાર્લ માર્ક્સ જાહેર કર્યું કે “હિંસા ઈતિહાસની મિડવાઈફ છે” સમાન નસમાં, માઓએ લખ્યું હતું કે “પરિવર્તન આનંદના બેરલથી આવે છે”. પરિવર્તનનો સમર સિદ્ધાંત માને છે કે પરિવર્તન સમાજમાં સ્પર્ધાત્મક હિતો વચ્ચેના તણાવને કારણે થાય છે.

1. વર્ગ સંઘર્ષ દ્વારા માર્ક્સ પરિવર્તન:

‘બધો ઈતિહાસ વર્ગ સંઘર્ષ (માર્ક્સ)નો ઈતિહાસ છે. તેમનું માનવું હતું કે સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક સ્વરૂપોનું પાત્ર સમાજના આર્થિક આધાર દ્વારા ખાસ કરીને ઉપયોગમાં લેવાતી ઉત્પાદન પદ્ધતિ દ્વારા અને ઉત્પાદનના સાધનોની માલિકી ધરાવનાર અને ન ધરાવતા લોકો વચ્ચેના સંબંધો દ્વારા પ્રભાવિત થાય છે. ઈતિહાસ એ શોષિત અને શોષિત વર્ગો વચ્ચેના સંઘર્ષની વાર્તા છે. જ્યાં સુધી કામદારો મૂડીવાદને ઉથલાવી ન નાખે અને સમાજવાદી રાજ્યનું નિર્માણ ન થાય ત્યાં સુધી આ સંઘર્ષ વારંવાર પુનરાવર્તિત થાય છે. સમાજવાદ એ અંતિમ સામાજિક સ્વરૂપ, સામ્યવાદનો અગ્રદૂત છે. તેઓ સંઘર્ષને સામાન્ય પ્રક્રિયા માને છે અને તેઓ માને છે કે કોઈપણ સમાજમાં હાલની પરિસ્થિતિઓમાં ભાવિ સામાજિક ફેરફારોના બીજ સમાયેલ છે.

2. પરિવર્તનના સ્ત્રોત તરીકે અન્ય સંઘર્ષો:

તેઓએ સામાજિક વર્ગો સિવાયના જૂથો વચ્ચેના સંઘર્ષ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે. સિમેલે ધ્યાન દોર્યું કે સંઘર્ષ એ સમાજનું કાયમી લક્ષણ છે, માત્ર પ્રસંગોપાત અથવા અસ્થાયી ઘટના નથી. તેમણે સંઘર્ષને એવી પ્રક્રિયા તરીકે ગણી જે લોકોને એકબીજા સાથે જોડે છે. તેમ છતાં, ધિક્કાર અને ઈર્ષ્યા લોકોને અલગ કરી શકે છે, તેઓ તેમના વિરોધીઓ સાથે વાતચીત કર્યા વિના સંઘર્ષમાં પ્રવેશી શકતા નથી. તદુપરાંત, સંઘર્ષ સમાન રુચિ ધરાવતા લોકોને તેમના ઉદ્દેશ્યો પ્રાપ્ત કરવા માટે એકસાથે જોડાવા પ્રોત્સાહિત કરે છે. આ રીતે, સતત સંઘર્ષો સમાજને ગતિશીલ અને પરિવર્તનશીલ રાખે છે. ડાહરેન્ડોર્ફ વંશીય જૂથો વચ્ચે, રાષ્ટ્રો વચ્ચે, રાજકીય પક્ષો વચ્ચે અને ધાર્મિક જૂથો વચ્ચે સામાજિક વર્ગો સિવાયના અન્ય એકમોને સંડોવતા સંઘર્ષના ઉદાહરણો તરીકે દર્શાવે છે. આ બધા સંઘર્ષો સામાજિક પરિવર્તન તરફ દોરી શકે છે.

મૂલ્યો અને દુર્લભ સંસાધનોનો સંઘર્ષ એ સામાજિક પરિવર્તનનું કારણ છે. પરંતુ સંઘર્ષ સિદ્ધાંત તમામ પ્રકારના સામાજિક પરિવર્તન માટે જવાબદાર નથી. તે સામાજિક પરિવર્તનનો વ્યાપક સિદ્ધાંત નથી. સંઘર્ષ સિદ્ધાંત અમને કહી શકતું નથી કે શા માટે ટેકનોલોજી યુ.એસ.માં સામાજિક પરિવર્તનના દર પર આટલી નાટકીય અસર કરી રહી છે તે અમને કહી શકતું નથી કે શા માટે કુટુંબ સંસ્થાના સ્વરૂપો બદલાઈ રહ્યા છે. તે આપણને સામાજિક પરિવર્તનની ભાવિ દિશા વિશે ઘણું કહી શકતું નથી.

6.6 સામાજિક પરિવર્તનના પરિબળો

સમાજોમાં સંખ્યાબંધ વિશિષ્ટ પરિબળો છે જે અન્ય પરિબળો સાથેની તેમની ક્રિયાપ્રતિક્રિયામાં તમામ સમાજોમાં પરિવર્તન લાવી શકે છે. ફેરફારોની ચોક્કસ પ્રકૃતિ અને દિશા જો કે તે સ્થળ અને સમયની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓ પર ઘણો આધાર રાખે છે જેમાં તે થાય છે.

1. ભૌતિક પર્યાવરણ

ભૌતિક વાતાવરણ સમાજની સંસ્કૃતિ અને સામાજિક માળખા પર મજબૂત પ્રભાવ ધરાવે છે. પર્વતીય પ્રદેશોમાં રહેતા લોકોએ શુષ્ક રણમાં અથવા ઉષ્ણકટિબંધીય ટાપુઓ પર રહેતા લોકો કરતા અલગ સામાજિક સ્વરૂપો વિકસાવવા જોઈએ. પર્યાવરણ આમ કેવા પ્રકારના સામાજિક ફેરફારો થઈ શકે છે તેની મર્યાદા નક્કી કરે છે. ઓસ્ટ્રેલિયન આદિવાસીઓ એવા ખંડ પર રહે છે કે જ્યાં પાળવા માટે યોગ્ય કોઈ સ્વદેશી પ્રાણી નથી અને ખેતી માટે વર્ચ્યુઅલ રીતે કોઈ સ્વદેશી છોડ નથી. તેથી, તેઓ શિકારીઓ અને ભેગી કરનારા રહ્યા અને પશુપાલન અથવા કૃષિ સમાજ બન્યા નહીં.

સૌથી અદ્યતન ઔદ્યોગિક સમાજોમાં પણ, જે કુદરતી વાતાવરણમાં નોંધપાત્ર ફેરફારો કરવામાં સક્ષમ છે, પર્યાવરણ હજી પણ મર્યાદાઓ નક્કી કરે છે. હવે આપણે સમજીએ છીએ કે પ્રદૂષણને સહન કરવાની પર્યાવરણની મર્યાદિત ક્ષમતા ભવિષ્યના ઔદ્યોગિક વિકાસને પ્રતિબંધિત કરી શકે છે.

ભૌતિક વાતાવરણ સમાજના પાત્ર અને તેની સંસ્કૃતિને પ્રભાવિત કરી શકે છે અને તે સામાજિક પરિવર્તનના કેટલાક સ્વરૂપો પર મર્યાદાઓ નક્કી કરી શકે છે. પરંતુ આ પરિવર્તનનું કારણ નથી. સામાજિક પરિવર્તન જે સીધું પર્યાવરણીય પરિબળોને કારણે થાય છે તે હકીકતમાં તદ્દન દુર્લભ છે. ગંભીર ધરતીકંપ, પૂર, જ્વાળામુખી વિસ્ફોટ અથવા દુષ્કાળ વસ્તીના બંધારણમાં ફેરફારનું કારણ બની શકે છે અથવા સ્થળાંતરને પણ ઉત્તેજિત કરી શકે છે પરંતુ મોટા પર્યાવરણીય ફેરફારો સામાન્ય રીતે ખૂબ ધીમેથી થાય છે અને સામાજિક જીવન પર ઘણી અસર કરે છે. ઘણા પર્યાવરણીય ફેરફારો વાસ્તવમાં માનવીય ક્રિયાઓને કારણે થાય છે: ઉત્તર આફ્રિકાના મોટા ભાગના રણ અને એન્ડીઝનું જમીન ધોવાણ આ પ્રદેશોની ઈકોલોજીમાં માનવ હસ્તક્ષેપને કારણે થયું હતું.

સામાજિક પરિવર્તન પરના મોટાભાગના પર્યાવરણીય પ્રભાવો સામાજિક અને પર્યાવરણીય દળોના સમાજો વચ્ચેની ક્રિયાપ્રતિક્રિયાથી પરિણમે છે જે ભૌગોલિક કોસ-રોડ પર સ્થિત છે જેમ કે, યુરોપ, એશિયા અને આફ્રિકા વચ્ચેના લેન્ડ બ્રિજ પર હંમેશા સામાજિક પરિવર્તનના કેન્દ્રો રહ્યા છે. ભૌગોલિક રીતે અલગ રહેતા લોકો ઓછા બદલાવનું વલણ ધરાવે છે. સામાજિક અને પર્યાવરણીય પરિબળોની ક્રિયાપ્રતિક્રિયા નિ:શંકપણે સામાજિક પરિવર્તન પેદા કરે છે, પરંતુ પર્યાવરણીય પરિબળો તેમના પોતાના પર ભાગ્યે જ આવું કરે છે.

2. વિચારો

માર્ક્સે કહ્યું કે સામાજિક પરિસ્થિતિઓ લોકોની વિચારધારાને આકાર આપે છે, બીજી રીતે નહીં. તે સમાજવાદની વિચારધારા નથી જે કામદારોને મૂડીવાદના જુલમથી નારાજ બનાવે છે; તે મૂડીવાદનો જુલમ છે જે કામદારોને સમાજવાદની વિચારધારાને અપનાવે છે.

મેક્સ વેબરે દલીલ કરી હતી કે સખત મહેનત અને વિલંબિત પ્રસન્નતાના “પ્રોટેસ્ટન્ટ એથિક”એ મૂડીવાદી પ્રણાલીના વિકાસને વેગ આપ્યો હતો, આમ વેબરે સામાજિક વિલન લાવવામાં વિચારોને ઘણી મોટી ભૂમિકા આપી હતી.

દુરખેમે સ્વીકાર્યું કે વિચારો સામાજિક પરિસ્થિતિઓમાંથી ઉદ્ભવે છે પરંતુ માનતા હતા કે તેઓ પછી સ્વતંત્ર “સામાજિક તથ્યો” બની શકે છે જે સમાજ પર પાછા કાર્ય કરી શકે છે અને સામાજિક પરિવર્તન લાવી શકે છે. હિંદુ ધર્મ, એક ધાર્મિક વિચારધારા જાતિ-આધારિત સમાજમાં ઊભી થઈ અને સામાજિક અસમાનતાને ન્યાયી ઠેરવવા માટે સેવા આપી.

વિચારો ઘણીવાર સૂત્રોમાં વ્યક્ત થાય છે, ઘણા સામાજિક ફેરફારોમાં મહત્વપૂર્ણ ઘટક

રહ્યા છે. વિચારો એ એવા દેશોમાં સામાજિક પરિવર્તન માટે મહત્વપૂર્ણ તત્ત્વ છે જે જીવનના માર્ગ તરીકે બદલવા માટે લક્ષી છે. અમારા વિચારો નક્કી કરે છે કે આપણે શું જરૂરિયાતો ગણીએ છીએ અને તે જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે જરૂરી ફેરફારો લાવવા માટે સામાજિક પગલાં લઈએ છીએ.

1. ટેકનોલોજી

ટેકનોલોજી એ સામાજિક પરિવર્તનનો મુખ્ય સ્ત્રોત છે. તકનીકી પરિવર્તન સામાજિક પ્રણાલીના અન્ય ભાગોમાં ફેરફારો દ્વારા અનુસરવામાં આવે છે, જો કે અન્ય ભાગો સમાયોજિત થાય ત્યારે સંસ્કૃતિમાં વિરામ હોઈ શકે છે. જો તે ઉપયોગી હોય તો તકનીકી નવીનતાઓ સ્વીકારવામાં આવે છે, પરંતુ સામાજિક ધોરણો અને અન્ય સાંસ્કૃતિક વ્યવસ્થાઓ વધુ રૂઢિચુસ્ત છે અને બદલાયેલી ભૌતિક પરિસ્થિતિઓમાં ધીમે ધીમે ગોઠવાય છે.

2. વસ્તી

વસ્તીના કદ અથવા વસ્તી વૃદ્ધિ દરમાં કોઈપણ નોંધપાત્ર વધારો અથવા ઘટાડો સામાજિક જીવનને વિક્ષેપિત કરી શકે છે. સામૂહિક સ્થળાંતર સાંસ્કૃતિક પ્રસાર અને ક્યારેક યુદ્ધોમાં પરિણમી શકે છે. પરિણામ સામાજિક અવ્યવસ્થા અને દુર્લભ સંસાધનો પર સંઘર્ષ હોઈ શકે છે; વધુ પડતી વસ્તી એ સૌથી ગંભીર સામાજિક સમસ્યા છે.

વસ્તીના કદનો સામાજિક સંગઠન પર પણ મજબૂત પ્રભાવ છે. નાની, પાતળી, સ્થાયી વસ્તીમાં, મોટાભાગના સંબંધો પ્રાથમિક હોય છે. મોટી અને વધુ ગીચ વસ્તીમાં, સામાજિક સંગઠન નોંધપાત્ર રીતે બદલાય છે. ગૌણ સંબંધો ગુણાકાર કરે છે, નવી સંસ્થાઓ દેખાય છે. સમગ્ર સામાજિક જીવનમાં વસ્તી વૃદ્ધિની મહત્વપૂર્ણ અસરો છે. વસ્તીના વસ્તી વિષયક બંધારણમાં ફેરફાર પણ સામાજિક ફેરફારોનું કારણ બને છે.

3. ઘટનાઓ

સમાજશાસ્ત્રી નિસ્બેટ દ્વારા 'ઇવેન્ટ્સ' શબ્દનો ઉપયોગ અવ્યવસ્થિત, અણધારી ઘટનાઓનો સંદર્ભ આપવા માટે કરવામાં આવે છે જે સામાજિક પરિવર્તનના માર્ગને અસર કરે છે દા.ત. વડાપ્રધાનની હત્યાથી રાજકીય માહોલ બદલાઈ શકે છે. વર્તમાન સામાજિક પરિસ્થિતિઓના સંદર્ભમાં ઘટનાઓને સમજાવી શકાય છે. તેઓ ચોક્કસપણે મોટા સામાજિક પરિવર્તનનું સંભવિત કારણ છે.

4. સાંસ્કૃતિક નવીનતા

સમાજની સંસ્કૃતિમાં થતા ફેરફારોમાં સામાજિક ફેરફારોનો સમાવેશ થાય છે સાંસ્કૃતિક નવીનતાની તેની ત્રણ પ્રક્રિયાઓની શોધ અને પ્રસારમાં ચર્ચા થઈ શકે છે. શોધ.

૫. શોધ

શોધ એ વાસ્તવિકતાના એક પાસાની ધારણા છે જે પહેલાથી અસ્તિત્વમાં છે. એક નવી શોધ, જો સમાજમાં વહેંચવામાં આવે તો તે સમાજની સંસ્કૃતિ અને જ્ઞાનના ભંડારમાં એક ઉમેરો બની જાય છે. જ્યારે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે ત્યારે જ તે સામાજિક પરિવર્તનનો સ્ત્રોત બને છે.

6. શોધ

શોધ એ અસ્તિત્વમાંના જ્ઞાનનો સંયોજન અથવા નવો ઉપયોગ છે જે પહેલાં અસ્તિત્વમાં ન હતી. આવિષ્કારો કાં તો સામગ્રી (સ્પેસ ક્રાફ્ટ) અથવા સામાજિક (કોર્પોરેશન, ગુલામી)

હોઈ શકે છે. તમામ શોધો અગાઉના જ્ઞાન, શોધો અને શોધ પર આધારિત છે. આ કારણોસર, ચોક્કસ સમાજમાં શોધની પ્રકૃતિ અને દર તેના વર્તમાન જ્ઞાનના ભંડાર પર આધાર રાખે છે.

7. પ્રસરણ

પ્રસરણની પ્રક્રિયામાં સાંસ્કૃતિક તત્વ બંને ભૌતિક કલાકૃતિઓ અને વિચારોનો એક સંસ્કૃતિમાંથી બીજી સંસ્કૃતિમાં પ્રસારનો સમાવેશ થાય છે. મુરોંકે અનુમાન લગાવ્યું છે કે દરેક સંસ્કૃતિની લગભગ 90 ટકા સામગ્રી અન્ય સમાજો પાસેથી પ્રાપ્ત કરવામાં આવી છે અને કેટલાક સામાજિક વૈજ્ઞાનિકો, સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક પરિવર્તનના મુખ્ય સ્ત્રોત તરીકે પ્રસારને જુએ છે. વિશ્વભરમાં આધુનિકીકરણની પ્રક્રિયાનો પ્રસાર જે સૌથી ઉત્કૃષ્ટ સમકાલીન સામાજિક પરિવર્તન છે તે ઔદ્યોગિકતાના વિકાસથી ઓછા વિકસિત સમાજોમાં પ્રસારનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. દરેક સંસ્કૃતિ અન્ય સંસ્કૃતિઓના તત્વોને પસંદગીપૂર્વક સ્વીકારે છે; જો કે ઉપયોગી સાબિત થતી ભૌતિક વસ્તુઓ નવા ધોરણો, મૂલ્યો અથવા માન્યતાઓ કરતાં વધુ સહેલાઈથી સ્વીકારવામાં આવે છે. નવીનતાઓ પણ સમાજની સંસ્કૃતિ સાથે સુસંગત હોવી જોઈએ જેમાં તેઓ ફેલાય છે.

8. માનવ ક્રિયા

માનવીય ક્રિયાઓ સામાજિક ફેરફારો લાવી શકે છે, પછી ભલે તે હેતુપૂર્વક હોય અને ધારેલા હોય કે ન હોય. બે પ્રકારની માનવ ક્રિયાઓ મહત્વપૂર્ણ છે, શક્તિશાળી નેતાઓની ક્રિયાઓ અને અન્ય વ્યક્તિગત અને મોટી સંખ્યામાં લોકોનું સામૂહિક વર્તન.

ઈતિહાસ અને સામાજિક પરિવર્તનના માર્ગ પર વ્યક્તિઓના ચોક્કસ પ્રભાવનો નિર્ણય કરવો ખૂબ જ મુશ્કેલ છે. જુલિયસ સીઝરનો કેસ લો. રોમન રિપબ્લિકની સેનામાં સેનાપતિ તરીકે, તેમણે રુબીકોન નદી પાર કરવાનો, રોમ પર માર્ચ, અને સરકારના પ્રજાસત્તાક સ્વરૂપને ઉથલાવી પાડવાનો ઐતિહાસિક નિર્ણય લીધો. તેને સરમુખત્યારશાહી સાથે બદલીને.

ઈતિહાસકારો અને જીવનચરિત્રકારોએ ઘણીવાર ઈતિહાસ અને સામાજિક પરિવર્તનના “મહાન માણસ” સિદ્ધાંતને લીધો છે. સમાજશાસ્ત્રીઓએ સામાન્ય રીતે આ અભિગમને નકારી કાઢ્યો છે, એવો અભિપ્રાય લેતા કે વ્યક્તિઓ ઈતિહાસ બનાવે છે તેના બદલે ઈતિહાસ વ્યક્તિ બનાવે છે. સમાજશાસ્ત્રીઓ નેતાઓના વ્યક્તિત્વ અને મહત્વાકાંક્ષાઓને જુએ છે, જેમ કે અન્ય કોઈની જેમ, તેઓ જે સંસ્કૃતિમાં જન્મ્યા હતા અને સમાજકરણ થયા હતા તેનાથી ખૂબ પ્રભાવિત થયા હતા. સમાજશાસ્ત્રના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, વ્યક્તિઓએ બનાવેલા સામાજિક ફેરફારોને ઊંડા સામાજિક દળોના ઉત્પાદન તરીકે અર્થઘટન કરવામાં આવે છે. સીઝર રોમન પ્રજાસત્તાકનો નાશ કરી શક્યો કારણ કે તે પહેલાથી જ તેના છેલ્લા પગ પર હતો.

સામાજિક પરિવર્તનમાં સામૂહિક ક્રિયાની ભૂમિકા ઓછી મુશ્કેલી ઊભી કરે છે. સામૂહિક વર્તન, ફેડ્સ અને ફેશનોથી લઈને રમખાણો, સામાજિક ચળવળો અને ક્રાંતિ સુધી, લોકો દ્વારા તેમના સામાજિક વાતાવરણને બદલવાનો પ્રયાસ છે. મહિલા મુક્તિ, નાગરિક અધિકારો, રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા અને ધર્મ પરિવર્તન વગેરે માટે મોટા પાયે ચળવળો એ સામાજિક પરિવર્તનનો એક મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોત છે. આ જ રીતે, અન્ય સામાજિક એજન્સીઓ અને સંસ્થાઓ ખાસ કરીને સરકારોની ક્રિયાઓ છે જે સમાજને બદલવાના ઈરાદાપૂર્વકના પ્રયાસોમાં નીતિઓ નક્કી કરે છે.

6.7 સામાજિક પરિવર્તનની પ્રક્રિયાઓ:

1. સામાજિક પરિવર્તન સતત છે.
2. સામાજિક પરિવર્તન એ ટેમ્પોરલ છે - પરિવર્તન સમય દ્વારા થાય છે.

3. સામાજિક પરિવર્તન એ બનવાની પ્રક્રિયા છે.
4. સામાજિક પરિવર્તન પર્યાવરણીય છે - તે ભૌગોલિકમાં થાય છે,
5. સામાજિક પરિવર્તન એ માનવ પરિવર્તન છે - તેમાં માનવીય પાસું સામેલ છે.
6. સંખ્યાબંધ પરિબલોની ક્રિયાપ્રતિક્રિયાના પરિણામે સામાજિક પરિવર્તન થાય છે.
7. સામાજિક પરિવર્તન સાંકળ પ્રતિક્રિયા પેદા કરી શકે છે.
8. તેમાં ટેમ્પો અને ફેરફારની દિશા સામેલ છે.
9. તે આયોજિત અથવા બિનઆયોજિત હોઈ શકે છે. ત
10. તે ટૂંકા અથવા લાંબા સમય માટે હોઈ શકે છે.
11. તે એક ઉદ્દેશ્ય શબ્દ છે. ફક્ત પ્રક્રિયાઓનું વર્ણન કરે છે. તેનું કોઈ મૂલ્ય નથી.
12. ચુકાદાઓ.

6.8 ભારતમાં સામાજિક ચળવળો અને સામાજિક પરિવર્તન:

એન્થોની ગિડિનેસ લખે છે, “સામાજિક જોડાણના મોડ્સ તરીકે સામાજિક ચળવળોનો આધુનિક સામાજિક જીવનમાં વ્યાપક પ્રભાવ છે. સામાજિક હિલચાલ સંભવિત ભાવિ પરિવર્તન માટે મહત્વપૂર્ણ માર્ગદર્શિકા પ્રદાન કરે છે. “સામાજિક ચળવળોના પરિણામે આવતા સામાજિક ફેરફારોને બે રીતે જોઈ શકાય છે. ચળવળમાં ભાગ લેનાર પ્રથમ વ્યક્તિ અથવા જૂથો તેમની સામાજિક રચનાની સ્થિતિમાં ફેરફાર અનુભવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં નાગરિક અધિકાર ચળવળને પરિણામે રિકન સામાજિક માળખામાં કાળા લોકોની સ્થિતિમાં પરિવર્તન આવ્યું છે. તેવી જ રીતે, ભારતમાં પછાત વર્ગની ચળવળએ પછાત વર્ગના લોકોને સામાજિક માળખામાં તેમની સ્થિતિમાં ફેરફારનો અનુભવ કરવા સક્ષમ બનાવ્યા છે.

બીજું અને સૌથી મહત્વનું એ છે કે વ્યાપક સમાજ પર ચળવળની અસર. વ્યાપક સમાજના સંદર્ભમાં સામાજિક ચળવળ સામાજિક સંબંધો અને મૂલ્યોમાં અન્ય આંશિક અથવા જથ્થાબંધ ફેરફારો વિશે પરિવર્તન લાવી શકે છે. દાખલા તરીકે, 19મી ભારતની પ્રારંભિક સામાજિક અને ધાર્મિક સુધારણાની ચળવળોએ પરંપરાગત વલણને જાતિ વંશવેલો, ‘લૈંગિક અસમાનતા, અસ્પૃશ્યતા અને સામાજિક નિષેધને બદલવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી હતી, જે ધાર્મિક મંજૂરીને કારણે વિકસી હતી.

6.9 સારાંશ

સામાજિક પરિવર્તનમાં સમાજની રચના અને કાર્યોમાં ફેરફારનો સમાવેશ થાય છે. સામાજિક પરિવર્તન સિદ્ધાંતોને ચાર મુખ્ય કેટેગરીમાં ઉત્ક્રાંતિ, ચક્રીય અને કાર્યાત્મક અને સંઘર્ષ સિદ્ધાંતોમાં જૂથબદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે. સંખ્યાબંધ ચોક્કસ પરિબલોની ક્રિયાપ્રતિક્રિયાને કારણે તમામ સમાજોમાં ફેરફારો ઉત્પન્ન થાય છે.

6.10 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. સમાજવાદની માર્ક્સ વિચારધારા અનુસાર કામદારોએ મૂડીવાદના જુલમ સામે રોષ ઠાલવ્યો. - સાચું ખોટું.
2. વિચારો સ્વતંત્ર સામાજિક તથ્યો બને છે અને સામાજિક પરિવર્તન લાવે છે. - સાચું ખોટું.

3. સામાજિક પરિવર્તનના સ્ત્રોત તરીકે ઘટનાઓ પર કોણે ભાર મૂક્યો ? સ્પેંગલર/નિસ્બેટ/ટોયબી.
4. પરિવર્તનનું માનવું છે કે પરિવર્તન સમાજમાં સ્પર્ધાત્મક હિતો વચ્ચેના તણાવને કારણે થાય છે.

6.11 ચાવીરૂપ શબ્દો

- સામાજિક પરિવર્તન: વિશિષ્ટ લક્ષણો સાથે સામાજિક માળખામાં મિકેનિઝમ્સમાં ફેરફાર.
- ઓગસ્ટે કોમ્ટે: “સમાજશાસ્ત્રના પિતા”
- ચાર્લ્સ ડાર્વિન (1859): બ્રિટીશ જીવવિજ્ઞાની, જેમણે જૈવિક ઉત્ક્રાંતિનો સિદ્ધાંત રજૂ કર્યો હતો.
- ઘટનાઓ: ‘ઇવેન્ટ્સ’ શબ્દનો ઉપયોગ સમાજશાસ્ત્રી નિસ્બેટ દ્વારા સામાજિક પરિવર્તનના માર્ગને અસર કરતી અવ્યવસ્થિત, અણધારી ઘટનાઓનો સંદર્ભ આપવા માટે કરવામાં આવે છે.
- સંઘર્ષ: વ્યક્તિઓ, જૂથો અથવા સમાજ વચ્ચેના હિતોની અથડામણ.
- કાર્યાત્મક અભિગમ: એક સૈદ્ધાંતિક અભિગમ કે જે સામાજિક પ્રણાલીમાં તેમના કાર્યોના સંદર્ભમાં સામાજિક ઘટનાનું વિશ્લેષણ કરે છે.
- ઉત્ક્રાંતિ સિદ્ધાંતો: સામાજિક પરિવર્તનના સિદ્ધાંતો જે સમાજોને સરળ સ્વરૂપોમાંથી વધુ જટિલ સ્વરૂપો તરફ વિકસતા જુએ છે.
- સ્થિતિ: સમાજમાં સામાજિક રીતે વ્યાખ્યાયિત સ્થિતિ કે જે તેના ચોક્કસ નિર્ધારિત અધિકારો, જવાબદારીઓ અને અપેક્ષિત વર્તણૂકો સાથે વહન કરે છે.

6.12 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો

1. ખોટું
2. સાચું
3. નિસ્બેટ
4. સંઘર્ષ સિદ્ધાંત

6.13 સંદર્ભ:

1. <https://www.britannica.com/topic/social-change>
2. <http://efc.issuelab.org/resources/14013/14013.pdf>
3. <https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Sociology/Book%3A%20Sociology>
4. સામાજિક પરિવર્તન -વસ્તી શહેરીકરણ અને સામાજિક ચળવળો/14.02%3A સમાજ

6.14 મોડલ પ્રશ્નો

1. સામાજિક પરિવર્તનને વ્યાખ્યાયિત કરો.
-

.....
.....
.....
.....

2. સામાજિક પરિવર્તનના સ્રોત તરીકે વસ્તીની ભૂમિકા શું છે ?

.....
.....
.....
.....
.....

3. સાંસ્કૃતિક નવીનતાના ત્રણ ઘટકો શું છે ?

.....
.....
.....
.....
.....

4. કયા બે પ્રકારની માનવ ક્રિયાઓ કે જે સામાજિક પરિવર્તન લાવે છે ?

.....
.....
.....
.....
.....

5. એકરેખીય ઉત્ક્રાંતિના ઘાતાંક કોણ છે ?

.....
.....
.....
.....
.....

6. સ્ટેટ ટોનીબીનો પડકાર અને પ્રતિભાવ સિદ્ધાંત.

.....
.....

.....
.....
.....

7. સોરોકિન અનુસાર ત્રણ પ્રકારની સંસ્કૃતિ શું છે ?

.....
.....
.....
.....
.....

8. પાર્સન્સ સામાજિક પરિવર્તન માટે કેવી રીતે જવાબદાર છે ?

.....
.....
.....
.....
.....

9. સામાજિક પરિવર્તનની મૂડીવાદની ભૂમિકા શું છે ?

.....
.....
.....
.....
.....

ભારતમાં સામાજિક સુધારણાની ચળવળો

-: રૂપરેખા :-

- 7.0 એકમના હેતુઓ
- 7.1 પ્રસ્તાવના
- 7.2 ધાર્મિક અને સામાજિક ચળવળો
 - આર્ય સમાજ અને બ્રહ્મ સમાજ
 - બ્રહ્મ સમાજ
 - ચિપકો આંદોલન
 - નર્મદા બચાવો આંદોલન
- 7.3 પછાત વર્ગ આંદોલન
 - સત્યશોધક સમાજ
 - શ્રી નારાયણ ધર્મ પરિપાલન યોગમ ચળવળ
 - ન્યાયપક્ષ
 - સ્વાભિમાન ચળવળ
 - મહાર ચળવળ
- 7.4 કૃષિ ચળવળો
 - ચંપારણ સત્યાગ્રહ (1917)
 - ખેડા ખેડૂત સંઘર્ષ
 - ગુજરાતમાં બારડોલી ચળવળ
- 7.5 સારાંશ
- 7.6 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 7.7 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો
- 7.8 સંદર્ભ સૂચિ
- 7.9 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો

7.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો આ એકમના અભ્યાસ બાદ તમે,

- ધાર્મિક અને સામાજિક ચળવળો વિશે જાણી શકશો.
- પછાત વર્ગ આંદોલન વિશે સમજી શકશો.
- કૃષિ ચળવળો વિશે જાણી શકશો.

7.1 પ્રસ્તાવના

આ એકમે ભારતમાં 18મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં અને 19મી સદીની શરૂઆતમાં ભારતમાં બનેલી વિવિધ સામાજિક દૂષણોને નાબૂદ કરવા માટે થયેલી વિવિધ સામાજિક ચળવળોના શીખવાના પરિણામ અને સમજણનું નિર્દેશન કર્યું છે.

સમાજશાસ્ત્રીઓ દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કર્યા મુજબ સમાજ વિવિધ સંપ્રદાયોના સંઘર્ષો અને સમાજની ઉત્ક્રાંતિમાંથી કેવી રીતે પસાર થયો છે તે આપણે જોયું છે તે વિવિધ સમાજશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતો પરના વિચારો છે, જેમાં આપણે ભારતમાં બનેલી વિવિધ સામાજિક સુધારણા ચળવળો અને સતી, જાતિ વર્ણસ્વ, બાળ લગ્ન વગેરે જેવી સામાજિક દુષ્ટ પ્રથાઓ અને રાજા રામ મોહન રોય, દયાનંદ સરસ્વતી વગેરે જેવા નેતાઓ સામે આપણા સુધારા નેતાઓએ કેવી રીતે લડત આપી તેની ચર્ચા કરીશું. જેઓ ભારતીય સમાજને પુનઃનિર્માણ કરવામાં અદભૂત તરીકે ઊભા હતા. શબ્દ, સામાજિક હિલચાલ, એક પ્રકારની જૂથ ક્રિયાનો સંદર્ભ આપે છે. તે વ્યક્તિઓ અથવા સંસ્થાઓનું વિશાળ અનૌપચારિક એસેમ્બલ છે જે રાજકારણ અને સમાજ સાથે સંબંધિત ચોક્કસ મુદ્દાઓ તરફ નિર્દેશિત છે. તેને અલગ રીતે રજૂ કરવા માટે, તેઓ ચોક્કસ નીતિઓ અથવા પ્રથાઓ સામે પ્રતિકાર લાવે છે, અથવા મૂકે છે અથવા સામાજિક પરિવર્તનને પૂર્વવત્ કરે છે. એક સુધારો. ચળવળ એ એક પ્રકારની સામાજિક ચળવળ છે જેનો ઉદ્દેશ્ય ઝડપી અથવા મૂળભૂત ફેરફારોને બદલે સમાજના અમુક પાસાઓમાં ધીમે ધીમે પરિવર્તન લાવવાનો છે.

સામાજિક ચળવળો એ એક સામૂહિક શબ્દ છે જેનો ઉપયોગ તમામ સાહસોનું વર્ણન કરવા માટે થાય છે જે જીવનની નવી શૈલી સ્થાપિત કરે છે. તેઓ અશાંતિની સ્થિતિમાંથી/ઉદ્ભવે/છિ અને તેમની પ્રેરક શક્તિ અસંતોષમાંથી, જીવનના વર્તમાન સ્વરૂપ સાથે અને નવી યોજના અથવા જીવન પદ્ધતિની ઈચ્છાઓ અને આશાઓમાંથી મેળવે છે. તેની શરૂઆતમાં, સામાજિક ચળવળ આકારહીન, નબળી રીતે સંગઠિત અને કોઈપણ સ્વરૂપ વિનાની હોય છે.

7.2 ધાર્મિક અને સામાજિક ચળવળો

બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન ભારતમાં જે વિવિધ સામાજિક સુધારાઓ અને ધાર્મિક ચળવળો થઈ હતી તે રાષ્ટ્રીય ચેતનાના ઉદય અને ભારતીય લોકોમાં પશ્ચિમના ઉદાર વિચારોના પ્રસારની અભિવ્યક્તિ હતી. આ ચળવળો વધુને વધુ સામાજિક અને ધાર્મિક ક્ષેત્રોમાં પુનઃનિર્માણનો રાષ્ટ્રીય અવકાશ અને કાર્યક્રમ ધરાવે છે. સ્વાતંત્ર્ય ચળવળો જે રીતે શરૂ થઈ તે અને સામાજિક અને ધાર્મિક સુધારાઓ અને આપણા ભારતીય નેતાઓને ધર્મ, ભાષા, જાતિ, વર્ગ અને સંસ્કૃતિના આધારે વિભાજિત લોકોને એકસાથે લાવવામાં કેવી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે તે વચ્ચે કેટલાક આંતર સંબંધો છે. જવાબદારીની કલ્પના તેમનામાં આત્મસાત કરી શકાય છે.

1. આર્ય સમાજ:

આર્ય સમાજ એ એક સુધારા ચળવળ અને ધાર્મિક/સામાજિક સંગઠન છે જેની સ્થાપના 1875માં સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી (1824-1883) દ્વારા બોમ્બેમાં કરવામાં આવી હતી. તેઓ વેદોના અડગ અનુયાયી, ઘાતાંક અને અભ્યાસી હતા - સમયની શરૂઆતથી જ ગુરુ તરફથી શિષ્યને સોંપવામાં આવેલ અવ્યવસ્થિત સત્ય. સ્વામી દયાનંદને દુન્યવી અભિવાદન માટે બિલકુલ તૃષ્ણા ન હતી અને તેઓ અંધશ્રદ્ધાળુ, અજ્ઞાની અને સ્વાર્થીઓની નિંદાથી સંપૂર્ણપણે બેફિકર અને અવ્યવસ્થિત હતા. સ્વામી દયાનંદએ સત્ય કહ્યું અને તેનું પાલન પણ કર્યું. 1863માં તેઓ મૂર્તિપૂજા સામે ઉપદેશ આપતા ઉભરી આવ્યા અને સંસ્કૃતના વર્ગો શરૂ કર્યા.

તેમણે આ બે સિદ્ધાંતો તેમના પુસ્તક ‘સત્યાર્થ પ્રકાશ’માં સમજાવ્યા છે. જે તેમણે 1874માં અલ્લાબાદથી પ્રકાશિત કર્યું હતું. તેમણે વેદોને જ હિંદુ ધર્મના અચૂક સત્તા તરીકે રાખ્યા હતા. તેઓ માનતા હતા કે ચાર વેદ ભગવાનના શબ્દો છે. તેઓ ભૂલથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત હોય છે અને અથવા પોતાની જાતમાં સત્તા ધરાવે છે. તેમની સત્તા જાળવી રાખવા માટે તેઓને અન્ય કોઈ પુસ્તકની જરૂર પડતી નથી. તેઓ સમાવિષ્ટ છે જે સંહિતા તરીકે ઓળખાય છે. જો કે, તેમણે ચેતવણી આપી હતી કે તેઓ વેદના ઉપદેશોને અનુરૂપ હોય ત્યાં સુધી જ તેઓ અધિકૃત ગણી શકાય. જો આ કાર્યોમાં વૈદિક આદેશોના વિરોધમાં કોઈ પેસેજ હોય તો તેને સંપૂર્ણપણે નકારી શકાય છે.

સ્વામી દયાનંદ ઈચ્છતા હતા કે હિંદુ સમાજ એક નૈતિક સમાજ તરીકે ઉભરી આવે. તેથી, તેમણે ઉપદેશ આપ્યો કે હિન્દુઓએ તેમના જીવનમાં ધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ. ધર્મ એ શબ્દ, કાર્ય અને વિચારમાં સત્યતાની સાથે સમાન ન્યાયની પ્રેક્ટિસ છે અને વેદોમાં મૂર્ત થયેલા સદ્ગુણોની જેમ. તેઓ કર્મ અને પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતોમાં માનતા હતા; બ્રહ્મચર્ય અને સંન્યાસના જૂના આદર્શો પર ભાર મૂક્યો અને સંસ્કારોની અસરકારકતા પર ભાર મૂક્યો અને ઉપનયન અને હોમના સંસ્કાર પર ભાર મૂક્યો, ગાયત્રી પવિત્રતાને જાળવી રાખી, પશુબલિ, પૂર્વજોની પૂજા, તીર્થયાત્રાઓ, પુરોહિત-કાફ્ટ, અસ્પૃશ્યતા અને બાળલગ્નને વૈદિક મંજૂરીનો અભાવ ગણાવ્યો. તેમના મૃત્યુ પછી આર્ય સમાજના નેતાઓએ તેમની વાતો અને ઉપદેશોને સમાજના સિદ્ધાંતો તરીકે સ્વીકાર્યા અને સમાજની પ્રવૃત્તિઓને સમગ્ર દેશમાં ફેલાવવાનો પ્રયાસ કર્યો.

2. બ્રહ્મ સમાજ:

રાજા રામમોહનરોયે (1772-1833) ઓગસ્ટ 1828માં બ્રહ્મો સભાની સ્થાપના કરી; બાદમાં તેનું નામ બદલીને બ્રહ્મો સમાજ રાખવામાં આવ્યું. સમાજ “સનાતન, અગમ્ય, અપરિવર્તનશીલ અસ્તિત્વની ઉપાસના અને આરાધના માટે પ્રતિબદ્ધ હતો જે બ્રહ્માંડના લેખક અને સંરક્ષક છે”. પ્રાર્થના, ધ્યાન અને ઉપનિષદોનું વાંચન એ ઉપાસનાના સ્વરૂપો હોવા જોઈએ અને સમાજની ઈમારતોમાં કોતરણી, મૂર્તિ કે શિલ્પ, કોતરણી, ચિત્રો, ચિત્ર, પોટ્રેટ વગેરેના કોઈપણ સ્વરૂપને મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં, આમ સમાજના વિરોધને રેખાંકિત કરે છે. મૂર્તિપૂજા અને અર્થહીન ધાર્મિક વિધિઓ માટે. બ્રહ્મ સમાજનો લાંબા ગાળાનો એજન્ડા હિંદુ ધર્મને શુદ્ધ કરવાનો અને એકેશ્વરવાદનો પ્રચાર કરવાનો હતો. આ લાંબા ગાળાનો એજન્ડા તર્કના બે આધારસ્તંભો પર આધારિત હતો અને વેદ અને સમાજ માનવ ગૌરવ, મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ અને સતી જેવા સામાજિક દુષણોની ટીકા પર ભાર મૂક્યો હતો. મહર્ષિ દેબેન્દ્રનાથ ટાગોરે 1843 માં આંદોલનમાં જોડાયા ત્યારે તેને નવું જીવન આપ્યું.

સમાજે વિધવા પુનઃલગ્ન, મહિલા શિક્ષણ, બહુપત્નીત્વ નાબૂદીને રિયોટ્સની સ્થિતિમાં સુધારણા અને સ્વભાવને ટેકો આપ્યો. જ્યારે કેશુભ ચંદ્ર સેન તેમાં જોડાયા પછી તરત જ તેમને આચાર્ય બનાવવામાં આવ્યા, ત્યારે સમાજે ઉર્જા, જોમ અને વક્તૃત્વનો બીજો તબક્કો અનુભવ્યો તેમણે ચળવળને લોકપ્રિય બનાવવામાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવી હતી. કેશભ ચંદ્ર સેનને તેમના આમૂલ સુધારાને કારણે બ્રહ્મ સમાજમાંથી બરતરફ કર્યા પછી તેમણે ભારતના બ્રહ્મ સમાજની સ્થાપના કરી.

બ્રહ્મ સમાજનું મહત્ત્વ

- બહુદેવવાદ અને મૂર્તિપૂજાની નિંદા કરો.
- દેવી અવતારમાં વિશ્વાસ છોડી દીધો.

- તે નકારે છે કે કોઈપણ શાસ્ત્ર માનવીય કારણ અને અંતરાત્માને પાર કરતા અંતિમ સત્તાનો દરજ્જો માણી શકે છે.

તેમાં જાતિ વ્યવસ્થાની ટીકા કરી હતી. કર્મ અને આત્માના સ્થાનાંતરણના સિદ્ધાંત પર કોઈ ચોક્કસ સ્ટેન્ડ લીધો નથી.

3. ચિપકો આંદોલન:

1963 માં ચીન-ભારત સરહદ સંઘર્ષના નિષ્કર્ષ સાથે, ભારતીય રાજ્ય ઉત્તર પ્રદેશ વિકાસમાં વૃદ્ધિનો અનુભવ કર્યો, ખાસ કરીને ગ્રામીણ હિમાલયના પ્રદેશોમાં. સંઘર્ષ માટે બાંધવામાં આવેલા આંતરિક રસ્તાઓએ ઘણી વિદેશી-આધારિત લોગિંગ કંપનીઓને આકર્ષિત કરી જેણે પ્રદેશના વિશાળ વન સંસાધનોની એક્સેસ માંગી. જો કે ગ્રામીણ ગ્રામીણો સીધા, ખોરાક અને બળતણ માટે અને આડકતરી રીતે, પાણી શુદ્ધિકરણ અને જમીન સ્થિરીકરણ જેવી સેવાઓ માટે જંગલો પર ખૂબ આધાર રાખતા હોવા છતાં-સરકારી નીતિએ ગ્રામજનોને જમીનનું સંચાલન કરતા અટકાવ્યા અને તેમને લાકડાનો વપરાશ નકાર્યો. ઘણાં વાણિજ્યિક લોગિંગના પ્રયાસો ગેરવ્યવસ્થાપિત થયા હતા, અને ચોખ્ખા જંગલોના કારણે ખેતીની ઉપજ ઓછી થઈ હતી, ધોવાણ થયું હતું, જળ સંસાધનો ઘટી ગયા હતા અને આસપાસના મોટાભાગના વિસ્તારોમાં પૂરમાં વધારો થયો હતો.

1964માં પર્યાવરણવાદી અને ગાંધીવાદી સમાજકાર્ય કર ચંડી પ્રસાદ ભટ્ટે સ્થાનિક સંસાધનોનો ઉપયોગ કરીને ગ્રામીણ ગ્રામજનો માટે નાના ઉદ્યોગોને પ્રોત્સાહન આપવા માટે દશોલી ગ્રામ સ્વરાજ્ય સંઘ (પછીથી તેનું નામ દશોલી ગ્રામ સ્વરાજ્ય મંડળ ચચ0317) નામની સહકારી સંસ્થાની સ્થાપના કરી. જ્યારે 1970 માં આ પ્રદેશમાં 200 થી વધુ લોકો માર્યા ગયેલા ચોમાસાના પૂર સાથે ઔદ્યોગિક લોગિંગને જોડવામાં આવ્યું હતું, ત્યારે 306) મોટા પાયાના ઉદ્યોગ સામે વિરોધનું બળ બની ગયું હતું. પહેલો ચિપકો વિરોધ એપ્રિલ 1973માં ઉપલા અલકનંદા ખીણમાં મંડલ ગામ નજીક થયો હતો. ગ્રામીણોને, ખેતી માટેના સાધનો બનાવવા માટે ઓછાં વૃક્ષો મળવાનો ઈનકાર કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે સરકારે તેમને ઘણો મોટો પ્લોટ ફાળવ્યો ત્યારે તેઓ રોષે ભરાયા હતા. ગ્રામજનોને, ખેતીના સાધનો બનાવવા માટે ઓછાં વૃક્ષો મેળવવાનો ઈનકાર કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે સરકારે રમતગમતના સામાનના ઉત્પાદકને ઘણો મોટો પ્લોટ ફાળવ્યો ત્યારે તેઓ રોષે ભરાયા હતા. જ્યારે તેમની અપીલો નકારી કાઢવામાં આવી ત્યારે, ચંડી પ્રસાદ ભટ્ટે ગ્રામજનોને જંગલમાં લઈ જઈને વૃક્ષોને આલિંગન કર્યું. તે વિરોધના ઘણા દિવસો પછી, સરકારે કંપનીની લોગિંગ પરમિટ રદ કરી અને 100050 દ્વારા વિનંતી કરાયેલ મૂળ ફાળવણી મંજૂર કરી.

મંડળમાં સફળતા સાથે, 1035 કાર્યકરો અને સ્થાનિક પર્યાવરણવાદી સુંદરલાલ બહુગુણાએ સમગ્ર પ્રદેશમાં અન્ય ગામોમાં લોકો સાથે ચિપકોની યુક્તિઓ શેર કરવાનું શરૂ કર્યું. 1974માં રેની ગામ પાસે આગળનો એક મોટો વિરોધ થયો હતો, જ્યાં 2,000 થી વધુ વૃક્ષો કાપવાના હતા. વિદ્યાર્થીઓની આગેવાની હેઠળના વિશાળ પ્રદર્શનને પગલે, સરકારે આસપાસના ગામડાઓના માણસોને વળતર માટે નજીકના શહેરમાં બોલાવ્યા, દેખીતી રીતે, લોગર્સને સંઘર્ષ વિના આગળ વધવા દેવા માટે. જો કે, તેઓ ગૌરા દેવીની આગેવાની હેઠળની ગામની મહિલાઓ સાથે મળ્યા હતા, જેમણે જંગલમાંથી બહાર જવાનો ઈનકાર કર્યો હતો અને આખરે લોગર્સને પાછી ખેંચવાની ફરજ પડી હતી. રેનીમાં થયેલી કાર્યવાહીએ રાજ્ય સરકારને અલકનંદા ખીણમાં વનનાબૂદીની તપાસ કરવા માટે એક સમિતિની સ્થાપના કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કર્યા અને આખરે આ વિસ્તારમાં વ્યાપારી લોગિંગ પર 10 વર્ષનો પ્રતિબંધ મૂકવામાં

આવ્યો.

આ રીતે ચિપકો ચળવળ વન અધિકારો માટે ખેડૂત અને મહિલા ચળવળ તરીકે ઉભરી આવવાનું શરૂ થયું, જોકે વિવિધ વિરોધ મોટાભાગે વિકેન્દ્રિત અને સ્વાયત્ત હતા. લાક્ષણિકતા ઉપરાંત “વૃક્ષ આલિંગન” ચિપકો વિરોધીઓએ મહાત્મા ગાંધીની સત્યાગ્રહ (અહિંસક પ્રતિકાર) ની વિભાવના પર આધારિત સંખ્યાબંધ અન્ય તકનીકોનો ઉપયોગ કર્યો. ઉદાહરણ તરીકે, બહુગુણાએ 1974માં વન નીતિનો વિરોધ કરવા માટે બે અઠવાડિયા માટે પ્રખ્યાત રીતે ઉપવાસ કર્યા હતા. 1978 માં, ટિહરી ગઢવાલ જિલ્લાના અડવાણી જંગલમાં, ચિપકો કાર્યકર્તા ધૂમ સિંહ નેગીએ જંગલની હરાજનો વિરોધ કરવા ઉપવાસ કર્યો, જ્યારે સ્થાનિક મહિલાઓએ ઝાડની આસપાસ પવિત્ર દોરો બાંધ્યો અને ભગવદ-ગીતા વાંચી. અન્ય વિસ્તારોમાં, રેઝિન માટે ટેપ કરાયેલા ચીર પાઈન્સને તેમના શોષણનો વિરોધ કરવા માટે પટ્ટી બાંધવામાં આવી હતી. 1978માં ભ્યુંદર ખીણના પુલના ગામમાં, મહિલાઓએ લોગરના સાધનો જપ્ત કર્યા અને જો તેઓ જંગલમાંથી ખસી જાય તો તેમના માટે દાવો કરવા માટે રસીદો છોડી દીધી. એવો અંદાજ છે કે 1972 અને 1979 ની વચ્ચે, 150 થી વધુ ગામો ચિપકો ચળવળ સાથે સંકળાયેલા હતા, જેના પરિણામે ઉત્તરાખંડમાં 12 મોટા વિરોધ અને ઘણા નાના મુકાબલો થયા હતા. આ ચળવળની મોટી સફળતા 1980 માં મળી, જ્યારે બહુગુણા તરફથી ભારતીય વડા પ્રધાન ઈન્દિરા ગાંધીને અપીલના પરિણામે ઉત્તરાખંડ હિમાલયમાં વ્યાપારી કાપણી પર 15 વર્ષનો પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યો. હિમાચલ પ્રદેશ અને પૂર્વ ઉત્તરાંચલમાં સમાન પ્રતિબંધો લાગુ કરવામાં આવ્યા હતા.

જેમ જેમ ચળવળ ચાલુ રહી, વિરોધ વધુ પ્રોજેક્ટ-લક્ષી બન્યો અને વિસ્તારની સમગ્ર ઈકોલોજીનો સમાવેશ કરવા માટે વિસ્તરણ થયો, આખરે “સેવ હિમાલય” ચળવળ બની. 1981 અને 1983 ની વચ્ચે, બહુગુણાએ હિમાલયમાં 5,000 કિમી (3,100 માઈલ) કૂચ કરી ચળવળને પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. સમગ્ર 1980 ના દાયકામાં ભાગીરથી નદી પરના ટિહરી ડેમ અને વિવિધ ખાણકામ કામગીરી પર ઘણા વિરોધો કેન્દ્રિત હતા, જેના પરિણામે ઓછામાં ઓછી એક ચૂનાના પથ્થરની ખાણ બંધ કરવામાં આવી હતી. એ જ રીતે, એક વિશાળ પુનઃવનીકરણ પ્રયાસને કારણે પ્રદેશમાં 10 લાખથી વધુ વૃક્ષો વાવવામાં આવ્યા. 2004 માં હિમાચલ પ્રદેશમાં લોગિંગ પ્રતિબંધ હટાવવાના પ્રતિભાવમાં ચિપકો વિરોધ ફરી શરૂ થયો પરંતુ તેના પુનઃ અમલમાં નિષ્ફળ ગયા.

4. નર્મદા બચાવો આંદોલન:

નર્મદા એ ભારતની સૌથી મોટી પશ્ચિમ વહેતી નદી છે, જે જંગલોમાં વસતા આદિવાસી (આદિવાસી) લોકોથી માંડીને ગ્રામીણ વસ્તીની મોટી સંખ્યા સુધીની વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિ અને પરંપરા ધરાવતા લોકોની વિશાળ વિવિધતાને સમર્થન આપે છે.

નર્મદા બચાવો આંદોલન એ સૌથી શક્તિશાળી જન ચળવળ છે, જે 1985માં નર્મદા નદી પર એક વિશાળ બંધના નિર્માણ સામે શરૂ થયું હતું. નર્મદા ડેમ પ્રોજેક્ટ મુજબ, નદી કિનારે 3000 થી વધુ મોટા અને નાના ડેમ બનાવવાની યોજના હતી.

સૂચિત સરદાર સરોવર ડેમ અને નર્મદા સાગર 250,000 થી વધુ લોકોને વિસ્થાપિત કરવાના હતા. નર્મદા બચાવો આંદોલનની મોટી લડાઈ આ લોકોના પુનર્વસન અથવા પુનર્વસનને લઈને હતી.

આઝાદી પછી, ભારતના પ્રથમ વડા પ્રધાન જવાહરલાલ નેહરુએ સ્થાનિક લોકોને મદદ કરવા અને રાષ્ટ્રના વિકાસમાં મદદ કરવા માટે મધ્યપ્રદેશ અને ગુજરાતમાંથી પસાર થતા અરબી સમુદ્રમાં વહેતા વધારાના પાણીને રોકવા માટે નર્મદા નદી પર ડેમ બાંધવાનું આહ્વાન કર્યું હતું.

સૌથી મોટા સૂચિત બંધ પૈકી બે સરદાર સરોવર અને નર્મદા સાગર હતા.

નર્મદા જળ વિવાદ ટ્રિબ્યુનલે નર્મદા વેલી ડેવલપમેન્ટ પ્રોજેક્ટને મંજૂરી આપી હતી, જેમાં સરદાર સરોવર ડેમની ઊંચાઈ વધારવા સહિત 30 મોટા ડેમ, 135 મધ્યમ ડેમ અને 3,000 નાના ડેમનો સમાવેશ થાય છે. 1985 માં, નર્મદા ડેમ પ્રોજેક્ટના નિર્માણ વિશે સાંભળ્યા પછી, મેઘા પાટકર અને તેમના સાથીઓએ પ્રોજેક્ટ સાઈટની મુલાકાત લીધી અને જોયું કે ભારત સરકારના પર્યાવરણ અને વન મંત્રાલયના આદેશને કારણે પ્રોજેક્ટ કાર્યની તપાસ કરવામાં આવી રહી છે. 1987 માં, સરદાર સરોવર ડેમ પર બાંધકામ શરૂ થયું અને જે લોકો ડેમના નિર્માણથી પ્રભાવિત થવાના હતા તેમને કોઈ માહિતી આપવામાં આવી ન હતી પરંતુ પુનર્વસન માટે ઓફર કરવામાં આવી હતી.

મે 1990માં, નર્મદા બચાવો આંદોલને નવી દિલ્હીમાં 17 17. 0. સિંહના નિવાસસ્થાને 2,000 વ્યક્તિઓની, પાંચ દિવસની ધરણાનું આયોજન કર્યું હતું, જેણે વડાપ્રધાનને પ્રોજેક્ટ પર પુનર્વિચાર કરવા માટે રાજી કર્યા હતા. ડિસેમ્બર 1990 માં. આશરે 6000 પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ નર્મદા જન વિકાસની શરૂઆત કરી. સંઘર્ષ યાત્રા (નર્મદા પીપલ્સ પ્રોગ્રેસ સ્ટ્રગલ માર્ચ), 100 કિલોમીટરથી વધુની કૂચ. જાન્યુઆરી 1991માં, બાબા આમટે અને સાત સભ્યોની ટીમે અનિશ્ચિત સમયની ભૂખ હડતાળ શરૂ કરી (22 દિવસ સુધી ચાલુ રહી) અને મરણોત્તર ધરણા કરવા પ્રતિબદ્ધ થયા.

સરદાર સરોવર ડેમનું બાંધકામ 1999માં ફરી શરૂ થયું અને 2006માં તેને પૂર્ણ જાહેર કરવામાં આવ્યું. પ્રોજેક્ટની ઊંચાઈ 138 મીટરથી વધારીને 163 મીટર કરવામાં આવી. તેનું ઉદ્ઘાટન 2017માં પીએમ નરેન્દ્ર મોદીએ કર્યું હતું. 1985માં, વિશ્વ બેંકે વિસ્થાપિત થવાના હતા તેવા સ્વદેશી સમુદાયોની સલાહ લીધા વિના ઈ450 મિલિયનના યોગદાન સાથે સરદાર સરોવર ડેમને ધિરાણ આપવા સંમત થયા હતા. મેઘા પાટકર અને અન્ય વિરોધીઓએ 1989માં વોશિંગ્ટન ડીસીમાં બેંકની ભૂમિકા પર જુબાની આપી હતી. આનાથી બેંક પર પરિસ્થિતિનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે સ્વતંત્ર સમીક્ષા કરવા દબાણ વધ્યું હતું. આ પછી પ્રોજેક્ટમાંથી ઘણો સપોર્ટ પાછો ખેંચી લેવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રોજેક્ટ માટે ધિરાણ આપતી સંસ્થા વિશ્વ બેંકે જાહેરાત કરી હતી કે તે નર્મદા ડેમ પ્રોજેક્ટની સ્વતંત્ર સમીક્ષા કરશે.

બીબીએના સતત પ્રયાસોએ બાળ મજૂરી વિરોધી અને તસ્કરી વિરોધી કાયદાઓને અપનાવવાની શરૂઆત કરી છે. ભારતની સંસદ દ્વારા 1986ના બાળ મજૂરી અધિનિયમ અને 1999ના ILO સંમેલન 182ને બાળ મજૂરીના સૌથી ખરાબ સ્વરૂપોને નાબૂદ કરવા અંગેની બહાલી એ મહત્વના લક્ષ્યાંકો છે. બાદમાં બાળ મજૂરી વિરુદ્ધ ગ્લોબલ માર્ચને પગલે અપનાવવામાં આવ્યું હતું, જે જિનીવામાં પરિણમ્યું હતું અને સંમેલનને અપનાવવામાં તેના સભ્યો અને ભાગીદારો દ્વારા મોટી ભૂમિકા ભજવી હતી.

7.3 પછાત વર્ગ આંદોલન

ઓગણીસમી સદીની સામાજિક-ધાર્મિક સુધારણાની ચળવળોનું નેતૃત્વ ઉચ્ચ જાતિના હિંદુઓએ કર્યું હતું જેમણે જાતિ પ્રથા અને અસ્પૃશ્યતાની નિંદા કરી હતી. પરંતુ તેઓએ માત્ર મર્યાદિત સફળતા મેળવી. ઓગણીસમી અને વીસમી સદીના ઘણા પરિબળો અને દળોએ જાતિ સમાનતા માટે સંઘર્ષ કરવા માટે પોતાની જાતને સ્વીકારી લેનાર નીચલી જાતિઓમાં વર્ગ-ચેતનાનું નિર્માણ કર્યું.

તેમના પ્રયત્નોથી દક્ષિણ અને પશ્ચિમ ભારતમાં ઘણી નીચલી જાતિની ચળવળોનું સંગઠન

થયું. આ ચળવળોને ઘણા પરિબળોના સંયોજન દ્વારા પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવ્યા હતા જેમ કે બ્રિટીશની ભાગલા પાડો અને રાજ કરોની નીતિ, પશ્ચિમી શિક્ષણ પ્રણાલીનો વિકાસ, સામાન્ય ભારતીય દંડ સંહિતા (1861), અને ફોજદારી કાર્યવાહીની સંહિતા (1872), વિસ્તરણ. રેલવે નેટવર્ક, રાષ્ટ્રીય ચેતનાની વૃદ્ધિ અને આધુનિક રાજકીયની લોકપ્રિયતા. આનાથી એક સામાજિક અને રાજકીય વાતાવરણ ઊભું થયું જેમાં જાતિ વ્યવસ્થાનો બચાવ થઈ શક્યો નહીં.

1. સત્યશોધક સમાજ:

પશ્ચિમ ભારતમાં, જ્યોતિ રાવ ગોવિંદ રાવ કુલેએ તેમના સત્યશોધક સમાજ દ્વારા નીચલી જાતિના ઉત્થાન માટે સંઘર્ષ કર્યો. પેશવાના પરિવારને ફૂલ સપ્લાય કરતી માલી જાતિના હોવાને કારણે તેમને અપમાન સહન કરવું પડ્યું હતું, જેના કારણે તેઓ જાતિની અસમાનતાઓ સામે આવ્યા હતા. તેમણે ધર્મના નામે બ્રાહ્મણવાદી વર્ચસ્વની આકરી ટીકા કરી. નબળા વર્ગોની ઉપેક્ષા કરવા બદલ તેઓ ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસની ટીકા પણ કરતા હતા.

તેમની સંસ્થાનો ઉદ્દેશ્ય સમાજના નબળા વર્ગો માટે સામાજિક ન્યાય પ્રાપ્ત કરવાનો હતો. તેમણે તમામ જાતિના બાળકો અને મહિલાઓ માટે સંખ્યાબંધ શાળાઓ, અનાથાલયો ખોલ્યા. તેઓ 1876માં પૂના મ્યુનિસિપલ કમિટીના સભ્ય તરીકે ચૂંટાયા હતા. જી લખાણોમાં ધર્મ તૃતીયા રત્ન, ઈશારા, શિવાજીનું જીવન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

1888માં તેમને મહાત્માના બિરુદથી નવાજવામાં આવ્યા હતા. ટૂંક સમયમાં ડો.બી.આર. આંબેડકરે 20મી સદીમાં ભારતીય રાષ્ટ્રીય ચળવળના ભાગ રૂપે હતાશ જાતિઓના કારણ માટે લડવાની જવાબદારી લીધી હતી. તેમના પ્રયાસો ભારતના બંધારણમાં સામાજિક રીતે વંચિત વર્ગો માટે આરક્ષણ પ્રણાલીના અમલના સ્વરૂપમાં પરિણમ્યા.

2. શ્રી નારાયણ ધર્મ પરિપાલન યોગમ ચળવળ:

શ્રી નારાયણ ગુરુના નેતૃત્વમાં કેરળમાં બિનબ્રાહ્મણ ચળવળનું પ્રતિબિંબ જોવા મળ્યું જેઓ પછાત એઝવા જાતિના હતા. તેમણે કેરળ રાજ્યની બહાર પણ તેની શાખાઓ સાથે SNDP યોગમની સ્થાપના કરી. અસ્પૃશ્યતાની પ્રથાને જડમૂળથી નાબૂદ કરવા તેમણે એઝવાસના ઉત્થાન માટે બે મુદ્દાનો કાર્યક્રમ શરૂ કર્યો.

બીજા પગલા તરીકે નારાયણ ગુરુએ સંખ્યાબંધ મંદિરોનું નિર્માણ કર્યું, જે તમામ જાતિઓ માટે ખુલ્લા જાહેર કરવામાં આવ્યા. તેમણે લગ્ન, ધાર્મિક પૂજા અને અંતિમ સંસ્કાર સંબંધિત ધાર્મિક વિધિઓ પણ સરળ બનાવી. નારાયણ ગુરુએ અસ્પૃશ્ય જૂથોને પછાત વર્ગમાં પરિવર્તિત કરવામાં નોંધપાત્ર સફળતા મેળવી. તેમણે ચતુર્વર્ણમાં તેમની શ્રદ્ધા માટે ગાંધીની ટીકા કરી, જેને તેઓ જાતિ વ્યવસ્થા અને અસ્પૃશ્યતાના પિતૃ માનતા હતાતેમણે એક નવું સૂત્ર આપ્યું “માનવજાત માટે એક ધર્મ, એક જાતિ અને એક ભગવાન.

3. જસ્ટિસ પાર્ટી:

ઓગણીસમી સદીના હિંદુ પુનરુત્થાનવાદ દ્વારા રજૂ કરાયેલ આરંભિક રાષ્ટ્રવાદી ચળવળની પ્રતિક્રિયામાં, જેના કારણે બ્રાહ્મણ જાતિની સ્થિતિમાં સુધારો થયો હતો, મદ્રાસ પ્રેસિડેન્સીના બિન-બ્રાહ્મણોએ વસાહતી શાસનને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો, એવી આશામાં કે વિદેશી શાસન તેમની સ્થિતિનું રક્ષણ કરે અને વસ્તીમાં શક્તિ તફાવતોને કંઈક અંશે તટસ્થ કરે. સરકારી કચેરીઓમાં બ્રાહ્મણોની વચ્ચુંઅલ ઈજારાશાહીના આધાર તરીકે સાક્ષરતાના મહત્ત્વને ધ્યાનમાં રાખીને, બિન-બ્રાહ્મણ ઉચ્ચ વર્ગે શિક્ષણ દ્વારા તેમના સમુદાયોને આગળ વધારવાનો પ્રયાસ કર્યો.

ડો.ટી.એમ. નાયર, પી. ત્યાગરાજ ચેટ્ટી અને સી.એન. મુદલિયારે એકસાથે આવીને 1916માં જસ્ટિસ પાર્ટીની સ્થાપના કરી. તેને દક્ષિણ ભારતીય પીપલ્સ એસોસિએશનના નામથી બિન-બ્રાહ્મણ હિંદુઓનું સંગઠન બનાવવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો. ચેટ્ટીએ તમામ બિન-બ્રાહ્મણોને સંગઠિત થવા અને ઢંઢેરામાં વ્યક્ત કરાયેલી ફરિયાદો તરફ સરકારનું ધ્યાન દોરવા કહ્યું.

તેમણે કહ્યું, “બધા બિન-બ્રાહ્મણોને સતત શૈક્ષણિક, સામાજિક, રાજકીય અને આર્થિક વિકાસને વ્યાપક અને કાયમી મૂળભૂત તરીકે સુનિશ્ચિત કરવા માટે જરૂરી બધું કરવા દો; અને, પછી, બ્રિટિશ પ્રજા તરીકે તેમનું ભવિષ્ય આજના કરતાં વધુ ઉજ્જવળ અને વધુ સમૃદ્ધ બનશે.”

બિન-બ્રાહ્મણ મેનિકેસ્ટોની ઘોષણા સાથે, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે દક્ષિણ ભારતીય પીપલ્સ એસોસિએશનની સાથે કામ કરવા માટે બિન-બ્રાહ્મણ સમુદાયની રાજકીય પ્રગતિ માટે એક સંગઠન પણ બનાવવું જોઈએ. ઓગસ્ટ 1917માં દક્ષિણ ભારતીય લિબરલ ફેડરેશન અસ્તિત્વમાં આવ્યું.

એવી જાહેરાત કરવામાં આવી હતી કે જસ્ટિસ પાર્ટીનો ઉદ્દેશ્ય બ્રિટિશ શાસનના સાવચેત માર્ગદર્શન હેઠળ એક અલગ રાજ્યની સ્થાપના દ્વારા તમામ દ્રવિડવાસીઓ માટે ન્યાય છે. તેમનો આદર્શવાદ, કોઈપણ રીતે, બિન-બ્રાહ્મણ સમુદાયની સુધારણા માટે જરૂરી સુધારાઓ મેળવવાની તાત્કાલિક વ્યવહારિકતાઓથી પ્રભાવિત હતો. નાયરે કહ્યું કે આ ચળવળની નકલ ઉત્તર ભારતમાં પણ થઈ શકે છે. નાયર કોંગ્રેસ પાર્ટીના નવા રાજકીય વિશ્વાસ તરીકે “સ્વતંત્રતા”ને અપનાવવા બદલ ટીકા કરતા હતા. જસ્ટિસ પાર્ટીએ નિષ્ક્રિય પ્રતિકાર અને અસહકારની તમામ “નકારાત્મક” પદ્ધતિઓ સામે પોતાની જાતને ઊભી કરી, જેને નાયરે કોઈપણ આદેશિત અને સ્થિર સરકાર માટે વિધ્વંસક ગણાવી.

4. સ્વાભિમાન ચળવળ:

સ્વાભિમાન ચળવળની સ્થાપના રામાસ્વામી નાયકર દ્વારા 1925 માં કરવામાં આવી હતી. તે દ્રવિડિયન લોકોની જીવનશૈલીમાં સુધારો કરવા, બ્રાહ્મણ જુલમ અને બ્રામક પદ્ધતિઓનો પર્દાફાશ કરવા માટે બનાવવામાં આવી હતી જેના દ્વારા તેઓ હિન્દુ જીવનના તમામ ક્ષેત્રોને નિયંત્રિત કરે છે. તેમણે એક અલગ અને સ્વતંત્ર “દ્રવિડ રાષ્ટ્ર”ની હિમાયત માટે “દ્રવિડ નાડુ પરિષદ”નું આયોજન કર્યું. મુસ્લિમ લીગ દ્વારા પાકિસ્તાનના નિર્માણની માગણી સાથે પસાર કરાયેલા લાહોર ઠરાવના જવાબમાં પછીના વર્ષે આ માંગનો પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યો હતો.

નાયકરે પાકિસ્તાનની રચનાને ટેકો આપ્યો હતો અને “દ્રવિડ રાષ્ટ્ર”ની રચના માટે મુસ્લિમ લીગના સમર્થનની નોંધણી કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. અલગ રાષ્ટ્ર તરફની ચળવળની મૂળભૂત પૂર્વ-સ્થિતિ એ હતી કે દ્રવિડિયન બિન-બ્રાહ્મણ લોકો આર્ય બ્રાહ્મણ કરતા અલગ વંશીય સ્ટોક અને સંસ્કૃતિના હતા.

1944માં, નાઈકરે દ્રવિડ કઝાઘમની સ્થાપના કરી અને સભ્યોને દ્રવિડવાસીઓની હાલની દલિત સ્થિતિનું પ્રતીક કરવા માટે શક્ય હોય ત્યારે કાળા શર્ટ પહેરવાનું કહ્યું. પાર્ટીનું સંગઠન દરેક ગામ, તાલુકા અને જિલ્લાના એકમો પર આધારિત હતું. દ્રવિડ કઝાઘમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય સાર્વભૌમ, સ્વતંત્ર દ્રવિડિયન પ્રજાસત્તાક સંઘીય પ્રકૃતિની સિદ્ધિ હોવાનું જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં ચાર એકમો ભાષાકીય વિભાગનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, દરેક વિભાગમાં શેષ સત્તા અને આંતરિક વહીવટની બાબતમાં સ્વાયત્તતા હોય છે.

તે એક સમાનતાવાદી સમાજ હશે જેમાં હતાશ અને દલિત લોકો વફાદારીનું વચન

આપી શકે. નાઈકરે લોકોને અંગ્રેજો દ્વારા આપવામાં આવેલ તમામ બિરુદનો ત્યાગ કરવા આહ્વાન કર્યું. આનાથી જનતામાં દ્રવિડ કઝમની લોકપ્રિયતા વધી.

નાઈકરનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય ધર્મો પર આધારિત તમામ “અંધશ્રદ્ધાળુ માન્યતાઓ” દૂર કરવાનો હતો. કોઈપણ સભ્યને કપાળ પર કોઈ ધાર્મિક ચિહ્નો પહેરવાની મંજૂરી નહોતી. તેમણે બિન-બ્રાહ્મણ સમુદાયને સમારંભોમાં બ્રાહ્મણોનો બહિષ્કાર કરવા હાકલ કરી હતી.

રામ, ગણેશ, કૃષ્ણ, વગેરે જેવા હિંદુ દેવતાઓની મૂર્તિઓનો ઈરાદાપૂર્વક નાશ કરવામાં આવ્યો હતો અને રામાયણ અને અન્ય સંસ્કૃત મહાકાવ્યોને દ્રવિડ કઝાગમના રાજકીય છેડા સુધી વિકૃત કરવામાં આવ્યા હતા. ભારતના સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસમાં તમિલ રજવાડાઓની ભવ્યતાને શિખરો તરીકે ગણાવવામાં આવી હતી, અને દ્રવિડિયન પરંપરા અને તમિલ સંસ્કૃતિના વૈભવ અને સમૃદ્ધિની સરખામણીમાં પ્રાચીન આર્યોની સંસ્કૃતિને અસંસ્કારી ગણાવી હતી.

કરુણાનિધિ, નટરાજન અને સંપથના સક્રિય સમર્થન સાથે અન્નાદુરાઈએ દ્રવિડ મુનેત્ર કઝમની રચના કરીને ચળવળનું વિભાજન થયું. તેના સંગઠન અને પરિષદો દ્વારા, દ્રવિડ મુનેત્ર કઝમ તેની સ્થાપના સમયે, એક સામૂહિક પક્ષનું નિર્માણ કરવાનો હેતુ હતો.

દ્રવિડિયન ચળવળ જે આદિ-દ્રવિડ અને દલિતોના ઉત્થાન માટે એક ચળવળ તરીકે શરૂ થઈ હતી, તે પછીથી સક્રિય રાજકારણમાં સામેલ થઈ, અને 11716 તમિલનાડુમાં પછાત વર્ગો અને દલિતોના મોટા પ્રમાણમાં અનુયાયી સાથે રાજકીય એન્ટિટી બની ગઈ.

5. મહાર ચળવળ:

મહાર એ મહારાષ્ટ્રની સંખ્યાત્મક રીતે નોંધપાત્ર જાતિ છે જેને પરંપરાગત રીતે અસ્પૃશ્ય ગણવામાં આવતી હતી. સામાન્ય રીતે, તેઓને ગામમાં ઔપચારિક પ્રસંગે ઝાડવું, ઝાડ ખોદવા, મૃત પ્રાણીઓના શબને દૂર કરવા, લાકડા કાપવા અને સંગીત વગાડવા જેવા મામૂલી કાર્યની ફાળવણી કરવામાં આવી હતી. તેઓને કુવાઓ, શાળા અને બ્રાહ્મણો અને બાબરોની સેવા જેવી નાગરિક સુવિધાઓનો પણ ઈનકાર કરવામાં આવ્યો હતો. 20મી સદીની શરૂઆતમાં, મહારોએ ભેદભાવ સામે લડવા અને તેમની સ્થિતિ સાબિત કરવા માટે પોતાને સંગઠિત કરવાનું શરૂ કર્યું. તેઓએ 1902 માં કોન્ફરન્સ યોજી અને લશ્કરી અને પોલીસ સેવામાં ભરતી પર આગ્રહ કર્યો.

તેમને મહારાષ્ટ્રમાં બિન-બ્રાહ્મણ ચળવળના નેતાઓ દ્વારા મદદ કરવામાં આવી હતી, ખાસ કરીને યુ.આર. દ્વારા સ્થાપિત ડિપ્રેસડ ક્લાસ મિશન (1906) દ્વારા. શિંદે. મિશનએ મહાર માટે અલગ શાળાઓ અને છાત્રાલયો શરૂ કરી. ઉપરાંત, અસ્પૃશ્યતા નાબૂદી માટે મહાત્મા ગાંધીએ કરેલા પ્રયાસો અને સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની એકંદર અસરથી તેમનામાં નવી સામાજિક જાગૃતિ આવી.

બાદમાં બી.આર. દ્વારા મહારોના ઉત્થાન માટે નેતૃત્વ શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. આંબેડકર, એક મહાર વકીલ કોલંબિયા યુનિવર્સિટીમાં ભણેલા. આંબેડકરે એક નવી ચળવળ અને મહાર ચળવળને ક્રાંતિકારી વળાંક આપ્યો. તેમણે જાતિ હિન્દુના હૃદયમાં પરિવર્તન અને સુદ્ર વર્ણમાં હરિજનનો સમાવેશ કરવાના ગાંધીવાદી અભિગમને નકારી કાઢ્યો; તેના બદલે, તેમણે આક્રમક વિરોધની નવી વ્યૂહરચના અપનાવી અને રાજકીય કાર્યવાહીનો આશરો લીધો.

તેમણે હરિજનો માટે અલગ મતદાર મંડળની માંગણી કરી અને 20 ના દાયકાના અંતમાં, અને 30 ના દાયકાની શરૂઆતમાં હિન્દુ મંદિરમાં પ્રવેશ કરવા માટે ઘણા સત્યાગ્રહો યોજવામાં આવ્યા હતા અને રૂઢિચુસ્ત હિન્દુઓ સામે તેમનો રોષ દર્શાવવા માટે મનુસ્મૃતિને બાળી નાખવામાં

આવી હતી.

આંબેડકર અનામતની નીતિઓ સહિત અસ્પૃશ્યોના કલ્યાણ માટેની વિવિધ બંધારણીય જોગવાઈઓ માટે જવાબદાર હતા. જો કે, આંબેડકર સામાન્ય રીતે મહાર અથવા હરિજનની શક્યતા વિશે ભ્રમિત હતા, તેઓ હિંદુ ધર્મના માળખામાં તેમની સ્થિતિમાં સુધારો કરી શકે છે. આમ, તેમણે હિંદુ ધર્મનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને પાંચ લાખ મહારો સાથે બૌદ્ધ ધર્મ અપનાવ્યો.

મહાર ચળવળની વિચારધારા 55129 ચળવળ કરતા અલગ હતી. જ્યારે ભૂતપૂર્વ હિન્દુત્વના સંપૂર્ણ અસ્વીકાર પર આધાર રાખે છે. હિન્દુહીઝમ અર્થઘટનના બૌદ્ધ ધર્મ અપનાવવાનું કારણ તેની સમતાવાદી વિચારધારા હતી. આમ, મહારો અસ્પૃશ્ય અને અન્ય પ્રકારના ભેદભાવના કલંકથી બચી શક્યા.

તદુપરાંત, સામાજિક ચળવળ દરમિયાન મહારોની સામૂહિક ગતિવિધિએ મહારોમાં તેમના શૈક્ષણિક, આર્થિક અને રાજકીય અધિકારો અંગે નવી જાગૃતિ ઊભી કરી. તેઓએ મોટી સંખ્યામાં આધુનિક શિક્ષણ લીધું જેનાથી તેઓ શહેરી વિસ્તારોમાં નવો વ્યવસાય સુરક્ષિત કરી શક્યા. આમ, મહારનો એકંદર સામાજિક દરજ્જો ઊભો થયો.

7.4 ભારતમાં કૃષિ ચળવળો:

કૃષિ અશાંતિનો ઇતિહાસ 1920 ના પ્રથમ ત્રિમાસિક ગાળામાં શોધી શકાય છે. ગ્રામીણ સમાજશાસ્ત્રીઓએ ખેડૂતોની અશાંતિ માટે વિવિધ શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે. કેટલાક લોકો માટે અશાંતિને ખેડૂત સંઘર્ષ કહેવામાં આવે છે, કેટલાક માટે તેને ખેડૂત બળવો કહેવામાં આવે છે અને કેટલાક લોકો તેને ખેડૂત ક્રાંતિ કહે છે. બીજા કેટલાક સમાજશાસ્ત્રીઓ તેને માત્ર એક ચળવળ કહે છે. ખેડુતોની પરિસ્થિતિમાં ફેરફારને કારણે ખેડૂતોની પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન આવ્યું છે જેના કારણે અનેક સમસ્યાઓ ઊભી થઈ છે. ખેડૂતોની વધુ માંગ છે. આ પરિસ્થિતિઓએ ખેડૂતો અને ખેતમજૂરો વચ્ચેના સંબંધોને પણ બદલી નાખ્યા છે.

1. ચંપારણ સત્યાગ્રહ (1917):

ચંપારણ ખેડૂત આંદોલન સ્વતંત્રતા ચળવળનો એક ભાગ હતો. દક્ષિણ આફ્રિકાથી પાછા ફર્યા પછી, ગાંધીજીએ ચંપારણ (બિહાર) અને ખેડા (ગુજરાત) ખેડૂત સંઘર્ષોનું નેતૃત્વ કરીને અસહકારનો પ્રયોગ કર્યો. મૂળ વિચાર ખેડૂતોને એકત્ર કરવાનો અને તેમની માંગણીઓ પ્રાપ્ત કરવાનો હતો. ચંપારણનું ખેડૂત આંદોલન 1917-1918માં શરૂ થયું હતું. મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય યુરોપિયન વાવેતરકારો સામે ખેડૂત વર્ગમાં જાગૃતિ લાવવાનો હતો. આ વાવેતરકારોએ ખેડૂતોને તેમની મજૂરી માટે પૂરતું મહેનતાણું આપ્યા વિના તેમનું શોષણ કર્યું.

યુરોપિયન વાવેતરકારોએ ગળીની ખેતીની તમામ પ્રકારની ગેરકાયદેસર અને અમાનવીય પદ્ધતિઓનો આશરો લીધો. ખેડૂતોનું માત્ર યુરોપિયન વાવેતર કરનારાઓ દ્વારા જ નહીં પરંતુ સ્થાનિક જમીનદારો દ્વારા પણ શોષણ કરવામાં આવતું હતું. તે એવી સ્થિતિમાં હતું કે ગાંધીજીએ તેમનું કારણ લીધું અને આંદોલન શરૂ કર્યું. જમીનના ભાડામાં ભારે વધારો કરવામાં આવ્યો હતો. ખેડુતોને યુરોપિયન વાવેતરકારો દ્વારા ગળી ઉગાડવાની ફરજ પાડવામાં આવી હતી, જેણે તેમની ખેતીની સ્વતંત્રતા પર પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો. ખેડુતોને જમીનમાલિકની ઈચ્છા અનુસાર પાકની ખેતી કરવા માટે જમીનનો શ્રેષ્ઠ ભાગ ફાળવવાની ફરજ પડી હતી. ખેડુતોને વેતનની ચૂકવણી નજીવી હતી, જે તેમની આજીવિકા મેળવવા માટે પૂરતી ન હતી. ચંપારણના ખેડુતો દયનીય પરિસ્થિતિમાં જીવતા હતા અને અત્યંત ગરીબીથી પીડાતા હતા. ચંપારણના ખેડુતોએ

યુરોપીયન વાવેતરકારો, જમીનદારો અને સરકારી અધિકારીઓના હાથમાં ઘણું સહન કર્યું. આ સમયે દક્ષિણ આફ્રિકાથી પાછા ફરેલા ગાંધીજી ભારતમાં તેમના અસહકાર અને સત્યાગ્રહની પ્રેક્ટિસ કરવા માંગતા હતા. ચંપારણના લોકોએ પણ તેમનું નેતૃત્વ સ્વીકાર્યું.

2. ખેડા ખેડૂત સંઘર્ષ:

ખેડાના ખેડૂત વર્ગમાં મુખ્યત્વે પાટીદારોનો સમાવેશ થતો હતો જેઓ ખેતીમાં તેમની કુશળતા માટે જાણીતા હતા. પાટીદારો સુશિક્ષિત હતા. ખેડા ગુજરાતના મધ્ય ભાગમાં આવેલું છે અને તમાકુ અને કપાસના પાકની ખેતી માટે તદ્દન ફળદ્રુપ હતું.

કમનસીબે, ચૌરી ચૌરાની ઘટનાને કારણે અંતે આંદોલન હિંસક બન્યું. ગાંધીજી આ ઘટનાથી ખૂબ જ નાખુશ હતા. જો કે, ચંપારણ સંઘર્ષને રાષ્ટ્રીય ચળવળનો ભાગ માનવામાં આવે છે. ચંપારણ સત્યાગ્રહ એપ્રિલ 1917 માં થયો હતો. ચંપારણના ખેડૂતો પર જુલમ કરવા માટે, બ્રિટિશ સરકારે ખૂબ જ ગંભીર પદ્ધતિઓ અપનાવી હતી. વધારાનું ભાડું ન ચૂકવવાને કારણે ખેડૂતોને ત્રાસ આપવામાં આવ્યો હતો. સરકાર દ્વારા પાકની ખેતીના આધારે ખેડાની જમીનની પુનઃ આકારણી કરવામાં આવી હતી.

આવા ડેટાના આધારે સરકારે ટેક્સમાં વધારો કર્યો, જે ખેડૂતોને સ્વીકાર્ય ન હતો. ખેડામાં ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો, જેના કારણે પાક નિષ્ફળ ગયો. સરકારે પાકની નિષ્ફળતા સ્વીકારી ન હતી પરંતુ ખેડૂતોની સ્થિતિને ધ્યાનમાં ન લેતા જમીન કરની વસૂલાત માટે આગ્રહી હતી. ખેડૂતોએ તેમની પૂછપરછ કરી અને ભારપૂર્વક જણાવ્યું કે આવી દુષ્કાળની સ્થિતિમાં જમીન કરની માંગણી કરવાનું કાર્ય સરકાર તરફથી વાજબી નથી.

ખેડૂતોની બનેલી ગુજરાત સભાએ વર્ષ 1919ની મહેસૂલ આકારણીને સ્થગિત કરવાની વિનંતી કરતી અરજીઓ પ્રાંતના ઉચ્ચ અધિકારીઓને સુપરત કરી હતી. પરંતુ અધિકારીઓએ કરની ચૂકવણી ન કરવા અંગે ખેડૂતોની માંગણીઓ ફગાવી દીધી હતી. જ્યારે સરકારે ખેડૂતોની માંગણીઓ પર વિચાર કરવાનો ઈનકાર કર્યો, ત્યારે ગાંધીજીએ ખેડૂતોને સત્યાગ્રહ કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કર્યા, આમ, ખેડા સત્યાગ્રહની શરૂઆત માર્ચ 1919માં ગાંધીજી, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ, એન.એમ. જોશી અને અન્ય કેટલાક લોકોની આગેવાની હેઠળ કરવામાં આવી હતી. અહિંસા પર આધારિત ચંપારણ માટે આ એક સમાન પ્રકારનો પ્રયોગ હતો.

સરકારી અધિકારીઓએ ખેડૂતોના ઢોરની હરાજી કરી, તેમના મકાનો જપ્ત કર્યા અને જમીન કર ન ચૂકવવાને કારણે તેમની જંગમ મિલકતો છીનવી લીધી. ખેડૂતોને સરકાર દ્વારા દંડ અને દંડની નોટિસ આપવામાં આવી હતી. ખેડૂતોની કેટલીક મુખ્ય માંગણીઓ સ્વીકારવાને કારણે આંદોલન સમાપ્ત કરવામાં આવ્યું હતું.

3. ગુજરાતમાં બારડોલી ચળવળ:

બ્રિટિશ રાજ દરમિયાન, ગુજરાત રાજ્યમાં, 1925નો બારડોલી સત્યાગ્રહ એ ભારતીય સ્વતંત્રતા ચળવળમાં સવિનય અસહકારનો મુખ્ય એપિસોડ હતો. વર્ષ 1925 માં, બારડોલી તાલુકો ભારે પૂર અને ભયંકર દુષ્કાળનો ભોગ બન્યો હતો જેણે પાકને ખૂબ જ ખરાબ રીતે અસર કરી હતી. આ સ્થિતિને કારણે ખેડૂતોને ભારે આર્થિક મુશ્કેલીનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. તે જ સમયે, બોમ્બે પ્રેસિડેન્સીની સરકારે ટેક્સના દરમાં 30 ટકાનો વધારો કર્યો. તાલુકામાં આવેલી આફતો વિશે સમજાવનાર નાગરિક જૂથોની અરજીઓ અને અરજીઓને ધ્યાનમાં લીધા વિના, સરકારે કર દર ઘટાડવાનો ઈનકાર કર્યો. ખેડૂતો ખૂબ જ દયનીય સ્થિતિમાં હતા જેના કારણે તેમની પાસે કર ભરવા માટે ભાગ્યે જ કંઈ હતું.

નરહરિ પરીખ, રવિશંકર વ્યાસ અને મોહનલાલ પંડ્યા જેવા ગુજરાતના કાર્યકરોએ ગામના આગેવાનો સાથે વાત કરી અને અગ્રણી ગુજરાતી સ્વાતંત્ર્ય સેનાની વલ્લભભાઈ પટેલની મદદ માંગી. પટેલે અગાઉ ખેડા ખેડૂત સંઘર્ષમાં ગુજરાતી ખેડૂતોને મદદ કરી હતી. તેમણે અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ પ્રમુખ તરીકે પણ સેવા આપી હતી. ગુજરાત રાજ્યના સામાન્ય લોકો દ્વારા તેમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. પટેલે પરીખ, વ્યાસ અને પંડ્યા સાથે મળીને એક નેતા અને સ્વયંસેવકો સાથે બારડોલીને કેટલાક ઝોનમાં વિભાજિત કર્યું. પટેલે સરકારી અધિકારીઓની હિલચાલ જાણવા માટે ગુજરાતના કેટલાક કાર્યકરોની મદદ પણ લીધી જેઓ સરકારની નજીક હતા.

તેમણે ખેડૂતોને અહિંસક માર્ગ પર રહેવા અને પોલીસ અને અધિકારીઓની આક્રમક કાર્યવાહીનો જવાબ ન આપવા સૂચના આપી હતી. તેમણે તેમને આશ્વાસન આપ્યું કે જ્યાં સુધી આખા વર્ષ માટેના તમામ વેરા રદ ન થાય અને જપ્ત કરાયેલી તમામ મિલકતો અને જમીનો તેમના માલિકોને પરત કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સંઘર્ષનો અંત આવશે નહીં.

સરકારે બળવોને કચડી નાખવાનો નિર્ણય કર્યો. ગામલોકોની સંપત્તિને આતંકિત કરવા અને કબજે કરવા માટે, ઉત્તર પશ્ચિમ ભારતમાંથી પઠાણોના ટોળા એકઠા કરવામાં આવ્યા હતા. પઠાણો અને કર નિરીક્ષકોએ ખેડૂતોના ઘરોમાં ઘૂસીને તેમની મિલકતો છીનવી લીધી જેમાં પશુઓનો પણ સમાવેશ થતો હતો. સરકારે ખેડૂતોના મકાનો અને જમીનોની હરાજી કરવાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ ગુજરાતમાંથી કે સમગ્ર ભારતમાંથી કોઈ તેમને ખરીદવા આગળ ન આવ્યું.

7.5 સારાંશ

સામાજિક સુધારણા એ કોઈપણ પ્રયાસનો ઉલ્લેખ કરે છે જે સમાજમાં કોઈપણ અન્યાયને સુધારવાનો પ્રયાસ કરે છે. જે લોકો સામાજિક સુધારા સાથે સંકળાયેલા છે તેઓ જીવનની ગુણવત્તા સુધારવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે આમ કરે છે. સામાજિક સુધારણા એ એક પ્રકારની સામાજિક ચળવળ છે જેનો ઉદ્દેશ્ય ઝડપી અથવા મૂળભૂત ફેરફારોને બદલે ધીમે ધીમે પરિવર્તન અથવા સમાજના અમુક પાસાઓમાં ફેરફાર કરવાનો છે. અસ

7.6 તમારી પ્રગતિ તપાસો.

1. બોમ્બેમાં પ્રાર્થના સમાજની સ્થાપના કરવા માટે મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેને કોણે પ્રભાવિત કર્યા ?
2. બ્રહ્મ સમાજનું યોગદાન શું છે ?
3. પ્રાર્થના સમાજનું મુખ્ય વિધાન શું છે ?
4. દયાનંદ સરસ્વતીનું કાર્ય શું હતું ?

7.7 ચાવીરૂપ શબ્દો

- સ્વદેશી ચળવળ: સ્વાવલંબી સ્વદેશ બનીને બ્રિટિશ શાસનને અંકુશમાંથી બહાર ફેંકી દેવાની સ્વતંત્રતા માટેના ભારતના સંઘર્ષમાં શરૂ થયેલી ક્રાંતિ. ઝુંબેશમાં ઘણા ભારતીયો જોડાયા હતા અને વિદેશી ઉત્પાદનોનો બહિષ્કાર કર્યો હતો અને ભારતમાં બનેલા ઉત્પાદનોનું ઉત્પાદન અને ઉપયોગ કરવાનું શરૂ કર્યું હતું.
- ચિપકો આંદોલન: ચિપકો ચળવળ અને ચિપકો આંદોલન, ગાંધીવાદી આદર્શોના આધારે, લોકોએ વૃક્ષો કાપવાથી બચવા માટે તેને અપનાવીને જંગલોના કાપ સામે લડતા જોયા.

- સામાજિક ચળવળો: સામાજિક ચળવળ એ એક જન ચળવળ છે અને પરિવર્તનને પ્રોત્સાહન આપવા અથવા પરિવર્તન સામે લડવા માટે લોકો દ્વારા કરવામાં આવેલ સંકલિત પ્રયાસ છે.

7.8 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો.

1. દેવેન્દ્રનાથ ટાગોરે બોમ્બેમાં પ્રાર્થના સમાજની સ્થાપના કરવા માટે મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેને પ્રભાવિત કર્યા.
2. તે નકારે છે કે કોઈપણ શાસ્ત્ર માનવીય તર્ક અને અંતરાત્માથી આગળ વધીને અંતિમ સત્તાનો દરજ્જો માણી શકે છે, બહુદેવવાદ, મૂર્તિપૂજા અને જાતિ પ્રણાલીની ટીકા કરી છે.
3. છોકરા અને છોકરીઓ બંને માટે લગ્નની ઉંમર વધારવી એ પ્રાર્થના સમાજનું મુખ્ય વિધાન હતું.
4. સત્યાર્થ પ્રકાશટ્રેયાનંદ સરસ્વતીની પ્રખ્યાત કૃતિ છે.

7.9 સંદર્ભ:

1. ભારતમાં સામાજિક સુધારણા ચળવળો: જી.ટી. કુલકર્ણી અને એમ.આર. કંટક દ્વારા એક એતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્ય.
2. <https://abhipedia.abhimanu.com/Article/EPFO/MTUzMjJw/1857-1947-Socio-religious-reform-Movements-Indian-Freedom-Struggle--EPFO--EPFO>
3. <https://www.nios.ac.in/media/documents/SecSocSciCour/English/Lesson-06.pdf>
4. <https://www.cambridge.org/core/books/socioreligious-reform-movements-in-british-india/787AAF46ED2EF9405ECB1641CD82DD4A>

7.10 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો

1. (1) આર્ય સમાજ (2) બ્રહ્મ સમાજ પર ટૂંકી નોંધ લખો.

.....

.....

.....

.....

2. ચિપકો ચળવળનું વર્ણન કરો.

.....

.....

.....

ભારતમાં સામાજિક સુધારણાની ચળવળો

.....
.....

3. કોઈપણ બે કૃષિ ચળવળો વિશે લખો.

.....
.....
.....
.....
.....

4. સેલ્ફ રિસ્પેક્ટ મૂવમેન્ટ શું છે ?

.....
.....
.....
.....
.....

-: રૂપરેખા :-

- 8.0 એકમના હેતુઓ
- 8.1 પ્રસ્તાવના
- 8.2 લગ્ન અને કુટુંબ
- 8.3 લગ્નના પ્રકાર
 - બહુપત્નીત્વ
 - બી પોલીએન્ડ્રી
 - સી મોનોગેમી
- 8.4 કુટુંબ-પ્રકાર અને સ્વરૂપો
 - માતૃસત્તાક કુટુંબ
 - પિતૃસત્તાક પરિવાર
 - ન્યુક્લિયર ફેમિલી
 - સંયુક્ત પરિવાર
- 8.5 ધર્મ
 - ધર્મના કાર્યો
- 8.6 રાજકીય સંસ્થાઓ:
- 8.7 ભારતમાં શિક્ષણ ભાર
- 8.8 સમકાલીન આર્થિક વ્યવસ્થા
- 8.9 સારાંશ
- 8.10 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 8.11 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો
- 8.12 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો
- 8.13 સંદર્ભ સૂચિ

8.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો આ એકમના અભ્યાસ બાદ તમે,

- લગ્ન અને કુટુંબ વિશે જાણી શકશો.
- લગ્નના પ્રકાર વિશે સમજી શકશો.

સામાજિક સંસ્થાઓ તરીકે લગ્ન અને કુટુંબ, ધર્મ, શિક્ષણ

- કુટુંબ-પ્રકાર અને સ્વરૂપો વિશે સમજી શકશો.
- ધર્મ વિશે સમજી શકશો.

8.1 પ્રસ્તાવના

18મી સદીના અંતમાં અને 19મી સદીની શરૂઆતમાં ભારતમાં બનેલી વિવિધ સામાજિક દૂષણોને નાબૂદ કરવા માટે થઈ હતી તે વિવિધ સામાજિક ચળવળો અને સમજણનું મુખ્ય પરિણામ અને સમજણનું નિર્દેશન કર્યું છે. હવે ચાલો એકમ 8 માં વિવિધ સામાજિક સંસ્થાઓને સમજીએ અને તેઓના પ્રકારો અને લક્ષણો શું છે વગેરે વિશે જાણીએ.

સામાજિક સંસ્થા એ મૂળભૂત સામાજિક મૂલ્યની જાળવણીની આસપાસ આયોજિત સામાજિક ધોરણોનો એક જટિલ, સંકલિત સમૂહ છે. દેખીતી રીતે, સમાજશાસ્ત્રી સંસ્થાઓને તે જ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરતા નથી, જેમ કે શેરીમાં વ્યક્તિ કરે છે. ચર્ચ, હોસ્પિટલો, જેલો અને સંસ્થાઓ તરીકે અન્ય ઘણી વસ્તુઓ માટે લેયપર્સન “સંસ્થા” શબ્દનો ઉપયોગ ખૂબ જ છૂટથી કરે તેવી શક્યતા છે.

8.2 લગ્ન અને કુટુંબ

સામાજિક સંસ્થા એ મૂળભૂત સામાજિક મૂલ્યની જાળવણીની આસપાસ આયોજિત સામાજિક ધોરણોનો એક જટિલ, સંકલિત સમૂહ છે. દેખીતી રીતે, સમાજશાસ્ત્રી સંસ્થાઓને તે જ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરતા નથી, જેમ કે શેરીમાં વ્યક્તિ કરે છે. ચર્ચ, હોસ્પિટલો, જેલો અને સંસ્થાઓ તરીકે અન્ય ઘણી વસ્તુઓ માટે લેયપર્સન “સંસ્થા” શબ્દનો ઉપયોગ ખૂબ જ છૂટથી કરે તેવી શક્યતા છે. સુમનર અને કેલરના મતે સંસ્થા એ સક્રમકપૂણ રસ અથવા પ્રવૃત્તિ છે જે મોર્સ અને લોકમાર્ગોના કલસ્ટરથી ઘેરાયેલી છે. સુમને સંસ્થાની કલ્પના, વિચાર કે રુચિ જ નહીં પરંતુ સંસ્થાની પણ કલ્પના કરી. બંધારણ દ્વારા તેનો અર્થ એક ઉપકરણ અથવા કાર્યકારીઓના જૂથનો હતો. રોબર્ટ મેકલ્વર સંસ્થાને જૂથ પ્રવૃત્તિની લાક્ષણિકતા પ્રક્રિયાના સ્થાપિત સ્વરૂપો અથવા શરતો તરીકે ગણે છે.

લગ્નની સંસ્થા માનવ સમાજમાં એક સાર્વત્રિક લક્ષણ છે. ઘણા સમાજશાસ્ત્રીઓ અને નૃવંશશાસ્ત્રીઓએ લગ્નની વ્યાખ્યાઓ પ્રદાન કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હોવા છતાં, તેમાંથી કોઈ પણ તેના વિવિધ અભિવ્યક્તિઓને સમાવવા માટે સંતોષકારક અને પર્યાપ્ત રીતે સામાન્ય નથી. આ કારણ છે કે લગ્ન એ માનવ સમાજની એક અનોખી સંસ્થા છે જે વિવિધ સંસ્કૃતિઓમાં અલગ-અલગ અસરો ધરાવે છે. તે એક જૈવિક હકીકત છે કે લગ્ન પિતૃત્વ સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલ છે.

લંડબર્ગના મતે, લગ્નમાં એવા નિયમો અને નિયમોનો સમાવેશ થાય છે જે એકબીજાના સંબંધમાં પતિ અને પત્નીના અધિકારો, ફરજો અને વિશેષાધિકારોને વ્યાખ્યાયિત કરે છે. હોર્ટન અને હન્ટ અનુસાર લગ્ન એ માન્ય સામાજિક પેટર્ન છે જેમાં બે કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ એક કુટુંબ સ્થાપે છે.

લગ્ન અને કુટુંબ એ એક જ સામાજિક વાસ્તવિકતાના બે પાસાઓ છે જે વિશ્વ દ્વારા માન્ય છે. એન્ડરસન અને પાર્કર કહે છે કે લગ્ન એ જાહેર સમારંભો દ્વારા સમાજ અને વ્યક્તિઓ માટે લગ્નના મહત્વની માન્યતા છે. આવા સમારોહ સમાજના અંકુશને દર્શાવે છે. લગ્ન એ માનવ સમાજ દ્વારા સ્થાપિત અને પોષાયેલી સાર્વત્રિક સામાજિક સંસ્થાઓમાંની એક છે. તે કુટુંબની સંસ્થા સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલું છે. ગિલિન અને ગિલિનના મતે, “લગ્ન એ

સંતાનપ્રાપ્તિના કુટુંબની સ્થાપનાનો સામાજિક રીતે માન્ય માર્ગ છે.”

8.3 લગ્નના પ્રકાર:

1. બહુપત્નીત્વ

બહુપત્નીત્વ એ લગ્નનું એક સ્વરૂપ છે જેમાં એક પુરુષ એક સમયે એક કરતાં વધુ સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરે છે. બહુપત્નીત્વ બહુપત્નીત્વ કરતાં વધુ લોકપ્રિય છે પરંતુ એકપત્નીત્વ જેટલું સાર્વત્રિક નથી. તે પ્રાચીન સંસ્કૃતિઓમાં સામાન્ય પ્રથા હતી. હાલમાં તે કો ઈન્ડિયન્સ, બાઈગાસ અને ગોન્ડ્સ ઓફ ઈન્ડિયા જેવી આદિમ જાતિઓમાં હાજર હોઈ શકે છે. બહુપત્નીત્વ બે પ્રકારના હોય છે:

સોરોરલ બહુપત્નીત્વ તે લગ્નનો એક પ્રકાર છે જેમાં પત્નીઓ હંમેશા બહેનો હોય છે. તેને ઘણીવાર સોરોરેટ કહેવામાં આવે છે. લેટિન શબ્દ સોરોર બહેન માટે વપરાય છે. જ્યારે ઘણી બહેનો એકસાથે અથવા સંભવિત રીતે એક જ પુરુષના જીવનસાથી હોય ત્યારે પ્રથાને સોરોરેટ કહેવામાં આવે છે.

બિન-સોરોરલ બહુપત્નીત્વ તે લગ્નનો એક પ્રકાર છે જેમાં પત્નીઓ બહેનો તરીકે સંબંધિત નથી પરંતુ જૂથ અથવા સમુદાયની બહારથી લગ્ન કરે છે.

2. પોલીએન્ડ્રી

બહુપત્નીત્વ એ એક સ્ત્રીના અનેક પુરુષો સાથેના લગ્ન છે. તે પોલિનેશિયાના માર્કેસન ટાપુવાસીઓ, આફ્રિકાના બહામા અને સમોઆના આદિવાસીઓમાં પ્રચલિત છે. ભારતમાં ટોડા, કોટા અને લદાખી બોટાની જાતિઓમાં તે હજુ પણ પ્રચલિત છે. બહુપત્નીત્વ બે છે.

ભ્રાતૃ બહુપત્નીત્વ

જ્યારે ઘણા ભાઈઓ એક જ પત્નીને વહેંચે છે, ત્યારે આ પ્રથાને ભાઈચારો બહુપત્નીત્વ કહી શકાય. પતિના ભાઈઓ માટે સાથી, વાસ્તવિક અથવા સંભવિત બનવાની આ પ્રથાને લેવિરેટ કહેવામાં આવે છે. તે ભારતમાં ટોડાઓમાં પ્રચલિત છે.

બિન-ભાઈચારો બહુપત્નીત્વ

લગ્ન પહેલા પતિએ કોઈ ગાઢ સંબંધ રાખવાની જરૂર નથી. પત્ની દરેક પતિ સાથે થોડો સમય વિતાવવા જાય છે. જ્યાં સુધી સ્ત્રી તેના પતિઓમાંથી એક સાથે રહે છે ત્યાં સુધી અન્યનો તેના પર કોઈ દાવો નથી. બહુપત્નીત્વની પોતાની અસરો છે. તે બાળકના જૈવિક પિતૃત્વને નિર્ધારિત કરવાની સમસ્યાને જન્મ આપે છે. ટોડાઓમાંનો એક પતિ સ્ત્રી સાથે ધનુષ અને તીર વિધિ તરીકે ઓળખાય છે તેમાંથી પસાર થાય છે અને ત્યાંથી તે તેના બાળકનો કાનૂની પિતા બને છે. સમોઆમાં, પ્રથમ થોડા વર્ષો પછી બાળકોને તેમના કાયમી રોકાણ માટે તેમના માતાપિતાને પસંદ કરવાની સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે. પસંદ કરેલ માતાપિતા બાળકોના વાસ્તવિક પિતા બને છે.

3. મોનોગેમી

મોનોગેમી એ લગ્નનું એક સ્વરૂપ છે જેમાં એક પુરુષ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરે છે. તે વિશ્વભરના સમાજોમાં જોવા મળતા લગ્નનું સૌથી સામાન્ય સ્વરૂપ છે. વેસ્ટર્નમાર્કના મતે એકપત્નીત્વ માનવતા જેટલું જૂનું છે. એકપત્નીત્વ એ સાર્વત્રિક રીતે પ્રેક્ટિસ કરવામાં આવે છે જે તમામ વ્યક્તિઓને વૈવાહિક તકો અને સંતોષ પ્રદાન કરે છે. તે પતિ-પત્ની વચ્ચે પ્રેમ અને સ્નેહને પ્રોત્સાહન આપે

છે. એકપત્નીત્વમાં સ્ત્રીઓ વધુ સારી સામાજિક સ્થિતિ ભોગવે છે. એકપત્નીત્વ બે પ્રકારના હોય છે. ઘણા સમાજોમાં વ્યક્તિઓને પ્રથમ જીવનસાથીના મૃત્યુ પર અથવા છૂટાછેડા પછી વારંવાર ફરીથી લગ્ન કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે પરંતુ તેઓ એક જ સમયે એક કરતાં વધુ જીવનસાથી રાખી શકતા નથી.

સમૂહ લગ્ન : સમૂહ લગ્ન એટલે બે કે તેથી વધુ સ્ત્રીઓના લગ્ન બે અથવા વધુ પુરુષો સાથે. અહીં પતિઓ સામાન્ય પતિ છે અને પત્નીઓ સામાન્ય પત્નીઓ છે. બાળકોને સમગ્ર જૂથના બાળકો તરીકે ગણવામાં આવે છે.

8.4 કુટુંબ:

કુટુંબ સામાજિક સંગઠનનું મૂળભૂત એકમ બનાવે છે અને તેના વિના માનવ સમાજ કેવી રીતે કાર્ય કરી શકે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. કુટુંબને સાર્વત્રિક સામાજિક સંસ્થા તરીકે માનવ સમાજના અનિવાર્ય અંગ તરીકે જોવામાં આવે છે. બર્ગેસ અને લોક અનુસાર કુટુંબ એ લગ્ન, રક્ત અથવા દત્તક લેવાના સંબંધો દ્વારા એકીકૃત થયેલ વ્યક્તિઓનું જૂથ છે જે એકલ કુટુંબનું નિર્માણ કરે છે જે પતિ અને પત્ની, માતા અને પિતા, ભાઈ અને બહેનની તેમની સંબંધિત સામાજિક ભૂમિકામાં એક સામાન્ય સંસ્કૃતિનું નિર્માણ કરે છે. કુટુંબ એ સમાજમાં સૌથી મહત્વપૂર્ણ પ્રાથમિક જૂથ છે. તે સમાજનું સૌથી સરળ અને સૌથી પ્રાથમિક સ્વરૂપ છે. સંસ્થા તરીકે કુટુંબ સાર્વત્રિક છે.

8.5 કુટુંબના પ્રકારો અને સ્વરૂપો

1. માતૃસત્તાક કુટુંબ:

માતૃસત્તાક કુટુંબ જેને માતા કેન્દ્રિત અથવા માતાનું પ્રભુત્વ ધરાવતું કુટુંબ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. માતા અથવા સ્ત્રી પરિવારના વડા છે. તેણી સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે અને મિલકતનું સંચાલન કરે છે. વંશ માતા દ્વારા શોધી કાઢવામાં આવે છે તેથી તે વંશમાં માતૃવંશીય છે. દીકરીઓ માતાની મિલકતનો વારસો મેળવે છે. બાળકોની સ્થિતિ માતાની સ્થિતિ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે. માતૃસત્તાક કુટુંબ રહેઠાણમાં માતૃસ્થાનિક છે. લગ્ન પછી પત્ની તેની માતાના ઘરે જ રહે છે. પતિ પત્નીના ઘરે પ્રસંગોપાત મુલાકાત લે છે. સૈદ્ધાંતિક રીતે, માતૃસત્તાક પરિવારમાં માતા સત્તા અને સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે. તે પરિવારના વડા છે અને તેના નિર્ણયો અંતિમ છે. પરંતુ વ્યવહારમાં પરિવારના કેટલાક સંબંધીઓ, તેના ભાઈ પરિવારમાં સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે. માતૃત્વ પરિવાર સગાંઓને એકસાથે લાવે છે અને તેમને એક શક્તિશાળી જૂથમાં જોડે છે..

2. પિતૃસત્તાક પરિવાર:

પિતૃસત્તાક કુટુંબને પિતા કેન્દ્રિત અથવા પિતાનું વર્ચસ્વ ધરાવતા કુટુંબ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. પિતા કુટુંબના વડા છે અને સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે. તે કૌટુંબિક સંપત્તિનો વહીવટકર્તા છે. વંશ, વારસો અને ઉત્તરાધિકાર પુરુષ રેખા દ્વારા ઓળખાય છે. પિતૃસત્તાક પરિવારો પાત્રમાં પિતૃસત્તાક હોય છે કારણ કે વંશ પુરુષ રેખા દ્વારા શોધી કાઢવામાં આવે છે. માત્ર પુરુષ બાળકોને જ મિલકતનો વારસો મળે છે. પિતૃસત્તાક કુટુંબ નિવાસમાં પિતૃસ્થાનિક છે. પુત્રો તેમના લગ્ન પછી પણ પિતા સાથે તેમના જ ઘરમાં રહે છે. ફક્ત પત્નીઓ જ આવીને જોડાય છે. આ પરિવારોમાં મહિલાઓનું સ્થાન ગૌણ છે. બાળકોનો ઉછેર તેમના પિતાના પરિવારમાં થાય છે.

3. ન્યુક્લિયર ફેમિલી:

વ્યક્તિગત પરમાણુ કુટુંબ એ સાર્વત્રિક સામાજિક ઘટના છે. તેને પતિ-પત્ની અને બાળકોના બનેલા નાના જૂથ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે જે બાકીના સમુદાયથી અલગ એકમ બનાવે છે. ન્યુક્લિયર ફેમિલી એ તમામ આધુનિક ઔદ્યોગિક સમાજોની લાક્ષણિકતા છે જેમાં માળખાકીય અને કાર્યાત્મક વિશેષતાની ઉચ્ચ ડિગ્રી અસ્તિત્વમાં છે. પરમાણુ કુટુંબમાં એક સાથે રહેનાર પુરુષ અને સ્ત્રીનો સમાવેશ થાય છે જેઓ સામાજિક રીતે માન્ય જાતીય સંબંધ જાળવી રાખે છે અને ઓછામાં ઓછું એક બાળક હોય છે. પરંપરાગત પરમાણુ કુટુંબ એક પરમાણુ કુટુંબ છે જેમાં પત્ની પગાર વિના ઘરમાં કામ કરે છે જ્યારે પતિ પૈસા માટે ઘરની બહાર કામ કરે છે. આ તેને પોપનો અનુસાર પ્રાથમિક પ્રદાતા અને અંતિમ સત્તા બનાવે છે.

લોવીના મતે વૈવાહિક સંબંધો કાયમી છે કે અસ્થાયી છે તેનાથી કોઈ ફરક પડતો નથી; બહુપત્નીત્વ હોય કે બહુપત્નીત્વ, એક હકીકત એ છે કે દરેક જગ્યાએ પતિ, પત્ની અને અપરિપક્વ બાળકો સમુદાયના બાકીના લોકો સિવાય એક એકમ બનાવે છે. ટી.બી. બોટોમોર જણાવે છે કે ન્યુક્લિયર ફેમિલીની સાર્વત્રિકતા તે જે મહત્વપૂર્ણ કાર્યો કરી રહી છે તેના દ્વારા ગણી શકાય. પરમાણુ કુટુંબ જાતીય, આર્થિક, પ્રજનન અને શૈક્ષણિક કાર્યો કરે છે. આ અને અન્ય કેટલાક કાર્યોની અનિવાર્યતાએ તેની સાર્વત્રિકતામાં ફાળો આપ્યો છે. પરમાણુ કુટુંબને જાળવવામાં મુખ્ય પરિબળ એ જાતિઓ વચ્ચેના શ્રમના વિભાજન પર આધારિત આર્થિક સહકાર છે.

4. સંયુક્ત પરિવાર

સંયુક્ત કુટુંબને અવિભાજિત કુટુંબ અથવા વિસ્તૃત કુટુંબ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. તેમાં સામાન્ય રીતે બે-ત્રણ પેઢીના સભ્યો હોય છે : પતિ અને પત્ની, તેમના પરિણીત અને અપરિણીત બાળકો અને તેમના પરિણીત અથવા અપરિણીત પૌત્રો. સંયુક્ત કુટુંબ પ્રણાલીએ ઘણા પરંપરાગત સમાજો ખાસ કરીને ભારતીય જેવા એશિયન સમાજોમાં મૂળભૂત સામાજિક સંસ્થાની રચના કરી હતી. સંયુક્ત કુટુંબને પાયાના પાયા તરીકે ગણવામાં આવે છે જેના પર હિંદુ મૂલ્યો અને વલણ બાંધવામાં આવે છે. સંયુક્ત કુટુંબ એ ત્રણના વિસ્તરણ દ્વારા નાના પરિવારોને મોટા કુટુંબના કી એકમોમાં જોડવાની પદ્ધતિ છે અથવા વધુ પેઢીઓ.

પેટ્રિલોકલ ફેમિલી: જ્યારે પત્ની પતિના પરિવાર સાથે રહેવા જાય છે ત્યારે તેને પિતૃ સ્થાનિક પરિવાર કહેવામાં આવે છે.

મેટ્રિલોકલ ફેમિલી: જ્યારે લગ્ન પછી દંપતી પત્નીના પરિવાર સાથે રહેવા જાય છે, ત્યારે આવા નિવાસને મેટ્રિલોકલ કહેવામાં આવે છે. પત્નીના પરિવારમાં જ્યાં તેના બાળકો રહે છે ત્યાં પતિનું ગૌણ સ્થાન છે.

નિયોલોકલ રેસિડેન્સ: જ્યારે લગ્ન પછી યુગલ સ્વતંત્ર નિવાસસ્થાનમાં સ્થાયી થવા જાય છે જે ન તો કન્યાના મૂળના કુટુંબ સાથે જોડાયેલું હોય અને ન તો વરરાજાના મૂળના કુટુંબ સાથે જોડાયેલું હોય તેને નિયોલોકલ રેસિડેન્સ કહેવાય છે.

8.4 ધર્મ

ધર્મ એ માન્યતા પ્રણાલીનો સમૂહ છે જે પ્રશ્નોના જવાબ આપે છે અને મોટે ભાગે સમજાવી ન શકાય તેવું સમજાવે છે. ધર્મ શા માટે વસ્તુઓ થાય છે તેના માટે સમજૂતી આપે છે અને જન્મ અને મૃત્યુના વિચારોને અસ્પષ્ટ બનાવે છે. એક જ દેવની માન્યતા પર આધારિત ધર્મો એકેશ્વરવાદી છે. જેઓ ઘણા દેવતાઓને સમાવે છે તે બહુદેવવાદી છે. ધર્મને એક સંસ્થા તરીકે જોવામાં, સમાજશાસ્ત્રીઓ માનવ સમાજ પર તેની અસરનું મૂલ્યાંકન કરે છે. એક સંસ્થા તરીકે, ધર્મ

સામાજિક સંસ્થાઓ તરીકે લગ્ન અને કુટુંબ, ધર્મ, શિક્ષણ

ધાર્મિક લાગણીઓને પ્રમાણિત કરવા માટે કાર્યરત છે. માન્યતાઓ અને પ્રથાઓ, અને તેમને ફેલાવવા અને કાયમ રાખવા માટે. તે સામાજિક નિયંત્રણ અને સામાજિક એકીકરણનું એક શક્તિશાળી સાધન છે. દરેક ધર્મ પ્રથાઓ, સંસ્કારો અને ધાર્મિક વિધિઓના સમૂહ સાથે સંકળાયેલો છે, જે સમારંભો અથવા પુનરાવર્તિત પ્રથાઓ છે. દરેક ધર્મ ચોક્કસ પ્રતીકોનો ઉપયોગ કરે છે. જેની સાથે તે સામાન્ય રીતે સંકળાયેલ છે. કોસ ખ્રિસ્તી ધર્મ સૂચવે છે, મુસ્લિમ પ્રતીક અર્ધચંદ્રાકાર ચંદ્ર અને તારો છે.

ધર્મના કાર્યો:

તે માણસને તેના અલૌકિક શક્તિઓના ભયનો સામનો કરવામાં મદદ કરે છે. તે વ્યક્તિઓને પીડા, ભય અને ચિંતાને દૂર કરવામાં મદદ કરે છે. તે અલૌકિક શક્તિઓના અસ્તિત્વમાંની તેની માન્યતાને સમાયોજિત કરવા માટે માણસ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતું સાધન છે. તે લોકોને જન્મ અને પુનર્જન્મના ચક્રમાંથી મુક્તિ અથવા મુક્તિના માર્ગ વિશે સમજૂતી આપે છે. તે સામાજિક વર્તણૂકને નિયંત્રિત કરવા માટે એક શક્તિશાળી અને શક્તિશાળી માધ્યમ છે. ધાર્મિક શાસનનું ઉલ્લંઘન કરવા બદલ અલૌકિક શક્તિઓ તરફથી સજાનો ડર એ સમાજમાં વ્યક્તિઓના વર્તનને નિયંત્રિત કરવાનું એક અસરકારક માધ્યમ છે. વર્તણૂકની સ્વીકાર્ય અને અસ્વીકાર્ય રીતો અંગે દરેક ધર્મનો પોતાનો કોડ હોય છે, જે ધર્મ સાથે જોડાયેલા અથવા અનુસરતા તમામ વ્યક્તિઓ માટે બંધનકર્તા હોય છે. તે લોકોને ખાતરી આપીને ભાવનાત્મક અને મનોવૈજ્ઞાનિક આરામ આપે છે કે જીવનમાં એક અર્થ છે, અને દુઃખમાં પણ એક હેતુ છે. તે કટોકટીના સમયમાં આરામ અને આશ્વાસનનો ઉત્તમ સ્ત્રોત છે.

8.5 રાજકીય સંસ્થાઓ:

મૂલ્યવાન સંસાધનોની ફાળવણી માટે માન્ય પ્રક્રિયાઓ જાળવવા માટે દરેક સમાજની રાજકીય વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ. મોટા જટિલ સમાજોમાં, નાગરિકોની ફરજો અને જવાબદારીઓ અને અધિકારો અને વિશેષાધિકારો વિશે પણ ઘણા નિર્ણયો લેવા જોઈએ. જો સમાજને વ્યવસ્થિત બનાવવો હોય તો લોકોએ બનાવેલા નિયમોનું પાલન કરવું જોઈએ. રાજકીય સંસ્થા કાયદાઓ નક્કી કરે છે અને તેનો અમલ કરે છે અને જેઓ તેમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે તેમને સજા કરે છે. એડવર્ડ શિલ્સ અનુસાર, ત્રણ મુખ્ય પ્રકારના રાજકીય પક્ષો છે:

સર્વાધિકારી વ્યવસ્થા:

એક એવી પ્રણાલી કે જેમાં રાજ્ય તેની શક્તિને કાયમી રાખવા અને મનસ્વી રીતે કાર્યક્રમો હાથ ધરવા માટે જરૂરી ગણાતા જીવનના તમામ તબક્કાઓનું નિયંત્રણ અને નિયમન કરે છે. તે સરમુખત્યારશાહીનું સૌથી આત્યંતિક સ્વરૂપ છે. લોકશાહીથી વિપરીત, જ્યાં વિવિધ જૂથો સરકારમાં અવાજ માટે સંઘર્ષ કરે છે, સરકાર સમાજના મૂલ્યો, વિચારધારા, નિયમો અને સરકારનું સ્વરૂપ નક્કી કરે છે. કુલ-ઈટારીયન રાજ્યો એક રાજકીય પક્ષ દ્વારા શાસન કરે છે જે નાગરિકોને એકીકૃત જૂથમાં સંગઠિત કરે છે. વ્યવહારમાં, રાજ્યનું પ્રતિનિધિત્વ રાજકીય રીતે શક્તિશાળી શાસક વર્ગ અથવા ભદ્ર વર્ગ દ્વારા કરવામાં આવે છે જે અન્ય તમામ હિત જૂથો પર પ્રભુત્વ ધરાવે છે.

ઓલિગાર્કિક સિસ્ટમ:

સરકારનું કોઈપણ સ્વરૂપ જેમાં 'થોડા લોકો દ્વારા શાસન' હોય છે, ઉદાહરણ તરીકે, મોટા સમાજ પર વર્ચસ્વ ધરાવતા સ્વ-નિયમનકારી યુનંદા વર્ગના સભ્યો દ્વારા તેને ઓલિગાર્કિક રાજકીય સિસ્ટમ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તે એક એવી વ્યવસ્થા છે જેમાં એક નાનું જૂથ

(ભદ્ર વર્ગ) મોટા સમાજ પર શાસન કરે છે અને સર્વોચ્ચ સત્તા ધરાવે છે.

લોકશાહી પ્રણાલી:

વ્યાપક અર્થમાં, લોકશાહી એ જીવનનો એક માર્ગ છે જેમાં વ્યક્તિ સ્વીકૃત ધોરણોની સીમાઓમાં કામ કરવા માટે સ્વતંત્ર લાગે છે અને તેના/તેણીના અધિકારોના સંદર્ભમાં પણ સમાન છે. સંકુચિત અર્થમાં, તે સરકારનું એક સ્વરૂપ છે, એક શક્તિ માળખું જેમાં લોકો પોતાની જાતને સંચાલિત કરે છે.

લોકો તેમના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા સરકારમાં ભાગ લે છે જે તેઓ પસંદ કરે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, લોકો પોતાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે અને પોતાના નિર્ણયો લે છે. તે સમાનતાવાદી સમાજની પ્રતિકૃતિની કલ્પના છે.

8.6 ભારતમાં શિક્ષણ

પરંપરાગત રીતે, માત્ર ઉચ્ચ જાતિના બ્રાહ્મણોને જ વાંચતા અને લખવાનું શીખવવામાં આવતું હતું. તેને વધુ ચોક્કસ કહીએ તો: પરંપરાગત હિંદુ શિક્ષણ માત્ર બ્રાહ્મણ પરિવારોના છોકરાઓની જરૂરિયાતો પૂરી કરતું હતું. મોગલો હેઠળ શિક્ષણ એ જ રીતે યુનંદાવાદી હતું જેઓ ઉચ્ચ-જાતિની પૃષ્ઠભૂમિના લોકો કરતાં ધનિકોની તરફેણ કરતા હતા. બ્રિટિશ વસાહતી શાસન હેઠળ આ ભદ્ર વૃત્તિઓને વધુ મજબૂત બનાવવામાં આવી હતી. વર્ષ 1600માં ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપની મુખ્યત્વે વ્યાપારી શક્યતાઓ શોધવા માટે ભારતમાં આવી, પરંતુ તેણે દેશમાં પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાનું પણ વિચાર્યું. જ્યારે ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીની સ્થાપના સાથે ભારતમાં અંગ્રેજોનું વર્ચસ્વ વધ્યું, ત્યારે સામાન્ય રીતે શિક્ષણની ઉપેક્ષા કરવામાં આવી.

બ્રિટિશ યુગ

ખ્રિસ્તી ધર્મનો ફેલાવો કરવા માટે, સંખ્યાબંધ મિશનરીઓ ભારતમાં આવ્યા અને શિક્ષણ માટે સંસ્થાઓની સ્થાપના કરી, જ્યાં તેઓએ અંગ્રેજી માધ્યમ દ્વારા ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રસારનો પ્રયત્ન કર્યો. અંગ્રેજી શિક્ષણના સંદર્ભમાં મિશનરીઓના વધતા જતા પ્રયાસોને કારણે લોકોમાં અસંતોષ ફેલાયો હતો, આથી બ્રિટિશ સંસદમાં આ મુદ્દો ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો. આના પરિણામે 1813 ના ચાર્ટરના અમલીકરણમાં પરિણમ્યું જેણે ભારતમાં શિક્ષણની નીતિ પર પ્રકાશ ફેંક્યો અને શિક્ષણના પ્રસાર માટે સરકારની જવાબદારી સ્વીકારી. 1813 ના ચાર્ટર “પશ્ચિમ-પ્રાચ્ય વિવાદ” તરીકે ઓળખાતો વિવાદ ઊભો કર્યો. ઓરિએન્ટલ વ્યૂના સમર્થકો જૂની ભારતીય શિક્ષણ પ્રણાલીની તરફેણમાં હતા જ્યારે ઓક્સિડેન્ટલ વ્યૂએ ભારતીય પ્રણાલીની ઉપહાસ કરી અને અંગ્રેજી સાહિત્ય અને પશ્ચિમી વિજ્ઞાનને રજૂ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો, અંગ્રેજી માધ્યમ.

લોર્ડ મેકોલેએ આ વિવાદને ઉકેલવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી હતી અને તેમની પ્રખ્યાત મિનિટ મેકોલે મિનિટે ભારતમાં બ્રિટિશ શિક્ષણ પદ્ધતિનો માર્ગ મોકળો કર્યો હતો. મેકોલેની મિનિટે વ્યક્તિઓનો એક વર્ગ બનાવવાનું તેમનું મિશન વ્યક્ત કર્યું જે “રક્ત અને રંગમાં ભારતીય હોવા જોઈએ પરંતુ સ્વાદમાં, અભિપ્રાયોમાં, નૈતિકતામાં અને બુદ્ધિમાં અંગ્રેજી” હોવા જોઈએ. અંગ્રેજોને થોડા સિવાય બધાને શિક્ષિત કરવામાં બહુ રસ ન હતો. આનો અર્થ એ થયો કે માત્ર ભારતીય ઉચ્ચ વર્ગના અથવા ઉચ્ચ વર્ગના લોકો જ શિક્ષિત હશે અને તેમના દ્વારા નીચલા વર્ગને પણ ફાયદો થશે.

1854 માં ચાર્લ્સ વુડ દ્વારા એક ચાર્ટર જારી કરવામાં આવ્યું હતું, જેઓ તે સમયે કંપનીના બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલના અધ્યક્ષ હતા, તેમના મોકલવાથી શિક્ષણને ચોક્કસ માળખું, આધાર અને આકાર આપવામાં મદદ મળી હતી. રવાનગીના કારણે શિક્ષણમાં સ્વદેશી શાળાઓ અને પ્રાથમિક

સામાજિક સંસ્થાઓ તરીકે લગ્ન અને કુટુંબ, ધર્મ, શિક્ષણ

શાળાઓ અને ટોચ પર યુનિવર્સિટીઓનું માળખું હતું. વધુમાં, શિક્ષણની સ્થિતિની દેખરેખ માટે દરેક પ્રાંતમાં વિભાગો સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા હતા અને તેમાં ગ્રેડવાળી શાળાઓના પાયાની ભલામણ કરવામાં આવી હતી. રવાનગીએ ગ્રાન્ટ-ઇન-એઇડની સિસ્ટમ રજૂ કરી અને તે સાથે શિક્ષણ ક્ષેત્રે ખાનગી કોર્પોરેશનોનો સહકાર માંગ્યો. માતૃભાષાને શિક્ષણનું માધ્યમ બનાવવાની વૂડની ભલામણનું પાલન કરવામાં આવ્યું ન હતું અને અંગ્રેજીને શિક્ષણનું માધ્યમ બનાવવામાં આવ્યું હતું અને સમગ્ર દેશમાં તેની સ્થાપના થઈ હતી. સરકાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા શૈક્ષણિક પગલાંના પરિણામો તેમની અપેક્ષા સાથે મેળ ખાતા ન હોય ત્યારે લોકોના અસંતોષને કારણે, શૈક્ષણિક પુનઃનિર્માણ માટે ઘણા પગલાં લેવામાં આવ્યા. આધુનિક ભારતીય શિક્ષણના ઈતિહાસમાં કેટલાક સીમાચિહ્નરૂપ વિકાસ આઝાદી પૂર્વેના સમયગાળા દરમિયાન થયા હતા જેનું આ પેપરમાં વધુ વર્ણન કરી શકાતું નથી.

પોસ્ટ-સ્વતંત્ર સમયગાળો

1947માં જ્યારે સ્વતંત્ર થયું ત્યારે, ભારતને વારસામાં પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ, ઉચ્ચ અને નીચલા વર્ગો અને શહેરી અને ગ્રામીણ વસ્તી વચ્ચેની શૈક્ષણિક અસમાનતાઓ સાથે શૈક્ષણિક પ્રણાલી મળી. વિવિધ પ્રદેશો અને સમુદાયો વચ્ચે ઐતિહાસિક અસમાનતાઓથી ભરેલા ખરાબ અને વિખેરાયેલા રાષ્ટ્રમાં, શિક્ષણને બહુભાષી, બહુધાર્મિક અને બહુવંશીય દેશની વસ્તીમાં ન્યાય, સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બંધુત્વ લાવવાના એક વાહન તરીકે જોવામાં આવતું હતું. સ્વતંત્ર ભારતમાં શિક્ષણના વિકાસમાં પ્રથમ સીમાચિહ્નરૂપ 1950 માં ભારતીય બંધારણનો અમલ હતો જેણે દેશ માટે વ્યાપક શૈક્ષણિક નીતિઓ ઘડી હતી.

અસંખ્ય પરિષદો, સમિતિઓ અને કમિશનોમાં, શિક્ષણવિદો, રાજ્યના શિક્ષણ પ્રધાનો અને અન્ય શૈક્ષણિક નિષ્ણાતોને શિક્ષણની સમસ્યાઓની ચર્ચા કરવા અને સ્વતંત્ર ભારતમાં શિક્ષણના પુનર્નિર્માણ માટેના કાર્યક્રમો ઓફર કરવા માટે બોલાવવામાં આવ્યા હતા. સૌથી મહત્વપૂર્ણ નીતિ નિવેદનોમાંનું એક 1968નું નીતિ નિવેદન હતું જે શિક્ષણ આયોગ (1964-1966)ના અહેવાલની સિક્કવલ હતું, જેને લોકપ્રિય રીતે ડૉ. ડી. એસ. કોઠારી કમિશન કહેવામાં આવે છે. કોઠારી કમિશનનું નિર્માણ ભારત માટે સુસંગત શિક્ષણ નીતિ ઘડવા માટે કરવામાં આવ્યું હતું અને કમિશન મુજબ, શિક્ષણનો હેતુ ઉત્પાદકતા વધારવા, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય એકતા વિકસાવવા, લોકશાહીને મજબૂત કરવા, દેશને આધુનિક બનાવવા અને સામાજિક, નૈતિક અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યોનો વિકાસ કરવાનો હતો. 1986 માં, વડાપ્રધાન રાજીવ ગાંધીએ નવી શિક્ષણ નીતિની જાહેરાત કરી: શિક્ષણ પર રાષ્ટ્રીય નીતિ (NPE). તેણે સામાન્ય રીતે શિક્ષણ પ્રણાલીના આમૂલ પુનઃનિર્માણની જરૂરિયાત પર ભાર મૂક્યો, તેની એકંદર ગુણવત્તા સુધારવા અને વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી પર ખૂબ ધ્યાન આપ્યું.

1986ની નીતિના મુખ્ય વારસામાં ખાનગીકરણને પ્રોત્સાહન અને બિનસાંપ્રદાયિકતા અને વિજ્ઞાન પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો. NPEનું બીજું પરિણામ એ હતું કે શિક્ષણની ગુણવત્તાને સમસ્યા તરીકે જોવામાં આવી હતી અને આમ, આ સમસ્યાઓનો સામનો કરવા માટે ઘણી પહેલો વિકસાવવામાં આવી છે. આ પહેલાના પરિણામે જમીન પર ફેરફારો થઈ રહ્યા છે. વ્યાપક માળખાગત વિકાસ અને શિક્ષક રસિયા રાષ્ટ્રીય સ્તરે શરૂ કરવામાં આવ્યા હતા. NPE માત્ર શાળાના વાતાવરણમાં સુધારા પર જ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતું નથી પરંતુ સૂચનાત્મક સામગ્રી અને શિક્ષકોની તાલીમ પર પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે.

શિક્ષણ પ્રણાલીનું શાસન

ભારત રાજ્યોનું સંઘ છે, અને સત્તાઓ સંઘીય સરકાર અને રાજ્યો વચ્ચે વહેંચાયેલી છે.

બંધારણ સ્પષ્ટપણે સત્તાઓ અને ફરજોને સ્પષ્ટ કરે છે જે સંઘ, રાજ્યો અથવા બંનેને એકસાથે સંબંધિત હોઈ શકે છે. 1976 માં, શિક્ષણને સંઘીય સરકાર અને રાજ્યોનો સહવર્તી વિષય બનાવવાનો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. જો કે, શાળા શિક્ષણ પ્રણાલીનું સંચાલન પરંપરાગત રીતે રાજ્યો પાસે છે, જ્યારે કેન્દ્ર સરકાર રાષ્ટ્રીય સ્તરની નીતિઓ બનાવે છે. સમગ્ર દેશમાં શિક્ષણના વિકાસની દિશા નિર્ધારિત કરવા માટે કેન્દ્ર સરકાર કેન્દ્રીય ભંડોળનો એક શક્તિશાળી સાધન તરીકે ઉપયોગ કરે છે. રાજ્યો અથવા એકલ શાળાઓ પણ અન્ય મંત્રાલયો દ્વારા અનુદાન મેળવે છે.

ખાસ કરીને બાળકોના વિવિધ જૂથો માટે. નેશનલ કાઉન્સિલ ઓફ એજ્યુકેશન રિસર્ચ એન્ડ ટ્રેનિંગ (NCERT) ધોરણ I-XII માટે રાષ્ટ્રીય ફેમ અભ્યાસક્રમ વ્યાખ્યાયિત કરે છે અને રાજ્ય શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદો એક રાજ્યોમાં મુખ્ય સંશોધન અને વિકાસ સંસ્થાઓ છે.

માધ્યમિક સ્તરે, દરેક રાજ્ય સંલગ્ન શાળાઓમાં શાળા બોર્ડ અને રાષ્ટ્રીય માળખા અનુસાર પરીક્ષાના ધોરણો નક્કી કરે છે. રાજકીય નેતૃત્વની વ્યાપક દેખરેખ હેઠળ, શાળા શિક્ષણના લગભગ દરેક પાસાઓ પર રાજ્ય, જિલ્લા અને ઉપ-જિલ્લા સ્તરના નિયંત્રણો પર કાર્યરત શૈક્ષણિક અમલદારશાહી. આ પાસાઓમાં અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્યપુસ્તકોનો સમાવેશ થાય છે; શિક્ષકોની ભરતી, જમાવટ અને તાલીમ અને માધ્યમિક અને વરિષ્ઠ માધ્યમિક તબક્કામાં સ્નાતક થયેલા બાળકોનું પ્રમાણપત્ર. ભારતીય સરકારી શૈક્ષણિક પ્રણાલીમાં ત્રણ પ્રકારની શાળાઓ ઓળખી શકાય છે સરકારી, સહાયિત અને ખાનગી. કેન્દ્ર અથવા રાજ્ય સરકારો દ્વારા ચલાવવામાં આવતી શાળાઓને સરકારી શાળાઓ કહેવામાં આવે છે જ્યારે શાળાઓ જે ખાનગી મેનેજમેન્ટ દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે પરંતુ મોટા પ્રમાણમાં સરકારી ગ્રાન્ટ-ઇન-એઇડ દ્વારા ભંડોળ પૂરું પાડવામાં આવે છે તેને ખાનગી સહાયિત અથવા સહાયિત શાળા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

8.7 સમકાલીન આર્થિક વ્યવસ્થા:

આધુનિક સમાજોમાં બે મુખ્ય આર્થિક પ્રણાલીઓ મૂડીવાદ અને સમાજવાદ છે. વ્યવહારમાં, કોઈ એક સમાજ કેવળ મૂડીવાદી કે સમાજવાદી નથી, તેથી મૂડીવાદ અને સમાજવાદને અખંડતાના વિરુદ્ધ છેડા પર પડેલા તરીકે વિચારવું મદદરૂપ છે. સમાજની અર્થવ્યવસ્થાઓ મૂડીવાદ અને સમાજવાદ બંનેના ઘટકોને મિશ્રિત કરે છે પરંતુ તે વિવિધ અંશે કરે છે, જેથી કેટલાક સમાજો સાતત્યના મૂડીવાદી અંત તરફ ઝુકાવ કરે છે, જ્યારે અન્ય સમાજો સમાજવાદી અંત તરફ ઝુકાવ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ મૂડીવાદી રાષ્ટ્ર છે, પરંતુ સરકાર હજુ પણ ઘણા ઉદ્યોગોને વિવિધ ડિગ્રીમાં નિયંત્રિત કરે છે.

મૂડીવાદ

મૂડીવાદ એ એક આર્થિક વ્યવસ્થા છે જેમાં ઉત્પાદનના સાધનો ખાનગી માલિકીના હોય છે. ઉત્પાદનના માધ્યમથી અમારો અર્થ એ છે કે દરેક વસ્તુ-જમીન, સાધનો, ટેકનોલોજી, વગેરે જે વસ્તુઓ અને સેવાઓના ઉત્પાદન માટે જરૂરી છે. પ્રખ્યાત સ્કોટિશ ફિલસૂફ એડમ સ્મિથ (1723-1790) દ્વારા દર્શાવ્યા મુજબ, જેને વ્યાપકપણે આધુનિક અર્થશાસ્ત્રના સ્થાપક માનવામાં આવે છે, મૂડીવાદનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ ધ્યેય વ્યક્તિગત નફો મેળવવાનો છે. જેમ જેમ વ્યક્તિઓ પોતાની સંપત્તિને મહત્તમ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે, તેમ તેમ સમગ્ર સમાજને ફાયદો થયો હોવાનું કહેવાય છે. ચીજવસ્તુઓનું ઉત્પાદન થાય છે, સેવાઓ પ્રદાન કરવામાં આવે છે, લોકો તેમની જરૂરિયાત અને ઈચ્છા મુજબના માલ અને સેવાઓ માટે ચૂકવણી કરે છે,

અને અર્થતંત્ર અને સમાજ સંપૂર્ણ રીતે સમૃદ્ધ થાય છે.

જેમ જેમ લોકો મૂડીવાદ હેઠળ વ્યક્તિગત નફો મેળવે છે, તેઓ સૌથી વધુ નફો મેળવવા માટે એકબીજા સાથે સ્પર્ધા કરે છે. વ્યવસાયો ઘણી રીતે તેમના ઉત્પાદનોની વધુ માંગને આકર્ષવાનો પ્રયાસ કરે છે, જેમાં કિંમતો ઘટાડવા, વધુ સારા ઉત્પાદનો બનાવવા અને તેમના ઉત્પાદનો કેટલા અદ્યત છે તેની જાહેરાતનો સમાવેશ થાય છે. મૂડીવાદી સિદ્ધાંતમાં, આવી સ્પર્ધા સૌથી નીચા ભાવે શ્રેષ્ઠ ઉત્પાદનોની ખાતરી કરવામાં મદદ કરે છે, જે ફરીથી સમગ્ર સમાજને લાભ આપે છે. આવી સ્પર્ધા એ સુનિશ્ચિત કરવામાં પણ મદદ કરે છે કે કોઈ એક પક્ષ સમગ્ર બજારને નિયંત્રિત કરતું નથી. સ્મિથના મતે, મૂડીવાદની લાક્ષણિકતા ધરાવતી સ્પર્ધાને સરકારી હસ્તક્ષેપ અથવા નિયંત્રણ વિના, તેના પોતાના પર ચલાવવા માટે છોડી દેવી જોઈએ.

સમાજવાદ:

સમાજવાદ એ ફક્ત મૂડીવાદ માટે સૂચિબદ્ધ લોકોથી વિપરીત છે અને કાર્લ માર્ક્સ દ્વારા સૌથી વધુ પ્રખ્યાત રીતે સમજાવવામાં આવ્યું હતું. સમાજવાદ એ એક આર્થિક પ્રણાલી છે જેમાં ઉત્પાદનના સાધનો સામૂહિક રીતે, સામાન્ય રીતે સરકારની માલિકીની હોય છે. જ્યારે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ઘણી એરલાઈન્સ છે જે એરલાઈન કોર્પોરેશનોની માલિકીની છે, સમાજવાદી સમાજમાં એક સરકારી માલિકીની એરલાઈન હોઈ શકે છે.

સમાજવાદનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ ધ્યેય વ્યક્તિગત નફો મેળવવાનો નથી, પરંતુ સામૂહિક સારા માટે કાર્ય છે: વ્યક્તિની જરૂરિયાતો કરતાં સમાજની જરૂરિયાતો વધુ મહત્વપૂર્ણ માનવામાં આવે છે. આ દષ્ટિકોણને કારણે, વ્યક્તિઓ નફા માટે એકબીજા સાથે સ્પર્ધા કરતા નથી; તેના બદલે, તેઓ દરેકના ભલા માટે સાથે મળીને કામ કરે છે. જો મૂડીવાદ હેઠળ સરકાર અર્થતંત્રને એકલા રહેવા દેતી હોય, તો સમાજવાદ હેઠળ સરકાર અર્થતંત્રને નિયંત્રિત કરે છે.

માર્ક્સ કહ્યું કે સમાજવાદનું આદર્શ પરિણામ ખરેખર વર્ગવિહીન અથવા સામ્યવાદી સમાજ હશે. આવા સમાજમાં બધા સભ્યો સમાન હોય છે, અને સ્તરીકરણ અસ્તિત્વમાં નથી. સામ્યવાદી સમાજનું માર્ક્સનું વિઝન ક્યારેય પૂરું થયું ન હતું, અને જે રાષ્ટ્રો પોતાને સામ્યવાદી કહેતા હતા તેઓ તેમની સામ્યવાદની દ્રષ્ટિથી ખૂબ જ દૂર થઈ ગયા હતા.

8.9 સારાંશ

સામાજિક સંસ્થામાં એવા લોકોના જૂથનો સમાવેશ થાય છે કે જેઓ એક સામાન્ય હેતુ માટે ભેગા થયા હોય. આ સંસ્થાઓ સમાજના સામાજિક વ્યવસ્થાનો એક ભાગ છે, અને તેઓ વ્યક્તિઓના વર્તન અને અપેક્ષાઓનું સંચાલન કરે છે. સામાજિક સંસ્થાઓ કુદરતી દુશ્મનો વચ્ચે સમાજ બનાવવા અને ટકાવી રાખવાના સાધનો તરીકે મહત્વપૂર્ણ છે, આચારના ચોક્કસ નિયમો અને તેમના અમલીકરણના સાધનોને સ્પષ્ટ કરીને જેથી લોકો શાંતિપૂર્ણ રીતે સહઅસ્તિત્વ ધરાવે છે અને શાંતિપૂર્ણ માધ્યમો દ્વારા તેમના સંઘર્ષોને ઉકેલી શકે છે.

8.10 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. સામાજિક સંસ્થામાં 'સહાય' નો અર્થ શું થાય છે ?
2. સામાજિક સંસ્થાઓ શું છે ?
3. સામાજિક સંસ્થા તરીકે કુટુંબના કાર્યો શું છે ?

4. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આયોગ (1964-66)ની મહત્વપૂર્ણ ભલામણોનું વર્ણન કરો ?

8.11 ચાવીરૂપ શબ્દો

શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ : વ્યક્તિઓને કુશળતા અને જ્ઞાન શીખવવા માટે સમર્પિત સામાજિક સંસ્થાઓ.

વિસ્તૃત કુટુંબ : એક સામાજિક સંસ્થા જેમાં સામાન્ય વંશ દ્વારા સંબંધિત અનેક પરમાણુ કુટુંબ જૂથોનો સમાવેશ થાય છે.

રાજકીય સંસ્થાઓ : તે સરકારની સંસ્થાઓ છે જે કાયદા બનાવે છે, લાગુ કરે છે અને લાગુ કરે છે.

સમાજવાદ : તે માન્યતાઓનો સમૂહ છે જે જણાવે છે કે તમામ લોકો સમાન છે અને દેશના નાણાંમાં અથવા આ માન્યતાઓ પર આધારિત રાજકીય પ્રણાલીઓમાં સમાન રીતે વહેંચણી કરવી જોઈએ.

8.12 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો

1. સામાજિક સંસ્થામાં ટકી રહેવાનો અર્થ એ છે કે સામાજિક સંસ્થા નોંધપાત્ર સમય સુધી અસ્તિત્વમાં છે.
2. તે સામાજિક રીતે માન્ય સામાજિક માળખાં છે જે મનુષ્યની ઈચ્છાઓને પરિપૂર્ણ કરવા માટે ઘડવામાં આવી છે અને માનવ મનોબળની રચના તરીકે પણ ઊભી છે.
3. કુટુંબના સભ્યોનું પોષણ, સુરક્ષા અને સામાજિકકરણ એ સામાજિક સંસ્થા તરીકે કુટુંબના કાર્યો છે.
4. કોઠારી કમિશન (1964-66)ની ભલામણો 6 થી 14 વર્ષ સુધીના બાળકો માટે મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણની જોગવાઈ હતી અને કમિશને રાજ્ય સ્તરે ત્રણ ભાષાની ફોર્મ્યુલા અપનાવવાની ભલામણ કરી હતી.

8.13 સંદર્ભ સૂચિ

1. એન. જયપાલન દ્વારા ભારતીય સમાજ અને સામાજિક સંસ્થાઓ
2. ડૉ. પ્રતિક્ષા દ્વારા ભારતીય સામાજિક સંસ્થાઓ.
3. <https://www.sociologygroup.com/institutions-meaning-definition-characteristics-types-functions/>
4. <http://eagri.org/eagriS0/AEXT391/lec07.pdf>

મોડલ પ્રશ્ન:

1. ભારતમાં લગ્ન અને કુટુંબ પર નિબંધ લખો.

.....

.....

.....

.....

સામાજિક સંસ્થાઓ તરીકે લગ્ન અને કુટુંબ, ધર્મ, શિક્ષણ

.....

2. સમાજવાદ શું છે ?

.....

.....

.....

.....

.....

નિદર્શન (Direction)

- પ્રો. (ડૉ.) અમી ઉપાધ્યાય નિયામક, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
કુલપતિ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- પ્રો. (ડૉ.) પ્રિયાંકી વ્યાસ અધ્યક્ષશ્રી, સમાજકાર્ય તથા પ્રોફેસર, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ એન્ડ
સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.

સંપાદક (Editor)

- ડૉ. સંજય પટેલ BSW & MSW કોર્સ કો-ઓર્ડિનેટર અને આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ
એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

સહ-સંપાદક (Co-Editor)

- શ્રી આશિષ વસાવા આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજકાર્ય, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- ડૉ. ભાગ્યશ્રી રાજપૂત BSW & MSW કોર્સ સભ્ય સચિવ અને આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ
એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- ડૉ. જયેશ પરમાર આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- ડૉ. શિલ્પા રાજયગુરુ આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- શ્રી કરણસિંહ પરમાર આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

વિષય સમિતિ (Subject Committee)

- પ્રો. (ડૉ.) પ્રિયાંકી વ્યાસ અધ્યક્ષશ્રી, સમાજકાર્ય તથા પ્રોફેસર, ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ એન્ડ
સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- ડૉ. સંજય પટેલ BSW & MSW કોર્સ કો-ઓર્ડિનેટર અને આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ
એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
- પ્રો. (ડૉ.) મગનભાઈ પરમાર અધ્યક્ષશ્રી, સમાજકાર્ય વિભાગ, પારુલ યુનિવર્સિટી, વડોદરા
- પ્રો. (ડૉ.) ભાવના મહેતા અધ્યક્ષશ્રી, સમાજકાર્ય વિભાગ, એમ. એસ. યુનિવર્સિટી, વડોદરા
- ડૉ. ભાગ્યશ્રી રાજપૂત BSW & MSW કોર્સ સભ્ય સચિવ અને આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ
એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ, ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

વિષય પરામર્શન (Subject Review)

- ડૉ. રવિન્દ્ર પંચોલી ડિપાર્ટમેન્ટ ઓફ સોશિયલ વર્ક & રૂરલ ડેવલપમેન્ટ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

અનુવાદક (Translator)

- ડૉ. ભાગ્યશ્રી રાજપૂત આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર, સમાજશાસ્ત્ર, સ્કૂલ ઓફ હ્યુમેનિટીઝ એન્ડ સોશિયલ સાયન્સીસ,
ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

ભાષા પરામર્શન (Language Review)

- પ્રિ. ઘનશ્યામ ગઢવી નિવૃત્ત આચાર્ય, શ્રીમતી ચૌધરી સાર્વજનિક કોલેજ, મહેસાણા

પ્રકાશક (Publisher)

- કુલસચિવ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ

- પ્રકાશન વર્ષ : 2024 (પ્રથમ આવૃત્તિ)

- ISBN NO: 978-93-5598-721-1

978-93-5598-721-1

: સર્વાધિકાર સુરક્ષિત :

આ પાઠ્યપુસ્તક ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીના ઉપક્રમે વિદ્યાર્થીલક્ષી સ્વઅધ્યયન હેતુથી દૂરવર્તી શિક્ષણના ઉદ્દેશને કેન્દ્રમાં રાખી તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. જેના સર્વાધિકાર સુરક્ષિત છે. આ અભ્યાસસામગ્રીનો કોઈ પણ સ્વરૂપમાં ઉપયોગ કરતાં પહેલાં ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટીની લેખિત પરવાનગી લેવાની રહેશે.

4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)

This publication is made available under a Creative Commons Attribution-Non Commercial-Share Alike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Acknowledgement

The content in this book is modifications based on the work created and shared by The Tamil Nadu Open University – TNOU for the subject Bachelor of Social Work - BSW used according to terms described in Creative Commons Attribution-Share Alike

BSW – 102 સમાજકાર્ય: સમાજશાસ્ત્ર અને મનોવિજ્ઞાન

વિભાગ – 2 સામાજિક મનોવિજ્ઞાન અને સમાજકાર્ય

વિદ્યાર્થી મિત્રો, સમાજકાર્ય: સમાજશાસ્ત્ર અને મનોવિજ્ઞાનમાં વિભાગ – 2 સામાજિક મનોવિજ્ઞાન અને સમાજકાર્યમાં 9 થી 16 એકમનો પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. એકમ નવ જે સમાજકાર્ય અને મનોવિજ્ઞાનના શિર્ષક હેઠળ બંને વિજ્ઞાન વિશે માહિતી આપે છે. જે સમાજ સાથે સંકળાયેલ છે સમાજમાં સંસ્થા અને સેવાના કાર્યમાં જેનું ક્ષેત્ર સાથે જોડાય છે તે સમાજકાર્ય અને મનોવિજ્ઞાન જે વ્યક્તિના વર્તનનો અભ્યાસ કરે છે તેના માનસિક પાસાઓને વધુ કેન્દ્રમાં રાખીને અભ્યાસ કરે છે આમ બંને વિજ્ઞાન સમાન તો છે બંને સમાજનો અભ્યાસ કરે છે એક સંપૂર્ણ સમાજને કેન્દ્રમાં રાખીને અભ્યાસ કરે છે. જ્યારે મનોવિજ્ઞાન સમાજના વ્યક્તિને કેન્દ્રમાં રાખીને અભ્યાસ કરે છે. એકમ દસ મનોવિજ્ઞાનમાં મૂળભૂત ખ્યાલો જેવા કે મન અને મગજનો ભેદ, માનવીના વર્તનનો અભ્યાસ, જ્ઞાનતંતુ, વ્યક્તિત્વ, વિકાસ અને મનોભૌતિકના સોપાનો, અનુભૂતિ, સામૂહિક મનોવિજ્ઞાન, શીખવાની પ્રક્રિયા, માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને બીમારીઓ તેમજ સંશોધન પદ્ધતિઓ દ્વારા મનો યોજના સમજવાથી માનસિક તણાવથી મુક્તિ અને મનોવૈજ્ઞાનિક રીતે ઉપચારાત્મક પગલાં કઈ રીતે લેવા તેની સમજ આપવામાં આવી છે. એકમ અગિયાર માનવ વર્તન મનોવિજ્ઞાન એ એક એવું વિજ્ઞાન છે જે માનસિક પ્રક્રિયાઓ, માનવ વર્તન અને તેમના પરિપ્રેક્ષ્ય દ્વારા સમજવા માટેનો અભ્યાસ કરે છે. માનવ વર્તન એ મનોવિજ્ઞાનનો મુખ્ય વિષય છે. કારણે કે તે માનવ વર્તનના મૂળભૂત પાસાઓ જેવા કે જૈવિક, માનસિક, સામાજિક, ભાવનાત્મક, પરિસ્થિતિજન્ય પરિબળોનો અભ્યાસ કરે છે. જ્યારે માનવ વર્તનમાં સક્રિય વર્તન, અચેતન વર્તન, શીખેલું વર્તન, પ્રાકૃતિક વર્તનનો અભ્યાસ કરે છે. જે સમાજકાર્યને ઉપયોગી છે. એકમ બાર સમાજકાર્ય અને સમાજકરણ જે વ્યક્તિના ઘડતરની મહત્વની બાબત છે તે સમાજકરણ અંગે માહિતી આપવામાં આવી છે અને બંને પરસ્પર કઈ રીતે સંકળાયેલ છે તે અંગેની વિસ્તૃત સમજ આપવામાં આવી છે. વિદ્યાર્થી મિત્રો, એકમ તેરમાં વ્યક્તિના વલણ અને વર્તન અંગે સમાજકાર્ય અને મનોવૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ સમજાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. એકમ ચૌદ મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિઓ જે માનસિક આરોગ્ય સંબંધિત સમસ્યાઓ છે જેની અસર વ્યક્તિના વિચાર, લાગણીઓ, વર્તન અને જીવનની ગુણવત્તા પર પડે છે. આ વિકૃતિઓના વિવિધ પ્રકારો છે અને તે વ્યક્તિગત, પરિસ્થિતિજન્ય અને જૈવિક પરિબળોથી પ્રેરિત હોઈ શકે છે. તે વિશે ઊંડાણપૂર્વક પરિચય મળી જાય છે. એકમ પંદરમાં વિકાસના તબક્કા -" બાળપણ અને કિશોરાવસ્થા એ મહત્વપૂર્ણ તબક્કા છે જેમાં શારીરિક, માનસિક, ભાવનાત્મક અને સામાજિક વિકાસ થાય છે. આ તબક્કાઓ જીવન માટેનું પાયાગત કૌશલ્ય અને વ્યક્તિત્વના આકાર માટે માળખું ઉભું કરે છે. એજ રીતે એકમ સોળમાં વિકાસના તબક્કા -" : પુખ્તાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા એ જીવનના મહત્વપૂર્ણ તબક્કો છે જેમાં સામાજિક, માનસિક, શારીરિક અને ભાવનાત્મક પરિવર્તનો થાય છે. આ તબક્કો વ્યક્તિના જીવનના અંતિમ વર્ષોમાં શારીરિક અને માનસિક ફેરફારનો છે જેનો અભ્યાસ સમાજકાર્ય અને મનોવિજ્ઞાન કરે છે.

વિભાગ – 2 : સામાજિક મનોવિજ્ઞાન અને સમાજકાર્ય

1. એકમ - 8	સમાજકાર્ય અને મનોવિજ્ઞાન પરિચય	89
2. એકમ - 9	મનોવિજ્ઞાનમાં મૂળભૂત ખ્યાલો	102
3. એકમ -10	માનવ વર્તન	111
4. એકમ - 11	સમાજકાર્ય અને સમાજકરણ	122
5. એકમ - 12	વલણ અને વર્તન	129
6. એકમ - 14	મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિઓ	141
7. એકમ - 15	વિકાસના તબક્કા -I બાળપણ અને કિશોરાવસ્થા	146
8. એકમ - 16	વિકાસના તબક્કા -II : પુખ્તાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા	159

-: રૂપરેખા :-

- 8.0 એકમના હેતુઓ
- 9.0 એકમના હેતુઓ
- 9.1 પ્રસ્તાવના
- 9.2 મનોવિજ્ઞાનનો અર્થ
- 9.3 હેતુ અને ઉદ્દેશ્યો
- 9.4 વ્યાખ્યાઓ, અવકાશ અને પદ્ધતિઓ
- 9.5 વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાનનો અર્થ
- 9.6 વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન અને સમાજકાર્ય વચ્ચેનો સંબંધ
- 9.7 સારાંશ
- 9.8 તમારી પ્રગતી તપાસો
- 9.9 તમારી પર્ણ તપાસો માટેના જવાબો
- 9.10 સંદર્ભ

9.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો આ એકમના અભ્યાસ બાદ તમે,

- મનોવિજ્ઞાનમાં મુખ્ય વિભાવનાઓ, ભાષા અને શિસ્તના મુખ્ય સિદ્ધાંતોને સમજી શકશો.
- મનોવિજ્ઞાનમાં અવકાશ અને વિવિધ પદ્ધતિઓ વિષે જાણી શકશો.
- વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન અને સમાજકાર્ય વચ્ચેના સંબંધને સમજી શકશો.

9.1 પ્રસ્તાવના

મનોવિજ્ઞાન એ મન અને વર્તનનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ છે. શબ્દ ‘મનોવિજ્ઞાન’ ગ્રીક શબ્દ “માનસ” પરથી આવ્યો છે, જેનો અર્થ થાય છે જીવન, અને -લોગો, અર્થ સમજૂતી. મનોવિજ્ઞાન એ વિદ્યાર્થીઓ માટે એક લોકપ્રિય મુખ્ય છે, જાહેર માધ્યમોમાં એક લોકપ્રિય વિષય છે અને આપણા રોજિંદા જીવનનો એક ભાગ છે. ડો. ફિલ જેવા ટેલિવિઝન શોમાં મનોવૈજ્ઞાનિકો દર્શાવવામાં આવે છે જેઓ વ્યક્તિગત અથવા કૌટુંબિક મુશ્કેલીઓ ધરાવતા લોકોને વ્યક્તિગત સલાહ આપે છે. અને ઘણા લોકો મનોવિજ્ઞાન વિશે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ધરાવે છે કારણ કે તેઓએ મનોવૈજ્ઞાનિકોની મુલાકાત લીધી છે, દાખલા તરીકે, શાળાના સલાહકારો, કુટુંબ ચિકિત્સકો અને ધાર્મિક, લગ્ન અથવા શોકના સલાહકારો. કારણ કે આપણે વારંવાર આપણા રોજિંદા જીવનમાં મનોવૈજ્ઞાનિકોના કાર્યના સંપર્કમાં હોઈએ છીએ, આપણે બધાને મનોવિજ્ઞાન શું છે અને મનોવૈજ્ઞાનિકો શું કરે છે તે વિશે ખ્યાલ છે. મનોવૈજ્ઞાનિકો ફોરેન્સિક ક્ષેત્રોમાં કામ કરે છે, અને તેઓ તકલીફમાં રહેલા લોકો માટે કાઉન્સેલિંગ અને ઉપચાર પ્રદાન કરે છે. પરંતુ વિશ્વમાં

હજારો મનોવૈજ્ઞાનિકો છે, અને તેમાંથી મોટાભાગના અન્ય સ્થળોએ કામ કરે છે, એવું કામ કરે છે જેના વિશે તમે કદાચ જાણતા નથી. મોટાભાગના મનોવૈજ્ઞાનિકો સંશોધન પ્રયોગશાળાઓ, હોસ્પિટલો અને અન્ય ક્ષેત્રની સેટિંગ્સમાં કામ કરે છે જ્યાં તેઓ મનુષ્ય અને પ્રાણીઓના વર્તનનો અભ્યાસ કરે છે.

દારૂ અને માદક દ્રવ્યોનું વ્યસન, યાદશક્તિ, લાગણી, સંમોહન, પ્રેમ, બાળકોમાં ચિંતા, સપનાનું અર્થઘટન, લોકોને શું આક્રમક અથવા મદદરૂપ બનાવે છે અને રાજકારણ, પૂર્વગ્રહ, સંસ્કૃતિ અને ધર્મના મનોવિજ્ઞાન જેવા વિવિધ વિષયોમાં ઘણા અભ્યાસો કરવામાં આવ્યા છે. મનોવૈજ્ઞાનિકો શાળાઓ અને વ્યવસાયોમાં પણ કામ કરે છે, અને તેઓ વર્તનને સમજવામાં મદદ કરવા માટે અવલોકન, પ્રશ્નાવલિ, ઈન્ટરવ્યુ અને પ્રયોગશાળા અભ્યાસ સહિત વિવિધ પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરે છે.

9.2 મનોવિજ્ઞાનનો અર્થ

મનોવિજ્ઞાન એ 19મી સદીમાં તેના પ્રાયોગિક મૂળ ધરાવતું પ્રમાણમાં યુવા વિજ્ઞાન છે, ઉદાહરણ તરીકે, માનવ શરીરવિજ્ઞાન સાથે સરખામણી કરવામાં આવે છે, જે ખૂબ પહેલાની તારીખે છે. ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમ, મનને લગતા મુદ્દાઓની શોધખોળ કરવામાં રસ ધરાવતી કોઈપણ વ્યક્તિ સામાન્ય રીતે 19મી સદી પહેલા દાર્શનિક સંદર્ભમાં આમ કરતી હતી.

મનોવિજ્ઞાન શબ્દ બે ગ્રીક શબ્દો ‘સાયકી’ (અથવા મન) અને ‘લોગો’ (અથવા અભ્યાસ) પરથી આવ્યો છે. આનો અર્થ એ છે કે મનોવિજ્ઞાન શાબ્દિક રીતે મનના અભ્યાસ તરીકે ભાષાંતર કરે છે. ‘મનોવિજ્ઞાન’ શબ્દનો શાબ્દિક અર્થ થાય છે આત્માનું વિજ્ઞાન. (માનસ-આત્મા; લોગો - વિજ્ઞાન). અગાઉ, મનોવિજ્ઞાન મેટાફિઝિક્સનો એક ભાગ હતો, અને આત્માની પ્રકૃતિ, મૂળ અને નિયતિ સાથે વ્યવહાર કરતો હતો. તેને તર્કસંગત મનોવિજ્ઞાન કહેવામાં આવતું હતું. તે આત્મા અથવા માનસિક પદાર્થ સિવાય માનસિક પ્રક્રિયા સાથે વ્યવહાર કરે છે. તે અનુભવ અને વર્તનનું વિજ્ઞાન છે, જે આપણને કહે છે કે મન કેવી રીતે કાર્ય કરે છે અને વર્તે છે. તે વ્યક્તિના વર્તનની આગાહી કરી શકે છે, અને તેને યોગ્ય પરિસ્થિતિઓમાં મૂકીને તેને અમુક હદ સુધી નિયંત્રિત કરી શકે છે. તે મનના નિયમો શોધવાનો પ્રયત્ન કરે છે. મનોવિજ્ઞાન વ્યક્તિના અનુભવ અને વર્તન સાથે સંબંધિત છે. વર્તન એ અનુભવની અભિવ્યક્તિ છે, જે વિષય સાથે સંબંધિત છે અને જે વિષય અને વસ્તુની ક્રિયાપ્રતિક્રિયાને કારણે છે. તે વિષય અને પદાર્થની દૃજવવૈતતા સૂચવે છે. જો ત્યાં કોઈ વિષય અને પદાર્થ ન હોત, તો કોઈ અનુભવ ન હોત. અનુભવ એ વિષય, અથવા મન, અથવા સ્વયંને અનુમાનિત કરે છે જે કોઈ વસ્તુનો અનુભવ કરે છે, અને તેમાં વિષય અને ઓફબ્જેક્ટની વાસ્તવિકતા સામેલ છે. તેથી મનોવિજ્ઞાનને વિષયની વાસ્તવિકતા અથવા મનને પ્રયોગ તરીકે ધારણ કરવું પડે છે, પરંતુ તે તેના સ્વભાવની તપાસ કરતું નથી. આમ મનોવિજ્ઞાન નીચેના મુદ્દાઓ સાથે વ્યવહાર કરે છે :

- માનસિક પ્રક્રિયાઓ;
- વર્તનમાં તેમના અભિવ્યક્તિઓ,
- તેમની સહવર્તી શારીરિક પ્રક્રિયાઓ;
- તેમની બાહ્ય ઉત્તેજના;
- પ્રાણી વર્તન, માનવ મન, સામાન્ય વર્તન, અને અસામાન્ય વર્તન; અને
- વિશિષ્ટ લક્ષણો અને સામૂહિક વર્તનના ઉદ્દેશ્ય ઉત્પાદનો.

‘મનોવિજ્ઞાન’ વ્યાખ્યાયિત કરવા માટે એટલું સરળ નથી જેટલું તે શરૂઆતમાં દેખાય છે. તે માત્ર એક શબ્દ કરતાં વધુ છે. સામાન્ય વ્યક્તિ માટે તાત્કાલિક પ્રતિક્રિયા મનોવિજ્ઞાનને ‘લોકોના મનને વાંચવા’ અથવા ‘માનવ વર્તનના પાસાઓનું વિશ્લેષણ’ સાથે સાંકળવાની હોઈ શકે છે. મનોવિજ્ઞાનની શબ્દકોશની વ્યાખ્યા ચોક્કસ સમજૂતી આપી શકે છે પરંતુ આ ચોક્કસાઈ વિષયની જટિલતાને છુપાવી શકે છે. એક ઉદાહરણ શબ્દકોશ વ્યાખ્યા એ છે કે મનોવિજ્ઞાન એ માનવ અને પ્રાણીઓના વર્તનના તમામ સ્વરૂપોના વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ તરીકે સમજી શકાય છે. જો આપણે મનોવિજ્ઞાન શું છે તેની આ પ્રારંભિક સમજ વિકસાવીએ તો આપણે ભારપૂર્વક કહી શકીએ કે મનોવૈજ્ઞાનિકો મન-વાચક નથી અને તેમની પાસે જરૂરી નથી. અમારા વિચારોની એક્સેસ. તેઓ ફક્ત એવા લોકો સાથે કામ કરતા નથી જેઓ માનસિક રીતે બીમાર હોય અથવા જે લોકો ભાવનાત્મક રીતે વ્યગ્ર હોય. આ સામાન્ય ભ્રમણા અને શિસ્તના ખોટા અર્થઘટન છે.

મનોવિજ્ઞાનનો ઇતિહાસ:

વિલ્હેમ વુન્ડટ (1832-1920) એક જર્મન વૈજ્ઞાનિક હતા જેમને મનોવિજ્ઞાની તરીકે ઓળખવામાં આવતા પ્રથમ વ્યક્તિ હતા. તેમનું પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ ફિઝિયોલોજિકલ સાયકોલોજી 1873 માં પ્રકાશિત થયું હતું. Wundt મનોવિજ્ઞાનને સભાન અનુભવના વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ તરીકે જોતા હતા, અને તેઓ માનતા હતા કે મનોવિજ્ઞાનનો ધ્યેય ચેતનાના ઘટકોને ઓળખવાનો છે અને તે ઘટકો કેવી રીતે જોડાય છે તે આપણા સભાન અનુભવમાં પરિણમે છે. Wundt આત્મનિરીક્ષણનો ઉપયોગ કરે છે (તેણે તેને ‘આંતરિક દ્રષ્ટિ’ કહે છે), એક પ્રક્રિયા કે જેના દ્વારા કોઈ વ્યક્તિ તેમના પોતાના સભાન અનુભવને શક્ય તેટલી નિરપેક્ષપણે તપાસે છે, માનવ મનને પ્રકૃતિના અન્ય પાસાઓ જેવું બનાવે છે જે વૈજ્ઞાનિકે જોયું હતું. Wundt ના આત્મનિરીક્ષણના સંસ્કરણમાં માત્ર ખૂબ ચોક્કસ પ્રાયોગિક પરિસ્થિતિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં બાહ્ય ઉત્તેજના મનના વૈજ્ઞાનિક રીતે અવલોકનક્ષમ (પુનરાવર્તિત) અનુભવ ઉત્પન્ન કરવા માટે બનાવવામાં આવી હતી (ડિન્જોગર, 1980). પ્રથમ કડક આવશ્યકતા એ “પ્રશિક્ષિત” અથવા પ્રેક્ટિસ કરેલ નિરીક્ષકોનો ઉપયોગ હતો, જેઓ તરત જ અવલોકન કરી શકે અને પ્રતિક્રિયાની જાણ કરી શકે. બીજી આવશ્યકતા એ પુનરાવર્તિત ઉત્તેજનાનો ઉપયોગ હતો જે હંમેશા વિષયમાં સમાન અનુભવ ઉત્પન્ન કરે છે અને વિષયને મંજૂરી આપે છે.

અપેક્ષા રાખો અને આમ આંતરિક પ્રતિક્રિયા પ્રત્યે સંપૂર્ણ સચેત રહો. આ પ્રાયોગિક આવશ્યકતાઓ આંતરિક અનુભવોના અહેવાલમાં “અર્થઘટન” નાબૂદ કરવા માટે અને દલીલનો સામનો કરવા માટે મૂકવામાં આવી હતી કે વ્યક્તિ તેના મન અથવા ચેતનાનું ચોક્કસ નિરીક્ષણ કરી રહી છે તે જાણવાનો કોઈ રસ્તો નથી, કારણ કે તે અન્ય કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા જોઈ શકાતી નથી. મનની સંરચના અથવા લક્ષણોને સમજવાનો આ પ્રયાસ સ્ટ્રક્ચરલિઝમ તરીકે ઓળખાતો હતો. Wundt એ 1879 માં લીપઝિગ ખાતે યુનિવર્સિટી ખાતે તેમની મનોવિજ્ઞાન પ્રયોગશાળાની સ્થાપના કરી. આ પ્રયોગશાળામાં, Wundt અને તેમના વિદ્યાર્થીઓએ પ્રયોગો કર્યા, ઉદાહરણ તરીકે, પ્રતિક્રિયા સમય. એક વિષય, ક્યારેક વૈજ્ઞાનિકથી અલગ રૂમમાં, પ્રકાશ, છબી અથવા ધ્વનિ જેવા ઉત્તેજના પ્રાપ્ત કરશે. ઉત્તેજના માટે વિષયની પ્રતિક્રિયા એક બટન દબાવવાની હશે, અને ઉપકરણ પ્રતિક્રિયાના સમયને રેકોર્ડ કરશે. Wundt એક સેકન્ડના એક હજારમાં ભાગની પ્રતિક્રિયા સમયને માપી શકે છે (નિકોલસ અને ફેરૅન્ડ, 1999).

ફોઈડ અને મનોવિશ્લેષણ સિદ્ધાંત: કદાચ મનોવિજ્ઞાનના ઇતિહાસમાં સૌથી પ્રભાવશાળી અને જાણીતી વ્યક્તિઓમાંની એક સિગ્મંડ ફોઈડ હતી. ફોઈડ (1856-1939) એક ઓસ્ટ્રિયન ન્યુરોલોજિસ્ટ હતા જેઓ “હિસ્ટેરીયા” અને ન્યુરોસિસથી પીડાતા દર્દીઓ દ્વારા આકર્ષાયા હતા.

ઉન્માદ એ વિકૃતિઓ માટેનું એક પ્રાચીન નિદાન હતું, મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓમાં શારીરિક લક્ષણો અને ભાવનાત્મક વિક્ષેપ સહિત વિવિધ પ્રકારના લક્ષણો હોય છે, જેમાંથી કોઈનું કોઈ દેખીતું શારીરિક કારણ નહોતું. ફોઈડનો સિદ્ધાંત હતો કે તેના દર્દીઓની ઘણી સમસ્યાઓ અચેતન મનમાંથી ઊભી થાય છે. ફોઈડના મતે, અચેતન મન એ લાગણીઓ અને વિનંતીઓનું ભંડાર હતું જેની આપણને કંઈ જાગૃતિ નથી. તે પછી, દર્દીની સમસ્યાઓના સફળ નિરાકરણ માટે બેભાન સુધી પહોંચવું મહત્વપૂર્ણ હતું. ફોઈડના મતે, અચેતન મનને સપનાના વિશ્લેષણ દ્વારા, લોકોના મનમાં આવેલા પ્રથમ શબ્દોની તપાસ દ્વારા અને જીભની દેખીતી રીતે નિર્દોષ સ્લિપ દ્વારા એક્સેસ કરી શકાય છે. મનોવિશ્લેષણ સિદ્ધાંત વ્યક્તિના બેભાન, તેમજ પ્રારંભિક બાળપણના અનુભવોની ભૂમિકા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, અને આ ચોક્કસ પરિપ્રેક્ષ્ય ઘણા દાયકાઓ સુધી ક્લિનિકલ મનોવિજ્ઞાન પર પ્રભુત્વ ધરાવે છે.

મનોવિજ્ઞાનમાં અગ્રણીઓ :

- **વિલ્હેમ વુન્ડટ (1832-1920) :** એક જર્મન વૈજ્ઞાનિક હતા જેમને મનોવિજ્ઞાની તરીકે ઓળખવામાં આવતા પ્રથમ વ્યક્તિ હતા. તેમનું પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ ફિઝિયોલોજિકલ સાયકોલોજી નામનું પ્રખ્યાત પુસ્તક 1873માં પ્રકાશિત થયું હતું.
- **જેમ્સ અને કાર્યાત્મકતા :** વિલિયમ જેમ્સ (1842-1910) પ્રથમ રિકન મનોવૈજ્ઞાનિક હતા જેમણે મનોવિજ્ઞાન કેવી રીતે કાર્ય કરવું જોઈએ તેના પર એક અલગ પરિપ્રેક્ષ્યને સમર્થન આપ્યું હતું.
- **B.F. સ્કિનર:** B.F. સ્કિનરના કટ્ટર વર્તણૂકવાદે તેમને મનોવિજ્ઞાનમાં પ્રભુત્વ ધરાવતું બળ બનાવ્યું અને તેમના સિદ્ધાંતો પર આધારિત ઉપચાર પદ્ધતિઓનો આજે પણ વ્યાપકપણે ઉપયોગ થાય છે, જેમાં વર્તણૂકમાં ફેરફાર અને ટોકન અર્થતંત્રોનો સમાવેશ થાય છે. સ્કિનરને તેમના ઓપરેટ કન્ડીશનીંગ અને સુદ્રઢીકરણના સમયપત્રકની વિભાવનાઓ માટે યાદ કરવામાં આવે છે.
- **જીન પિગેટ :** જીન પિગેટના જ્ઞાનાત્મક વિકાસના સિદ્ધાંતનો મનોવિજ્ઞાન પર ઊંડો પ્રભાવ હતો, ખાસ કરીને બાળકોના બૌદ્ધિક વિકાસની સમજ. તેમના સંશોધને વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન, જ્ઞાનાત્મક મનોવિજ્ઞાન, આનુવંશિક જ્ઞાનશાસ્ત્ર અને શિક્ષણ સુધારણાના વિકાસમાં ફાળો આપ્યો.
- **સિગ્મંડ ફ્રોઈડ :** જ્યારે લોકો મનોવિજ્ઞાન વિશે વિચારે છે, ત્યારે ઘણા લોકો સિગ્મંડ ફ્રોઈડ વિશે વિચારે છે. તેમનું કાર્ય એ માન્યતાને સમર્થન આપે છે કે તમામ માનસિક બિમારીઓમાં શારીરિક કારણો હોતા નથી. તેમણે પુરાવા પણ આપ્યા કે સાંસ્કૃતિક તફાવતો મનોવિજ્ઞાન અને વર્તન પર અસર કરે છે. તેમના કામે માનવ વિકાસ, વ્યક્તિત્વ, ક્લિનિકલ સાયકોલોજી અને અસાધારણ મનોવિજ્ઞાનની અમારી સમજણમાં ફાળો આપ્યો.
- **આલ્બર્ટ બંદુરા :** આલ્બર્ટ બંદુરાનું કાર્ય 1960 ના દાયકાના અંતમાં શરૂ થયેલી મનોવિજ્ઞાનમાં જ્ઞાનાત્મક ક્રાંતિનો ભાગ માનવામાં આવે છે. બાન્દુરાની સામાજિક શિક્ષણની થિયરી નિરીક્ષણાત્મક શિક્ષણ, અનુકરણ અને મોડેલિંગના મહત્વ પર ભાર મૂકે છે.
- **લિયોન ફેસ્ટિંગર :** લિયોન ફેસ્ટિંગરે સામાજિક પરિસ્થિતિઓ માનવ વર્તનને કેવી રીતે પ્રભાવિત કરે છે તે સમજાવવા માટે જ્ઞાનાત્મક વિસંવાદિતા અને સામાજિક સરખામણીના

સિદ્ધાંતો વિકસાવ્યા. જ્ઞાનાત્મક વિસંવાદિતા એ અસ્વસ્થતાની સ્થિતિ છે જ્યારે તમે બે વિરોધાભાસી માન્યતાઓ ધરાવો છો. તમે ધૂમ્રપાન કરો છો તેમ છતાં તમને ખબર છે કે તે તમારા સ્વાસ્થ્ય માટે ખરાબ છે.

- **વિલિયમ જેમ્સ :** મનોવિજ્ઞાની અને ફિલોસોફર વિલિયમ જેમ્સને રિકન મનોવિજ્ઞાનના પિતા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેમના ઉપદેશો અને લખાણોએ મનોવિજ્ઞાનને વિજ્ઞાન તરીકે સ્થાપિત કરવામાં મદદ કરી. તેમની ઘણી સિદ્ધિઓમાં 1,200-પાનાના લખાણનું પ્રકાશન હતું, “ધ પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ સાયકોલોજી”, જે ઝડપથી આ ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ બની ગયું હતું. વધુમાં, જેમ્સે કાર્યાત્મકતા, વ્યવહારવાદમાં યોગદાન આપ્યું હતું અને તેના 35-35 વર્ષ દરમિયાન મનોવિજ્ઞાનના ઘણા વિદ્યાર્થીઓને પ્રભાવિત કર્યા હતા. વર્ષની શિક્ષણ કારકિર્દી.
- **ઈવાન પાવલોવ :** ઈવાન પાવલોવ એક રશિયન ફિઝિયોલોજિસ્ટ હતા જેમના કન્ડિશનિંગ રીફ્લેક્સ અને ક્લાસિકલ કન્ડીશનીંગ પરના સંશોધને મનોવિજ્ઞાનમાં વર્તનવાદના ઉદયને પ્રભાવિત કર્યો હતો. પાવલોવની પ્રાયોગિક પદ્ધતિઓએ મનોવિજ્ઞાનને આત્મનિરીક્ષણ અને વ્યક્તિલક્ષી મૂલ્યાંકનથી દૂર વર્તનના ઉદ્દેશ્ય માપન તરફ ખસેડવામાં મદદ કરી.
- **કાર્લ રોજર્સ :** કાર્લ રોજર્સે માનવીય સંભવિતતા પર ભાર મૂક્યો, જેનો મનોવિજ્ઞાન અને શિક્ષણ બંને પર ભારે પ્રભાવ હતો. તેઓ મુખ્ય માનવતાવાદી વિચારકોમાંના એક બન્યા અને તેમની કલાયંટ-કેન્દ્રિત ઉપચાર સાથે ઉપચારમાં એક નામનાત્મક પ્રભાવ બન્યા.
- **એરિક એરિક્સન :** મનોસામાજિક વિકાસના એરિક એરિક્સનના સ્ટેજ થિયરીએ જીવનકાળ દરમિયાન માનવ વિકાસ પર રસ અને સંશોધન કરવામાં મદદ કરી. અગ્રા ફોઈડ સાથે અભ્યાસ કરનાર અહંકાર મનોવૈજ્ઞાનિક, એરિક્સને બાળપણ, પુષ્કવય અને વૃદ્ધાવસ્થાની ઘટનાઓ સહિત સમગ્ર જીવન દરમિયાન વિકાસની શોધ કરીને મનોવિશ્લેષણના સિદ્ધાંતનો વિસ્તાર કર્યો.
- **લવ વાયગોત્સ્કી :** લેવ વિગોત્સ્કી પિગેટ, ફોઈડ, સ્કિનર અને પાવલોવ સહિતના કેટલાક જાણીતા મનોવૈજ્ઞાનિકોના સમકાલીન હતા, તેમ છતાં તેમના કાર્યને તેમના જીવનકાળ દરમિયાન ક્યારેય સમાન પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થઈ ન હતી. આ મોટે ભાગે એટલા માટે છે કારણ કે તેમના ઘણા લખાણો તાજેતરમાં સુધી પશ્ચિમી વિશ્વ માટે અપ્રાપ્ય રહ્યા હતા. 1960 ના દાયકાથી શરૂ કરીને અને 1990 ના દાયકામાં તેમના ઘણા લખાણોનો રશિયનમાંથી અનુવાદ કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તાજેતરના દાયકાઓમાં તેમનું કાર્ય ખૂબ પ્રભાવશાળી બન્યું છે, ખાસ કરીને શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અને બાળ વિકાસના ક્ષેત્રો.

9.3 સમાજકાર્યમાં મનોવિજ્ઞાનના હેતુ અને ઉદ્દેશો

સમાજકાર્ય માં મનોવિજ્ઞાનનો હેતુ

- સમાજકાર્ય કરોને જરૂરિયાતમંદ વ્યક્તિઓ અથવા પરિવારોને સંસાધનો અને સેવાઓ સાથે જોડવામાં સક્ષમ કરવા જે તેમના સંજોગોમાં સુધારો કરે છે અને તેમને સામાજિક સમાનતા પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરે છે.
- માનવ મન અને સામાન્ય અને અસામાન્યનો અભ્યાસ કરવો વર્તન કે જે મગજ ઉત્પન્ન

કરી શકે છે.

- લોકોને ભવિષ્યની સારી આગાહી કરવા માટે ભૂતકાળના વર્તનને સમજવાના આધારે તેમના નિર્ણય લેવામાં, તણાવ વ્યવસ્થાપન અને વર્તનને સુધારવામાં મદદ કરવા સમાજકાર્યમાં.
- સમાજકાર્ય વ્યવહારમાં મનોવિજ્ઞાન મહીપૂરૂ છે કારણ કે તે માનવ વર્તનને સમજવામાં મદદ કરે છે.
- તે ખરાબ વર્તન માટે જરૂરી ફેરફાર અને ફેરફાર લાવવાનો પ્રયાસ કરે છે.
- સમાજના લોકોના સંબંધોને સમજવા માટે સમાજકાર્ય માં મનોવિજ્ઞાન મહત્વપૂર્ણ છે.
- કાઉન્સેલિંગમાં મનોવિજ્ઞાન મહત્વપૂર્ણ છે.

9.4 વ્યાખ્યાઓ, અવકાશ અને પદ્ધતિઓ

મનોવિજ્ઞાન માનવ અને પ્રાણીઓના વર્તનનું વિજ્ઞાન છે. તે માનવ સમસ્યાઓ માટે આ વિજ્ઞાનના ઉપયોગનો સમાવેશ થાય છે. (મોર્ગન એટ અલ., 1986) વર્તન અને માનસિક પ્રક્રિયાઓનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ. (ફેલ્ડમેન, 1996) વર્તન અને માનસિક પ્રક્રિયાઓનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ અને જીવતંત્રની શારીરિક સ્થિતિ, માનસિક સ્થિતિ અને બાહ્ય વાતાવરણ દ્વારા તેઓ કેવી રીતે પ્રભાવિત થાય છે (ટાવરિસ અને વેડ, 1997) મનોવિજ્ઞાન માનવ વર્તન વિશે, માનસિક વિશે છે પ્રક્રિયાઓ, અને તે સંદર્ભ વિશે કે જેમાં વર્તન અને માનસિક પ્રક્રિયાઓ થાય છે. (દાસ, 1998)

વર્તન અને માનસિક પ્રક્રિયાઓનું વિજ્ઞાન. (લાહે, 1998)

વર્તન અને જ્ઞાનાત્મક પ્રક્રિયાઓનું વિજ્ઞાન. (બેરોન, 1999)

વર્તન અને મનનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ. (નાયરને, 2003)

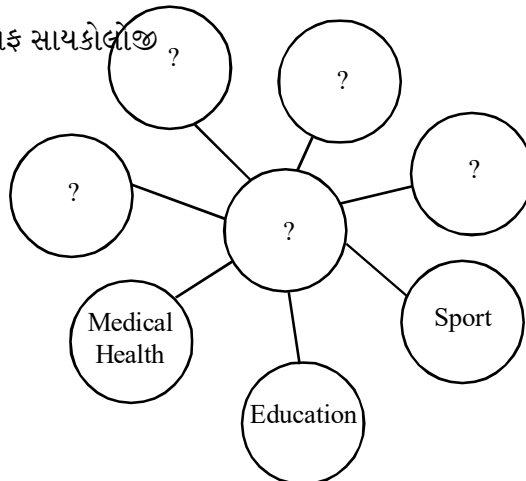
એક વિજ્ઞાન જેમાં વર્તણૂક અને અન્ય પુરાવાઓનો ઉપયોગ આંતરિક પ્રક્રિયાઓને સમજવા માટે કરવામાં આવે છે જે લોકો (અને અન્ય પ્રજાતિઓના સભ્યો) ને તેઓ કરે છે તેવું વર્તન કરવા તરફ દોરી જાય છે. (આઈસેક, 2004)

વર્તન અને માનસિક પ્રક્રિયાઓનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ.

(સિકારેલી અને મેયર, 2006; કુન અને મિટરર, 2007, 2008)

વિજ્ઞાન કે જે વર્તન અને માનસિક પ્રક્રિયાઓનો અભ્યાસ કરે છે. (11105, 2008)

સ્કોપ ઓફ સાયકોલોજી ?

માનસિક સુખાકારી, વ્યક્તિગત અને વ્યાવસાયિક વિકાસ, તબીબી વિજ્ઞાન અને નર્સિંગ, કુટુંબ અને સંબંધો અને તેનાથી આગળના જીવનના તમામ ક્ષેત્રોમાં મનોવિજ્ઞાનનો વ્યાપક અવકાશ છે. ફક્ત માનવ મગજના અભ્યાસ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, ત્યાં મનોવિજ્ઞાનની અસંખ્ય શાખાઓ છે જે શુદ્ધ મનોવિજ્ઞાન દ્વારા વ્યાપકપણે તેના વિશાળ અવકાશનો અભ્યાસ કરે છે જેમાં સામાન્ય મનોવિજ્ઞાન, અસામાન્ય મનોવિજ્ઞાન, સામાજિક મનોવિજ્ઞાન વગેરેનો સમાવેશ થાય તો અને શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન, ક્લિનિકલ સાયકોલોજીના બનેલા એપ્લાઇડ સાયકોલોજીનો સમાવેશ થાય છે.

મનોવિજ્ઞાન, શારીરિક મનોવિજ્ઞાન અને પ્રાયોગિક મનોવિજ્ઞાન. તદુપરાંત, એપ્લાઇડ સાયકોલોજીમાં વધુ વિશાળ અવકાશ છે કારણ કે તેને શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન, ઔદ્યોગિક મનોવિજ્ઞાન, કાનૂની મનોવિજ્ઞાન, ક્લિનિકલ સાયકોલોજી, લશ્કરી મનોવિજ્ઞાન, રાજકીય મનોવિજ્ઞાન અને ગુનાહિત મનોવિજ્ઞાનમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે.

- મનોવિજ્ઞાન વ્યક્તિની માનસિક અને વર્તણૂકલક્ષી કામગીરીને લગતા વિવિધ મુદ્દાઓને સંબોધે છે. આવો અભ્યાસ આપણને માનવ સ્વભાવ વિશેની મૂળભૂત સમજ વિકસાવવામાં મદદ કરે છે અને સંખ્યાબંધ વ્યક્તિગત અને સામાજિક સમસ્યાઓનો સામનો કરવામાં આપણને મદદ કરે છે.
- મનુષ્યનો અભ્યાસ જૈવિક પ્રણાલીઓ ખાસ કરીને નર્વસ સિસ્ટમની કામગીરીથી શરૂ થાય છે. સેન્ટ્રલ નર્વસ સિસ્ટમ હેઠળ મનોવિજ્ઞાન મગજના વિવિધ ભાગોના કાર્યોનો અભ્યાસ કરે છે જે આપણી લાગણીઓ, લાગણીઓ અને વિચારને નિયંત્રિત કરે છે. ઓટોનોમિક નર્વસ સિસ્ટમની અંદર આપણા વર્તનને નક્કી કરવામાં હોર્મોન્સ અને ચેતાપ્રેષકોની ભૂમિકા ટ મહત્વપૂર્ણ છે.
- મનોવિજ્ઞાન બતાવે છે કે આપેલ સામાજિક સાંસ્કૃતિક વાતાવરણ બાળકના જન્મજાત જૈવિક, બૌદ્ધિક અને સામાજિક લક્ષણો સાથે કેવી રીતે ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરે છે અને બાળકના સ્વસ્થ વિકાસની સુવિધા આપે છે.
- એક જીવંત સજીવ તરીકે તમને દરેક ક્ષણે ઘણાં સંવેદનાત્મક ઈનપુટનો સામનો કરવો પડે છે. ધ્યાન અને સમજ માહિતી પર પ્રક્રિયા કરવામાં મદદ કરે છે.
- મેમરી અમને માહિતીની નોંધણી, જાળવણી અને પુનઃપ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરે છે, અને વિચાર અમને સંગ્રહિત માહિતીને હેરફેર અને સુધારવાની ક્ષમતા પ્રદાન કરે છે.
- મનોવિજ્ઞાનની અંદર, આ બધાનો અભ્યાસ ઉચ્ચ માનસિક પ્રક્રિયાઓ અથવા સમજશક્તિના ક્ષેત્રમાં થાય છે. તમારા જીવનમાં તમારી પાસે એવી ઘણી વ્યક્તિઓ હશે જેઓ સિદ્ધિના ઉચ્ચ સ્તરે પહોંચ્યા છે. પણ આવી સિદ્ધિ એક જ વારમાં પ્રાપ્ત થતી નથી; તે સતત શીખવાનું પરિણામ છે જેમાં વ્યક્તિ નિયમિત અભ્યાસ દ્વારા જરૂરી કૌશલ્યો અને યોગ્યતાઓ પ્રાપ્ત કરે છે.
- મનોવિજ્ઞાન આપણને આ ઉચ્ચ સ્તરની સિદ્ધિ સુધી પહોંચવામાં સામેલ પ્રક્રિયાઓને સમજવામાં મદદ કરે છે. કોઈપણ પ્રકારના વર્તન પાછળના હેતુને સમજવા માટે મનોવૈજ્ઞાનિકો પ્રેરણાના ખ્યાલનો ઉપયોગ કરે છે.
- તે મુખ્યત્વે માનસિક ઊર્જાના રોકાણ અને નિર્ધારિત ધ્યેયો હાંસલ કરવા માટેના પ્રયત્નોની

સુસંગતતા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. ગુસ્સો, ડર, પ્રેમ, આનંદ અને ઉદાસી જેવી લાગણીઓના વિવિધ શેડ્સ કે જે આપણે આપણા જીવન દરમિયાન અનુભવીએ છીએ તેનો લાગણીના ક્ષેત્રમાં અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. તમે ચોક્કસપણે સંમત થશો કે કોઈપણ બે વ્યક્તિઓ તેમના શારીરિક લક્ષણો જેમ કે ઊંચાઈ, વજન, ત્વચાનો રંગ અથવા ચહેરાના લક્ષણો તેમજ મનોવૈજ્ઞાનિક લક્ષણોની દ્રષ્ટિએ સમાન નથી. બુદ્ધિ, વ્યક્તિત્વ, સ્વભાવ અને રસ તરીકે. આ અને વ્યક્તિગત તફાવતોના અન્ય પાસાઓની સમજ મનોવૈજ્ઞાનિકને યોગ્ય નોકરી માટે યોગ્ય વ્યક્તિને પસંદ કરવા અને વ્યક્તિગત તેમજ વ્યાવસાયિક ચિંતાની વિવિધ બાબતો માટે માર્ગદર્શન અને પરામર્શ પ્રદાન કરવા માટે સુવિધા આપે છે.

- વ્યક્તિગત તફાવતોની સમજ મનોવૈજ્ઞાનિકને સામાન્ય (રૂઢિગત, સ્વીકૃત) અને અસાધારણ (વિચલિત, અસામાન્ય) વર્તણૂકો વચ્ચે તફાવત કરવામાં પણ મદદ કરે છે. આમ એક શિસ્ત તરીકે મનોવિજ્ઞાનનો વિશાળ અવકાશ છે. તે માત્ર આયુષ્ય દરમિયાન મનુષ્યોનો અભ્યાસ કરે છે પરંતુ જીવનની વધુ સારી ગુણવત્તા હાંસલ કરવા માટે માનસિક પ્રક્રિયાઓ અને સંભવિતતાઓનું અન્વેષણ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે.

મનોવિજ્ઞાનની પદ્ધતિઓ:

મનોવિજ્ઞાન આત્મનિરીક્ષણ, નિરીક્ષણ અથવા અવલોકન અને પ્રયોગ દ્વારા તેની તારીખની તપાસ કરે છે. આત્મનિરીક્ષણ: મનોવિજ્ઞાન એ માનસિક પ્રક્રિયાઓનું વિજ્ઞાન છે. આપણે આત્મનિરીક્ષણ અથવા આંતરિક દ્રષ્ટિ દ્વારા આપણી પોતાની માનસિક પ્રક્રિયાઓનું અવલોકન કરી શકીએ છીએ. આત્મનિરીક્ષણ કરવું એ પોતાના અનુભવને ધ્યાનમાં લેવું છે. તે વ્યક્તિલક્ષી પદ્ધતિ છે. તે અવ્યવસ્થિત આંતરિક દ્રષ્ટિ નથી, પરંતુ વ્યક્તિની પોતાની માનસિક પ્રક્રિયાઓનું નિયમન કરેલું અવલોકન છે. આ મનોવિજ્ઞાનની લાક્ષણિક પદ્ધતિ છે, જે અન્ય કુદરતી વિજ્ઞાન માટે ઉપલબ્ધ નથી. તે મનોવિજ્ઞાનની મૂળભૂત પદ્ધતિ છે. અવલોકન અને પ્રયોગ આત્મનિરીક્ષણ પર આધારિત છે. આત્મનિરીક્ષણનો અનોખો ફાયદો છે. આપણી માનસિક પ્રક્રિયાઓ હંમેશા આપણને આંતરિક અવલોકન અથવા આત્મનિરીક્ષણ માટે ઉપલબ્ધ હોય છે. આત્મનિરીક્ષણ આપણને આપણી પોતાની માનસિક પ્રક્રિયાઓનું પ્રત્યક્ષ, તાત્કાલિક અને ચોક્કસ અને ચોક્કસ જ્ઞાન આપે છે. પરંતુ તે આપણને આપણી પોતાની માનસિક પ્રક્રિયાઓનું જ્ઞાન આપી શકે છે. તેથી, તે આપણને મનના નિયમોનું સામાન્ય જ્ઞાન આપી શકતું નથી. તેથી, આત્મનિરીક્ષણને અવલોકન અને પ્રયોગ દ્વારા પૂરક બનાવવું જોઈએ. જો કે, આત્મનિરીક્ષણને ક્યારેય વિતરિત કરી શકાતું નથી, કારણ કે વર્તનવાદીઓ ખોટી રીતે માને છે, કારણ કે તે નિરીક્ષણ અને પ્રયોગનો આધાર છે.

વ્યાખ્યા:

- જે.બી. વોટસનના મતે, મનોવૈજ્ઞાનિક તપાસની પદ્ધતિ તરીકે આત્મનિરીક્ષણનું કોઈ મૂલ્ય નથી. વોટસનના સમકાલીન કેટલાક મનોવૈજ્ઞાનિકોએ આત્મનિરીક્ષણને મનોવૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ તરીકે નકારી કાઢવામાં અતિશય ઉત્સાહની નોંધ લીધી.
- વૂડવર્થ અને માર્કિવેસ જાળવી રાખે છે કે આત્મનિરીક્ષણ એ એક પ્રકાર છે અવલોકન વિષય પર ચોક્કસ પ્રકારના પ્રયોગો કર્યા પછી તેની માનસિક સ્થિતિનો અહેવાલ આપે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે.
- કે. કોફકાએ શોધી કાઢ્યું કે માત્ર માનવ વ્યક્તિઓ જ નહીં, પણ પ્રાણીઓ પણ ચેતના અને વિચારનો ઉપયોગ નવી સમસ્યાઓને સમજવા અને શીખવા માટે કરે છે.

- વિલિયમ મેકરોગલે મનોવિજ્ઞાનને વર્તનના વિજ્ઞાન તરીકે વ્યાખ્યાયિત કર્યું હોવા છતાં પણ ‘માનસિક’ ખ્યાલો જાળવી રાખ્યા હતા. અવલોકન: અવલોકન એ વ્યક્તિઓના વર્તનનો અભ્યાસ કરવાની ઉદ્દેશ્ય પદ્ધતિ છે. અવલોકન દ્વારા જે રી તારીખનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે તેનું કાળજીપૂર્વક વિશ્લેષણ, માપ, વર્ગીકરણ અને અર્થઘટન કરી શકાય છે. અન્ય વ્યક્તિઓની માનસિક પ્રક્રિયાઓ, તેમના વર્તનના અવલોકન દ્વારા અનુમાન કરી શકીએ છીએ.

દાખલા તરીકે; મારો મિત્ર કોઈની સાથે ગુસ્સે છે. હું તેનું અવલોકન કરું છું વર્તન તે ભવાં ચડાવે છે, કિકિયારી કરે છે, દાંત પીસે છે, પહેલું બંધ કરે છે અને ધમકીભર્યું વલણ ધારણ કરે છે. આ કાર્બનિક અભિવ્યક્તિઓનું અવલોકન કરીએ છીએ, અને તેમાંથી અનુમાન કરીએ છીએ કે તેના મનમાં ગુસ્સો છે, કારણ કે આ ક્રોધની અભિવ્યક્તિ છે. અનુમાનની પ્રક્રિયા અર્ધજાગ્રત હોઈ શકે છે. મારા પોતાના અનુભવના પ્રકાશમાં તેના વર્તનનું અર્થઘટન કરીએ છીએ. જ્યારે મને ગુસ્સો આવ્યો ત્યારે મેં જોયું કે મારો ગુસ્સો આવા વર્તનમાં વ્યક્ત થતો હતો. તેથી, હું મારા મિત્રના વર્તન પરથી અનુમાન લગાવું છું કે તે ગુસ્સે છે. બીજાના મનમાં શું ચાલી રહ્યું છે તેનું કોઈ સીધું નિરીક્ષણ કરી શકતું નથી. તે ફક્ત તેના પોતાના અનુભવની સામ્યતા પર તેમના બાહ્ય ચિહ્નોનું અર્થઘટન કરી શકે છે. આ બાહ્ય ચિહ્નો તેમના વર્તનની રચના કરે છે.

આમ અન્ય મનના અવલોકનમાં નીચેના પરિબળોનો સમાવેશ થાય છે:

- (1) વર્તનની ધારણા;
- (2) વર્તનમાંથી માનસિક પ્રક્રિયાનું સભાન અથવા અર્ધજાગ્રત અનુમાન;
- (3) આપણા પોતાના અનુભવના સંદર્ભમાં અન્ય વ્યક્તિઓના વર્તનનું અર્થઘટન.

(3) પ્રયોગ : મનોવૈજ્ઞાનિક વિજ્ઞાનમાં પરીક્ષણ વર્તન માટે પ્રાયોગિક પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. કસોટીની રચનામાં મનોવિજ્ઞાની એક સમયે એક ચલ સાથે વ્યવહાર કરે છે જ્યારે અન્ય ચલો સતત રાખવામાં આવે છે. તે મનોવૈજ્ઞાનિકને વ્યક્તિના વર્તનને પ્રભાવિત કરતા વિવિધ પરિબળોનું ઉદ્દેશ્ય જ્ઞાન મેળવવા સક્ષમ બનાવે છે. તે પૂર્વઆયોજિત પરિસ્થિતિઓ હેઠળ અવલોકન છે. પ્રયોગમાં અપ્રસ્તુત સંજોગોને દૂર કરીએ છીએ અને સંબંધિત સંજોગોને અલગ પાડીએ છીએ. પ્રયોગ એ કસોટીની સ્થિતિમાં અન્ય મનની માનસિક પ્રક્રિયાઓનું અવલોકન છે. પ્રયોગકર્તા તે પરિસ્થિતિઓને નિયંત્રિત કરે છે જેમાં તે માનસિક પ્રક્રિયાનું અવલોકન કરે છે. તે માત્ર એક શરતમાં ફેરફાર કરે છે, અન્ય શરતોને સ્થિર રાખીને, અને પરિણામમાં તફાવતની નોંધ લે છે. એક શરત જે વૈવિધ્યસભર છે તે સ્વતંત્ર ચલ છે. પરિણામોમાં ફેરફારો છે.

આશ્રિત ચલ, જે સ્વતંત્ર ચલમાં ફેરફારો દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, મેમરી પ્રાપ્ત થયેલી છાપની સંખ્યા, ધ્યાન અને રસ પર આધાર રાખે છે. છાપની સંખ્યા પર તેની નિર્ભરતાની પ્રકૃતિ નક્કી કરવા માટે, આપણે ધ્યાન અને રસ સતત રાખવો જોઈએ અને માત્ર પ્રાપ્ત થયેલી છાપની સંખ્યા બદલવી જોઈએ. મેમરી એ આશ્રિત ચલ છે. છાપની સંખ્યા છે-સ્વતંત્ર ચલ. સામાન્ય રીતે ઉત્તેજના અથવા જીવંતની પરિસ્થિતિઓ કે જે પ્રયોગના સ્વતંત્ર ચલમાં વૈવિધ્યસભર હોય છે અને પ્રતિભાવો તેના આશ્રિત ચલો છે. પ્રતિભાવોમાં (1) બાહ્ય વર્તન, દા.ત., રસ્તાના માર્ગ પર ઉંદરની હિલચાલ, (2) શારીરિક પ્રક્રિયાઓ, દા.ત., હૃદયના ધબકારા વધવા વગેરે, અને (3) વાણી, દા.ત., ‘વિષયના મૌખિક અભિવ્યક્તિઓ’નો સમાવેશ થાય છે. અનુભવ, દા.ત., સંવેદનાઓ, વિચારો, લાગણીઓ વગેરેનું વર્ણન.

લાક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રયોગમાં પ્રયોગકર્તા યોગ્ય અને તેના 'વિષય' બે નિરીક્ષકોના સહકારનો સમાવેશ થાય છે. પ્રયોગકર્તા ભૌતિક પરિસ્થિતિઓને ગોઠવે છે જેમાં વિષયના અનુભવની કસોટી કરવામાં આવે છે. તે એક ઉત્તેજના આપે છે જે અનુભવને ઉત્તેજિત કરે છે.

‘વિષય’ : ‘વિષય’ તેના અનુભવનું આત્મનિરીક્ષણ કરે છે અને તેના વર્તનમાં તેને અભિવ્યક્તિ આપે છે. ‘વિષય’ તેના પોતાના અનુભવનું આત્મનિરીક્ષણ કરે છે, જ્યારે પ્રયોગકર્તા તેના વર્તનનું અવલોકન કરે છે. ‘વિષય’ તેની આંતરિક માનસિક પ્રક્રિયાઓને અંદરથી અવલોકન કરે છે; પ્રયોગકર્તા તેમના વર્તનમાં તેમના બાહ્ય અભિવ્યક્તિઓનું અવલોકન કરે છે. આમ પ્રયોગમાં આત્મનિરીક્ષણ અને અવલોકનનો સમાવેશ થાય છે - ‘વિષય’ ના ભાગ પર આત્મનિરીક્ષણ અને પ્રયોગકર્તાના ભાગ પર નિરીક્ષણ.

પ્રાયોગિક પદ્ધતિમાં વિકાસ વ્યવહારના સરળ વર્ણનના તબક્કાથી વ્યવસ્થિત સંશોધનના તબક્કા સુધી આગળ વધે છે. વ્યવસ્થિત અવલોકન, પ્રાયોગિક ડિઝાઇન અને પરિણામોનું અર્થઘટન એકબીજા સાથે ગાઢ રીતે સંબંધિત છે. મનોવૈજ્ઞાનિક માહિતી કે જે પ્રાયોગિક પદ્ધતિ દ્વારા મેળવવામાં આવે છે તે તમામનું વ્યવસ્થિત રીતે અર્થઘટન કરવામાં આવે ત્યારે મહત્વ પ્રાપ્ત કરે છે.

9.5 વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાનનો અર્થ

વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન એ એક વૈજ્ઞાનિક અભિગમ છે જેનો ઉદ્દેશ્ય જીવનકાળ દરમિયાન વૃદ્ધિ, પરિવર્તન અને સુસંગતતા સમજાવવાનો છે. વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન વ્યક્તિના સમગ્ર જીવનમાં વિચાર, લાગણી અને વર્તન કેવી રીતે બદલાય છે તે જુએ છે. આ શિસ્તની અંદરના સિદ્ધાંતોનો નોંધપાત્ર પ્રમાણ બાળપણ દરમિયાન વિકાસ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, કારણ કે આ વ્યક્તિના જીવનકાળ દરમિયાનનો સમયગાળો છે જ્યારે સૌથી વધુ ફેરફાર થાય છે. તે સૈદ્ધાંતિક ક્ષેત્રોની વિશાળ શ્રેણીનો અભ્યાસ કરે છે, જેમ કે જૈવિક, સામાજિક, લાગણી અને જ્ઞાનાત્મક પ્રક્રિયાઓ.

વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન એ મનોવિજ્ઞાનની શાખા છે જે જીવનકાળ દરમિયાન લોકો કેવી રીતે વધે છે અને બદલાય છે તેના પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. જેઓ આ ક્ષેત્રમાં વિશેષતા ધરાવે છે તેઓ માત્ર લોકોની વૃદ્ધિ સાથે થતા શારીરિક ફેરફારોથી ચિંતિત નથી; તેઓ સમગ્ર જીવન દરમિયાન થતા સામાજિક, ભાવનાત્મક અને જ્ઞાનાત્મક વિકાસને પણ જુએ છે.

વિકાસલક્ષી મનોવૈજ્ઞાનિકો મદદ કરતા ઘણા મુદ્દાઓમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- બાળપણ દરમિયાન અને સમગ્ર જીવન દરમિયાન જ્ઞાનાત્મક વિકાસ
- વિકાસલક્ષી પડકારો અને શીખવાની અક્ષમતા
- ભાવનાત્મક વિકાસ
- ભાષા સંપાદન
- નૈતિક તર્ક
- મોટર કૌશલ્ય વિકાસ
- વ્યક્તિત્વ વિકાસ
- સ્વ-જાગૃતિ અને સ્વ-વિભાવના

- બાળ વિકાસ પર સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક પ્રભાવો

આ પ્રોફેશનલ્સ સામાન્ય સંજોગોમાં આ પ્રક્રિયાઓ કેવી રીતે થાય છે તેની તપાસ અને અવલોકન કરવામાં ઘણો સમય વિતાવે છે, પરંતુ તેઓ એવી બાબતો વિશે શીખવામાં પણ રસ ધરાવે છે જે વિકાસની પ્રક્રિયાઓને વિક્ષેપિત કરી શકે છે.

વિકાસલક્ષી મનોવૈજ્ઞાનિકોએ આદર્શ પ્રક્રિયાઓ અને વ્યક્તિગત તફાવતોના સંબંધમાં તેઓ જે ફેરફારો જોયા છે તે સમજાવવા માટે પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેમ છતાં, તે કેવી રીતે થાય છે તે સમજાવવા કરતાં વિકાસનું વર્ણન કરવું ઘણીવાર સરળ હોય છે. અંતે, વિકાસલક્ષી મનોવૈજ્ઞાનિકો વિકાસને ઓપ્ટિમાઇઝ કરવાની આશા રાખે છે, અને વ્યવહારિક પરિસ્થિતિઓમાં લોકોને મદદ કરવા માટે તેમના સિદ્ધાંતો લાગુ કરે છે (દા.ત. માતાપિતાને તેમના બાળકો સાથે સુરક્ષિત જોડાણ વિકસાવવામાં મદદ કરે છે).

9.6 વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન અને સમાજકાર્ય વચ્ચેનો સંબંધ

મનોવિજ્ઞાન અને સમાજકાર્ય : સમાજકાર્ય માટે મનોવિજ્ઞાનની સુસંગતતા વ્યક્તિ સમાજમાં રહે છે અને વિવિધ સામાજિક પ્રક્રિયાઓ વ્યક્તિના વલણ, માન્યતાઓ અને મૂલ્યો વગેરેને પ્રભાવિત કરે છે. જેમ વ્યક્તિઓ પર્યાવરણ સાથે ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરે છે અને ક્રિયાપ્રતિક્રિયા દ્વારા જ્ઞાન અને અનુભવો મેળવે છે, તેથી વ્યક્તિઓના વર્તન પર્યાવરણ દ્વારા ઘડવામાં આવે છે. મનોવિજ્ઞાન જીવંત સજીવોની પ્રવૃત્તિઓ સાથે વ્યવહાર કરે છે જ્યારે સમાજકાર્ય પ્રથાઓ તે પરિસ્થિતિઓ સાથે સંબંધિત છે જ્યાં તે પ્રવૃત્તિઓ થાય છે. પરિસ્થિતિને સમજવા માટે મનોવિજ્ઞાન સમાજકાર્ય કર માટે વસ્તુઓને સરળ બનાવી શકે છે. તે સમાજકાર્ય કરને મદદ કરે છે.

વ્યક્તિની ક્ષમતાઓ, વલણ, વ્યક્તિત્વ, પ્રેરણા અને કાર્યકર જેની સાથે વ્યવહાર કરે છે તે વ્યક્તિના વાતાવરણમાં ઉપલબ્ધ સુવિધાઓને સમજો. તે સમાજકાર્ય વ્યાવસાયિકો દ્વારા સામનો કરવામાં આવતી સંભવિત સમસ્યાઓને ઘટાડવા માટે કોઈપણ નવીન ઉકેલો પ્રદાન કરે છે. સમાજકાર્ય કર્તાઓ મદદ માંગતી વ્યક્તિ, તેના/તેણીના પરિવારના સભ્યો, મિત્રો વગેરે સાથે વાર્તાલાપ કરીને સામાજિક સમસ્યાઓના મૂળ કારણો શોધવા માટે સમય અને શક્તિ બચાવી શકે છે. સમાજકાર્ય માત્ર તે વ્યક્તિ વિશે જ નહીં જે સમાજકાર્ય કરની સેવાનો ઉપયોગ કરે છે. પરંતુ તે સામાજિક સંદર્ભમાં પણ થાય છે. માનવ મન અને વ્યક્તિની વર્તણૂકનો અભ્યાસ સમાજકાર્ય કરને વ્યક્તિને મદદ કરવા માટે એક એક્શન પ્લાન તૈયાર કરવામાં મદદ કરે છે. મનોવિજ્ઞાન સમાજકાર્ય વ્યાવસાયિક સેવા વપરાશકર્તાને મદદ કરે છે.

વ્યક્તિની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓને સમજવી

- ચોક્કસ પ્રવૃત્તિનું કારણ જાણવું
- વ્યક્તિના હકારાત્મક અને નકારાત્મક ગુણોને જાણવું
- વ્યક્તિની બુદ્ધિ, ક્ષમતા, વલણ, પ્રેરણા, યોગ્યતા અને વ્યક્તિત્વને સમજવું
- સમકક્ષ જૂથમાં વ્યક્તિની ક્રિયાઓ અને ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ અને તેની પ્રવૃત્તિઓના કારણોને સમજવું
- વ્યક્તિ જ્યાં છે તે પરિસ્થિતિ વિશે શીખવું
- તેના માતા-પિતા અને પરિવારના અન્ય સભ્યો અને ઉછેરની પ્રક્રિયાને સમજવી

- વ્યક્તિની સમસ્યાઓ સમજવી અને મદદ લેવી

9.7 સારાંશ

મનોવિજ્ઞાનને વર્તન અને માનસિક પ્રક્રિયાઓના વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે. મનોવિજ્ઞાન અને સમાજકાર્ય સંબંધિત છે કારણ કે મનોવિજ્ઞાન માનવ વર્તન સાથે સંબંધિત છે અને સમાજકાર્ય પર્યાવરણ સાથે સંબંધિત છે જેમાં લોકો રહે છે. મનોવિજ્ઞાન સમાજકાર્ય કરને વ્યક્તિગત વર્તનને વધુ સારી રીતે સમજવામાં અને ચોક્કસ રીતે વર્તન કરવાના હેતુને સમજવામાં મદદ કરી શકે છે. વૃદ્ધિ એ વ્યક્તિના વધતા જતા શારીરિક ફેરફારોનો ઉલ્લેખ કરે છે જ્યારે વિકાસ વ્યક્તિમાં ગુણાત્મક ફેરફારો સાથે સંબંધિત છે. વિકાસને પ્રભાવિત કરતા સંખ્યાબંધ પરિબલોમાં આનુવંશિક પરિબલો, પર્યાવરણ, સમાજની સંસ્કૃતિ, સામાજિક આર્થિક સ્થિતિ, શિક્ષણ તાલીમ અને પ્રમાણભૂત પરિબલોનો સમાવેશ થાય છે.

9.8 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. મનોવિજ્ઞાનને વ્યાખ્યાયિત
2. મનોવિજ્ઞાનની પદ્ધતિઓ શું છે ?
3. વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન શું છે ?

9.9 મુખ્ય શબ્દો

- માનવ
- વર્તણૂક
- આત્મનિરીક્ષણ
- જ્ઞાનશાસ્ત્ર
- જ્ઞાનાત્મક
- વિસંવાદિતા

9.10 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો

1. જવાબ - મનોવિજ્ઞાન એ માનવ અને પ્રાણીઓના વર્તનનું વિજ્ઞાન છે. તેમાં માનવ સમસ્યાઓ માટે આ વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ સામેલ છે. (મોર્ગન એટ અલ., 1986)
2. જવાબ - મનોવિજ્ઞાનની પદ્ધતિઓ આત્મનિરીક્ષણ, અવલોકન અને પ્રયોગ છે.
3. જવાબ - વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન એ એક વૈજ્ઞાનિક અભિગમ છે. જેનો ઉદ્દેશ્ય જીવનકાળ દરમિયાન વૃદ્ધિ, પરિવર્તન અને સુસંગતતા સમજાવવાનો છે. વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન વ્યક્તિના સમગ્ર જીવનમાં વિચાર, લાગણી અને વર્તન કેવી રીતે બદલાય છે તે જુએ છે.

9.11 સંદર્ભો અને સૂચન કરેલ વાંચન

- વૂડવર્થ, આર.એસ. એન્ડ સ્કોલ્સબર્ગ (1954), પ્રાયોગિક મનોવિજ્ઞાન, રેનેહસ્તી અને વિન્સ્ટન, ન્યૂયોર્ક. હિલ્ગાર્ડ, ઈ.આર. અને એટકિન્સન આર.આઈ. (1975), મનોવિજ્ઞાનનો પરિચય, એચ.બી. એન્ડ આઈ વર્લ્ડ ઈક. ન્યૂયોર્ક.

- <https://nios.ac.in/media/documents/secpsycour/english/chapter-pdf>
- <https://www.psychologydiscussion.net/psychology/meaning/psychology-meaning-definitions-and-methods/1559>
- <https://ddceutkal.ac.in/Syllabus/MS W/PAPER-3.pdf>
- <https://www.verywellmind.com/developmental-psychology-4157180>
- [https://\(www.verywellmind.com/most-influential-psychologists-2795264](https://(www.verywellmind.com/most-influential-psychologists-2795264)

મોડલ પ્રશ્નો

1. મનોવિજ્ઞાનની વ્યાખ્યા, ઉદ્દેશો અને અવકાશ લખો.

.....

.....

.....

.....

.....

2. મનોવિજ્ઞાન/વ્યાખ્યાયિત કરો.

.....

.....

.....

.....

.....

મનોવિજ્ઞાનમાં મૂળભૂત ખ્યાલો

-: રૂપરેખા :-

10.0 એકમના હેતુઓ

10.1 પ્રસ્તાવના

10.2 વ્યાખ્યા, પ્રકૃતિ અને પ્રકારો

10.3 લાગણી - અર્થની વ્યાખ્યા

10.4 ભાવનાત્મક ગુણાંક સારાંશ

10.5 તમારા પ્રોગ્રેસ કીવર્ડસ તપાસો

10.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસવા માટેના જવાબો સૂચવેલ વાંચન

10.7 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો વિહંગાવલોકન

10.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો આ એકમના અભ્યાસ બાદ તમે

- મનોવિજ્ઞાનમાં વપરાતા મૂળભૂત ખ્યાલોને સમજી શકશો.
- મનોવિજ્ઞાનમાં પ્રકૃતિ અને પ્રકારો વિષે જાણી શકશો.
- ભાવનાત્મક ભાગ વિષે સમજી શકશો.

10.1 પ્રસ્તાવના

માનવીય વર્તનને સમજાવવા માટે મનોવિજ્ઞાનમાં ઉપયોગમાં લેવાતા પાંચ મુખ્ય ખ્યાલો કે જૈવિક, શિક્ષણ, જ્ઞાનાત્મક, મનોવિશ્લેષણાત્મક અને સામાજિક સાંસ્કૃતિક પરિપ્રેક્ષ્યો છે. મોટાભાગના મનોવૈજ્ઞાનિકો વિવિધ માનવ વર્તનને સમજવા અને સંબોધવા માટે તમામ પાંચ ખ્યાલોના ઘટકોનો ઉપયોગ કરીને સારગ્રાહી અભિગમ અપનાવે છે. મનોવિજ્ઞાનનો જૈવિક પરિપ્રેક્ષ્ય એવું માને છે કે માનવીય વર્તન, વિચારો અને લાગણીઓ શારીરિક પરિબલોની પેદાશ છે. ઉદાહરણ તરીકે, જૈવિક મનોવૈજ્ઞાનિક હિંસક વર્તનને શારીરિક સ્થિતિ, જેમ કે મગજની ઈજા, મગજની ગાંઠ અથવા મગજની અન્ય રોગગ્રસ્ત સ્થિતિના પરિણામે સમજાવી શકે છે. આ પરિપ્રેક્ષ્ય એ કલ્પના પર ભાર મૂકે છે કે મન અને શરીર એકબીજા સાથે ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરે છે. દરમિયાન, મનોવૈજ્ઞાનિકો કે જેઓ શીખવાનો પરિપ્રેક્ષ્ય લે છે તેઓ વર્તણૂકને શીખ્યા તરીકે અને વ્યક્તિના પર્યાવરણીય પ્રભાવોના પરિણામો તરીકે જુએ છે. શિક્ષણના દૃષ્ટિકોણથી, લોકો હિંસક વર્તન કરી શકે છે કારણ કે તેમના ભૂતકાળમાં હિંસક વર્તણૂકને પુરસ્કાર આપવામાં આવ્યો છે અથવા કારણ કે તેઓએ રોલ મોડલને હિંસક કૃત્યો કરતા જોયા છે. જ્ઞાનાત્મક પરિપ્રેક્ષ્ય મુજબ, વર્તન માનસિક પ્રક્રિયાઓનું પરિણામ છે. હિંસક વર્તણૂક માટે જ્ઞાનાત્મક સમજૂતી એ હોઈ શકે છે કે કેટલાક લોકો અમુક પરિસ્થિતિઓને એવી રીતે માને છે જે હિંસા માટે અનુકૂળ હોય છે. મનોવિશ્લેષણાત્મક દ્રષ્ટિકોણથી, બેભાન હેતુઓ અને વૃત્તિ માનવીય વર્તનને નિર્ધારિત કરે છે, જેમ કે હિંસા આક્રમકતાની કુદરતી માનવ વૃત્તિમાંથી એક અભિનય તરીકે જોઈ શકાય

છે. છેલ્લે, સામાજિક સાંસ્કૃતિક પરિપ્રેક્ષ્ય સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક દળોને વર્તનના મુખ્ય પ્રેરક તરીકે જુએ છે. આમ, હિંસા એવા સમાજોમાં વધુ પ્રચલિત છે, જ્યાં હિંસા સામાન્ય છે. ભણવાના પરિણામો.

10.2 મનોવિજ્ઞાન વ્યાખ્યા, પ્રકૃતિ અને પ્રકારો

મનોવિજ્ઞાનની વ્યાખ્યા :

- વર્તન અને માનસિક પ્રક્રિયાઓનો વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ અને જીવતંત્રની શારીરિક સ્થિતિ, માનસિક સ્થિતિ અને બાહ્ય વાતાવરણ દ્વારા તેઓ કેવી રીતે પ્રભાવિત થાય છે (ટાવરિસ અને વેડ, 1997) મનોવિજ્ઞાન માનવ વર્તન વિશે, માનસિક પ્રક્રિયાઓ વિશે છે, અને તે સંદર્ભ વિશે કે જેમાં વર્તન અને માનસિક પ્રક્રિયાઓ થાય છે. (દાસ, 1998)
- વર્તન અને માનસિક પ્રક્રિયાઓનું વિજ્ઞાન. (લાહે, 1998) મનોવિજ્ઞાન એ મન અને વર્તનનો અભ્યાસ છે. શિસ્ત માનવ અનુભવના તમામ પાસાઓને સમાવે છે - મગજના કાર્યોથી લઈને રાષ્ટ્રોની ક્રિયાઓ સુધી, બાળ વિકાસથી લઈને વૃદ્ધોની સંભાળ સુધી. વૈજ્ઞાનિક સંશોધન કેન્દ્રોથી માંડીને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સંભાળ સેવાઓ સુધીના દરેક કલ્પનાત્મક સેટિંગમાં, “વર્તણૂકની સમજ” એ મનોવૈજ્ઞાનિકોનું સાહસ છે - રિકન સાયકોલોજિકલ એસોસિએશન ‘મન અને વર્તનનું વિજ્ઞાન. વ્યક્તિ અથવા જૂથની માનસિક અથવા વર્તણૂકીય લાક્ષણિકતાઓ. જ્ઞાન અથવા પ્રવૃત્તિના ચોક્કસ ક્ષેત્રના સંબંધમાં મન અને વર્તનનો અભ્યાસ’ - મેરિયમ વેબસ્ટર.

મનોવિજ્ઞાનની પ્રકૃતિ :

મનોવિજ્ઞાન એ ખૂબ જ વૈવિધ્યસભર ક્ષેત્ર છે, જેમાં કારકિર્દીનો જબરદસ્ત માર્ગ જોવાની અપેક્ષા છે. ચાલો નીચેની લાક્ષણિકતાઓ દ્વારા મનોવિજ્ઞાનની પ્રકૃતિનું અન્વેષણ કરીએ:

- મનોવૈજ્ઞાનિક એવી સારવાર ઓફર કરી શકે છે જે વર્તન અનુકૂલન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે.
- મનોચિકિત્સક એક તબીબી ડોક્ટર છે જે માનસિક સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓના તબીબી વ્યવસ્થાપન પર વધુ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે.
- મનોવિજ્ઞાનના વિવિધ પ્રકારો છે, જેમ કે ફોરેન્સિક, જ્ઞાનાત્મક, સામાજિક અને વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન.
- મનોવિજ્ઞાન એ મનના કાર્ય અને વર્તનનો અભ્યાસ છે.
- તેમના માનસિક સ્વાસ્થ્યને અસર કરતી સ્થિતિ ધરાવતી વ્યક્તિ મનોવૈજ્ઞાનિક સાથે મૂલ્યાંકન અને સારવારથી લાભ મેળવી શકે છે.

મનોવિજ્ઞાનના પ્રકારો :

સામાજિક મનોવિજ્ઞાન:

માનવ સામાજિક વર્તનની તપાસ કરે છે, જેમાં વલણ, અનુરૂપતા, સમજાવટ, પૂર્વગ્રહ, મિત્રતા, આક્રમકતા, મદદ કરવી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. સામાજિક વર્તણૂકના તમામ પાસાઓ પર ભાર મૂકે છે જેમ કે આપણે અન્ય લોકો વિશે કેવી રીતે વિચારીએ છીએ અને તેમની સાથે કેવી રીતે ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરીએ છીએ, આપણે કેવી રીતે પ્રભાવિત કરીએ છીએ અને અન્ય લોકો દ્વારા પ્રભાવિત થઈએ છીએ. ઉદાહરણ તરીકે, સામાજિક મનોવૈજ્ઞાનિકો

અભ્યાસ કરે છે કે આપણે અન્યને કેવી રીતે સમજીએ છીએ અને તે ધારણાઓ તેમના પ્રત્યેના આપણા વલણ અને વર્તનને કેવી રીતે અસર કરે છે. આ ક્ષેત્ર સમાજશાસ્ત્ર અને સામાજિક મનોવૈજ્ઞાનિકોના સંયુક્ત યોગદાન અને તેમના સંશોધન રસ ઓવરલેપ દ્વારા વિકસિત થયું છે. જો કે, તેમનું ધ્યાન આ અર્થમાં અલગ પડે છે કે જ્યારે પહેલાનો સંબંધ મુખ્યત્વે સામાજિક સંસ્થાઓ સાથે હોય છે, ત્યારે પછીનું ધ્યાન સામાન્ય રીતે વ્યક્તિ પર હોય છે.

ક્લિનિકલ સાયકોલોજી:

મનોરોગ ચિકિત્સા કરે છે; ક્લિનિકલ સમસ્યાઓની તપાસ કરે છે; સારવારની પદ્ધતિઓ વિકસાવે છે. આ ક્ષેત્ર ગંભીર મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિઓ અને ભાવનાત્મક મુશ્કેલીઓના નિદાન, કારણો અને સારવાર પર ભાર મૂકે છે. ક્લિનિકલ સાયકોલોજી અને સાયકિયાટ્રીના ક્ષેત્રો વચ્ચે મૂંઝવણ થાય છે કારણ કે ક્લિનિકલ સાયકોલોજિસ્ટ અને સાયકિયાટ્રિસ્ટ બંને મનોરોગ ચિકિત્સા પ્રદાન કરે છે. અને બંને સામાન્ય રીતે ઘણી હોસ્પિટલો/ક્લીનિકોમાં સાથે કામ કરે છે. ક્લિનિકલ સાયકોલોજિસ્ટ્સ મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિઓના નિદાન, સારવાર અને નિવારણની વધુ સારી રીતો શોધવા માટે સંશોધન કરે છે. તેઓ આ વિકૃતિઓના કારણોને ઓળખવા માટે પ્રમાણિત પરીક્ષણો પર પણ ખૂબ આધાર રાખે છે. તેઓ મનોરોગ ચિકિત્સાનો ઉપયોગ કરે છે, જેના માટે તેઓ માનસિક વિકૃતિઓની સારવાર માટે પ્રશિક્ષિત છે. ઉપરાંત, તેઓ દર્દીને સંભાળ અને સારવાર માટે હોસ્પિટલમાં મોકલી શકતા નથી. જ્યારે પણ મેડિકલ ડિસઓર્ડરની શક્યતા હોય, ત્યારે દર્દીની મનોચિકિત્સક અથવા અન્ય ચિકિત્સક દ્વારા તપાસ કરવી જોઈએ. છી

સમુદાય મનોવિજ્ઞાન:

સંશોધન, નિવારણ, શિક્ષણ અને પરામર્શ દ્વારા સમુદાય-વ્યાપી માનસિક સ્વાસ્થ્યને પ્રોત્સાહન આપે છે. સામુદાયિક મનોવૈજ્ઞાનિકો મનોવૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંતો, વિચારો અને દૃષ્ટિકોણ લાગુ કરે છે જેથી સામાજિક સમસ્યાઓ ઉકેલવામાં મદદ મળે અને વ્યક્તિઓને તેમના કાર્ય અને જીવંત જૂથો સાથે અનુકૂળન કરવામાં મદદ મળે. કેટલાક સમુદાય મનોવૈજ્ઞાનિકો અનિવાર્યપણે ક્લિનિકલ સાયકોલોજિસ્ટ હોય છે અને તેઓ ખાસ કરીને સમુદાયના એવા લોકો સુધી પહોંચવા માટે કાર્યક્રમોનું આયોજન કરે છે, જેમને વર્તણૂકીય સમસ્યાઓ હોય અથવા જેમને આવી સમસ્યાઓ થવાની સંભાવના હોય. આ મનોવૈજ્ઞાનિકો માત્ર સમુદાયના સભ્યોની માનસિક સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓનો સામનો કરતા નથી પરંતુ તેમના માનસિક સ્વાસ્થ્યને પ્રોત્સાહન આપવાનો પણ પ્રયાસ કરે છે. અન્ય સામુદાયિક મનોવૈજ્ઞાનિકો સામુદાયિક સમસ્યાઓનો સામનો કરવા માટે વર્તણૂકીય વિજ્ઞાનમાંથી વિચારો લાવવા માટે વધુ ચિંતિત છે. તેઓને ‘સામાજિક-સમસ્યા સમુદાયના મનોવૈજ્ઞાનિકો’ કહી શકાય. સમુદાયમાં જૂથો વચ્ચે દુશ્મનાવટ, પોલીસ અને સમુદાયના સભ્યો વચ્ચેના ખરાબ સંબંધો અથવા રોજગારની તકોના અભાવને કારણે તકલીફ, ઉદાહરણ તરીકે, એવી સમસ્યાઓ હોઈ શકે છે જેના પર સામાજિક-સમસ્યા સમુદાય મનોવિજ્ઞાની કામ કરશે. આવા મનોવૈજ્ઞાનિકો, ઘણીવાર અમુક જૂથોને સમુદાયના નિર્ણયોમાં ભાગ લેવા પ્રોત્સાહિત કરવા, અસરકારક અને આરોગ્યને પ્રોત્સાહન આપતી બાળ-ઉછેરની પદ્ધતિઓ વિશે મનોવૈજ્ઞાનિક માહિતી પ્રદાન કરવા અથવા તેમના અભ્યાસક્રમને સમુદાયના સભ્યોની જરૂરિયાતોને કેવી રીતે પૂર્ણ કરવા તે વિશે શાળા પ્રણાલીઓને સલાહ આપવા માટે પણ કામ કરે છે.

પરામર્શ મનોવિજ્ઞાન: મનોરોગ ચિકિત્સા અને વ્યક્તિગત પરામર્શ/કર છે; ભાવનાત્મક વિક્ષેપ અને કાઉન્સેલિંગ પદ્ધતિઓનું સંશોધન કરે છે. આ શાખા આંતરવ્યક્તિગત સંબંધો,

કારકિર્દીની પસંદગી, હળવી ભાવનાત્મક તકલીફો અથવા વર્તણૂક સંબંધી સમસ્યાઓ જેવી કે વધુ પડતું ખાવું, ધીમી શિક્ષણ અથવા એકાગ્રતાનો અભાવ સહિતની વ્યક્તિગત સમસ્યાઓ ધરાવતા લોકો/વ્યક્તિઓને મદદ કરવા સાથે કામ કરે છે. કાઉન્સેલિંગ મનોવૈજ્ઞાનિકો ચોક્કસ સમસ્યા ધરાવતા વ્યક્તિઓને મદદ કરે છે જેમ કે કારકિર્દીનું આયોજન કેવી રીતે કરવું, કેવી રીતે વધુ અસરકારક આંતરવ્યક્તિત્વ કૌશલ્યો (દા.ત. સંચાર કૌશલ્ય) વિકસાવવી. આજકાલ, પરામર્શ મનોવિજ્ઞાનમાં ઘણા વિશિષ્ટ ક્ષેત્રો છે અને નિષ્ણાતો લગ્ન સલાહકાર, કુટુંબ સલાહકાર, શાળા સલાહકાર વગેરે તરીકે કામ કરી રહ્યા છે. કાઉન્સેલિંગ મનોવિજ્ઞાનીનું કાર્ય ક્લિનિકલ સાયકોલોજિસ્ટ જેવું જ છે. તેમની વચ્ચેનો તફાવત એ છે કે કાઉન્સેલિંગ મનોવૈજ્ઞાનિકો સામાન્ય રીતે એવા લોકો સાથે કામ કરે છે જેમને હળવી ભાવનાત્મક અને વ્યક્તિગત સમસ્યાઓ હોય છે. તેઓ આ સમસ્યાઓમાં મદદ કરવા માટે મનોરોગ ચિકિત્સાનો ઉપયોગ કરી શકે છે. કાઉન્સેલિંગ મનોવૈજ્ઞાનિકો ઘણીવાર ચોક્કસ પ્રશ્નો ધરાવતા લોકો દ્વારા સલાહ લેવામાં આવે છે, જેમ કે કારકિર્દી અથવા શૈક્ષણિક કાર્યક્રમની પસંદગી.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન:

વર્ગખંડની ગતિશીલતા, શિક્ષણ શૈલીઓ અને શિક્ષણની તપાસ કરે છે; શૈક્ષણિક પરીક્ષણો વિકસાવે છે, શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોનું મૂલ્યાંકન કરે છે. અભ્યાસક્રમની રચનાથી લઈને શિક્ષણની વિકલાંગતાઓ સુધીની શૈક્ષણિક પ્રક્રિયાના તમામ પાસાઓની તપાસ કરે છે. આ શાખા અભ્યાસક્રમમાં શીખવાની/શિક્ષણ અને પ્રેરણા વિશેના મનોવૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનને લાગુ કરીને શાળામાં શીખવાની કાર્યક્ષમતા વધારવાની વ્યાપક સમસ્યા સાથે કામ કરે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં શાળા મનોવિજ્ઞાન નામના અન્ય વિશિષ્ટ પેટા-ક્ષેત્રનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

એન્જિનિયરીંગ સાયકોલોજી:

મશીનરી, કોમ્પ્યુટર, એરોસ્પેસ, ઓટોમોબાઇલ વગેરેની ડિઝાઇન પર વ્યવસાય, ઉદ્યોગ અને મનોવિજ્ઞાન સૈન્યની 27 શાખાઓ અને ક્ષેત્રો માટે સંશોધન લાગુ કરે છે. આ ક્ષેત્રમાં કામ કરતા મનોવૈજ્ઞાનિકો પણ એવી રીતે સૂચના માર્ગદર્શિકા લખે છે કે જે સામાન્ય વ્યક્તિઓ સમજી શકે જેથી તેઓ જટિલ મશીનરી અને ઘરનાં ઉપકરણોનું સંચાલન કરી શકે.

ફોરેન્સિક સાયકોલોજી:

ગુના અને ગુના નિવારણ, પુનર્વસન કાર્યક્રમો, જેલો, કોર્ટરૂમની ગતિશીલતાની સમસ્યાઓની તપાસ કરે છે; પોલીસ કામ માટે ઉમેદવારોની પસંદગી કરે છે. ફોરેન્સિક મનોવૈજ્ઞાનિકો મોટે ભાગે ન્યાયિક પ્રણાલીમાં આવા ક્ષેત્રોમાં કામ કરે છે જેમ કે અજમાયશ અને પીડિતોની ભાવનાત્મક અને મનોવૈજ્ઞાનિક સ્થિતિનું મૂલ્યાંકન, પુનર્વસન કાર્યક્રમોનું મૂલ્યાંકન; સાક્ષીની જુબાની અને પુરાવા; જ્યુરી પસંદગી; અને પોલીસ તાલીમ વગેરે.

ઔદ્યોગિક/સંસ્થાકીય મનોવિજ્ઞાન:

કર્મચારીઓની પસંદગી અને ભરતી, કામગીરીનું મૂલ્યાંકન, કાર્ય પ્રેરણાથી લઈને નેતૃત્વ સુધીના કાર્ય સેટિંગમાં વર્તનનાં તમામ પાસાઓની તપાસ કરે છે. ઉદ્યોગો અને સંસ્થાઓની સમસ્યાઓ માટે મનોવિજ્ઞાનનો પ્રથમ ઉપયોગ બુદ્ધિમત્તા, યોગ્યતા પરીક્ષણોનો ઉપયોગ કરીને કર્મચારીઓની પસંદગી અને ભરતી હતી. આજકાલ, સંખ્યાબંધ કંપનીઓ કર્મચારીઓની ભરતી અને પસંદગી માટે તેમના કાર્યક્રમોમાં આવા પરીક્ષણોના આધુનિક સંસ્કરણોનો ઉપયોગ કરી રહી છે. આ ક્ષેત્રના નિષ્ણાતો સંસ્થાની અંદર મેનેજમેન્ટ અને કર્મચારી તાલીમ, નેતૃત્વ અને દેખરેખ, સંદેશાવ્યવહાર, પ્રેરણા, આંતર- અને આંતર-જૂથ સંઘર્ષને લગતી સમસ્યાઓ માટે

પણ મનોવિજ્ઞાન લાગુ કરે છે. તેઓ કામના વાતાવરણ અને સંસ્થાઓ અને કાર્ય સેટિંગ્સમાં માનવ સંબંધો સુધારવા માટે નોકરી પરના તાલીમ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરે છે. આ મનોવૈજ્ઞાનિકોને કેટલીકવાર કર્મચારી મનોવૈજ્ઞાનિકો કહેવામાં આવે છે.

તબીબી મનોવિજ્ઞાન:

તબીબી સમસ્યાઓનું સંચાલન કરવા માટે મનોવિજ્ઞાન લાગુ કરે છે, જેમ કે બીમારીની ભાવનાત્મક અસર, સ્વ-તપાસ કેન્સર, દવાઓ લેવાનું પાલન. આ મનોવૈજ્ઞાનિકોની નોકરી આરોગ્ય મનોવિજ્ઞાનના ભાગ સાથે ઓવરલેપ થાય છે.

શાળા મનોવિજ્ઞાન:

આ મનોવૈજ્ઞાનિકો મનોવૈજ્ઞાનિક પરીક્ષણ, રેફરલ્સ, વિદ્યાર્થીઓની ભાવનાત્મક અને વ્યાવસાયિક પરામર્શ કરે છે; શીખવાની અક્ષમતા શોધો અને સારવાર કરો અને વર્ગખંડમાં શિક્ષણને સુધારવામાં મદદ કરો. શાળાના મનોવૈજ્ઞાનિકોની નોકરીમાં શીખવાની મુશ્કેલીઓનું નિદાન કરવું અને તેને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરવાનો સમાવેશ થાય છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં શાળા મનોવિજ્ઞાનનો સમાવેશ થઈ શકે છે, પરંતુ શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિકો, જેમ કે, સામાન્ય રીતે વધુ સામાન્ય, ઓછી તાત્કાલિક સમસ્યાઓ સાથે સંકળાયેલા હોય છે. શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિકો ખાસ કરીને અભ્યાસક્રમમાં શિક્ષણ અને પ્રેરણા વિશેના તેમના મનોવૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનને લાગુ કરીને શાળામાં શીખવાની કાર્યક્ષમતા વધારવા માટે ચિંતિત છે.

વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન:

શિશુ, બાળક, કિશોર અને પુખ્ત વયના વિકાસ પર સંશોધન કરે છે; વ્યગ્ર બાળકો સાથે ક્લિનિકલ કાર્ય કરે છે; માતાપિતા અને શાળાઓના સલાહકાર તરીકે કાર્ય કરે છે. સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન લોકો શારીરિક, જ્ઞાનાત્મક અને સામાજિક રીતે કેવી રીતે બદલાય છે તેના પર ભાર મૂકે છે. વિકાસલક્ષી મનોવૈજ્ઞાનિકો જટિલ વર્તણૂકોને તેમની શરૂઆત અને વ્યવસ્થિત રીતે કે જેમાં તેઓ સમય સાથે બદલાય છે તેનો અભ્યાસ કરીને સમજવાનો પ્રયાસ કરે છે. પરંતુ વિકાસલક્ષી ફેરફારો કિશોરાવસ્થા, પુખ્તાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ થાય છે; અને તેથી આ ફેરફારોનો અભ્યાસ પણ વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાનનો એક ભાગ છે. વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાનમાં સંશોધન અને લાગુ બંને પાસાઓ છે. દાખલા તરીકે, બાળકોમાં વિચારસરણીના વિકાસ પર ઘણું સંશોધન કરવામાં આવ્યું છે. જીવનના પ્રથમ થોડા વર્ષો દરમિયાન તેમની વિચારસરણીમાં પ્રગતિશીલ અને વ્યવસ્થિત ફેરફારો થાય છે. લાગુ બાજુએ, વિકાસલક્ષી મનોવૈજ્ઞાનિકો ઘણીવાર એવા બાળકો સાથે ચિંતિત હોય છે જેમને વર્તન સમસ્યાઓ અથવા મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિઓ હોય છે. વ્યગ્ર બાળકોમાં જોવા મળતી વર્તણૂકોના પ્રકારો અવારનવાર અવ્યવસ્થિત પુખ્ત વયના લોકોમાં જોવા મળતા વર્તનથી તદ્દન અલગ હોય છે, અને તેમની સારવાર માટે વિવિધ પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

પર્યાવરણીય મનોવિજ્ઞાન:

શહેરી અવાજ, ભીડ, પર્યાવરણ પ્રત્યેના વલણ અને જગ્યાના માનવ ઉપયોગની અસરોનો અભ્યાસ કરે છે. આ મનોવૈજ્ઞાનિકો પર્યાવરણીય મુદ્દાઓ પર સલાહકાર તરીકે કામ કરે છે.

આરોગ્ય મનોવિજ્ઞાન:

વર્તન અને આરોગ્ય વચ્ચેના સંબંધનો અભ્યાસ કરે છે; આરોગ્યને પ્રોત્સાહન આપવા

અને બીમારીને રોકવા માટે મનોવૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ કરે છે.

હકારાત્મક મનોવિજ્ઞાન:

આ 21મી સદીનું ઊભરતું ક્ષેત્ર છે. આ ક્ષેત્રને સુખ અને માનવ શક્તિના વિજ્ઞાન તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે. આ ક્ષેત્રમાં કામ કરતા મનોવૈજ્ઞાનિકો માનવ સ્વભાવના હકારાત્મક પાસાઓ જેવા કે આશા, આશાવાદ, જુસ્સો, પ્રેમ, સાથે સંબંધિત છે. કૃતજ્ઞતા, ક્ષમા, નમ્રતા વગેરે. તેઓ એ જાણવાનો પ્રયાસ કરે છે કે શું સારું જીવન બનાવે છે. આ મનોવૈજ્ઞાનિકોનું કાર્ય સમાન દ્રષ્ટિકોણ ધરાવતા માનવતાવાદી મનોવૈજ્ઞાનિકો સાથે ઓવરલેપ થાય છે.

10.3 લાગણી - અર્થ અને વ્યાખ્યા

- રિકન સાયકોલોજિકલ એસોસિએશન (APA) મુજબ, લાગણીને “એક જટિલ પ્રતિક્રિયા પેટર્ન તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે, જેમાં પ્રાયોગિક, વર્તણૂકીય અને શારીરિક તત્વોનો સમાવેશ થાય છે.” લાગણીઓ એ છે કે વ્યક્તિઓ વ્યક્તિગત રીતે મહત્ત્વપૂર્ણ લાગે તેવી બાબતો અથવા પરિસ્થિતિઓ સાથે કેવી રીતે વ્યવહાર કરે છે.

મનોવિજ્ઞાનમાં, લાગણીને ઘણીવાર લાગણીની જટિલ સ્થિતિ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે જે શારીરિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક ફેરફારોમાં પરિણમે છે જે વિચાર અને વર્તનને પ્રભાવિત કરે છે. ભાવનાત્મકતા મનોવૈજ્ઞાનિક ઘટનાઓની શ્રેણી સાથે સંકળાયેલી છે, જેમાં સ્વભાવ, વ્યક્તિત્વ, મૂડ અને પ્રેરણાનો સમાવેશ થાય છે.

લાગણીઓનો અર્થ:

લાગણીઓને મનોવૈજ્ઞાનિક સ્થિતિ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે જેમાં વિચારો અને લાગણીઓ, શારીરિક ફેરફારો, અભિવ્યક્ત વર્તણૂકો અને કાર્ય કરવાની વૃત્તિનો સમાવેશ થાય છે. આ તત્વોનું ચોક્કસ સંયોજન લાગણીથી લાગણીમાં બદલાય છે, અને લાગણીઓ સ્પષ્ટ વર્તન સાથે હોઈ શકે છે અથવા ન પણ હોઈ શકે. અવસ્થાઓ અને વર્તણૂકોનું આ સંકુલ એવી ઘટના દ્વારા ટ્રિગર થાય છે જે કાં તો અનુભવી અથવા યાદ કરવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે, લાગણીના સ્પષ્ટ કિસ્સાઓ ભય, આનંદ, પ્રેમ, અણગમો અને ઉદાસી માટે આપી શકાય છે. જો કે, એવી લાગણીઓ પણ છે જે ઓછી સ્પષ્ટ હોય છે, જેમાં તે હંમેશા શારીરિક અથવા પ્રેરક અવસ્થાઓમાં ફેરફારોને સામેલ કરતી નથી અને હંમેશા વર્તનમાં ફેરફારમાં પરિણમતી નથી. લાગણીઓ ભાવનાત્મક અનુભવમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે વ્યક્તિ અનુભવ પ્રત્યે સભાન છે, આને ભૂખ અથવા પીડા જેવી જ શ્રેણીમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. લાગણી એ લાગણીનું પરિણામ છે અને તે સ્મૃતિઓ, માન્યતાઓ અને અન્ય પરિબળોથી પ્રભાવિત થઈ શકે છે.

APA દ્વારા મૂડને “કોઈપણ અલ્પજીવી ભાવનાત્મક સ્થિતિ, સામાન્ય રીતે ઓછી તીવ્રતા” તરીકે વર્ણવવામાં આવે છે. મૂડ લાગણીઓથી અલગ પડે છે કારણ કે તેમાં ઉત્તેજનાનો અભાવ હોય છે અને તેનો કોઈ સ્પષ્ટ પ્રારંભિક બિંદુ નથી. લાગણીઓ એ છે કે વ્યક્તિઓ જે બાબતો અથવા પરિસ્થિતિઓ સાથે વ્યવહાર કરે છે તે તેમને વ્યક્તિગત રીતે મહત્ત્વપૂર્ણ લાગે છે. ભાવનાત્મક અનુભવોમાં ત્રણ ઘટકો હોય છે: વ્યક્તિલક્ષી અનુભવ, શારીરિક પ્રતિભાવ અને વર્તણૂકલક્ષી અથવા અભિવ્યક્ત પ્રતિભાવ.

10.4 ભાવનાત્મક ગુણાંક

ભાવનાત્મક બુદ્ધિ (અન્યથા ભાવનાત્મક ભાગ અથવા EQ તરીકે ઓળખાય છે) એ

તમારી પોતાની લાગણીઓને સમજવા, ઉપયોગ કરવા અને સંચાલિત કરવાની ક્ષમતા છે તણાવને દૂર કરવા, અસરકારક રીતે વાતચીત કરવા, અન્ય લોકો સાથે સહાનુભૂતિ દર્શાવવા, પડકારોને દૂર કરવા અને સંઘર્ષને દૂર કરવાની સકારાત્મક રીતો.

ભાવનાત્મક બુદ્ધિને લોકપ્રિય બનાવવામાં મદદ કરનાર રિકન મનોવૈજ્ઞાનિક ડેનિયલ ગોલેમેનના જણાવ્યા અનુસાર, તેમાં પાંચ મુખ્ય ઘટકો છે:

- સ્વ-જાગૃતિ.
- સ્વ-નિયમન.
- પ્રેરણા.
- સહાનુભૂતિ.
- સામાજિક કુશળતાઓ.

સંશોધકો સૂચવે છે કે ભાવનાત્મક બુદ્ધિના ચાર જુદા જુદા સ્તરો છે જેમાં ભાવનાત્મક દ્રષ્ટિ, લાગણીઓનો ઉપયોગ કરીને તર્ક કરવાની ક્ષમતા, લાગણીઓને સમજવાની ક્ષમતા અને લાગણીઓને સંચાલિત કરવાની ક્ષમતાનો સમાવેશ થાય છે.

લાગણીઓને સમજવી:

લાગણીઓને સમજવાનું પ્રથમ પગલું એ છે કે તેમને ચોક્કસ રીતે સમજવું. ઘણા કિસ્સાઓમાં, આમાં શારીરિક ભાષા અને ચહેરાના હાવભાવ જેવા અમૌખિક સંકેતોને સમજવાનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

લાગણીઓ સાથે તર્ક:

આગળના પગલામાં વિચાર અને જ્ઞાનાત્મક પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન આપવા માટે લાગણીઓનો ઉપયોગ કરવાનો સમાવેશ થાય છે. લાગણીઓ આપણે જે ધ્યાન આપીએ છીએ અને જેના પર પ્રતિક્રિયા આપીએ છીએ તેને પ્રાથમિકતા આપવામાં મદદ કરે છે; આપણું ધ્યાન આકર્ષિત કરતી વસ્તુઓને ભાવનાત્મક રીતે પ્રતિભાવ આપીએ છીએ.

લાગણીઓને સમજવી:

આપણે જે લાગણીઓ અનુભવીએ છીએ તે વિવિધ અર્થો લઈ શકે છે. જો કોઈ વ્યક્તિ ગુસ્સાની લાગણીઓ વ્યક્ત કરે છે, તો નિરીક્ષકે વ્યક્તિના ગુસ્સાનું કારણ અને તેનો અર્થ શું હોઈ શકે તેનું અર્થઘટન કરવું જોઈએ.

લાગણીઓનું સંચાલન:

લાગણીઓને અસરકારક રીતે સંચાલિત કરવાની ક્ષમતા એ ભાવનાત્મક બુદ્ધિમત્તા અને ઉચ્ચતમ સ્તરનો નિર્ણાયક ભાગ છે. લાગણીઓનું નિયમન કરવું અને યોગ્ય રીતે પ્રતિસાદ આપવો તેમજ અન્યની લાગણીઓને પ્રતિભાવ આપવો એ ભાવનાત્મક વ્યવસ્થાપનના તમામ મહત્વપૂર્ણ પાસાઓ છે.

આ મોડેલની ચાર શાખાઓ નીચલા સ્તરે વધુ મૂળભૂત પ્રક્રિયાઓ અને ઉચ્ચ સ્તરે વધુ અદ્યતન પ્રક્રિયાઓ સાથે જટિલતા દ્વારા ગોઠવવામાં આવી છે. ઉદાહરણ તરીકે, સૌથી નીચા સ્તરોમાં લાગણીને સમજવા અને વ્યક્ત કરવાનો સમાવેશ થાય છે, જ્યારે ઉચ્ચ સ્તરોમાં વધુ સભાન સંડોવણીની જરૂર હોય છે અને લાગણીઓને નિયંત્રિત કરવાનો સમાવેશ થાય છે.

10.5 સારાંશ ફી

મનોવિજ્ઞાનના અર્થ અને ખ્યાલ અને દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવતી ભાવનાત્મક બુદ્ધિની ચર્ચા કરી છે. છેલ્લે, કેટલાક સ્યુડો-સાયકોલોજીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને મનોવૈજ્ઞાનિકોના કાર્યોને પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે. મનોવિજ્ઞાનના અર્થ અને ખ્યાલનો આ પરિચય વિદ્યાર્થીઓ અથવા મનોવિજ્ઞાન શીખવા માગતા કોઈપણ વ્યક્તિ માટે ઉપયોગી છે, જેઓ મનોવિજ્ઞાનની કેટલીક ગેરસમજોને સ્પષ્ટ કરે છે, મનોવિજ્ઞાનને એક વૈજ્ઞાનિક શિસ્ત તરીકે સમજે છે અને તેની પ્રશંસા કરે છે અને તેને તેમના ક્ષેત્રના અભ્યાસમાં બનાવે છે.

10.6 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. મનોવિજ્ઞાનની કોઈપણ બે જરૂરિયાતોનો ઉલ્લેખ કરો.
2. ભાવનાત્મક બુદ્ધિ વિશે લખો.
3. ભાવનાત્મક ગુણાંકમાં મુખ્ય ઘટકો કયા છે ?

10.11 મુખ્ય શબ્દો

- મનોવિશ્લેષણાત્મક
- લાગણી
- ભાવનાત્મક ભાગ
- ક્લિનિકલ
- ફોરેન્સિક

10.12 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો

1. માનવ વર્તનના વિજ્ઞાન તરીકે મનોવિજ્ઞાનની જરૂરિયાત ઓળખવામાં મદદ કરે છે. વ્યક્તિની ક્ષમતાઓ.
વ્યક્તિગત જરૂરિયાતો અને તેમને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતી તકનીકો.
2. જવાબ - ભાવનાત્મક બુદ્ધિ (અન્યથા ભાવનાત્મક ભાગ અથવા 120 તરીકે ઓળખાય છે) એ તમારી પોતાની લાગણીઓને તાણ દૂર કરવા, અસરકારક રીતે વાતચીત કરવા, અન્ય લોકો સાથે સહાનુભૂતિ દર્શાવવા, પડકારોને દૂર કરવા અને સંઘર્ષને દૂર કરવા માટે હકારાત્મક રીતે સમજવાની, ઉપયોગ કરવાની અને સંચાલિત કરવાની ક્ષમતા છે.
3. જવાબ - સ્વ-જાગૃતિ, સ્વ-નિયમન, પ્રેરણા, સહાનુભૂતિ, સામાજિક કુશળતા.

10.13 સંદર્ભો અને સૂચન કરેલ વાંચન

- બી, હેલેન, એલ. સાન્દ્રા, કે. મિશેલ, ધ ડેવલપિંગ પર્સન - એ લાઈફ સ્પાન એપ્રોચ - 2જી એડ, હાર્પર એન્ડ રો પબ્લિશર્સ, ન્યૂ યોર્ક, 1984
- હોલ કેલ્વિન, લિન્ડઝે ગાર્ડનર. વ્યક્તિત્વ સિદ્ધાંતનો પરિચય. ન્યૂ યોર્ક: જહોન વિલી એન્ડ સન્સ, 2000.

મનોવિજ્ઞાનમાં મૂળભૂત ખ્યાલો

- <https://www.slideshare.net/AbhinavVivek1/psychology-and-educational-psychology>
- <https://www.verywellmind.com/what-is-emotional-intelligence-2795423>
- https://www.ramakrishnavivekananda.info/vivekananda/volume_6/lectures-and-discourses/the-importance-of-psychology.htm
- <https://leverageedu.com/blog/scope-of-psychology/> No

મોડલ પ્રશ્નો

1. મનોવિજ્ઞાનના વિવિધ ક્ષેત્રો કયા મુકી શકાય.

.....

.....

.....

.....

.....

2. મનોવિજ્ઞાનને વ્યાખ્યાયિત કરો અને તેની પ્રકૃતિ સમજાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

માનવ વર્તન

-: રૂપરેખા :-

11.0 એકમના હેતુઓ

11.1 પ્રસ્તાવના

11.2 માનવ વર્તન - ખ્યાલો, આનુવંશિકતા અને પર્યાવરણ

11.3 વર્તણૂકને સમજવા માટે મનોવૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંતો - ફ્રોઈડ, એરિક્સન, એડલર અને મેસ્લો.

11.4 ચાલો તમારી પ્રગતિના ચકાસો

11.5 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો

11.6 સારાંશ

11.7 સંદભ સૂચિ

11.0 એકમના હેતુઓ

આ એકમનો અભ્યાસ કર્યા બાદ તમે...

- મનોવિજ્ઞાનમાં વપરાતા મૂળભૂત ખ્યાલોને સમજી શકશો.
- માનવ વર્તનનું મહત્ત્વ જાણી શકશો.
- વ્યક્તિત્વ અને માનવ વર્તન વચ્ચેના સંબંધને સમજી શકશો.
- માનવ વર્તનને સમજવા માટે સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાનને સમજી શકશો.

11.1 પ્રસ્તાવના

આજના વિશ્વમાં માનવ વર્તનને સમજવું ખૂબ જ જરૂરી છે કારણ કે સંસ્થાનું અસ્તિત્વ કર્મચારીઓ/વ્યક્તિઓ પર આધારિત છે. માનવ વર્તનને સમજ્યા વિના સંસ્થામાં કામ કરવું ખૂબ મુશ્કેલ છે. માનવીય વર્તનને સમજવા માટે ચાલો જોઈએ કે સમયાંતરે મનુષ્યની ધારણા કેવી રીતે બદલાઈ છે. તમામ સંસ્થાઓ અલગ અલગ વ્યક્તિત્વ, વલણ, મૂલ્યો, ધારણા, હેતુઓ, આકાંક્ષાઓ અને ક્ષમતાઓ ધરાવતી વ્યક્તિઓથી બનેલી હોય છે. વર્તન સમજવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે વ્યક્તિઓ અલગ છે. કોઈ બે વ્યક્તિઓ સમાન નથી. શરૂઆતના અભ્યાસોમાં, સંસ્થા અને વ્યવસ્થાપનના સિદ્ધાંતો લોકો સાથે એકસરખા જ હતા તેમ માનતા હતા; વૈજ્ઞાનિક સંચાલન કામદારો વચ્ચેની સમાનતા પર આધારિત હતું, તફાવતો પર નહીં. તેનાથી વિપરીત, માનવ વર્તનના આધુનિક સિદ્ધાંતો લોકો વચ્ચેના તફાવતો પર આધારિત છે અને તે તફાવતો સંસ્થાને કેવી રીતે અસર કરી શકે છે. આ ઘણા કારણોસર હોઈ શકે છે, અને એકમને વધુ વાંચીને જાણી શકાય છે. આપણે માનવ વર્તનને સમજવા આગળ વધીએ તે પહેલાં, 'વર્તન' શબ્દનો અર્થ શું છે તે જાણવું વધુ સારું છે. વર્તનમાં આપણે વર્તનની એક સેટ પેટર્ન ધારણ કરી શકતા નથી. 1 વર્તનને આ રીતે વર્ગીકૃત કરે છે : (1) કારણભૂત વર્તન, (2) પ્રેરિત વર્તણૂક, (3) ધ્યેય લક્ષી વર્તન. આ અવલોકનો પરથી સમજી શકાય છે કે વર્તન એ આશ્રિત છે.

વર્તણૂકને સમજવાથી વ્યક્તિ વ્યક્તિ અથવા જૂથના વર્તનની આગાહી, નિર્દેશન, ફેરફાર અને નિયંત્રણ કરી શકે છે. લોકોના સ્વભાવ વિશે સામાન્ય રીતે ચાર મૂળભૂત ધારણાઓ છે : વ્યક્તિગત તફાવતો, એક સંપૂર્ણ વ્યક્તિ, કારણભૂત વર્તન (પ્રેરણા) અને વ્યક્તિનું મૂલ્ય (માનવ ગૌરવ). દરેક વ્યક્તિ પોતાની રીતે અનન્ય છે. પછી વ્યક્તિએ સમજવું પડશે કે દરેક વ્યક્તિએ તેની જરૂરિયાતો તેમજ તાલીમ લઈને અને તેને કામના સંદર્ભમાં અદ્યતન બનાવીને સંપૂર્ણ વ્યક્તિ તરીકે કાળજી લેવી જોઈએ. આખરે મનુષ્ય સાથે આદરપૂર્વક વર્તવું પડશે તો જ તમે અસરકારક કામગીરીની અપેક્ષા રાખી શકો છો. નીચેના વર્ણનોથી તમે ખ્યાલને વધુ સારી રીતે સમજી શકશો.

11.2 માનવ વર્તન - ખ્યાલો, આનુવંશિકતા અને પર્યાવરણ

માનવ વર્તન એ માનવ વ્યક્તિઓ અથવા જૂથોની તેમના સમગ્ર જીવન દરમિયાન આંતરિક અને બાહ્ય ઉત્તેજનાને પ્રતિસાદ આપવાની સંભવિત અને વ્યક્ત ક્ષમતા (માનસિક, શારીરિક અને સામાજિક રીતે) છે.

એક વ્યાખ્યા મુજબ : વર્તણૂકને બાહ્ય અથવા આંતરિક ઉત્તેજનાની પરિસ્થિતિના પ્રતિભાવમાં વ્યક્તિની ક્રિયાઓ અથવા પ્રતિક્રિયાઓ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે. - વ્યક્તિની વર્તણૂકને સમજવા માટે આપણે સમજવું પડશે કે જો કંઈક થશે તો તે વ્યક્તિ શું કરશે. માનવ વર્તણૂકને મંજૂરી આપવી અથવા નામંજૂર કરવી એ મૂલ્યાંકન વર્તન તરીકે ઓળખાય છે. આપણામાંના ઘણા લોકો તેમની ક્રિયાઓ અને વિવિધ ઉત્તેજનાની પ્રતિક્રિયાઓના આધારે અન્યનું મૂલ્યાંકન કરે છે. વર્તન મોટે ભાગે વ્યક્તિના સ્વભાવ અને પરિસ્થિતિની પ્રકૃતિથી પ્રભાવિત હોય છે. માનવ વર્તન એ સ્વાભાવિક રીતે જટિલ વિષય છે જે લોકોની ક્રિયાઓ પાછળના કારણો અને રીતોથી સંબંધિત છે. અલબત્ત, માનવીય વર્તન અને વિવિધ પ્રકારના આચાર સાથે સંકળાયેલા અસંખ્ય સિદ્ધાંતો છે. સમાજમાં માનવ વર્તનને સમજવું ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે; જ્ઞાન પેટર્ન, લોકો ચોક્કસ નિર્ણયો લેવાના કારણો અને ઘણું બધું પર પ્રકાશ પાડે છે. અલબત્ત, વ્યક્તિ માનવ વર્તન વિશે જેટલું વધુ સમજે છે, તેટલી સારી રીતે તેઓ પોતાની જાતને સ્થાન આપી શકે છે અને અન્ય લોકો તેમના વિવિધ વાતાવરણને કેવી રીતે જુએ છે, અર્થઘટન કરે છે અને અનુકૂલન કરે છે તે સમજી શકે છે.

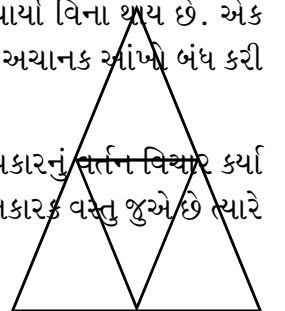
માનવ વર્તનનું વર્ગીકરણ :

વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં અને વિવિધ ઉત્તેજનાના પ્રતિભાવમાં લોકો જે રીતે વર્તે છે અથવા વર્તે છે તેના આધારે, માનવ વર્તનને વિવિધ પ્રકારોમાં વહેંચી શકાય છે. ચાલો નીચે માનવીય વર્તનના કેટલાક જાણીતા અને મહત્વપૂર્ણ પ્રકારોની ચર્ચા કરીએ. અહીં સામાન્ય પ્રકારનાં વર્તણૂકો છે જે મનુષ્યમાં હોઈ શકે છે :

1. મોલેક્યુલર અને મોરલ બિહેવિયર

મોલેક્યુલર બિહેવિયર: તે એક અનપેક્ષિત વર્તન છે જે વિચાર્યા વિના થાય છે. એક ઉદાહરણ એ છે. કે જ્યારે આ આંખો વિશે કંઈક હોય ત્યારે અચાનક આંખો બંધ કરી દેવી.

મોરલ બિહેવિયર: મોલેક્યુલર બિહેવિયરથી વિપરીત, આ પ્રકારનું વર્તન વિચાર કર્યા પછી થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ કોઈ હાનિકારક વસ્તુ જુએ છે ત્યારે તેનો રસ્તો બદલી નાખે છે.

2. સ્પષ્ટ અને અપ્રગટ વર્તન

ઓવરટ બિહેવિયર: તે એક દૃશ્યમાન પ્રકારનું વર્તન છે જે મનુષ્યની બહાર થઈ શકે છે. ખોરાક ખાવો, સાયકલ પર સવારી કરવી અને ફૂટબોલ રમવું એ કેટલાક ઉદાહરણો છે.

અપ્રગટ વર્તણૂક: સ્પષ્ટ વર્તનથી વિપરીત, આ પ્રકારનું વર્તન દેખાતું નથી. વિચારવું એ અપ્રગટ વર્તનનું સારું ઉદાહરણ છે કારણ કે કોઈ આપણને વિચારતા જોઈ શકતું નથી.

3. સ્વૈચ્છિક અને અનૈચ્છિક વર્તન

સ્વૈચ્છિક વર્તણૂક: તે વર્તનનો એક પ્રકાર છે જે માનવ ઈચ્છા પર આધાર રાખે છે. આપણે ચાલવું, બોલવું અને લખવું એ સ્વૈચ્છિક વર્તન તરીકે દર્શાવી શકીએ છીએ.

અનૈચ્છિક વર્તન: સ્વૈચ્છિક વર્તનથી વિપરીત, આ પ્રકાર કુદરતી રીતે અને વિચાર્યા વિના થાય છે.

શ્વાસ લેવાની હવા એ અનૈચ્છિક વર્તનનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે.

વ્યક્તિત્વના પ્રકાર :

માનવ વર્તણૂકમાં એક મહત્વપૂર્ણ સંશોધન અભ્યાસે માનવ વ્યક્તિત્વને ચાર પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કર્યું છે - 'આશાવાદી', 'નિરાશાવાદી' 'વિશ્વાસ' અને 'ઈર્ષ્યા' કમનસીબે, ઈર્ષ્યા એ સૌથી સામાન્ય પ્રકાર છે. નિષ્ણાતોના મતે, 90% થી વધુ વ્યક્તિઓને આ શ્રેણીઓ હેઠળ વર્ગીકૃત કરી શકાય છે. વ્યક્તિત્વના વિવિધ પ્રકારોમાં થોડું સંતુલન જણાય છે.

- આશાવાદી: આ વિશ્વમાં રહેતા લગભગ 20% લોકો આ વ્યક્તિત્વ ધરાવતા હોવાનું માનવામાં આવે છે. આશાવાદી વ્યક્તિ દરેક બાબતમાં આશાવાદી રહે છે ગમે તેટલા મુશ્કેલ સંજોગો આવે અને પ્રયાસ કરતા રહે છે. વધુમાં, આ લોકો કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં મડ નિરાશાવાદી હોઈ શકે છે.

- નિરાશાવાદી: વ્યક્તિત્વના વિવિધ પ્રકારોમાં થોડું સંતુલન જણાય છે. વિશ્વના લગભગ 20% લોકોમાં આ વ્યક્તિત્વ હોવાનો અંદાજ છે. નિરાશાવાદી વ્યક્તિ તેની આસપાસની દરેક વસ્તુ પર શંકા કરી શકે છે. તદુપરાંત, આ લોકો કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં આશાવાદી હોઈ શકે છે.

- ભરોસો કરવો: લોકો પર વિશ્વાસ રાખવાની મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓમાંની એક છે અન્ય લોકો પર વિશ્વાસ કરવો. આ લોકોને બીજા પર વિશ્વાસ કરવા માટે કોઈ મોટા કારણની જરૂર નથી. એવી પરિસ્થિતિઓ છે જ્યારે આ લોકો લોકો પર વિશ્વાસ કરતા નથી.

- ઈર્ષ્યા: આ પ્રકારનું વ્યક્તિત્વ ધરાવતા લોકોની સંખ્યા દરેક સમાજમાં બદલાય છે.

અહીં ચર્ચા કરી રહ્યા છીએ તે સંશોધન મુજબ, વિશ્વના લગભગ 30% લોકો આ વ્યક્તિત્વ ધરાવતા હોવાનો અંદાજ છે. ઈર્ષાળુ લોકો હંમેશા આવા નથી હોતા; તેઓ સહાયક પણ બની શકે છે. એ ઉલ્લેખ કરવો મહત્વપૂર્ણ છે કે એકલ વ્યક્તિ આશાવાદી, નિરાશાવાદી, ઈર્ષ્યા અને વિશ્વાસુ બની શકે છે. તે કારણ છે કે આ લક્ષણો બધા મનુષ્યોમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. જે લોકો અન્ય લોકો પર સરળતાથી વિશ્વાસ કરી શકે છે તેઓને વધુ અને આગળ વિશ્વાસ કરવા માટે ઓળખવામાં આવે છે.

11.3 વર્તનને સમજવા માટેના મનોવૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંતો - ફ્રોઈડ, એરિક્સન, એડલર અને મેસ્લો :

1. વર્તણૂકને સમજવાની ફ્રોઈડ થિયરી :

સાયકોએનાલિટીક મોડલ : ફ્રોઈડિયન અભિગમ માનવોના સંઘર્ષ મોડલ પર આધાર રાખે છે. ફ્રી એસોસિએશન અને સાયકોથેરાપીની ક્લિનિકલ તકનીકોનો ઉપયોગ કરીને ફ્રોઈડને લાગ્યું કે વર્તન હંમેશા સભાનપણે સમજાવવામાં આવતું નથી. “બેભાન” એ મુખ્ય પરિબળ છે જે વ્યક્તિના વર્તનને માર્ગદર્શન આપે છે. ફ્રોઈડને લાગ્યું કે વ્યક્તિનું વર્તન ત્રણ પરિબળો પર આધારિત છે: (1) id, (2) અહંકાર અને (3) સુપર અહંકાર (Super ego).

1. Id : Id દ્વારા તેનો અર્થ આનંદ થાય છે. ચોક્કસ અંશે વ્યક્તિમાં આઈડી હોવું રચનાત્મક છે પરંતુ તે આક્રમક, વર્ચસ્વ, લડાઈ અને સામાન્ય રીતે વિનાશ જેવી વિનાશક વૃત્તિઓ તરફ દોરી શકે છે. બાળપણમાં આ પ્રકારની વૃત્તિ વધુ પ્રબળ હોય છે. પરંતુ એકવાર વ્યક્તિઓ વિકસિત અને પરિપક્વ થઈ જાય પછી તેઓ આઈડીને નિયંત્રિત કરવાનું શીખે છે. પરંતુ તે હંમેશા છે બેભાન આખા જીવન દરમિયાન ‘આઈડી’ વિચાર અને વર્તનનું મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોત બની જાય છે.
2. અહંકાર (EGO) : અહંકાર વ્યક્તિના વર્તનમાં ‘સભાન’ તબક્કાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. જો કે આઈડી અહંકાર સાથે સંઘર્ષમાં આવે છે, અહંકાર સુપર અહંકાર પર આધાર રાખે છે.
3. સુપર અહંકાર (Super ego) : તે ધતરાત્માઈ નું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. વ્યક્તિ સુપરગોની કામગીરીથી વાકેફ હોતી નથી. અંતઃકરણ એ બે પરિબળો પર આધારિત છે જે સમાજના સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો અને નૈતિક છે. સુપરગોનો વિકાસ મોટે ભાગે માતાપિતાના પ્રભાવ પર આધાર રાખે છે. એકવાર બાળક મોટું થઈ જાય પછી બાળક અભાનપણે માતા-પિતાના મૂલ્ય અને નૈતિકતાથી ઓળખી કાઢશે.

Id, અહંકાર અને સુપર અહંકાર (Super ego) વચ્ચે હંમેશા ઝઘડો થાય છે. તેમાંના દરેકની ડિગ્રી વ્યક્તિએ વ્યક્તિએ બદલાય છે. તેથી આ મોડેલની મદદથી વ્યક્તિના વર્તનમાં ભિન્નતા વધુ સારી રીતે સમજી શકાય છે. પરંતુ આધુનિક સિદ્ધાંતોએ આ સિદ્ધાંતની આકરી ટીકા કરી છે કારણ કે તે કોઈપણ પ્રયોગમૂલક તથ્યો પર આધારિત નથી અને તેથી તેને સંપૂર્ણ રીતે સ્વીકારી શકાતી નથી. પરંતુ “બેભાન” ની વિભાવના માનવોના ચોક્કસ વર્તનને સમજવામાં નોંધપાત્ર યોગદાન છે.

2. એરિક્સન થિયરી ઓફ સાયકોસોશિયલ ડેવલપમેન્ટ :

એરિક્સનના મનોસામાજિક વિકાસના તબક્કા એ મનોવિજ્ઞાની અને મનોવિશ્લેષણ એરિક એરિક્સન દ્વારા 1950ના દાયકામાં રજૂ કરાયેલ એક સિદ્ધાંત છે. તે બાળપણના તબક્કામાં સમાનતાઓ દોરીને ફોઈડના મનોસૈનિક વિકાસના સિદ્ધાંત પર બાંધવામાં આવ્યું હતું, જ્યારે સામાજિક ગતિશીલતાના પ્રભાવ તેમજ પુષ્પાવસ્થામાં મનોસામાજિક વિકાસના વિસ્તરણને સમાવવા માટે તેને વિસ્તૃત કરી હતી. તે સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન જૈવિક, મનોવૈજ્ઞાનિક અને સામાજિક પરિબળોથી પ્રભાવિત વ્યક્તિગત માનવ વિકાસના આઠ ક્રમિક તબક્કાઓ ધરાવે છે. આ જૈવ-મનોસામાજિક અભિગમે અભ્યાસના ઘણા ક્ષેત્રોને પ્રભાવિત કર્યા છે, જેમાં જીરોન્ટોલોજી, વ્યક્તિત્વ વિકાસ, ઓળખ નિર્માણ, જીવન ચક્ર વિકાસ અને વધુનો સમાવેશ થાય છે.

કાર્ય :

બાળપણ, કિશોરાવસ્થા અને પુષ્પાવસ્થા દરમિયાન વ્યક્તિઓ વૃદ્ધિ પામે છે અને નવા નિર્ણયો અને વળાંકનો સામનો કરે છે તેમ તબક્કાઓ ઉદ્ભવે છે. દરેક તબક્કાને બે વિરોધી મનોવૈજ્ઞાનિક વૃત્તિઓ દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે એક હકારાત્મક/વાક્યરચનાત્મક અને નકારાત્મક/ડાયસ્ટોનિક. આનાથી અનુક્રમે અહંકાર ગુણ/શક્તિ અથવા ખરાબ વિકાસ થાય છે. જો સદ્ગુણ અપનાવવામાં આવે, તો તે વર્તમાન નિર્ણય અથવા સંઘર્ષને ઉકેલવામાં મદદ કરી શકે છે. તે વિકાસના અનુગામી તબક્કામાં પણ મદદ કરશે અને સ્વ અને બાહ્ય વિશ્વના સંબંધમાં મુખ્ય માન્યતા પ્રણાલી માટે સ્થિર પાયામાં યોગદાન આપશે. અવિકસિત ગુણવત્તાને અપનાવવાથી વિપરીત સાચું છે.

ઉદાહરણ તરીકે, કિશોરાવસ્થા દરમિયાન અહંકારની ઓળખ સ્ટેજ 5 માં સ્ફટિકીકરણ કરે છે. બે વિરોધી ગુણો અહંકારની ઓળખ અને મૂંઝવણ/પ્રસરણ છે. જેઓ અહંકારની ઓળખ વિકસાવે છે તેઓ વફાદારીનો ગુણ પ્રાપ્ત કરે છે, જ્યારે આમ કરવામાં અસમર્થતા - અહંકારની મૂંઝવણ - અસ્વીકારની ગુણવત્તા બનાવે છે. અહંકારની ઓળખની મજબૂત ભાવના સાથે, બાહ્ય અને આંતરિક વિશ્વ સાથેની ક્રિયાપ્રતિક્રિયા અનુક્રમે સ્વના અસંગત મૂલ્યાંકન અને ચિંતાના ઘટેલા સ્તરને નકારવા માટે છે.

આ ઉદાહરણમાં સિન્ટોનિક એટ્રિબ્યુટ અપનાવવું સ્પષ્ટપણે ફાયદાકારક છે, તેમ કરવું કારણની અંદર થવું જોઈએ. આત્યંતિક અહંકારની ઓળખ કટ્ટરતા બની શકે છે, જે સ્વ અને અન્ય લોકો સાથે બિનઆરોગ્યપ્રદ ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓ બનાવી શકે છે. માત્ર હકારાત્મક ગુણવત્તા માટે પ્રયત્ન કરવાને બદલે સંતુલન શોધવા માટે વ્યક્તિએ દરેક તબક્કામાં બે વિરોધી મૂલ્યોની શોધખોળ કરવી જોઈએ. સકારાત્મક વલણ તરફ ખૂબ દૂર ભટકવું એ અયોગ્ય હોઈ શકે છે, જ્યારે નકારાત્મક તરફ ખૂબ દૂર રહેવું જીવલેણ હોઈ શકે છે.

ઘટકો :

કેટલાક વિદ્વાનોએ તબક્કાઓને ચોક્કસ વય સુધી મર્યાદિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે, પરંતુ એરિક્સને શરૂઆતમાં આની વ્યાખ્યા કરી ન હતી. તેના બદલે, બાળપણ, કિશોરાવસ્થા અને પુષ્પાવસ્થામાં સમયગાળા હોય છે. દરેક તબક્કો એક ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. જેમાં સકારાત્મક લક્ષણને આગળ વધારી શકાય છે.

બાળપણના તબક્કાઓ :

તબક્કો - 1 બાળપણનો સમયગાળો: વિશ્વાસ અને અવિશ્વાસ

- સદ્ગુણ : આશા, માલવિકાસ: ઉપાડ.

- સહવર્તી ફોઈડિયન સ્ટેજ: મૌખિક સ્ટેજ.

ઉદાહરણ: સ્નેહ અને ખોરાકની નિયમિત એક્સેસ સાથે, સંભાળ રાખનાર દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલું સુરક્ષિત વાતાવરણ.

તબક્કો - 2 - પ્રારંભિક બાળપણનો સમયગાળો: સ્વાયત્તતા, શરમ, શંકા.

- સદ્ગુણ ઈચ્છા, માલવિકાસ: મજબૂરી.
- સહવર્તી ફોઈડિયન સ્ટેજ: ગુદા સ્ટેજ.

ઉદાહરણ: સંભાળ રાખનાર સુરક્ષિત વાતાવરણ જાળવી રાખીને આત્મનિર્ભરતાને પ્રોત્સાહન આપે છે.

તબક્કો - 3 - રમવાની ઉંમરનો સમયગાળો: પહેલ વિ. અપરાધ

- સદ્ગુણ હેતુ, માલવિકાસ: અવરોધ.
- સહવર્તી ફોઈડિયન સ્ટેજ: જનનાંગ સ્ટેજ.

ઉદાહરણ: સંભાળ રાખનાર બાળકની પોતાની પહેલ અને રુચિઓને પ્રોત્સાહિત કરે છે, સમર્થન આપે છે અને માર્ગદર્શન આપે છે.

તબક્કો 4 - શાળા વયનો સમયગાળો: ઉદ્યોગ વિ. હીનતા

- સદ્ગુણ: યોગ્યતા, માલવિકાસ: જડતા (નિષ્ક્રિયતા)
- સહવર્તી ફોઈડિયન સ્ટેજ: લેટન્સી સ્ટેજ

ઉદાહરણ: તેમની સિદ્ધિઓની પ્રશંસા સાથે શાળામાં અને ઘરમાં વાજબી અપેક્ષાઓ. કિશોરાવસ્થાનો તબક્કો

તબક્કો -5 -કિશોરાવસ્થાનો સમયગાળો: ઓળખ વિ. ઓળખની મૂંઝવણ

- સદ્ગુણ: વફાદારી, માલવિકાસ: ખંડન

ઉદાહરણ: વ્યક્તિ તેમના અગાઉના અનુભવો, સામાજિક અપેક્ષાઓ અને મૂલ્યોની સ્થાપનામાં તેમની આકાંક્ષાઓનું વજન કરે છે. 'પોતાને શોધે છે.'

પુખ્તાવસ્થાના તબક્કા

તબક્કો -6 - યુવાન પુખ્તાવસ્થાનો સમયગાળો: આત્મીયતા વિ. અલગતા

- સદ્ગુણ : પ્રેમ, માલ-વિકાસ: અંતર.

ઉદાહરણ: વ્યક્તિગત સ્વરૂપો ગાઢ મિત્રતા અથવા લાંબા ગાળાની ભાગીદારી.

તબક્કો -7 - પુખ્તાવસ્થાનો સમયગાળો: જનરેટિવિટી વિ. સ્થિરતા/સ્વ-અશોષણ

સદ્ગુણ સંભાળ, માલવિકાસ: અસ્વીકાર્યતા.

ઉદાહરણ: વાલીપણા, કોચિંગ અથવા શિક્ષણ દ્વારા આગામી પેઢી સાથે જોડાણ.

તબક્કો -8 -વૃદ્ધાવસ્થાનો સમયગાળો: અખંડિતતા વિ. નિરાશા

- સદ્ગુણ : શાણપણ, માલવિકાસ: અણગમો

ઉદાહરણ: વ્યક્તિગત જીવનની સિદ્ધિઓનું ચિંતન અને સ્વીકૃતિ.

તબક્કો- 9 - એરિક એરિક્સનની પત્ની જોન એરિક્સન દ્વારા ઉમેરવામાં આવ્યો હતો. તે સતત વૃદ્ધત્વ સાથે અનુભવાતા નવા પડકારોને ધ્યાનમાં લે છે અને મનોસામાજિક વિકાસના તમામ અગાઉના આઠ તબક્કાના પાસાઓનો સમાવેશ કરે છે.

એરિક્સનના મનોસામાજિક વિકાસના તબક્કાઓનું અનુક્રમિક લેઆઉટ શરૂઆતમાં એવું સૂચન કરી શકે છે કે એક વાર આગળનો તબક્કો રોકાઈ જાય પછી તબક્કાના પરિણામો નિશ્ચિત થઈ જાય છે. જ્યારે ત્યાં એક નિશ્ચિત ક્રમ હોય છે, ત્યારે રિઝોલ્યુશન એ જીવનભરની પ્રક્રિયા હોઈ શકે છે, જે અહંકારની શક્તિ અથવા અવિકસિત માન્યતા પેટર્નને અસર કરતી જીવનની ઘટનાઓના આધારે વિવિધ સમયે ફરીથી સક્રિય થઈ શકે છે.

આગલા તબક્કામાં જવા માટે જરૂરી નથી. વધુમાં, નવા તબક્કામાં પ્રગતિ સાથે, અગાઉના તબક્કાઓ પર પ્રશ્ન થાય છે અને તેને ફરીથી એકીકૃત કરવું આવશ્યક છે. તેથી જ તેમના સિદ્ધાંતને કેટલીકવાર 'એપિજેનેટિક સિદ્ધાંત' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. વધારાના સંશોધન સૂચવે છે કે પછીના ચાર તબક્કાઓ, એક હદ સુધી, અગાઉના તબક્કાઓનું પુનરાવર્તન છે. ઉદાહરણ તરીકે, આત્મીયતાના તબક્કાને સ્વાયત્તતા અને વિશ્વાસનું સંયોજન ગણી શકાય. આમ, વિકાસના તબક્કાઓ અને ઓળખની રચના એ એક સતત વિકસતી પ્રક્રિયા છે, જે કઠોર નક્કર પ્રણાલીની વિરુદ્ધ છે.

એડલર વ્યક્તિગત મનોવિજ્ઞાન :

આલ્ફ્રેડ એડલર ન તો આતંકવાદી હતો કે ન તો મહુવકિક્ષાથી પાગલ વ્યક્તિ હતો. ખરેખર, તેમનું વ્યક્તિગત મનોવિજ્ઞાન લોકો પ્રત્યે આશાવાદી દૃષ્ટિકોણ રજૂ કરે છે જ્યારે સામાજિક હિતની કલ્પના પર ભારે આરામ કરે છે, એટલે કે, સમગ્ર માનવજાત સાથે એકતાની લાગણી. લોકો પ્રત્યે એડલરના વધુ આશાવાદી દેખાવ ઉપરાંત, અન્ય કેટલાક તફાવતોએ ફોઈડ અને એડલર વચ્ચેના સંબંધોને તદ્દન નાજુક બનાવ્યા હતા.

સૌપ્રથમ, ફોઈડ સેક્સ અને આક્રમકતા પ્રત્યેની તમામ પ્રેરણાને ઘટાડી દીધી, જ્યારે એડલરે લોકોને મોટાભાગે સામાજિક પ્રભાવો અને શ્રેષ્ઠતા અથવા સફળતા માટેના પ્રયત્નો દ્વારા પ્રેરિત તરીકે જોયા; બીજું, ફોઈડ માનતા હતા કે લોકો પાસે તેમના વ્યક્તિત્વને આકાર આપવા માટે બહુ ઓછો અથવા કોઈ વિકલ્પ નથી, જ્યારે એડલર માનતા હતા કે લોકો તેઓ કોણ છે તેના માટે મોટાભાગે જવાબદાર છે; ત્રીજું, ફોઈડની ધારણા કે વર્તમાન વર્તણૂક ભૂતકાળના અનુભવોને કારણે થાય છે એ એડલરની ધારણાનો સીધો વિરોધ હતો કે વર્તમાન વર્તણૂક ભવિષ્ય પ્રત્યેના લોકોના દૃષ્ટિકોણથી ઘડાય છે; અને ચોથું, ફોઈડથી વિપરીત, જેમણે વર્તનના અચેતન ઘટકો પર ખૂબ જ ભાર મૂક્યો હતો, એડલર માનતા હતા કે માનસિક રીતે સ્વસ્થ લોકો સામાન્ય રીતે તેઓ શું કરી રહ્યા છે અને શા માટે કરી રહ્યા છે તેની જાણ હોય છે. આપણે જોયું તેમ, એડલર એ ચિકિત્સકોના નાના જૂથના મૂળ સભ્ય હતા જેઓ મનોવૈજ્ઞાનિક વિષયો પર ચર્ચા કરવા માટે બુધવારે સાંજે ફોઈડના ઘરે મળ્યા હતા.

જો કે, જ્યારે એડલર અને ફોઈડ વચ્ચે સૈદ્ધાંતિક અને વ્યક્તિગત મતભેદો ઉભરી આવ્યા, ત્યારે એડલરે ફોઈડ વર્તુળ છોડીને એક વિરોધી સિદ્ધાંતની સ્થાપના કરી, જે વ્યક્તિગત મનોવિજ્ઞાન તરીકે જાણીતી બની. 1912 માં, આલ્ફ્રેડ એડલરે વ્યક્તિગત મનોવિજ્ઞાનની સોસાયટીની સ્થાપના કરી.

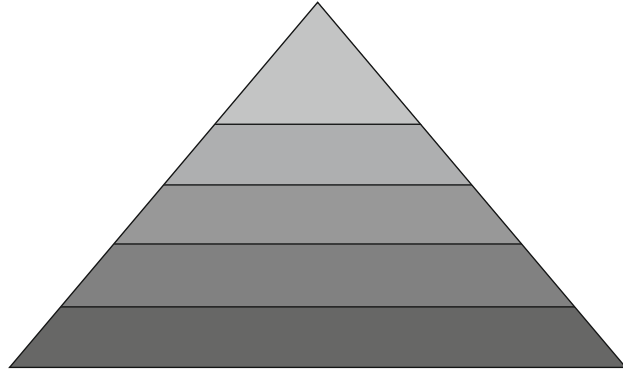
એડલરની થિયરીએ સૂચવ્યું કે દરેક વ્યક્તિમાં હીનતાની ભાવના હોય છે. બાળપણથી જ, લોકો 'શ્રેષ્ઠતા માટે પ્રયત્નો કરીને' આ હીનતાને દૂર કરવા માટે કામ કરે છે. એડલર માનતા

હતા કે આ ડ્રાઈવ માનવ વર્તન, લાગણીઓ અને વિચારો પાછળ પ્રેરક બળ છે. તેમણે સમજાવ્યું કે કેટલીક વ્યક્તિઓ સહયોગ અને સમાજમાં યોગદાન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરશે જ્યારે અન્ય અન્ય લોકો પર સત્તાનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રયાસ કરશે.

3. મેસ્લોની થિયરી

મેસ્લોની વંશવેલો મોટાભાગે પિરામિડ તરીકે પ્રદર્શિત થાય છે. પિરામિડના સૌથી નીચા સ્તરો સૌથી મૂળભૂત જરૂરિયાતોથી બનેલા છે, જ્યારે સૌથી જટિલ જરૂરિયાતો પિરામિડની ટોચ પર છે.

પિરામિડના તળિયેની જરૂરિયાતો એ મૂળભૂત ભૌતિક જરૂરિયાતો છે જેમાં ખોરાક, પાણી, ઊંઘ અને હૂંફની જરૂરિયાતનો સમાવેશ થાય છે. એકવાર આ નીચલા-સ્તરની જરૂરિયાતો પૂરી થઈ જાય, પછી લોકો જરૂરિયાતોના આગલા સ્તર પર જઈ શકે છે, જે સલામતી અને સુરક્ષા માટે છે.

ઉણપની જરૂરિયાતો વિ. વૃદ્ધિની જરૂરિયાતો

માસ્લો માનતા હતા કે આ જરૂરિયાતો વૃત્તિ જેવી જ છે અને વર્તનને પ્રેરિત કરવામાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે. શારીરિક, સુરક્ષા, સામાજિક અને સન્માનની જરૂરિયાતો ઉણપની જરૂરિયાતો છે, જે વંચિતતાને કારણે ઊભી થાય છે. અપ્રિય લાગણીઓ અથવા પરિણામો ટાળવા માટે આ નીચલા-સ્તરની જરૂરિયાતોને સંતોષવી મહત્વપૂર્ણ છે. માસ્લોએ પિરામિડના સર્વોચ્ચ સ્તરને વૃદ્ધિની જરૂરિયાતો ગણાવી. આ જરૂરિયાતો કોઈ વસ્તુની અછતને કારણે નથી, પરંતુ એક વ્યક્તિ તરીકે વિકાસ કરવાની ઈચ્છાથી ઊભી થાય છે.

જ્યારે સિદ્ધાંતને સામાન્ય રીતે એકદમ કઠોર વંશવેલો તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે, ત્યારે માસ્લોએ નોંધ્યું હતું કે આ જરૂરિયાતો જે ક્રમમાં પૂર્ણ થાય છે તે હંમેશા આ પ્રમાણભૂત પ્રગતિને અનુસરતું નથી. ઉદાહરણ તરીકે, તેમણે નોંધ્યું કે કેટલીક વ્યક્તિઓ માટે, પ્રેમની જરૂરિયાત કરતાં આત્મસન્માનની જરૂરિયાત વધુ મહત્વપૂર્ણ છે. અન્ય લોકો માટે, સર્જનાત્મક પરિપૂર્ણતાની જરૂરિયાત સૌથી મૂળભૂત જરૂરિયાતોને પણ વટાવી શકે છે.

શારીરિક જરૂરિયાતો: મૂળભૂત શારીરિક જરૂરિયાતો સંભવતઃ એકદમ સ્પષ્ટ છે તેમાં તે વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે જે આપણા અસ્તિત્વ માટે મહત્વપૂર્ણ છે. શારીરિક જરૂરિયાતોના કેટલાક ઉદાહરણોમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- ખોરાક
- પાણી

- શ્વાસ
- હોમિયોસ્ટેસિસ

પોષણ, હવા અને તાપમાન નિયમનની મૂળભૂત જરૂરિયાતો ઉપરાંત, શારીરિક જરૂરિયાતોમાં આશ્રય અને કપડાં જેવી વસ્તુઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. માસ્લોએ જાતીય પ્રજનનનો પણ આ સ્તરે જરૂરિયાતોના વંશવેલોમાં સમાવેશ કર્યો છે કારણ કે તે જાતિના અસ્તિત્વ અને પ્રચાર માટે જરૂરી છે.

સુરક્ષા અને સલામતીની જરૂરિયાતો: જેમ જેમ આપણે માસ્લોની જરૂરિયાતોના પદાનુક્રમના બીજા સ્તર સુધી આગળ વધીએ છીએ તેમ, જરૂરિયાતો થોડી વધુ જટિલ બનવાનું શરૂ કરે છે. આ સ્તરે, સુરક્ષા અને સલામતીની જરૂરિયાતો પ્રાથમિક બની જાય છે. લોકો તેમના જીવનમાં નિયંત્રણ અને વ્યવસ્થા ઇચ્છે છે. તેથી, સલામતી અને સુરક્ષા માટેની આ જરૂરિયાત આ સ્તર પરના વર્તનમાં મોટાભાગે ફાળો આપે છે. કેટલીક મૂળભૂત સુરક્ષા અને સલામતીની જરૂરિયાતોમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- નાણાકીય સુરક્ષા
- આરોગ્ય અને સુખાકારી
- અકસ્માતો અને ઈજા સામે સલામતી
- નોકરી શોધવી, આરોગ્ય વીમો અને આરોગ્ય સંભાળ મેળવવી, બચત ખાતામાં નાણાંનું યોગદાન આપવું, અને સુરક્ષિત પડોશમાં જવાનું એ સુરક્ષા અને સલામતીની જરૂરિયાતો દ્વારા પ્રેરિત ક્રિયાઓના તમામ ઉદાહરણો છે.

પ્રેમ અને સંબંધની જરૂરિયાતો: માસ્લોના પદાનુક્રમના ત્રીજા સ્તર પરની સામાજિક જરૂરિયાતો માનવ ક્રિયાપ્રતિક્રિયા સાથે સંબંધિત છે અને કહેવાતી નીચી જરૂરિયાતોમાં છેલ્લી છે. આ જરૂરિયાતોમાં મિત્રતા અને કૌટુંબિક બોન્ડ્સ છે - બંને જૈવિક કુટુંબ (માતાપિતા, ભાઈ-બહેન, બાળકો) અને પસંદ કરેલા કુટુંબ (જીવનસાથી અને ભાગીદારો) સાથે. જાતીય સંબંધોથી લઈને ઘનિષ્ઠ ભાવનાત્મક બંધનો સુધીની શારીરિક અને ભાવનાત્મક આત્મીયતા ઉચ્ચ સગપણની લાગણી પ્રાપ્ત કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. વધુમાં, સામાજિક જૂથોમાં સભ્યપદ આ જરૂરિયાતને પહોંચી વળવામાં ફાળો આપે છે, સહકાર્યકરોની ટીમ સાથે જોડાયેલા હોવાથી લઈને યુનિયન, ક્લબ અથવા શોપીનોના જૂથમાં ઓળખ બનાવવા સુધી. આ સ્તરે, ભાવનાત્મક સંબંધોની જરૂરિયાત માનવ વર્તનને ચલાવે છે. આ જરૂરિયાતને સંતોષતી કેટલીક બાબતોમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- મિત્રતા
- રોમેન્ટિક જોડાણો
- કુટુંબ
- સામાજિક જૂથો જ
- સમુદાય જૂથો
- ચર્ચ અને ધાર્મિક સંસ્થાઓ

એકલતા, હતાશા અને ચિંતા જેવી સમસ્યાઓને ટાળવા માટે, લોકો માટે અન્ય લોકો દ્વારા પ્રેમ અને સ્વીકાર્ય અનુભવ કરવો મહત્વપૂર્ણ છે. મિત્રો, કુટુંબીજનો અને પ્રેમીઓ સાથેના

અંગત સંબંધો મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે, જેમ કે અન્ય જૂથોમાં સંડોવણી કે જેમાં ધાર્મિક જૂથો, રમતગમતની ટીમો, બુક ક્લબ્સ અને અન્ય જૂથ પ્રવૃત્તિઓ સામેલ હોઈ શકે છે.

સન્માનની જરૂરિયાતો: માસ્લોના પદાનુક્રમમાં ચોથા સ્તરે પ્રશંસા અને આદરની જરૂરિયાત છે. જ્યારે તળિયે ત્રણ સ્તરે જરૂરિયાતો સંતોષાય છે, ત્યારે સન્માનની જરૂરિયાતો પ્રેરિત વર્તનમાં વધુ અગ્રણી ભૂમિકા ભજવવાનું શરૂ કરે છે. આ સમયે, અન્ય લોકોના આદર અને પ્રશંસા મેળવવા માટે તે વધુને વધુ મહુન્વપૂર્ણ બની જાય છે. લોકોને વસ્તુઓ પૂર્ણ કરવાની જરૂર છે અને પછી તેમના પ્રયત્નોને માન્યતા આપવામાં આવે છે. સિદ્ધિ અને પ્રતિષ્ઠાની લાગણીની જરૂરિયાત ઉપરાંત, સન્માનની જરૂરિયાતોમાં આત્મસન્માન અને વ્યક્તિગત મૂલ્ય જેવી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિઓમાં સહભાગિતા, શૈક્ષણિક સિદ્ધિઓ, એથલેટિક અથવા ટીમની ભાગીદારી અને વ્યક્તિગત શોખ આ બધા સન્માનની જરૂરિયાતોને પરિપૂર્ણ કરવામાં ભૂમિકા ભજવી શકે છે. જે લોકો સારા આત્મસન્માન અને અન્યની માન્યતા પ્રાપ્ત કરીને સન્માનની જરૂરિયાતોને સંતોષવામાં સક્ષમ છે તેઓ તેમની ક્ષમતાઓમાં આત્મવિશ્વાસ અનુભવે છે.

જે લોકોમાં આત્મસન્માન અને અન્યના આદરનો અભાવ હોય છે તેઓ હીનતાની લાગણી વિકસાવી શકે છે. એકસાથે, સન્માન અને સામાજિક સ્તરો બનાવે છે જેને પદાનુક્રમની મનોવૈજ્ઞાનિક જરૂરિયાતો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

સ્વ-વાસ્તવિકકરણની જરૂરિયાતો: માસ્લોના વંશવેલાની ખૂબ જ ટોચ પર સ્વ-વાસ્તવિકકરણની જરૂરિયાતો છે. ‘માણસ કેવો હોઈ શકે, તે હોવો જ જોઈએ’, માસ્લોએ સમજાવ્યું, માણસ તરીકે તેમની સંપૂર્ણ ક્ષમતા હાંસલ કરવાની જરૂરિયાતનો ઉલ્લેખ કરીને. માસ્લોની સ્વ-વાસ્તવિકતાની વ્યાખ્યા અનુસાર, “તેને પ્રતિભા, ક્ષમતાઓ, સંભવિતતાઓ વગેરેનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ અને શોષણ તરીકે ઢીલી રીતે વર્ણવી શકાય છે. આવા લોકો પોતાને પરિપૂર્ણ કરતા હોય તેવું લાગે છે અને તેઓ જે સક્ષમ છે તે શ્રેષ્ઠ કરી રહ્યા હોય તેવું લાગે છે. કરી રહ્યા છે.”

11.6 સારાંશ

આ એકમમાંથી, તે જાણવા મળ્યું કે અસરકારક મેનેજર માટે માનવ વર્તનને સમજવું જરૂરી છે, કારણ કે તે સંસ્થાકીય લક્ષ્યોને વધુ સારી રીતે પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરે છે. વ્યક્તિગત ભિન્નતાના કારણો અને માનવ વર્તનને સમજવાના અભિગમો સમજાવવામાં આવ્યા છે. આ એકમ પરથી સમજાયું કે વ્યક્તિત્વ અને માનવ વર્તન ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે. વલણ અને મૂલ્યોના વિકાસમાં ભૂતકાળ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. વ્યક્તિત્વ એ વ્યક્તિના અનુભવો અને આનુવંશિક પ્રભાવોનું પરિણામ છે. વ્યક્તિત્વના અભિગમો, સિદ્ધાંતો અને નિર્ધારકો સમજાવવામાં આવ્યા હતા.

11.7 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. માનવ વર્તન વ્યાખ્યાયિત કરો.

.....

.....

.....

.....

.....

2. વ્યક્તિત્વના ચાર પ્રકાર શું છે ?

.....

.....

.....

.....

.....

જવાબો

1. જવાબ - એક વ્યાખ્યા મુજબ; -વર્તણૂકને બાહ્ય અથવા આંતરિક ઉત્તેજનાની પરિસ્થિતિના પ્રતિભાવમાં વ્યક્તિની ક્રિયાઓ અથવા પ્રતિક્રિયાઓ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે.
1. જવાબ - ચાર પ્રકારના વ્યક્તિત્વ આશાવાદી, નિરાશાવાદી, વિશ્વાસુ અને ઈર્ષ્યા છે.

11.7 સંદર્ભ સૂચિ

1. બી. નારાયણ અને ભારતી શર્મા, 1993; “વ્યવસ્થાપનમાં બિહેવિયરલ સાયન્સ” ઓમસન પબ્લિકેશન્સ, નવી દિલ્હી.
2. હાર્લ/હેમકે, 1975; સંસ્થાઓ ટેક્સ્ટ, રીડિંગ્સ અને કેસ, લિટલ, બ્રાઉન અને કંપનીમાં વર્તન.
3. ટેરેન્સ આર. મિશેલ, 1982; ‘પીપલ ઈન ઓર્ગેનાઈઝેશન’ મેકગ્રા-હિલ ઈન્ટરનેશનલ બુક કંપની.
4. <http://www.arunk.com/pdf/study%20material/Unit-4.pdf>

સમાજકાર્ય અને સામાજિકરણ

-: રૂપરેખા :-

12.0 એકમના હેતુઓ

12.1 પ્રસ્તાવના

12.2 સામાજિકરણનો અર્થ અને પ્રક્રિયા

12.3 સમાયોજન - પ્રકૃતિ, અસરકારક ગોઠવણ

12.4 સારાંશ

12.5 તમારી પ્રગતિ ચકાસો અને પ્રગતિ ચકાસો માટેના જવાબો

12.6 સંદર્ભ સૂચિ

12.0 એકમના હેતુઓ

આ એકમનો અભ્યાસ કર્યા બાદ તમે...

- સામાજિકરણનો અર્થ સમજી શકશો.
- મનોવૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિકોણથી સામાજિકરણને સમજી શકશો.
- ગોઠવણની - પ્રકૃતિ, અસરકારક ગોઠવણ વિષે જાણી શકશો.

12.1 પ્રસ્તાવના

સામાજિકરણ એ એક પ્રક્રિયા છે જેની મદદથી જીવંત જીવ સામાજિક અસ્તિત્વમાં બદલાય છે. તે એક એવી પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા યુવા પેઢી પુષ્ટ ભૂમિકા શીખે છે જે તેણે પછીથી ભજવવાની હોય છે. તે વ્યક્તિના જીવનમાં સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે અને તે પેઢી દર પેઢી ચાલુ રહે છે. જીવન જીવવાનો નિયમ સામાજિકરણ છે. સામાજિકરણની પ્રક્રિયા એ વ્યક્તિનો સામાજિક વિકાસ છે. તે ફક્ત વર્તનની સામાજિક રીતે માન્ય રીતો, માન્ય સામાજિક ભૂમિકાઓ અને સામાજિક વલણ વિકસાવવા માટેનો ઉલ્લેખ કરે છે. આપણામાંના ઘણા માને છે કે 'આપણે જે રીતે વર્તીએ છીએ' તે કદાચ આપણા જનીનો એટલે કે 'કુદરત'ને કારણે છે જ્યારે કેટલાક અન્ય માને છે કે 'આપણે જે રીતે વર્તીએ છીએ' તેના કારણે આપણે કેવી રીતે ઉછર્યા છીએ એટલે કે 'પ્રકૃતિ' ત્યાં સુધી માનીએ છીએ કે સામાજિકરણ કુદરત તેમજ પાલનપોષણ દ્વારા પ્રભાવિત છે. આ એકમમાં સામાજિકરણ ની વિભાવનાની ટૂંકમાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે. શિક્ષકો સામાજિકરણ ના મહત્વ પર ખૂબ જ સારી રીતે ભાર મૂકી શકે છે. એકમમાં આપવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિઓ વિદ્યાર્થીઓને સામાજિકરણ ની પ્રક્રિયા સમજવામાં મદદ કરશે.

12.2 સામાજિકરણનો અર્થ અને પ્રક્રિયા

સામાજિકરણનો અર્થ : સામાજિકરણ એ એવી પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા લોકોને સમાજના નિપુણ સભ્યો બનવાનું શીખવવામાં આવે છે. તે લોકો સામાજિક ધોરણો અને અપેક્ષાઓ સમજવા, સમાજની માન્યતાઓને સ્વીકારવા અને સામાજિક મૂલ્યોથી વાકેફ થવાની રીતોનું વર્ણન કરે

છે. નવજાત માત્ર એક જીવ છે. સામાજિકરણ તેને સમાજ પ્રત્યે પ્રતિભાવશીલ બનાવે છે. તે સામાજિક રીતે સક્રિય છે. તે એક 'પુરુષ' બની જાય છે અને સંસ્કૃતિ કે જે તેનું જૂથ તેનામાં બિછાવે છે, તેનું માનવીકરણ કરે છે અને તેને 'માનવી' બનાવે છે. તેના જૂથની સાંસ્કૃતિક વ્યવસ્થા, પ્રક્રિયામાં બાળકના વ્યક્તિત્વમાં સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે. તે તેને જૂથમાં બેસવા અને સામાજિક ભૂમિકાઓ કરવા માટે તૈયાર કરે છે. તે શિશુને સામાજિક વ્યવસ્થાની રેખા પર સુયોજિત કરે છે અને પુષ્કને નવા જૂથમાં ફિટ થવા માટે સક્ષમ બનાવે છે. તે માણસને નવી સામાજિક વ્યવસ્થામાં પોતાને સમાયોજિત કરવા સક્ષમ બનાવે છે.

સામાજિકરણ માનવ મગજ, શરીર, વલણ, વર્તન અને તેથી આગળના વિકાસ માટે વપરાય છે. સામાજિકકરણ એ વ્યક્તિને સામાજિક વિશ્વમાં સામેલ કરવાની પ્રક્રિયા તરીકે ઓળખાય છે. સામાજિકરણ શબ્દ એ ક્રિયાપ્રતિક્રિયાની પ્રક્રિયાનો સંદર્ભ આપે છે કે જેના દ્વારા વધતી જતી વ્યક્તિ તે સામાજિક જૂથની ટેવો, વલણ, મૂલ્યો અને માન્યતાઓ શીખે છે, જેમાં તે જન્મ્યો છે.

સામાજિકરણની વ્યાખ્યાઓ :

- ગ્રીન વ્યાખ્યાયિત સામાજિકરણ - પ્રક્રિયા કે જેના દ્વારા બાળક સ્વત્વ અને વ્યક્તિત્વ સાથે સાંસ્કૃતિક સામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે.
- લંડબર્ગના મતે, સામાજિકરણમાં - ક્રિયાપ્રતિક્રિયાની જટિલ પ્રક્રિયાઓનો સમાવેશ થાય છે જેના દ્વારા વ્યક્તિ આદતો, કૌશલ્યો, માન્યતાઓ અને યુકાદાના ધોરણો શીખે છે. સામાજિક જૂથો અને સમુદાયોમાં તેની અસરકારક ભાગીદારી માટે જરૂરી છે”.
- પીટર વર્સ્લી સામાજિકરણ - પ્રક્રિયા તરીકે સમજાવે છે સંસ્કૃતિનું પ્રસારણ, તે પ્રક્રિયા કે જેના દ્વારા પુરુષો સામાજિક જૂથોના નિયમો અને પ્રથાઓ શીખે છે.
- H.M. જોહન્સન સામાજિકરણને “શિક્ષણ કે જે શીખનારને સામાજિક ભૂમિકાઓ કરવા સક્ષમ બનાવે છે” તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે. તે વધુમાં કહે છે કે “પ્રક્રિયા કે જેના દ્વારા વ્યક્તિઓ પહેલાથી અસ્તિત્વમાં રહેલા જૂથોની સંસ્કૃતિ પ્રાપ્ત કરે છે જેમાં તેઓ આવે છે”

પ્રક્રિયા:

સામાજિકરણએ ધોરણો, રિવાજો અને વિચારધારાઓને વારસામાં મેળવવા અને પ્રસારિત કરવાની જીવનભરની પ્રક્રિયા છે, જે વ્યક્તિને તેના પોતાના સમાજમાં ભાગ લેવા માટે જરૂરી કુશળતા અને ટેવો પ્રદાન કરે છે. સામાજિકરણ એ પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા માનવ શિશુઓ પ્રાપ્ત કરે છે તેમના સમાજના કાર્યકારી સભ્ય તરીકે કાર્ય કરવા માટે જરૂરી કૌશલ્યો, એક પ્રક્રિયા જે વ્યક્તિના સમગ્ર જીવન દરમિયાન ચાલુ રહે છે.

સામાજિકકરણ પ્રક્રિયાને પ્રાથમિક અને વિભાજિત કરી શકાય છે.

ગૌણ સામાજિકકરણ :

પ્રાથમિક સામાજિકરણ ત્યારે થાય છે જ્યારે બાળક ચોક્કસ સંસ્કૃતિના સભ્યો તરીકે વ્યક્તિઓ માટે યોગ્ય વલણ, મૂલ્યો અને ક્રિયાઓ શીખે છે. આ મુખ્યત્વે નજીકના પરિવાર અને મિત્રો દ્વારા પ્રભાવિત થાય છે.

ગૌણ સામાજિકકરણ એ શીખવાની પ્રક્રિયા છે કે શું છે મોટા સમાજમાં નાના જૂથના સભ્ય તરીકે યોગ્ય વર્તન. તે વર્તણૂકીય પેટર્ન છે જે સમાજના સામાજિકકરણ એજન્ટો દ્વારા

પ્રબળ બને છે. જેમ કે શાળાઓ અને કાર્યસ્થળો સામાજિકકરણ એ સભ્ય બનવા માટે શીખવાની પ્રક્રિયા છે.

સમાજ તેમાં ઔપચારિક અને અનૌપચારિક શિક્ષણનો સમાવેશ થાય છે. સામાજિકકરણ માતાપિતા, શિક્ષકોના સાથીદારો, પડોશીઓ અને શૈક્ષણિક અને ધાર્મિક સંસ્થાઓ દ્વારા કરવામાં આવે છે. સામાજિકકરણની પ્રક્રિયા બાળકના જન્મથી શરૂ થાય છે અને વ્યક્તિના મૃત્યુ સાથે સમાપ્ત થાય છે. આ સમય દરમિયાન આપણે સમાજના મૂલ્યો, માન્યતાઓ અને ધારાધોરણોનું પાલન કરીએ છીએ. સમાજના સભ્ય બનવા માટે આપણે જે મૂલ્યો, માન્યતાઓ અને ધોરણો શીખીએ છીએ તેમાંથી કેટલાકની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે જ્યારે કેટલાકની પ્રશંસા કરવામાં આવતી નથી, પરંતુ કેટલાકની ટીકા કરવામાં આવે છે. ચાલો આપણે માની લઈએ કે દરેક વ્યક્તિને સારી વર્તણૂક શીખવવામાં આવે છે પરંતુ આપણે તે વર્તન કેટલું જાળવીએ છીએ. કદાચ એવું પણ બને છે કારણ કે સામાજિકરણ એ (નૈતિક) વર્તનની અલિખિત આચારસંહિતા છે. ઉછેરના કોઈ લેખિત નિયમો નથી: બાળક. બાળક અનુકરણ દ્વારા શીખે છે. સારી વ્યક્તિ ખરાબ વ્યક્તિ બની શકે છે અને ઊલટું.

સામાજિકકરણની પ્રક્રિયા ચક્રોમાં થાય છે, પહાડો અને ઉચ્ચપ્રદેશના પર્વતો સામાજિક વર્તણૂકમાં ઝડપી સુધારો દર્શાવે છે અને ઉચ્ચપ્રદેશનો અર્થ સામાજિક વર્તણૂકમાં કોઈ સુધારો કે રીઝેશન નથી.

સમાજના દૃષ્ટિકોણથી, સામાજિકકરણ એ એક માર્ગ છે જેના દ્વારા સમાજ તેની સંસ્કૃતિને પેઢીથી પેઢી સુધી પ્રસારિત કરે છે અને પોતાને જાળવી રાખે છે. વ્યક્તિના દૃષ્ટિકોણથી, સામાજિકકરણ એ એવી પ્રક્રિયા છે કે જેના દ્વારા વ્યક્તિ સામાજિક વર્તન શીખે છે, તેના વિકાસ કરે છે.

‘સ્વ. પ્રક્રિયા બે સ્તરે કાર્ય કરે છે, એક શિશુની અંદર જેને આસપાસના પદાર્થોનું આંતરિકકરણ કહેવામાં આવે છે અને બીજું બહારથી. સામાજિકરણ ને - સામાજિક ધોરણોના આંતરિકકરણ તરીકે જોઈ શકાય છે. સામાજિક નિયમો વ્યક્તિ માટે આંતરિક બની જાય છે, આ અર્થમાં કે તેઓ બાહ્ય નિયમન દ્વારા લાદવામાં આવે તેના બદલે સ્વ-લાદવામાં આવે છે અને આમ તે વ્યક્તિના પોતાના વ્યક્તિત્વનો ભાગ છે. તેથી વ્યક્તિ અનુરૂપ થવાની ઈચ્છા અનુભવે છે. બીજું, તેને સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાના આવશ્યક તત્વ તરીકે જોઈ શકાય છે. આ ક્રિસ્માં, વ્યક્તિઓ સામાજિક બની જાય છે કારણ કે તેઓ અન્યની અપેક્ષાઓ અનુસાર કાર્ય કરે છે. સામાજિકકરણની અંતર્ગત પ્રક્રિયા સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયા સાથે જોડાયેલી છે.

12.3 સમાયોજન - પ્રકૃતિ, અસરકારક ગોઠવણ

સમાયોજન એ એક વર્તણૂકીય પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા વ્યક્તિ આપેલ સમયે મળેલી વિવિધ જરૂરિયાતો વચ્ચે સંતુલન જાળવી રાખે છે. જીવનની દરેક પરિસ્થિતિ માંગ કરે છે કે સંબંધિત વ્યક્તિ કેટલાક માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો અનુસાર અસરકારક રીતે કાર્ય કરવા સક્ષમ હોવી જોઈએ અને વિવિધ દળો વચ્ચે સંતુલન જાળવવા માટે સક્ષમ હોવી જોઈએ.

વ્યાખ્યા:

સમાયોજનને એવી પ્રક્રિયા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે જેમાં વ્યક્તિ અને પર્યાવરણ વચ્ચે સંતુલનની સ્થિતિ જાળવવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે પોતાની જાત સાથે, અન્ય લોકો સાથે અથવા પર્યાવરણ સાથે સુમેળ સાધવા માટે વર્તનમાં વિવિધતા ઊભી કરે છે.

વેબસ્ટર: “સમાયોજન એ સંતોષકારક સંબંધની સ્થાપના છે, જે સંવાદિતા, અનુકૂલન, અનુકૂલન અથવા તેના જેવા રજૂ કરે છે”

સી.વી. ગુડ: “સમાયોજન એ પર્યાવરણ અથવા પર્યાવરણમાં થતા ફેરફારોને અનુરૂપ વર્તનની રીતો શોધવા અને અપનાવવાની પ્રક્રિયા છે”

શેફર: “સમાયોજન એ એવી પ્રક્રિયા છે કે જેના દ્વારા સજીવ તેની જરૂરિયાતો અને આ જરૂરિયાતોની સંતોષને પ્રભાવિત કરતા સંજોગો વચ્ચે સંતુલન જાળવી રાખે છે”

સમાયોજન એ એવી પ્રક્રિયા છે જે વ્યક્તિને તેની જરૂરિયાતો અને તેને પૂરી કરવાની ક્ષમતા વચ્ચે સંતુલન જાળવીને સુખી અને સંતોષી જીવન જીવવામાં મદદ કરે છે. સમાયોજનનું વિશ્લેષણ સિદ્ધિ તરીકે તેમજ મનોવિજ્ઞાનમાં પ્રક્રિયા તરીકે કરવામાં આવ્યું છે. સમાયોજનને સિદ્ધિ તરીકે અર્થઘટન કરવાથી જે અપેક્ષા રાખવામાં આવી હતી અને તેમાં રોકાયેલા હતા તે કરવા માટે અસરકારક કામગીરીની આવશ્યકતા રહેશે. આનો અર્થ ચોક્કસ પરિમાણો પર ગુણવત્તાનું મૂલ્યાંકન કરવું પડશે. જો કે, મનોવૈજ્ઞાનિકો એક પ્રક્રિયા તરીકે ગોઠવણને તપાસવામાં રસ ધરાવે છે. આમાં બાહ્ય વિશ્વ સાથે વ્યક્તિની ક્રિયાપ્રતિક્રિયાનું પરીક્ષણ કરવું આવશ્યક છે. જો વ્યક્તિ અને તેના પર્યાવરણ વચ્ચેનો સંબંધ ધારાધોરણો અનુસાર હોય તો ગોઠવણ પ્રાપ્ત થાય છે. સંબંધિત વ્યક્તિનું વર્તન સામાન્ય માનવામાં આવશે. ધોરણોમાંથી એકંદર વિચલન ક્લિનિકલ તપાસ અને દરમિયાનગીરીની માંગ કરે છે. આવા વિચલનોને ગેરવ્યવસ્થા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે.

ગંભીર વિચલનોને અસામાન્ય વર્તન તરીકે વર્ગીકૃત કરી શકાય છે. સાયકોલોજી ઓફ સમાયોજન કોર્સ વિદ્યાર્થીઓને તેમના વાસ્તવિક જીવનના અનુભવોને મનોવિજ્ઞાનની રચનાઓ અને સિદ્ધાંતો સાથે જોડવામાં મદદ કરવા માટે ઓફર કરવામાં આવે છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને વ્યક્તિગત ગોઠવણ વચ્ચેના સંતુલન પર પ્રહાર કરતા, આ અભ્યાસક્રમ મુખ્ય માનવ પ્રક્રિયાઓની તપાસ કરવા માટે વૈજ્ઞાનિક અભિગમનો ઉપયોગ કરે છે. માનવ વર્તણૂકની જટિલ તપાસને પ્રોત્સાહન આપવા ઉપરાંત, તે વસ્તુઓને વ્યાપક પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોવામાં મદદ કરી શકે છે. તે આત્મ-ચિંતન અને સમજણની તક પૂરી પાડે છે. કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં વર્તનની સંભવિત શ્રેણીને વારંવાર ઉદાહરણો તરીકે લેવામાં આવે છે અને સામાન્યતા શું છે તે સમજવા માટે તેનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે અને તેથી તે ગોઠવણનું સ્તર દર્શાવે છે અને શું ઓછું પડે છે અને તેને ગેરવ્યવસ્થા તરીકે અર્થઘટન કરવામાં આવે છે. તે મનોરોગવિજ્ઞાનની અણી પર ચાલે છે અને બે વિષયોને બાદ કરતાં માત્ર છેલ્લા મોડ્યુલમાં જ તેને સ્પર્શે છે.

ગોઠવણ પ્રક્રિયા :

ગોઠવણ એ એવી પ્રક્રિયાનો સંદર્ભ આપે છે જેમાં વ્યક્તિ અને પર્યાવરણ વચ્ચે સંતુલનની સ્થિતિ જાળવવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે પોતાની જાત સાથે, અન્ય લોકો અથવા પર્યાવરણ સાથે સંવાદિતા પ્રાપ્ત કરવા માટે વર્તનમાં વિવિધતા ઊભી કરે છે. તે અનિવાર્ય છે કે ગોઠવણ ચોક્કસ ફેરફારોને પ્રોત્સાહિત કરશે જેથી કરીને સ્વ અને આસપાસના લોકો વચ્ચેનો શ્રેષ્ઠ સંબંધ પ્રાપ્ત કરી શકાય અને જાળવી શકાય. કોઈ વ્યક્તિનું ઉદાહરણ લો કે જેને જીવલેણ રોગ હોવાનું નિદાન થયું છે. સંભવિત પ્રતિક્રિયાઓ શું છે? કોઈ વ્યક્તિ નિકટવર્તી મૃત્યુની અપેક્ષામાં ખૂબ જ તંગ હોઈ શકે છે, કોઈ અન્ય વ્યક્તિ તેના/તેણીની સાથે આવું કેવી રીતે થઈ શકે છે તે વિચારીને નકાર બતાવી શકે છે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ તે અથવા તેણીનું કારણ વિચારીને ગુસ્સો બતાવી શકે છે. ત્યાં શક્યતાઓની સંપૂર્ણ શ્રેણી છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક ગોઠવણ એ જટિલ પ્રક્રિયાઓ છે જે વ્યક્તિને તેની વર્તમાન સ્થિતિ સાથે સંવાદિતા પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરે છે, આમ સ્વીકૃતિ તરફ પણ દોરી જાય છે. સામાજિક નેટવર્કસ દ્વારા મનોવૈજ્ઞાનિક જરૂરિયાતોની સંતોષ સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક ગોઠવણોની સુવિધા આપે છે. મનુષ્ય આ અનુભવોમાંથી નેટવર્કની ગતિશીલતા શીખે છે. પર્યાવરણમાં પરિવર્તન આંતરવ્યક્તિત્વ પ્રવૃત્તિઓને ઉત્તેજિત કરે છે જે જરૂરિયાતોને પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરી શકે છે. આનાથી બે હેતુઓ પૂરા થાય છે - બદલાયેલા વાતાવરણમાં જરૂરિયાતો પૂરી કરવી અને ભવિષ્યમાં જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવાની અપેક્ષામાં વધારો. આમ, ગોઠવણ પ્રક્રિયા આંતરિક-આંતરિક તેમજ આંતરિક-બાહ્ય સંબંધને જોડે છે. આ સંબંધ સુમેળભર્યો અથવા વિરોધાભાસી હોઈ શકે છે. વ્યક્તિની વર્તણૂક, મૂલ્ય-વિશ્વાસ પ્રણાલી, લાગણીશીલ પ્રતિક્રિયાઓ, વગેરેની અંદર અને વચ્ચે સંવાદિતા અને સંઘર્ષ ગોઠવણના મુખ્ય નિર્ણાયક તરીકે કામ કરે છે. તે એક સતત પ્રક્રિયા છે પરંતુ આપણામાંથી મોટાભાગના લોકો તેને પ્રહાર કરવામાં સક્ષમ છે. આ પ્રક્રિયાની ખૂબ જ સમજણ આપણને અન્ય વ્યક્તિ એડજસ્ટ કરે છે કે નહીં તેની પણ પ્રશંસા કરે છે. આ નિર્ધારકોની અંદર અને તેમની વચ્ચે વિસંગતતા અને અસંગતતાને ગેરવ્યવસ્થા તરીકે અર્થઘટન કરવામાં આવે છે. ગોઠવણ એ પણ માંગ કરે છે કે વ્યક્તિએ જરૂરિયાતો અને પર્યાવરણીય અવરોધો વચ્ચે સંતુલન જાળવવું જોઈએ.

ગોઠવણની પ્રકૃતિ :

- તે સતત ચાલતી પ્રક્રિયા છે.
- દ્વિ-માર્ગી પ્રક્રિયા.
- માત્ર પોતાની જાતને ઉપલબ્ધ સંજોગોમાં ફીટ કરવાની પ્રક્રિયા જ નહીં પણ સંજોગોમાં ફેરફાર કરવાની પ્રક્રિયા પણ વ્યક્તિની જરૂરિયાતોને અનુરૂપ છે.
- તે જરૂરિયાત ઘટાડવાની પ્રક્રિયા છે.
- તે એક સિદ્ધિ છે.
- તે સુખ, કાર્યક્ષમતા અને અમુક અંશે સામાજિક લાગણીઓ છે.
- તેમાં મનોવૈજ્ઞાનિક અને શારીરિક સમસ્યાઓનો સમાવેશ થાય છે.

ગોઠવણનો વિસ્તાર :

- આરોગ્ય અને ભૌતિક વાતાવરણ
- નાણાં, જીવનનિર્વાહ અને રોજગાર
- સામાજિક અને મનોરંજક પ્રવૃત્તિઓ
- સેક્સ અને લગ્ન
- સામાજિક મનોવૈજ્ઞાનિક સંબંધ
- અંગત મનોવૈજ્ઞાનિક સંબંધો
- નૈતિક અને ધાર્મિક
- ઘર અને કુટુંબ
- ભવિષ્ય -વ્યાવસાયિક અને શૈક્ષણિક

- શાળા અને કોલેજના કામમાં ગોઠવણ
- અભ્યાસક્રમ અને શિક્ષણ.

ગોઠવણનું માપન

- પરીક્ષણ તકનીકો
- પ્રોજેક્ટીવ તકનીકો
- ઈન્વેન્ટરી તકનીકો
- સોશિયોમેટ્રિક તકનીકો
- સ્કેલિંગ તકનીકો
- બેલની સમાયોજન ઈન્વેન્ટરી દ્વારા- હંગ એમ. બેલ
- અસ્થાનાની સમાયોજન ઈન્વેન્ટરી - H.S. અસ્થાના.

અસરકારક ગોઠવણ:

- પોતાની શક્તિ અને મર્યાદા વિશે જાગૃતિ
- પોતાને અને બીજાનો આદર કરવો
- આકાંક્ષાનું પર્યાપ્ત સ્તર
- મૂળભૂત જરૂરિયાતોની સંતોષ
- નિર્ણાયક અથવા દોષ શોધવાના વલણની ગેરહાજરી
- વર્તનમાં સુગમતા
- પ્રતિકૂળ સંજોગોનો સામનો કરવાની ક્ષમતા.
- વિશ્વની વાસ્તવિક દ્રષ્ટિ.
- તેની આસપાસના વાતાવરણ સાથે કેસની લાગણી.
- જીવનની સંતુલિત ફિલસૂફી.

12.4 સારાંશ

સામાજિકરણ એ દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં એક મહત્વપૂર્ણ પાસું છે કારણ કે તે એકમાત્ર માધ્યમ છે જેના દ્વારા લોકો અન્ય તેમજ તેમના વર્તનને શીખે છે અને તેનું અવલોકન કરે છે. સામાજિકકરણ ને સામાજિક ધોરણોના આંતરિકકરણ તરીકે જોઈ શકાય છે. સામાજિકકરણ એ સમાજના સભ્ય બનવા માટે શીખવાની પ્રક્રિયા છે. તેમાં ઔપચારિક અને અનૌપચારિક શિક્ષણનો સમાવેશ થાય છે. સામાજિકકરણ માતાપિતા, શિક્ષકોના સાથીદારો, પડોશીઓ અને શૈક્ષણિક અને ધાર્મિક સંસ્થાઓ દ્વારા કરવામાં આવે છે. સામાજિકકરણની પ્રક્રિયા બાળકના જન્મથી શરૂ થાય છે અને વ્યક્તિના મૃત્યુ સાથે સમાપ્ત થાય છે. આ સમય દરમિયાન આપણે સમાજના મૂલ્યો, માન્યતાઓ અને ધોરણો શીખીએ છીએ. આમ વ્યક્તિગત વર્તન સમાજમાં ક્રિયાપ્રતિક્રિયાના સ્તર દ્વારા જ ઓળખાય છે.

12.5 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. સામાજિકકરણને વ્યાખ્યાયિત કરો.
જવાબ - લંડબર્ગના મતે, સામાજિકરણ માં “આદાનપ્રદાનની જટિલ પ્રક્રિયાઓનો સમાવેશ થાય છે જેના દ્વારા વ્યક્તિ સામાજિક જૂથો અને સમુદાયોમાં તેની અસરકારક ભાગીદારી માટે જરૂરી ટેવો, કુશળતા, માન્યતાઓ અને નિર્ણયના ધોરણો” શીખે છે.
2. સામાજિકરણ ના એજન્ટો શું છે ?
જવાબ - ધર્મ, કુટુંબ, સાથીદારો, શાળા, સમૂહ માધ્યમો અને કાર્ય સામાજિકકરણના કેટલાક એજન્ટો છે.
3. ગોઠવણ વ્યાખ્યાયિત કરો.
જવાબ: “સમાયોજન એ સંતોષકારક સંબંધની સ્થાપના છે, જે સંવાદિતા, અનુકૂલન, અનુકૂલન અથવા તેના જેવા રજૂ કરે છે” - વેબસ્ટર
4. સામાજિકકરણની પ્રક્રિયા સમજાવો.
5. ગોઠવણ માપવા માટેની તકનીકો શું છે ?

12.6 સંદર્ભ સૂચિ

1. માર્ગરિટ મીડ, (1968) ત્રણ આદિમ સમાજમાં સેક્સ અને સ્વભાવ
2. એરોન્સન, ઈ., વિલ્સન, ટી. ડી., અને અકર્ટ, આર. એમ. (2010). સામાજિક મનોવિજ્ઞાન (7મી આવૃત્તિ). અપર સેડલ રિવર, NJ પ્રેન્ટિસ હોલ.
3. <https://courses.lumenlearning.com/boundless-sociology/chapter/socialization-throughout-the-life-span/>
4. <http://yaseeredu.blogspot.com/2015/06/adjustment.html#:~:text=Nature%20of%20Adjustment,%C2%B7%20It%20is%20an%20adjustment>
હિવમેન્ટ

-: રૂપરેખા :-

- 13.0 એકમના હેતુઓ
- 13.1 પ્રસ્તાવના
- 13.2 વલણ, વર્તન, પૂર્વગ્રહ અને ધારણા, વલણ અને વલણની પ્રકૃતિ
- 13.3 ખરાબ વર્તન, અસામાજિક વ્યક્તિત્વ, ખરાબ વર્તનનો સામનો અને સંરક્ષણ પદ્ધતિ
- 13.4 સારાંશ
- 13.5 તમારી પ્રગતિના મુખ્ય શબ્દો તપાસો
- 13.6 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો
- 13.7 સંદર્ભો

13.0 એકમના હેતુઓ

આ એકમનો અભ્યાસ કર્યા બાદ તમે,

- વલણ, વર્તન, પૂર્વગ્રહ અને ધારણા ખ્યાલો સમજી શકશો.
- અવ્યવસ્થિત વર્તન, અસામાજિક વ્યક્તિત્વની વિભાવનાઓ વિષે જાણી શકશો.
- ખરાબ વર્તનનો સામનો કરવાનું તે જાણી શકશો.

13.1 પ્રસ્તાવના

વલણ એ આપણા રોજિંદા જીવનમાં વારંવાર ઉપયોગમાં લેવાતો શબ્દ છે. તેના સામાન્ય અર્થમાં તે વ્યક્તિની ચોક્કસ મનની સ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરે છે જેના દ્વારા તે તેના સામાજિક વાતાવરણમાં કેટલીક પરિસ્થિતિઓ, વસ્તુઓ, ઘટનાઓ અને વ્યક્તિઓ પ્રત્યે તેના મંતવ્યો અને લાગણીઓ વ્યક્ત કરે છે. મનોવૈજ્ઞાનિકો, સમાજશાસ્ત્રીઓ અને અન્ય સામાજિક વૈજ્ઞાનિકોએ વલણના વિવિધ પાસાઓ અને સ્ટીરિયોટાઈપ્સ, પૂર્વગ્રહ અને ભેદભાવ જેવા સંબંધિત ખ્યાલો પર પ્રકાશ ફેંકવા માટે વિવિધ સંશોધનો હાથ ધર્યા છે. આ એકમમાં આપણે આ વિવિધ વિભાવનાઓના અર્થ, લાક્ષણિકતાઓ, કારણ અને જાળવણીના પરિબળોને સમજવાનો પ્રયત્ન કરીશું. શરૂઆત કરવા માટે આપણે વલણથી શરૂઆત કરીશું

13.2 વલણ, વર્તન, પૂર્વગ્રહ અને ધારણા, વલણ અને વલણની પ્રકૃતિ

મનોવિજ્ઞાનમાં, વલણ એ કોઈ ચોક્કસ વસ્તુ, વ્યક્તિ, વસ્તુ અથવા ઘટના પ્રત્યે લાગણીઓ, માન્યતાઓ અને વર્તણૂકોના સમૂહનો ઉલ્લેખ કરે છે. વલણ ઘણીવાર અનુભવ અથવા ઉછેરનું પરિણામ હોય છે, અને તેઓ વર્તન પર શક્તિશાળી પ્રભાવ પાડી શકે છે. જ્યારે વલણ સ્થાયી હોય છે, તેઓ પણ બદલાઈ શકે છે. મનોવૈજ્ઞાનિકો વલણને ચોક્કસ રીતે વસ્તુઓનું મૂલ્યાંકન કરવાની શીખી વૃત્તિ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે. આમાં લોકો, મુદ્દાઓ, વસ્તુઓ અથવા ઘટનાઓનું મૂલ્યાંકન સામેલ હોઈ શકે છે. આવા મૂલ્યાંકન ઘણીવાર હકારાત્મક

અથવા નકારાત્મક હોય છે, પરંતુ તે સમયે તે અનિશ્ચિત પણ હોઈ શકે છે. વલણ સ્પષ્ટ અને ગર્ભિત પણ હોઈ શકે છે. સ્પષ્ટ વલણ એ છે કે જેના વિશે આપણે સભાનપણે વાકેફ છીએ અને જે આપણા વર્તન અને માન્યતાઓને સ્પષ્ટપણે પ્રભાવિત કરે છે. ગર્ભિત વલણ અચેતન છે પરંતુ તેમ છતાં આપણી માન્યતાઓ અને વર્તન પર તેની અસર પડે છે. વલણના ઘટકોને કેટલીકવાર CAB અથવા એબીસીના વલણ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

વલણના ઘટકો

- જ્ઞાનાત્મક ઘટક: તમારા વિચારો અને માન્યતાઓ
- પ્રભાવી ઘટક : કેવી રીતે પદાર્થ, વ્યક્તિ, મુદ્દો અથવા ઘટના તમને અનુભવ કરાવે છે
- વર્તણૂકલક્ષી ઘટક: વલણ તમારા વર્તનને કેવી રીતે પ્રભાવિત કરે છે.

વલણના આ ત્રણ ઘટકોમાં કેટલીક વિશેષતાઓ છે, જેની સમજણ વલણની પ્રકૃતિને સમજવા માટે અનિવાર્ય છે.

- a) વેલેન્સ - તે પ્રશ્નમાંની વસ્તુ અથવા ઘટના માટે અનુકૂળતા અથવા પ્રતિકૂળતાની ડિગ્રીનો ઉલ્લેખ કરે છે.
- b) બહુવિધતા - વલણના ઘટકોમાં બહુવિધતાની લાક્ષણિકતા છે. તેનો અર્થ એ છે કે ઘટકોની સંખ્યા છે. ઘટકમાં તત્વોની સંખ્યા જેટલી વધારે હશે તેટલું જટિલ હશે.
- c) સુસંગતતા - તે મલ્ટીપ્લેક્સિટી કરતાં વેલેન્સ પરિબલોમાં વધુ જોવા મળે છે.

વલણની લાક્ષણિકતાઓ

- વલણ શીખવામાં આવે છે: વ્યક્તિ વલણ સાથે જન્મતી નથી પરંતુ તે અથવા તેણી જે જૂથ સાથે સંબંધ ધરાવે છે તેના સ્વીકાર્ય સભ્ય બનવાની પ્રક્રિયા દ્વારા તેને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમજ વ્યક્તિ જીવનના અનુભવો દ્વારા વલણ વિકસાવે છે.
- વલણ દિશા આપે છે: વલણ આપણા વર્તનને કોઈ વસ્તુથી દૂર અથવા વસ્તુ તરફ દિશામાન કરે છે.
- સંબંધિત સ્થાયીતા: તેનો અર્થ એ છે કે વલણો સમય સાથે સ્થિર છે અને તેમનામાં પરિવર્તન ફક્ત ધીમે ધીમે થાય છે.
- વલણ હંમેશા અમુક મુદ્દા, વસ્તુ અથવા વસ્તુ સાથે સંબંધિત હોય છે: આનો અર્થ એ છે કે વલણના વિકાસ માટે અમુક ઘટના, વસ્તુ અથવા વ્યક્તિની ઘટના અનિવાર્ય છે. વૃત્તિ શૂન્યાવકાશમાં થતી નથી.
- વલણમાં પ્રેરક ગુણધર્મો છે: વલણ વ્યક્તિને પ્રેરણા આપે છે કેટલીક વર્તણૂકો અન્ય કરતા વધુ સરળતાથી કરવા માટે.

વલણ રચના

વલણ કેવી રીતે અને શા માટે રચાય છે તેના પર અસર કરી શકે તેવા ઘણા પરિબલો છે. વલણ કેવી રીતે રચાય છે તેના પર અહીં નજીકથી નજર છે.

- અનુભવ: અનુભવના પરિણામે વલણ સીધું રચાય છે. તેઓ સીધા અંગત અનુભવને કારણે ઉભરી શકે છે, અથવા તેઓ અવલોકનથી પરિણમી શકે છે.

- સામાજિક પરિબળો: સામાજિક ભૂમિકાઓ અને સામાજિક ધોરણો વલણ પર મજબૂત પ્રભાવ પાડી શકે છે. સામાજિક ભૂમિકાઓ ચોક્કસ ભૂમિકા અથવા સંદર્ભમાં લોકો પાસેથી કેવી રીતે વર્તે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે તેનાથી સંબંધિત છે. સામાજિક ધોરણોમાં સમાજના નિયમોનો સમાવેશ થાય છે કે કઈ વર્તણૂકો યોગ્ય માનવામાં આવે છે.
- શીખવું વલણ વિવિધ રીતે શીખી શકાય છે.
- કન્ડિશનિંગ : ઓપરેટ કન્ડિશનિંગનો ઉપયોગ વલણ કેવી રીતે વિકસે છે તેને પ્રભાવિત માટે પણ કરી શકાય છે. એક યુવાનની કલ્પના કરો જેણે હમણાં જ ધૂમ્રપાન કરવાનું શરૂ કર્યું છે. જ્યારે પણ તે સિગારેટ સળગાવે છે, ત્યારે લોકો ફરિયાદ કરે છે, તેને શિક્ષા કરે છે અને તેને તેમની આસપાસ છોડી દેવા કહે છે. તેની આસપાસના લોકો તરફથી આ નકારાત્મક પ્રતિસાદ આખરે તેને ધૂમ્રપાન વિશે પ્રતિકૂળ અભિપ્રાય વિકસાવવા માટેનું કારણ બને છે અને તે આદત છોડવાનું નક્કી કરે છે.
- અવલોકન: અંતે, લોકો તેમની આસપાસના લોકોનું અવલોકન કરીને પણ વલણ શીખે છે. જ્યારે તમે કોઈની ખૂબ પ્રશંસા કરો છો તે કોઈ ચોક્કસ વલણને સમર્થન આપે છે, ત્યારે તમે સમાન માન્યતાઓ વિકસાવવાની શક્યતા વધુ હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે, બાળકો તેમના માતાપિતાના વલણનું નિરીક્ષણ કરવામાં ઘણો સમય વિતાવે છે અને સામાન્ય રીતે સમાન દૃષ્ટિકોણ દર્શાવવાનું શરૂ કરે છે.

વલણની શક્તિને પ્રભાવિત કરતા પરિબળો

- વિષયના નિષ્ણાત છે
- સાનુકૂળ પરિણામની અપેક્ષા રાખો
- વ્યક્તિગત રીતે કંઈક અનુભવી
- સમસ્યાને કારણે કંઈક જીતવા અથવા ગુમાવવા માટે ઊભા રહો
- વારંવાર અભિવ્યક્ત વલણ છે

વર્તન:

મનોવિજ્ઞાનમાં, વર્તનમાં જીવંતની તેના પર્યાવરણ પ્રત્યેની બાહ્ય પ્રતિક્રિયાઓનો સમાવેશ થાય છે. મનોવિજ્ઞાનના અન્ય પાસાઓ, જેમ કે લાગણીઓ, વિચારો અને અન્ય આંતરિક માનસિક પ્રક્રિયાઓ, સામાન્ય રીતે વર્તનની શ્રેણીમાં આવતા નથી. વર્તણૂકને સજીવના પર્યાવરણમાંથી હકારાત્મક અથવા નકારાત્મક મજબૂતીકરણો અનુસાર અથવા સ્વ-નિર્દેશિત હેતુઓ અનુસાર સુધારી શકાય છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક વર્તનમાંથી જે અર્થ મેળવે છે તે મોટે ભાગે તેના અથવા તેણીના સૈદ્ધાંતિક માળખા દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે. જહોન બી. વોટસન જેવા વર્તણૂકવાદીઓ મનોવિજ્ઞાનના 'બધા બનો અને બધાને સમાપ્ત કરો' તરીકે વર્તન જોવા માટે પ્રખ્યાત છે. વર્તણૂકવાદ વર્તણૂકને મનોવિજ્ઞાનની એકમાત્ર ઉદ્દેશ્ય ઘટના માને છે અને આ રીતે ભવિષ્યના વર્તણૂકોના અનુમાનોને આધારિત કરવા માટે એકમાત્ર વિશ્વસનીય માહિતી છે. 19મી સદીના અંતમાં આત્મનિરીક્ષણ અને વિશ્લેષણના સિદ્ધાંતોના પ્રતિભાવ તરીકે વર્તણૂકવાદનો વિકાસ થયો, જે વ્યક્તિના સભાન અનુભવને સમજવા માટે મનની આંતરિક સ્થિતિઓ અને લાગણીઓના અવલોકન પર આધાર રાખે છે. વર્તણૂકવાદ મુખ્યત્વે અવલોકનક્ષમ વર્તણૂક સાથે સંબંધિત છે, વિચાર અને લાગણી

જેવી આંતરિક ઘટનાઓથી વિપરીત વર્તનવાદ, જેને વર્તણૂકીય મનોવિજ્ઞાન તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે, તે શીખવાની એક થિયરી છે જે જણાવે છે કે કન્ડિશનિંગ નામની પ્રક્રિયા દ્વારા તમામ વર્તણૂકો પર્યાવરણ સાથેની ક્રિયાપ્રતિક્રિયા દ્વારા શીખવામાં આવે છે. આમ, વર્તન માત્ર પર્યાવરણીય ઉત્તેજનાનો પ્રતિભાવ છે. વર્તણૂકવાદ માત્ર અવલોકનક્ષમ ઉત્તેજના-પ્રતિભાવ વર્તણૂકો સાથે સંબંધિત છે, કારણ કે તેનો વ્યવસ્થિત અને અવલોકનક્ષમ રીતે અભ્યાસ કરી શકાય છે.

કેટલાક કિસ્સાઓમાં, લોકો તેમના વર્તન સાથે વધુ સારી રીતે સંરેખિત કરવા માટે તેમના વલણને બદલી શકે છે. જ્ઞાનાત્મક વિસંવાદિતા એ એક એવી ઘટના છે જેમાં વ્યક્તિ વિરોધાભાસી વિચારો અથવા માન્યતાઓને કારણે માનસિક તકલીફ અનુભવે છે. આ તણાવ ઘટાડવા માટે, લોકો તેમની અન્ય માન્યતાઓ અથવા વાસ્તવિક વર્તનને પ્રતિબિંબિત કરવા માટે તેમના વલણમાં ફેરફાર કરી શકે છે.

પૂર્વગ્રહ :

સામાજિક મનોવૈજ્ઞાનિકોએ વિવિધ દૃષ્ટિકોણથી પૂર્વગ્રહને વ્યાખ્યાયિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. કેટલાક મનોવૈજ્ઞાનિકો પૂર્વગ્રહને પૂર્વગ્રહિત અતાર્કિક નિર્ણય તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે, જ્યારે અન્ય તેને અમુક ધર્મ, જાતિ અથવા જૂથના સભ્યો સામે અણગમાની અભિવ્યક્તિ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે. પૂર્વગ્રહ તે નકારાત્મક હોય અથવા સકારાત્મક એ નિશ્ચિતપણે એક અભિગમ છે અને તેમાં વલણના ત્રણેય ઘટકો છે એટલે કે લાગણીશીલ, જ્ઞાનાત્મક અને વર્તન.

વ્યાખ્યા :

- સેકર્ડ અને બેકમેન - 'પૂર્વગ્રહ એ એક વલણ છે જે વ્યક્તિને જૂથ અથવા તેના વ્યક્તિગત સભ્યો પ્રત્યે સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ રીતે વિચારવા, સમજવા, અનુભવવા અને કાર્ય કરવા માટે પૂર્વગ્રહ કરે છે.'
- બેરોન અને બાયર્નના મતે - પૂર્વગ્રહ એ સામાન્ય રીતે અમુક સામાજિક, વંશીય અથવા ધાર્મિક સભ્યો પ્રત્યે નકારાત્મક વલણ છે.

પૂર્વગ્રહના લક્ષણો :

મનોવૈજ્ઞાનિકોએ પૂર્વગ્રહની નીચેની લાક્ષણિકતાઓ ઓળખી છે:

- પૂર્વગ્રહ પ્રાપ્ત થાય છે: જેમ કે વલણ પૂર્વગ્રહ શીખવાની અને સામાજિકકરણની પ્રક્રિયા દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. જે સમાજનો તે સભ્ય છે તેના ધોરણો, મૂલ્યો, રિવાજો અને પરંપરાઓ તેને અન્ય જૂથના સભ્યો પ્રત્યે પૂર્વગ્રહયુક્ત બનાવે છે. શાસ્ત્રીય કન્ડિશનિંગ, ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટલ અને ઓબ્ઝર્વેશનલ લર્નિંગ દ્વારા પૂર્વગ્રહના સંપાદનને સરળ બનાવવામાં આવે છે.
- ભાવનાત્મક અભિવ્યક્તિ: પૂર્વગ્રહ હંમેશા લાગણીઓ સાથે રંગીન હોય છે. તે કાં તો અમુક જૂથ, સમુદાય અથવા ધર્મ માટે અથવા વિરુદ્ધ છે. જો અનુકૂળ હોય, તો વ્યક્તિ બીજા જૂથના સભ્યો માટે ખૂબ જ સ્નેહ, પ્રેમ, સંભાળ અને સહાનુભૂતિ બતાવશે. પરંતુ જો પ્રતિકૂળ હોય તો વ્યક્તિ ધિક્કાર, અણગમો અને દુશ્મનાવટ બતાવશે.
- પૂર્વગ્રહ અતાર્કિક છે: પૂર્વગ્રહ પોતાને તર્ક, શાણપણ અને સુસંગતતા માટે ઉધાર આપતું નથી. વ્યક્તિ તેના પૂર્વગ્રહને માહિતી અને પુરાવાની વિરુદ્ધમાં બદલતો નથી.
- પૂર્વગ્રહ કાર્યાત્મક છે: પૂર્વગ્રહ વ્યક્તિને તેની દુશ્મનાવટ, દબાવેલી ઈચ્છાઓ અને

આત્મસન્માન અને પ્રતિષ્ઠાની લાગણીઓને મજબૂત કરવામાં મદદ કરે છે. તે વ્યક્તિને તેના શોષણ, અન્ય જૂથના સભ્યોના ભેદભાવને ન્યાયી ઠેરવવામાં મદદ કરે છે.

- પૂર્વગ્રહનો વાસ્તવિકતા સાથે કોઈ સંબંધ નથી: તે મુખ્યત્વે સાંભળેલી વાતો, અધૂરી અને ખોટી માહિતી, સમાજના રિવાજો અને પરંપરાઓ પર આધારિત છે. તે તર્ક અને તર્કની કસોટીમાં ટકી શકતું નથી.

પૂર્વગ્રહના પ્રકારો :

વ્યક્તિની સામાજિક પરિસ્થિતિઓને આધારે પૂર્વગ્રહો વિવિધ પ્રકારના હોય છે. સમાજશાસ્ત્રી અને મનોવૈજ્ઞાનિકો નીચેના મુખ્ય પ્રકારનાં પૂર્વગ્રહોનું વર્ણન કરે છે :

- લિંગવાદ: લિંગ પર આધારિત સ્ટીરિયોટાઈપિંગ.
- ધાર્મિક પૂર્વગ્રહ: કોઈ વ્યક્તિ/સમૂહને સંપૂર્ણપણે તેમની ધાર્મિક માન્યતાઓના આધારે નાપસંદ કરવો.
- વયવાદ: વ્યક્તિની ઉંમર પર આધારિત પૂર્વગ્રહ.
- વર્ગવાદ: ચોક્કસ સામાજિક વર્ગના લોકો સામે પૂર્વગ્રહ.
- હોમોફોબિયા: લોકો તેમની LGVTQ+ જાતીય પસંદગીના આધારે સ્ટીરિયોટાઈપ કરે છે.
- ઝેનોફોબિયા: અન્ય દેશોના લોકો સામે પૂર્વગ્રહ.

ધારણા :

ધારણા એ સંવેદનાત્મક ઉત્તેજનાને ઓળખવાની અને અર્થઘટન કરવાની પ્રક્રિયા છે. ધારણા એ સંવેદનાત્મક માહિતીને સંગઠિત, અર્થઘટન અને સભાનપણે અનુભવવાની રીતનો સંદર્ભ આપે છે. આપણી માન્યતાઓ, મૂલ્યો, પૂર્વગ્રહો, અપેક્ષાઓ અને જીવનના અનુભવોથી પણ આપણી ધારણાઓ પ્રભાવિત થઈ શકે છે. વિશ્વની આપણી ધારણાઓ ભૂતકાળના અનુભવો અને સંગ્રહિત માહિતી પર આધારિત પૂર્વધારણાઓ છે.

વ્યાખ્યા :

ધારણાને સંવેદનાત્મક માહિતીની આપણી ઓળખ અને અર્થઘટન તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે. માહિતીને કેવી રીતે પ્રતિસાદ આપીએ છીએ તેનો પણ ખ્યાલમાં સમાવેશ થાય છે. આપણે ધારણાને એક પ્રક્રિયા તરીકે વિચારી શકીએ છીએ જ્યાં આપણે આપણા પર્યાવરણમાંથી સંવેદનાત્મક માહિતી લઈએ છીએ અને તે માહિતીનો ઉપયોગ આપણા પર્યાવરણ સાથે ક્રિયાપ્રતિક્રિયા કરવા માટે કરીએ છીએ. પર્સેપ્શન આપણને સંવેદનાત્મક માહિતીને અંદર લેવાની અને તેને કંઈક અર્થપૂર્ણ બનાવવા દે છે. રિચાર્ડ ગ્રેગરીએ પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો કે સંવેદનામાં ઈન્દ્રિય અંગોને પ્રસ્તુત માહિતીને સમજવા માટે ઘણી બધી પૂર્વધારણા પરીક્ષણનો સમાવેશ થાય છે.

મનોવૈજ્ઞાનિકો ધારણામાં બે પ્રકારની પ્રક્રિયાઓ વચ્ચે તફાવત કરે છે: બોટમ-અપ પ્રોસેસિંગ અને ટોપ-ડાઉન પ્રોસેસિંગ. બોટમ-અપ પ્રોસેસિંગને ડેટા આધારિત પ્રોસેસિંગ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે, કારણ કે ધારણાની શરૂઆત ઉત્તેજનાથી જ થાય છે. પ્રક્રિયા રેટિનાથી વિઝ્યુઅલ કોર્ટેક્સ સુધી એક દિશામાં હાથ ધરવામાં આવે છે, વિઝ્યુઅલ પાથવેના દરેક ક્રમિક તબક્કામાં ઈનપુટનું વધુ જટિલ વિશ્લેષણ હાથ ધરવામાં આવે છે. બોટમ-અપ પ્રોસેસિંગ એ

હકીકતનો ઉલ્લેખ કરે છે કે ધારણાઓ સંવેદનાત્મક ઈનપુટમાંથી બનાવવામાં આવે છે.

b) ટોપ-ડાઉન પ્રોસેસિંગનો અર્થ પેટર્નની ઓળખમાં સંદર્ભિત માહિતીનો ઉપયોગ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, એકલ અને અલગ શબ્દો વાંચવા કરતાં સંપૂર્ણ વાક્યો વાંચતી વખતે મુશ્કેલ હસ્તલેખન સમજવું સરળ છે. આ છે કારણ કે અર્થ આજુબાજુના શબ્દો સમજવામાં મદદ કરવા માટે એક સંદર્ભ પૂરો પાડે છે બીજી બાજુ, આપણે તે સંવેદનાઓને કેવી રીતે અર્થઘટન કરીએ છીએ તે આપણા ઉપલબ્ધ જ્ઞાન, આપણા અનુભવો અને આપણા વિચારોથી પ્રભાવિત થાય છે. તેને ટોપ-ડાઉન પ્રોસેસિંગ કહેવામાં આવે છે.

13.3 ખરાબ વર્તન, અસામાજિક વ્યક્તિત્વ, ખરાબ વર્તનનો સામનો અને સંરક્ષણ પદ્ધતિ :

ખરાબ વર્તણૂકો તે છે જે તમને નવા અથવા મુશ્કેલ સંજોગોમાં અનુકૂલન કરતા અટકાવે છે. તેઓ જીવનના મોટા ફેરફારો, માંદગી અથવા આઘાતજનક ઘટના પછી શરૂ કરી શકે છે. તે એક આદત પણ હોઈ શકે છે જે તમે નાની ઉંમરે અપનાવી હતી. તમે અયોગ્ય વર્તણૂકોને ઓળખી શકો છો અને તેમને વધુ ઉત્પાદક સાથે બદલી શકો છો. નહિંતર, તેઓ ભાવનાત્મક, સામાજિક અને સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ તરફ દોરી શકે છે. જો વસ્તુઓ નિયંત્રણની બહાર વધી રહી છે, તો સારવાર છે. એક લાયક ચિકિત્સક તમને જીવનના પડકારો પર પ્રતિક્રિયા આપવા માટે વધુ સારી રીતો શોધવામાં મદદ કરી શકે છે.

અનુકૂલનશીલ અને ખરાબ વર્તન: જીવન ભાગ્યે જ અપેક્ષા મુજબ જાય છે. જ્યારે કોઈ અવરોધનો સામનો કરવો પડે છે, ત્યારે આપણે અનુકૂલન કરી શકીએ છીએ કે નહીં. આ ક્ષણમાં, તે જરૂરી નથી કે તે સભાન પસંદગી હોય. જ્યાં સુધી અમને તેના વિશે વિચારવાની તક ન મળે ત્યાં સુધી તે અસ્થાયી પ્રતિક્રિયા હોઈ શકે છે. અનુકૂલનશીલ વર્તણૂક એ સમસ્યાને ઉકેલવા અથવા અનિચ્છનીય પરિણામ ઘટાડવાની પસંદગી કરી રહી છે. તમે એવું કંઈક કરી શકો છો જે તમે કરવા માંગતા નથી અથવા તેની આસપાસ કામ કરવાનો માર્ગ શોધી શકો છો. તમે સંજોગોને અનુરૂપ છો. ખરાબ વર્તન એ દ્રષ્ટિની ખોટ અથવા પરિવર્તનની જરૂરિયાતને સ્વીકારતું નથી. તે નિયંત્રણની બહાર અને વિચારવામાં પીડાદાયક લાગે છે, તેથી કોઈ પગલાં લેવામાં આવતાં નથી. તેઓ જે આનંદ માણે છે તે ગુમાવે છે.

આના જેવા ખરાબ વર્તન સ્વ-વિનાશક પેટર્ન બની શકે છે

1. ટાળવું: ધમકીથી દૂર રહેવું અથવા અપ્રિયતાથી છૂટકારો મેળવવો એ ઘણીવાર શ્રેષ્ઠ પગલું છે, ખાસ કરીને અસ્થાયી વસ્તુઓ માટે કે જેના પર તમારું નિયંત્રણ નથી. અન્ય નિવારણ વર્તણૂકોમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:
 - વાતચીત દરમિયાન આંખનો સંપર્ક ન કરવો
 - ખૂબ નરમાશથી બોલવું અથવા બિલકુલ નહીં
 - જ્યારે તમને વધુ માહિતીની જરૂર હોય ત્યારે પ્રશ્નો ન પૂછો
2. સ્વ-નુકસાન: કેટલાક લોકો પોતાને નુકસાન પહોંચાડીને તણાવપૂર્ણ ઘટનાઓનો સામનો કરે છે, જેમ કે:
 - કટિંગ, ખંજવાળ, અથવા ત્વચા બર્નિંગ
 - ખંજવાળ અથવા ઘા પર ચૂંટવું
 - વાળ, પાંપણો અથવા ભ્રમર ખેંચવા

- તમારું માથું જાતે મારવું અથવા મારવું
- જરૂરી દવાઓ લેવાનો ઈનકાર

આ અસ્થાયી રાહત પ્રદાન કરી શકે છે, પરંતુ માત્ર સમસ્યાઓને વધારે છે અને સંભવિત રીતે તમારા સ્વાસ્થ્યને નુકસાન પહોંચાડી શકે છે.

3. ગુસ્સો: ગુસ્સો એ સામાન્ય લાગણી છે. ક્રોધ જે તમને રચનાત્મક કાર્ય કરવા માટે પ્રેરે છે તે ઉપયોગી છે. જો તમે વારંવાર ગુસ્સે થાવ છો અથવા ગુસ્સે થતા હો તો તે ઉપયોગી નથી. અનિયંત્રિત ગુસ્સો સમસ્યાઓનું સમાધાન કરતું નથી. તે અન્ય લોકોને દૂર કરે છે અને અસરકારક રીતે વાતચીત કરવાની તમારી ક્ષમતાને અવરોધે છે.
4. પદાર્થનો ઉપયોગ: જ્યારે તમે તેનો ઉપયોગ ચિંતાને દૂર કરવા અથવા તમારી લાગણીઓને દૂર કરવા માટે કરો છો ત્યારે તે એક સમસ્યા છે. આ વર્તન ભાવનાત્મક અને શારીરિક વ્યસન તરફ દોરી શકે છે, સમસ્યાઓનો સંપૂર્ણ નવો સેટ બનાવે છે.

અસામાજિક વ્યક્તિત્વ :

અસામાજિક વ્યક્તિત્વ ડિસઓર્ડર (એએસપીડી) એ એવી સ્થિતિ છે જે અન્ય લોકો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ અને આદરના અભાવ દ્વારા વર્ગીકૃત થયેલ છે. અસામાજિક વ્યક્તિત્વ ડિસઓર્ડર ધરાવતા લોકો સાચા કે ખોટા વિશે બહુ ઓછા કે કોઈ ધ્યાન આપતા નથી. તેઓ વિરોધ કરે છે અને ઘણીવાર અસંવેદનશીલ અથવા અસંવેદનશીલ રીતે વર્તે છે. આ ડિસઓર્ડર ધરાવતી વ્યક્તિઓ જૂઠું બોલી શકે છે, આક્રમક અથવા હિંસક વર્તનમાં જોડાઈ શકે છે અને ગુનાહિત પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લઈ શકે છે.

લક્ષણો :

અસામાજિક વ્યક્તિત્વ વિકાર ધરાવતા લોકો:

- બાળપણમાં લક્ષણો દેખાવાનું શરૂ થઈ શકે છે; આવી વર્તણૂકોમાં આગ લગાવવી, પ્રાણીઓ પ્રત્યેની ક્રૂરતા અને સત્તા સાથેની મુશ્કેલીનો સમાવેશ થઈ શકે છે.
- વારંવાર અનુરૂપ થવામાં નિષ્ફળતાના પરિણામે કાનૂની સમસ્યાઓ હોય છે સામાજિક ધોરણો અને અન્યના અધિકારો માટે ચિંતાનો અભાવ ઘણીવાર આવેગપૂર્વક કાર્ય કરે છે અને તેમની ક્રિયાઓના પરિણામોને ધ્યાનમાં લેવામાં નિષ્ફળ જાય છે.
- આક્રમકતા અને ચીડિયાપણું દર્શાવો જે ઘણીવાર શારીરિક હુમલાઓ તરફ દોરી જાય છે.
- અન્યો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ અનુભવવામાં મુશ્કેલી અનુભવો.
- નુકસાનકારક વર્તન માટે પસ્તાવાનો અભાવ દર્શાવો.
- ઘણીવાર અન્ય લોકો સાથે નબળા અથવા અપમાનજનક સંબંધો હોય છે અને તેમના બાળકોનો દુરુપયોગ અથવા અવગણના કરવાની શક્યતા વધુ હોય છે.
- અંગત લાભ માટે વારંવાર જૂઠું બોલો અને અન્યોને છેતરો આ લાક્ષણિકતાઓ ઘણીવાર જીવનના ઘણા ક્ષેત્રોમાં મોટી મુશ્કેલીઓ તરફ દોરી જાય છે. તેના મૂળમાં, અન્ય લોકોના વિચારો, લાગણીઓ અને પ્રેરણાઓને ધ્યાનમાં લેવામાં અસમર્થતા અન્ય લોકો માટે હાનિકારક અવગણના તરફ દોરી શકે છે. વયસ્ક તરીકે, આ વિકાર બંને વ્યક્તિ માટે વિનાશક બની શકે છે તેની સાથે રહે છે અને જેઓ તેમની સાથે સંપર્કમાં આવે છે.

- અસામાજિક વ્યક્તિત્વ ડિસઓર્ડર ધરાવતા લોકો જોખમ લેવાની વર્તણૂક, ખતરનાક પ્રવૃત્તિઓ અને ગુનાહિત કૃત્યોમાં સંલગ્ન થવાની શક્યતા વધુ હોય છે.
- ડિસઓર્ડર ધરાવતા લોકોને ઘણી વખત કોઈ અંતરાત્મા નથી અને તેમની હાનિકારક ક્રિયાઓ માટે કોઈ પસ્તાવો કે પસ્તાવો અનુભવતા નથી.

નિદાન :

અસામાજિક વ્યક્તિત્વ ડિસઓર્ડરના લક્ષણો ઘણીવાર બાળપણમાં શરૂ થાય છે, જો કે જીવનના અંત સુધી ઘણીવાર આ સ્થિતિનું નિદાન થતું નથી. બાળકો તરીકે, જેઓ આ વિકૃતિ વિકસાવે છે તેમના માટે ગુસ્સાના હિંસક વિસ્ફોટો, પ્રાણીઓ પ્રત્યે ક્રૂરતા દર્શાવવી અને તેમના સાથીદારો દ્વારા ગુંડાઓ તરીકે વર્ણવવામાં આવે તે સામાન્ય છે. આ અવગણના સાત લક્ષણોમાંથી ઓછામાં ઓછું એક દર્શાવીને સૂચવવામાં આવે છે:

- પોતાની અને અન્યની સુરક્ષા માટે અવગણના કરો
- કાયદાઓનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળતા
- આવેગજન્ય વર્તન
- ચીડિયાપણું અને આક્રમકતા
- ક્રિયાઓ માટે પસ્તાવાનો અભાવ
- જૂઠું બોલવું અથવા નફા અથવા મનોરંજન માટે અન્ય લોકો સાથે ચાલાકી કરવી
- બેજવાબદારીની પેટર્ન

આમાંના ઓછામાં ઓછા એક લક્ષણો દર્શાવવા ઉપરાંત, વ્યક્તિ ઓછામાં ઓછી 18 વર્ષની હોવી જોઈએ અને દ્વિધ્રુવી ડિસઓર્ડરથી સ્કિઝોપ્રેનિયા જેવી બીજી સ્થિતિના પરિણામે અસામાજિક વર્તન દર્શાવતું નથી. કેટલાક વિવેચકો અનુસાર, DSM ડાયગ્નોસ્ટિક માપદંડ ફોજદારી ક્રિયાઓથી સંબંધિત વર્તણૂકો પર ખૂબ કેન્દ્રિત છે. ચિંતાઓ ઉભી કરવામાં આવી છે કે નિદાન કેટલીકવાર નીચા સામાજિક-આર્થિક અથવા શહેરી સેટિંગ્સમાં વ્યક્તિઓ માટે ખોટી રીતે લાગુ થઈ શકે છે જેમાં દેખીતી રીતે અસામાજિક વર્તન રક્ષણાત્મક અસ્તિત્વ વ્યૂહરચનાનો એક ભાગ હોઈ શકે છે. આને કારણે, શક્ય છે કે આ ડિસઓર્ડરનો વ્યાપ વધુ પડતો દર્શાવવામાં આવ્યો છે.

કારણો:

અસામાજિક વ્યક્તિત્વ વિકારના ચોક્કસ કારણો જાણી શકાયા નથી. 1 વ્યક્તિ પ્રકૃતિ અને પાલનપોષણ સહિત વિવિધ શક્તિઓ દ્વારા ઘડવામાં આવે છે.

- જિનેટિક્સ: સામાન્ય વસ્તી કરતા ડિસઓર્ડર ધરાવતા લોકોના પ્રથમ-ડિગ્રીના જૈવિક સંબંધીઓમાં ASPD વધુ સામાન્ય છે.
- ઉછેર: ઉછેરનો પણ મહત્ત્વ પ્રભાવ હોઈ શકે છે. બાળપણમાં દુર્વ્યવહાર, ઉપેક્ષા અને આઘાત પણ ASPD ની શરૂઆત સાથે જોડાયેલા છે.

મગજના તફાવતો: ગભાવિસ્થા દરમિયાન ધૂમ્રપાન અને મગજની અસામાન્ય કામગીરી સહિત ડિસઓર્ડરનું જોખમ વધારવા માટે સંખ્યાબંધ પરિબલો જોવા મળ્યા છે.

કોપિંગ અને ડિકેન્સ મિકેનિઝમ :

અસામાજિક વ્યક્તિત્વ વિકારની સારવાર અસંખ્ય કારણોસર મુશ્કેલ છે. ડિસઓર્ડર ધરાવતા લોકો ભાગ્યે જ તેમના પોતાના પર સારવાર લે છે. જેઓ સામાન્ય રીતે કાયદાકીય વ્યવસ્થા સાથે અમુક પ્રકારની તકરાર પછી જ સારવાર મેળવે છે. જ્યારે ASPD ધરાવતા લોકો ઘણીવાર ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીના સંપર્કમાં આવે છે, સંશોધન સૂચવે છે કે જેલ અને અન્ય શિક્ષાત્મક પગલાં મોટાભાગે બિનઅસરકારક છે કારણ કે આ સ્થિતિ ધરાવતા લોકો સામાન્ય રીતે સજા પ્રત્યે પ્રતિભાવ આપતા નથી.

મનોરોગ ચિકિત્સા: કોગ્નિટિવ બિહેવિયરલ થેરાપી (CBT) વ્યક્તિઓને તેમના વર્તણૂકોની સમજ મેળવવામાં અને ખરાબ વિચારની રીતોને બદલવામાં મદદ કરવા માટે ઉપયોગી થઈ શકે છે. અસરકારક પરિણામો સામાન્ય રીતે લાંબા ગાળાની સારવાર પછી જ જોવા મળે છે.

દવા: ASPDI ધરાવતી વ્યક્તિ અનુભવી શકે તેવા કેટલાક લક્ષણોની સારવાર માટે દવાઓનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. કેટલીક દવાઓ કે જે સૂચવવામાં આવી શકે છે તેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- ચિંતા વિરોધી દવાઓ
- એન્ટિપ્રેસન્ટ્સ
- એન્ટિસાઈકોટિક્સ
- મૂડ સ્ટેબિલાઈઝર્સ

ડિકેન્સ મિકેનિઝમ :

1. ઈનકાર: ઈનકાર એ કદાચ સૌથી જાણીતી સંરક્ષણ પદ્ધતિઓ પૈકીની એક છે, જેનો ઉપયોગ ઘણીવાર એવી પરિસ્થિતિઓનું વર્ણન કરવા માટે થાય છે જેમાં લોકો વાસ્તવિકતાનો સામનો કરવામાં અથવા સ્પષ્ટ સત્યને સ્વીકારવામાં અસમર્થ જણાય છે. ઈનકાર એ કબૂલ કરવાનો અથવા ઓળખવાનો સંપૂર્ણ ઈનકાર છે કે કંઈક થયું છે અથવા હાલમાં થઈ રહ્યું છે. ડ્રગ અથવા આલ્કોહોલના વ્યસન સાથે જીવતા લોકો વારંવાર નકારે છે કે તેઓને કોઈ સમસ્યા છે, જ્યારે આઘાતજનક ઘટનાઓનો ભોગ બનેલા લોકો નકારે છે કે ઘટના ક્યારેય આવી છે.
2. દમન : દમન માહિતીને સભાન જાગૃતિથી દૂર રાખવા માટે કાર્ય કરે છે. જો કે, આ યાદો માત્ર અદૃશ્ય થતી નથી; તેઓ અમારા વર્તનને પ્રભાવિત કરવાનું ચાલુ રાખે છે.
3. સબલાઈમેશન: સબલાઈમેશન એ એક સંરક્ષણ પદ્ધતિ છે જે આપણને આ વર્તણૂકોને વધુ સ્વીકાર્ય સ્વરૂપમાં રૂપાંતરિત કરીને અસ્વીકાર્ય આવેગને દૂર કરવા દે છે.
4. વિસ્થાપન: વિસ્થાપન એ શક્તિવિહીન અવેજી લક્ષ્ય પર આવેગ (સામાન્ય રીતે આક્રમકતા)નું પુનર્નિર્દેશન છે. લક્ષ્ય એક વ્યક્તિ અથવા પદાર્થ હોઈ શકે છે જે પ્રતીકાત્મક વિકલ્પ તરીકે સેવા આપી શકે છે.
5. પ્રક્ષેપણ: પ્રક્ષેપણ એ એક સંરક્ષણ પદ્ધતિ છે જેમાં આપણા પોતાના અસ્વીકાર્ય ગુણો અથવા લાગણીઓ લેવા અને તેને અન્ય લોકો સમક્ષ રજૂ કરવાનો સમાવેશ થાય છે.
6. બૌદ્ધિકીકરણ: બૌદ્ધિકીકરણ ઠંડા, તબીબી રીતે ઘટનાઓ વિશે વિચારીને ચિંતા ઘટાડવાનું

કામ કરે છે. આ સંરક્ષણ પદ્ધતિ અમને પરિસ્થિતિના તણાવપૂર્ણ, ભાવનાત્મક પાસાં વિશે વિચારવાનું ટાળવા અને તેના બદલે ફક્ત બૌદ્ધિક ઘટક પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની મંજૂરી આપે છે.

7. તર્કસંગતીકરણ: તર્કસંગત એક સંરક્ષણ પદ્ધતિ છે જેમાં અસ્વીકાર્ય વર્તન અથવા લાગણીને તર્કસંગત અથવા તાર્કિક રીતે સમજાવવું, વર્તન માટેના સાચા કારણોને ટાળવાનો સમાવેશ થાય છે.
8. રીગ્રેસન: જ્યારે તણાવપૂર્ણ ઘટનાઓનો સામનો કરવો પડે છે, ત્યારે લોકો કેટલીકવાર સામનો કરવાની વ્યૂહરચના છોડી દે છે અને વિકાસકર્તાઓમાં અગાઉ ઉપયોગમાં લેવાતા વર્તનના દાખલાઓ પર પાછા ફરે છે.

અન્ય સંરક્ષણ મિકેનિઝમ્સ :

ફોઈડે પ્રથમ મૂળ સંરક્ષણ પદ્ધતિઓનું વર્ણન કર્યું હોવાથી, અન્ય સંશોધકોએ ચિંતા ઘટાડવાની અન્ય પદ્ધતિઓનું વર્ણન કરવાનું ચાલુ રાખ્યું છે. આમાંની કેટલીક સંરક્ષણ પદ્ધતિઓમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- કાર્ય કરવું: અમુક લાગણીઓને સ્વીકારવા અને સહન કરવાને બદલે ક્રિયાઓમાં વ્યસ્ત રહીને તણાવનો સામનો કરવો
- ધ્યેય અવરોધ: તેમના મૂળ ધ્યેયના સંશોધિત સ્વરૂપને સ્વીકારવું (દા.ત., વ્યાવસાયિક રમતવીરને બદલે ઉચ્ચ શાળાના બાસ્કેટબોલ કોચ બનવું)
- પરોપકાર: અન્યને મદદ કરીને આંતરિક જરૂરિયાતોને સંતોષવી.
- અવગણના: અપ્રિય વસ્તુઓ અથવા પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરવા અથવા તેનો સામનો કરવાનો ઈનકાર કરવો
- વળતર: બીજા ક્ષેત્રમાં નિષ્ફળતાની ભરપાઈ કરવા માટે એક ક્ષેત્રમાં વધુ પડતી સિદ્ધિ મેળવવી.
- વિયોજન: કોઈનાથી અલગ થવું અથવા દૂર થવું.
- કાલ્પનિક: કોઈના મનમાં સુરક્ષિત સ્થાન પર પીછેહઠ કરીને વાસ્તવિકતાથી દૂર રહેવું.
- રમૂજ: પરિસ્થિતિના રમુજ અથવા માર્મિક પાસાઓ તરફ ધ્યાન દોરવું.
- નિષ્ક્રિય-આક્રમકતા: આડકતરી રીતે ગુસ્સો વ્યક્ત કરવો.
- પૂર્વવત્ કરવું: અયોગ્ય વિચારો, લાગણીઓ અથવા વર્તન (દા.ત., જો તમે કોઈની લાગણીઓને ઠેસ પહોંચાડો છો, તો તમે તમારી ચિંતા અથવા અપરાધને શાંત કરવા માટે તેમના માટે કંઈક સારું કરવાની ઓફર કરી શકો છો)

13.4 સારાંશ

આ એકમમાંથી આપણે સમજી શકીએ છીએ કે ખરેખર સામાજિકકરણ શું છે અને એવા કયા પરિબલો છે જે વ્યક્તિને સમાજનો સામનો કરવામાં મદદ કરે છે. હવે આપણે જાણીએ છીએ કે જીવનમાં ઈચ્છનીય મૂલ્યો ફક્ત બાળપણમાં જ શીખવામાં આવતા નથી, પરંતુ પુષ્ટ વયના લોકોએ પણ સમયાંતરે સામાજિકકરણના નિયમોને તાજું કરવાની જરૂર છે. જો દરેક

વ્યક્તિ યોગ્ય રીતે સામાજિકકરણ કરશે તો સમાજ શાંતિ અને સુખેનમાં રહેશે. ક્રિયાપ્રતિક્રિયાની કોઈ સમસ્યા નહીં હોય, ગોઠવણની કોઈ સમસ્યા નહીં હોય અને વિશ્વ સંઘર્ષ મુક્ત હશે. ખરેખર એવું નથી ! કેટલાક જ્યાં કંઈક પાટા પરથી ઉતરી જાય છે અને સામાજિકકરણનું અવમૂલ્યન થાય છે તે ક્રિયાપ્રતિક્રિયાની સમસ્યાઓ તરફ દોરી જાય છે. અસામાજિક વર્તણૂક, અયોગ્ય વર્તણૂકો એ અમુક નકારાત્મક વર્તણૂકો છે જે વિવિધ કારણોને લીધે વ્યક્તિના જીવનકાળ દરમિયાન થાય છે. આમ સામાજિકકરણ દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે.

13.5 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. સામાજિકકરણ વ્યાખ્યાયિત કરો
2. પૂર્વગ્રહના પ્રકારો શું છે ?
3. અસામાજિક વર્તનનાં કારણો શું છે ?
4. વલણ વ્યાખ્યાયિત કરો અને તેની સ શિક્ષતાઓ લખો.
5. પૂર્વગ્રહની લાક્ષણિકતાઓ શું છે ?

13.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

- વલણ
- વર્તણૂક
- પૂર્વગ્રહ
- આંતરસામાજિક

13.7 તમારી પ્રગતિ તપાસવા જેના જવાબો

1. જવાબ - લંડનર્ગ મુજબ, સામાજિકકરણમાં સમાવેશ થાય છે
- ક્રિયાપ્રતિક્રિયાની જટિલ પ્રક્રિયાઓ જેના દ્વારા વ્યક્તિ આદતો, કૌશલ્યો, માન્યતાઓ અને ચુકાદાના ધોરણો શીખે છે.
સામાજિક જૂથો અને સમુદાયોમાં તેની અસરકારક ભાગીદારી માટે જરૂરી છે.
2. જવાબ - વંશીય પૂર્વગ્રહ, જાતિ પૂર્વગ્રહ, જાતિ પૂર્વગ્રહ, ભાષા પૂર્વગ્રહ, ધર્મ પૂર્વગ્રહ.
3. જવાબ - આનુવંશિકતા, ઉછેર, મગજનો તફાવત.

13.8 સંદર્ભ સૂચિ

1. કેન્ડકર્સ્ટ-આશમાન, કે.(1990) અન્ડરસ્ટેન્ડિંગ હ્યુમન બિહેવિયર એન્ડ ધ સોશિયલ એન્વાયર્નમેન્ટ (2^મ એડ.) નેલ્સન- હોલ પબ્લિશર્સ, શિકાગો.
2. ફેડરિક એલ્ડિન, (1960) ધ ચાઈલ્ડ એન્ડ સોસાયટી, રેન્ડમ હાઉસ, ન્યુયોર્ક.
3. માગરિટ મીડ, (1968) ત્રણ આદિમ સમાજમાં સેક્સ અને સ્વભાવ.
4. એરોન્સન, ઈ., વિલ્સન, ટી. ડી., અને અકર્ટ, આર. એમ. (2010). સામાજિક મનોવિજ્ઞાન (7મી આવૃત્તિ). અપર સેડલ રિવર, NJ: પ્રેન્ટિસ હોલ.

5. ક્રિસ્ટ, આર. જે., અને ટર્નર, આર. એન. (2010). આવશ્યક સામાજિક મનોવિજ્ઞાન (2જી આવૃત્તિ). થાઉઝન્ડ ઓક્સ, CA : સેજ પબ્લિકેશન્સ.
 6. <http://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/20879/1/Unit-3.pdf>
 7. [https://\(www.simplypsychology.org/behaviorism.html](https://(www.simplypsychology.org/behaviorism.html)
 8. <https://www.simplypsychology.org/perception-theories.html>
 9. <https://Awww.verywellmind.com/defense-mechanisms-2795960>
 10. <https://www.simplypsychology.org/defense-mechanisms.html>
-

મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિઓ

-: રૂપરેખા :-

- 14.0 એકમના હેતુઓ
- 14.1 પ્રસ્તાવના
- 14.2 મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિઓ
- 14.3 મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિ પર અસર કરતા પરિબળોનો પ્રભાવ
- 14.4 મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિની સારવાર
- 14.5 સારાંશ
- 14.6 તમારી પ્રગતિના મુખ્ય શબ્દો તપાસો
- 14.7 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો તપાસવા માટેના જવાબો
- 14.8 સંદર્ભ સૂચિ
- 14.0 એકમના હેતુઓ

14.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો આ એકમથી તમે

- વાસ્તવમાં સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડર શું છે તે જાણી શકશો.
- સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડરના પ્રભાવિત પરિબળોને સમજી શકશો.
- મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિની સારવાર વિષે સમજી શકશો.

14.1 પ્રસ્તાવના

મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિઓ એ એક બીમારી છે જે મન અને શરીરને જોડે છે. આ એવી રીતે થાય છે કે શરીરની શારીરિક કામગીરી મનોવૈજ્ઞાનિક તણાવથી પ્રભાવિત થાય છે જે કાં તો રોગનું કારણ બને છે અથવા વ્યક્તિમાં પહેલાથી અસ્તિત્વમાં રહેલા રોગને વધુ ખરાબ કરે છે. તેને સાયકો-ફિઝિયોલોજિક ડિસઓર્ડર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. ઓટોનોમિક નર્વસ સિસ્ટમની અયોગ્ય ઉત્તેજના, જે આંતરિક અવયવોના કાર્યોને નિયંત્રિત કરે છે, તે આ ડિસઓર્ડરના ઉત્ક્રાંતિ માટે જવાબદાર છે અને કાર્યાત્મક અંગોની ક્ષતિ તરફ દોરી જાય છે.

14.2 મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિઓ : (સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડર)

“સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડર” શબ્દનો મુખ્યત્વે અર્થ થાય છે - “એક શારીરિક રોગ જે માનસિક પરિબળોને કારણે માનવામાં આવે છે, અથવા વધુ ખરાબ બને છે.” આ શબ્દનો ઉપયોગ ત્યારે પણ થાય છે જ્યારે માનસિક પરિબળો શારીરિક લક્ષણોનું કારણ બને છે પરંતુ જ્યાં કોઈ શારીરિક રોગ નથી. સાયકોસોમેટિક એટલે મન (માનસ) અને શરીર (સોમ). સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડર એ એક રોગ છે જેમાં મન અને શરીર બંને સામેલ છે. કેટલાક

શારીરિક રોગો માનસિક પરિબળો જેમ કે તાણ અને અસ્વસ્થતા દ્વારા વધુ ખરાબ થવાની સંભાવના હોવાનું માનવામાં આવે છે. તમારી માનસિક સ્થિતિ કોઈપણ સમયે શારીરિક રોગ કેટલી ખરાબ છે તેની અસર કરી શકે છે.

કેટલાક શારીરિક રોગો માનસિક પરિબળો જેમ કે તાણ અને અસ્વસ્થતા દ્વારા વધુ ખરાબ થવાની સંભાવના હોવાનું માનવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, આમાં સોરાયિસસ, ખરજવું, સ્ટોમાક્યુલર્સ, હાઈ બ્લડ પ્રેશર અને હૃદય રોગનો સમાવેશ થાય છે એવું માનવામાં આવે છે કે બીમારીનો વાસ્તવિક શારીરિક ભાગ (ફોલ્લીઓની હદ, બ્લડ પ્રેશરનું સ્તર, વગેરે) માનસિક પરિબળોથી પ્રભાવિત થઈ શકે છે તે સાબિત કરવું મુશ્કેલ છે. કેટલાક- લોકો સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડર શબ્દનો પણ ઉપયોગ કરે છે જ્યારે માનસિક પરિબળો શારીરિક લક્ષણોનું કારણ બને છે પરંતુ જ્યાં કોઈ શારીરિક રોગ નથી. ઉદાહરણ તરીકે, તણાવને કારણે છાતીમાં દુઃખાવો થઈ શકે છે અને કોઈ શારીરિક રોગ શોધી શકાતો નથી.

વ્યાખ્યા: મેરિયમ-વેબસ્ટર ડિક્શનરી સાયકોસોમેટિકને આ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરે છે: માનસિક અથવા ભાવનાત્મક ખલેલને કારણે થતા શારીરિક લક્ષણોથી સંબંધિત, સંડોવાયેલ અથવા સંબંધિત.

સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડરના ઉત્ક્રાંતિનું ચોક્કસ કારણ અજ્ઞાત છે. અભ્યાસો દર્શાવે છે કે માનસિક તાણ સાથે સંકળાયેલ શારીરિક વિકૃતિઓ મગજમાંથી શરીરના અન્ય ભાગોમાં મોકલવામાં આવતી ચેતા આવેગની અતિસક્રિયતાને કારણે છે, જે લોહીમાં એન્ડ્રોનાલિનના સ્તરનું કારણ બની શકે છે, જે ચિંતાની સ્થિતિ તરફ દોરી જાય છે. આ સ્થિતિ નીચેના જીવનના વિવિધ પરિબળો દ્વારા ઉશ્કેરવામાં આવી શકે છે:

- જિનેટિક્સ: કેટલાક અભ્યાસો જણાવે છે કે વ્યક્તિમાં ચોક્કસ આનુવંશિક વિકૃતિઓ સીધી રીતે આ સ્થિતિનું કારણ બની શકે છે.
- અનિયમિત જૈવિક સ્થિતિઓ: ગ્લુકોઝ ચયાપચયમાં ફેરફાર, સીરમમાં એમિનો એસિડનું સ્તર વગેરે, સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડરનું કારણ બની શકે છે.
- તણાવનો પ્રભાવ: જે વ્યક્તિઓ આઘાત, દુર્ઘટના, વારંવાર માંદગી, ભય, હતાશા, ગુસ્સો, અપરાધ, અસુરક્ષા અને અન્ય મુશ્કેલ પરિસ્થિતિઓ જેવી તણાવપૂર્ણ ઘટનાઓનો અનુભવ કરે છે તેઓ પણ આ ડિસઓર્ડર માટે સંવેદનશીલ હોય છે.
- કૌટુંબિક સંજોગો: માતા-પિતાની ગેરહાજરી, માતા-પિતાનું બાળક પ્રત્યેનું વર્તન અને સંબંધોની મુશ્કેલીઓ પણ મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિઓના મુખ્ય મૂળ છે.

14.3 મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિ પર અસર કરતા પરિબળોનો પ્રભાવ

જો કોઈ વ્યક્તિને આવશ્યક હાયપરટેન્શન જેવી સામાન્ય તબીબી સ્થિતિ હોય, તો ચિંતા અને તાણ જેવા મનોવૈજ્ઞાનિક પરિબળો નીચેની એક રીતે તે સ્થિતિને પ્રભાવિત કરશે:

- તાણ બદલવાનો સમય: તણાવ સામાન્ય તબીબી સ્થિતિમાંથી વિકાસ, બગડતી અથવા પુનઃપ્રાપ્તિ માટે ઉપયોગમાં લેવાતા સમયગાળાને બદલશે. ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ ગુસ્સે થાય છે, ત્યારે તે હાઈ બ્લડ પ્રેશરનો સમયગાળો લંબાવે છે.
- તણાવની ધૂસણખોરી: મનોવૈજ્ઞાનિક પરિબળો સામાન્ય તબીબી સ્થિતિની સારવારમાં ધૂસી શકે છે અને સમસ્યાઓ ઊભી કરી શકે છે.

- તીવ્રતા: ચિંતાના પરિબળો તબીબી સ્થિતિના લક્ષણોને વધુ ખરાબ કરે છે, જેનાથી તેની ગંભીરતા વધે છે.
- જોખમી પરિબળોનું સર્જન: તણાવ ઘટક ડાયાબિટીસ, માથાનો દુખાવો, વગેરે જેવી સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ સાથે સંકળાયેલા અન્ય ઘણા જોખમી પરિબળો પેદા કરશે.

લક્ષણો:

કોઈપણ વ્યક્તિને કોઈપણ ઉંમરે સોમેટિક લક્ષણો હોઈ શકે છે. અધ્યયનોએ શોધી કાઢ્યું છે કે અમુક વસ્તુઓ લોકોને સોમેટિક લક્ષણો થવાની શક્યતા વધારે છે:

- અસ્તવ્યસ્ત જીવનશૈલી.
- લાગણીઓને ઓળખવામાં અને વ્યક્ત કરવામાં મુશ્કેલી.
- બાળપણની ઉપેક્ષા.
- જાતીય શોષણનો ઇતિહાસ.
- અન્ય મનોવૈજ્ઞાનિક સ્થિતિઓ, જેમ કે ડિપ્રેશન અથવા વ્યક્તિત્વ વિકૃતિઓ.
- પદાર્થનો દુરુપયોગ (જેમ કે મદ્યપાન અથવા ડ્રગ્સનું વ્યસન).
- બેરોજગારી.

સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડર શરીરના લગભગ કોઈપણ ભાગને અસર કરી શકે છે. સામાન્ય ઉદાહરણોમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- થાક
- અનિદ્રા
- દુઃખાવો અને દુઃખાવ, જેમ કે સ્નાયુઓમાં દુઃખાવો અથવા પીઠનો દુઃખાવો.
- હાઈ બ્લડ પ્રેશર (હાઈપરટેન્શન).
- શ્વાસ લેવામાં તકલીફ (શ્વાસની તકલીફ).
- અપચો (પેટમાં અસ્વસ્થતા).
- માથાનો દુખાવો અને આધાશીશી.
- ત્વચા પર ફોલ્લીઓ (ત્વચાનો સોજો).
- પેટના અલ્સર (પેપ્ટિક અલ્સર રોગ).

14.4 મનોવૈજ્ઞાનિક વિકૃતિની સારવાર :

દરેક રોગની પોતાની સારવારના વિકલ્પો હોય છે. શારીરિક રોગો માટે, દવા અથવા ઓપરેશન જેવી શારીરિક સારવાર સામાન્ય રીતે સૌથી મહત્વપૂર્ણ હોય છે. જો કે, આરોગ્યસંભાળ કાર્યકરો સામાન્ય રીતે એક વ્યક્તિની સંપૂર્ણ સારવાર કરવાનો પ્રયાસ કરશે અને માનસિક અને સામાજિક પરિબળોને ધ્યાનમાં લેશે જે રોગમાં ફાળો આપી શકે છે. તેથી, તણાવ, અસ્વસ્થતા, હતાશા, વગેરેને હળવી કરવા માટેની સારવારો મદદ કરી શકે છે, જો તે તમારા શારીરિક રોગમાં ફાળો આપે છે. કેટલીક સારવારો સોમેટિક પીડા લક્ષણો ધરાવતા લોકોને મદદ કરી શકે છે, જેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- જ્ઞાનાત્મક વર્તણૂકીય ઉપચાર.
- દવાઓ, જેમ કે એન્ટિડિપ્રેસન્ટ્સ.
- માઈન્ડફુલનેસ આધારિત ઉપચાર.
- માનસિક સ્વાસ્થ્યના નિષ્ણાતને રેફરલ કરો (ઉદાહરણ તરીકે, મનોચિકિત્સક અથવા મનોવિજ્ઞાની).
- તમારા પ્રાથમિક સંભાળ પ્રદાતા સાથે નિયમિત સંપર્ક કરો.

સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડરનું નિવારણ:

તણાવ ઘટાડવા અને તેનું સંચાલન કરવા માટેની સામાન્ય ટિપ્સ/વ્યૂહરચનાઓ તમને સોમેટિક લક્ષણોને રોકવા અથવા ઘટાડવામાં મદદ કરી શકે છે.

- તમે શું કરી શકો છો અને શું નિયંત્રિત કરી શકતા નથી તે વિશે વાસ્તવિક બનો.
- નિયમિત કસરત કરો.
- પૂરતી ઊંઘ લો.
- તમારા વિચારો અને લાગણીઓની જાગૃતિ વધારવા માટે જર્નલ.
- દારૂનું સેવન મર્યાદિત કરો અને ધૂમ્રપાન ટાળો.
- સ્વસ્થ આહાર અને વજન જાળવી રાખો.
- ધ્યાન કરો અથવા પ્રગતિશીલ સ્નાયુ આરામનો અભ્યાસ કરો.
- પ્રિયજનો પાસેથી ટેકો મેળવો.
- તમારા પર દબાણ ઘટાડવા માટે મર્યાદા સેટ કરો.

14.4 સારાંશ:

સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડર એ એક મનોવૈજ્ઞાનિક સ્થિતિ છે. તે શારીરિક લક્ષણો તરફ દોરી જાય છે, સામાન્ય રીતે કોઈપણ અન્ય તબીબી સમજૂતી અથવા નિદાન વિના. તે શરીરના લગભગ કોઈપણ ભાગને અસર કરી શકે છે. સોમેટિક લક્ષણો ધરાવતા લોકો વારંવાર પરીક્ષણો અને સારવાર માટે તબીબી ધ્યાન લે છે. તેઓ વધુને વધુ ચિંતિત અથવા બેચેન બનવાનું વલણ ધરાવે છે. એ જાણવું અગત્યનું છે કે સોમેટિક સિમ્પટમ ડિસઓર્ડર “તેને બનાવટી” અથવા લક્ષણોને અતિશયોક્તિ કરવા સમાન નથી. તે વાસ્તવિક અને દુઃખદાયક લક્ષણો છે - મૂળ માત્ર તબીબીને બદલે મનોવૈજ્ઞાનિક છે. જો તમને લાંબા સમય સુધી ચાલતા, અસ્પષ્ટ લક્ષણો હોય, તો તમારા હેલ્થકેર પ્રોવાઈડર સાથે વાત કરો. વર્તણૂકીય ઉપચાર અને જીવનશૈલીમાં ફેરફાર મદદ કરી શકે છે. તેઓ બિનજરૂરી પરીક્ષણો અને સારવારોને પણ રોકી શકે છે.

14.6 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડર શું છે ?
2. સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડરના ઉત્તેજક પરિબલો શું કયા છે ?
3. શરીરને કોઈપણ ભાગને અસર કરતી કેટલીક માનસિક વિકૃતિઓનો ઉલ્લેખ કરો.

14.7 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો

1. જવાબ - સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડર એ એક બીમારી છે જે મન અને શરીરને જોડે છે. આ એવી રીતે થાય છે કે શરીરની શારીરિક કામગીરી મનોવૈજ્ઞાનિક તણાવથી પ્રભાવિત થાય છે જે કાં તો રોગનું કારણ બને છે અથવા વ્યક્તિમાં પહેલાથી અસ્તિત્વમાં રહેલા રોગને વધુ ખરાબ કરે છે.
2. જવાબ - આનુવંશિકતા, અનિયમિત જૈવિક પરિસ્થિતિઓ, તાણનો પ્રભાવ અને કૌટુંબિક સંજોગો
જવાબ: થાક, અનિદ્રા, દુઃખાવો અને દુઃખાવો જેમ કે સ્નાયુઓમાં દુઃખાવો અથવા પીઠનો દુઃખાવો.

14.8 સંદર્ભ સૂચિ

- સાયકોસોમેટિક ડિસઓર્ડર્સ, લેખકો: વોલમેન, બેન્જામિન બી.
- છિદ્રીરયામાં અભ્યાસ. જોસેફ બ્રુઅર અને સિગ્મંડ ફ્રોઈડ દ્વારા.
- સાયકોસોમેટિક મેડિસિનનું પાઠ્યપુસ્તક, જેમ્સ. એલ લેવેન્સન એમડી
- <https://my.clevelandclinic.org/health/diseases/21521-psychosomatic-disorder>
- <https://patient.info/mental-health/psychosomatic-disorders>
- <https://centerforanxietydisorders.com/treatment-programs/psychosomatic-disorders/>

વિકાસના તબક્કા - બાળપણ અને કિશોરાવસ્થા

-: રૂપરેખા :-

15.0 એકમના હેતુઓ

15.1 પ્રસ્તાવના

15.2 પ્રસૂતિ પહેલાની સમજણ, બાળજન્મ, બાલ્યાવસ્થામાં બાળપણ, લાક્ષણિકતાઓ

15.3 કિશોરાવસ્થા - શારીરિક ફેરફારો, તરુણાવસ્થા, વર્તણૂકીય ફેરફારો, તોફાન અને તાણનો સમયગાળો, ઓળખ કટોકટી

15.4 પ્રાથમિક જૂથ, કૌટુંબિક ઘર્ષણ, સામાજિક સંબંધ અને જાતીયતા

15.5 તમારી પ્રગતિ હે પૂહવીલેડ,- ડસી,

15.6 ?

15.7 મોડલ પ્રશ્નો તપાસવા માટેના જવાબો

15.8 સંદર્ભસૂચિ

15.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો આ એકમમાંથી તમે....

- માનવ વિકાસના વિવિધ તબક્કાઓ જાણશો.
- દરેક તબક્કાની લાક્ષણિકતાઓ સમજશો.
- સામાન્ય વિકાસ પ્રક્રિયાને જાણશો.
- અસામાન્ય પરિસ્થિતિઓની સમજ મેળવશો.
- દરેક તબક્કામાં મુશ્કેલીઓ અને જોખમોનો અભ્યાસ કરશો.

15.1 પ્રસ્તાવના

મનુષ્ય ક્યારેય સ્થિર નથી હોતો જન્મના ક્ષણથી મૃત્યુના સમય સુધી વ્યક્તિ ફેરફારોમાંથી પસાર થાય છે. જ્યાં સુધી મનુષ્યનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી પિતાના શુકાણુ કોષ દ્વારા માતાના અંડાશયના ગર્ભાધાનની પ્રક્રિયાના પરિણામે માતાના ગર્ભમાં જીવનની શરૂઆત થાય છે. માતાનું ગર્ભાશય નવા જીવનની વૃદ્ધિ અને વિકાસ માટેનું સ્થળ અને સાધન બને છે અને નવ મહિના પછી બાળક વિશ્વમાં આવે છે તે પ્રક્રિયા કે જેના દ્વારા અંકુરિત બીજ અથવા કલ્પના કરાયેલ સજીવ પરિપક્વ છોડમાં ફેરવાય છે અથવા સંપૂર્ણ વિકાસ પામે છે જેને 'વૃદ્ધિ અને વિકાસ' કહેવામાં આવે છે.

વૃદ્ધિ એ શરીરના ભાગો અથવા સમગ્ર જીવતંત્રના કદમાં વધારો દર્શાવે છે તે માપી શકાય છે. દા.ત. ઊંચાઈ, વજન, કદ વગેરેમાં વૃદ્ધિ. વિકાસને સુવ્યવસ્થિત, સુસંગત ફેરફારોની પ્રગતિશીલ શ્રેણી તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે. વ્યક્તિના જીવનકાળ દરમિયાન જે વિવિધ વિકાસ થાય છે તે શારીરિક, સામાજિક, ભાવનાત્મક, બૌદ્ધિક, સૌંદર્યલક્ષી અને નૈતિક છે.

વિકાસ એ એક પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા વ્યક્તિ વિકાસ પામે છે અને સમગ્ર જીવન ચક્ર દરમિયાન બદલાય છે.

એલિઝાબેથ હરલોકના શબ્દોમાં, 'વિકાસ શબ્દનો અર્થ થાય છે પરિપક્વતા અને અનુભવના પરિણામે વ્યવસ્થિત અનુમાનિત પેટર્નમાં થતા ફેરફારોની પ્રગતિશીલ શ્રેણી અને કાગડો અનુસાર, 'વૃદ્ધિ એ માળખાકીય અને શારીરિક પરિવર્તનનો સંદર્ભ આપે છે અને વિકાસનો સંબંધ વૃદ્ધિ સાથે સાથે તે ફેરફારો સાથે છે કે જેના પરિણામે પર્યાવરણીય પરિસ્થિતિઓ'. આ પ્રકરણ બાળપણ અને કિશોરાવસ્થાથી વિકાસના તબક્કાઓ વિશે ચર્ચા કરે છે.

15.2 પ્રસૂતિ પહેલાનો તબક્કો, બાળજન્મ, બાલ્યાવસ્થામાં બાળપણ, લાક્ષણિકતાઓ

વૃદ્ધિ અને વિકાસ ચોક્કસ સિદ્ધાંતો પર આધારિત છે. તમામ બાળકોનો વિકાસ આ સિદ્ધાંતો પર આધાર રાખે છે જો કે વ્યક્તિગત તફાવતો મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. વિકાસ ચોક્કસ પેટર્ન ધરાવે છે: બાળકનો વિકાસ ચોક્કસ પેટર્નને અનુસરે છે:

- સેફાલોલોકેન્ડલ દિશા: વિકાસ માથાથી શરૂ થાય છે અને પગ તરફ આગળ વધે છે. ગર્ભાશયમાં, ગર્ભનું માથું પહેલા વિકાસ પામે છે, પછી શરીર અને પછી પગનો વિકાસ થાય છે.
- પ્રોક્સિમો-ડિસ્ટલ દિશા: વિકાસ કેન્દ્રથી શરીરની બહાર સુધી શરૂ થાય છે, ઉદાહરણ તરીકે, પ્રથમ હૃદય અને પેટ જેવા અવયવોનો વિકાસ થાય છે પછી ખભા અને હાથનો વિકાસ શરૂ થાય છે.
- વિકાસ એ સતત પ્રક્રિયા છે: વિભાવનાના સમયથી વિકાસની પ્રક્રિયાઓ શરૂ થાય છે અને વ્યક્તિના મૃત્યુ સુધી ચાલુ રહે છે.
- વિકાસ સામાન્યથી ચોક્કસ સુધી થાય છે: બાળકનો વિકાસ સામાન્યથી વિશિષ્ટમાં અલગ હોય છે.
- જુદાજુદા ભાગો માટે વિકાસનો અલગ દર: વિવિધ શરીરના અવયવો અને ફેક્ટીઓ જુદી જુદી ઝડપે વિકાસ પામે છે, ઉદાહરણ તરીકે, મગજનો વિકાસ 8 વર્ષ સુધી પૂર્ણ થાય છે, જ્યારે બુદ્ધિનો વિકાસ 16 વર્ષની ઉંમર સુધી થાય છે. કિશોરાવસ્થા સુધી હૃદય, પાચનતંત્ર, પગ અને હાથનો વિકાસ થાય છે.
- વિકાસમાં વ્યક્તિગત તફાવત જોવા મળે છે: દરેક વ્યક્તિ અનન્ય છે. વિકાસની પ્રક્રિયા એકસરખી હોય છે પરંતુ તે જ સમયે તેની ગતિ જુદી જુદી વ્યક્તિઓમાં જુદી જુદી હોય છે.

જીવનના તબક્કામાં તબક્કાઓ :

- પ્રિનેટલ પૂરિયડ - ગર્ભથી જન્મ સુધી
- બાલ્યાવસ્થા - જન્મથી બીજા સપ્તાહના અંત સુધી
- બાળપણ - બીજા અઠવાડિયાના અંતથી બીજા વર્ષના અંત સુધી
- પ્રારંભિક બાળપણ - બે થી છ વર્ષ સુધી
- અંતમાં બાળપણ - છ થી દસ કે બાર વર્ષની ઉંમર સુધી
- પૂર્વકિશોરાવસ્થા અથવા તરુણાવસ્થા - દસ કે બાર કે તેર કે ચૌદ વર્ષથી

- કિશોરાવસ્થા - તેર કે ચૌદથી અઠાર વર્ષ સુધી
- પ્રારંભિક પુષ્પાવસ્થા - અઠારથી પાંત્રીસ વર્ષ સુધી
- મધ્ય પુષ્પાવસ્થા - પાંત્રીસ થી સાઠ પાંચ વર્ષ સુધી
- અંતમાં પુષ્પાવસ્થા અથવા વૃદ્ધાવસ્થા (વૃદ્ધાવસ્થા) - પંચાવન વર્ષથી મૃત્યુ સુધી.

ગર્ભાધાનથી જન્મ સુધી વૃદ્ધિ અને વિકાસની પ્રક્રિયા :

ગર્ભાધાનથી જન્મ સુધી ગર્ભાશયની અંદર આ પ્રક્રિયા દરમિયાન, ગર્ભમાં વૃદ્ધિ પામે છે. ગર્ભાધાન સમયગાળો પણ વિકાસ પ્રક્રિયાનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ માનવામાં આવે છે. ગર્ભાધાનડેવલપમેન્ટ એ નોંધપાત્ર પરિવર્તનનો સમય છે જે ભવિષ્યના મનોવૈજ્ઞાનિક વિકાસ માટે સ્ટેજ સેટ કરવામાં મદદ કરે છે. ગર્ભાધાન સમયગાળા દરમિયાન મગજનો વિકાસ થાય છે, પરંતુ બાળપણના પ્રારંભિક વર્ષો દરમિયાન તે વધુ ફેરફારોમાંથી પસાર થવાનું ચાલુ રાખશે.

ગર્ભાધાન વિકાસની પ્રક્રિયા ત્રણ મુખ્ય તબક્કામાં થાય છે. જન્મ પછીના પ્રથમ બે અઠવાડિયાને જર્મિનલ સ્ટેજ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, ત્રીજાથી આઠમા અઠવાડિયા સુધીના સમયગાળાને ગર્ભના સમયગાળા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, અને નવમા અઠવાડિયાથી જન્મ સુધીના સમયને ગર્ભ અવધિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

- જર્મિનલ સ્ટેજ: જર્મિનલ સ્ટેજ ગર્ભધારણ સમયે શરૂ થાય છે જ્યારે શુક્રાણુ અને ઈંડા કોષ બે ફેલોપિયન ટ્યુબમાંથી એકમાં એક થાય છે. આ ફળદ્રુપ ઈંડાને ઝાયગોટ કહેવામાં આવે છે. વિભાવનાના થોડા કલાકો પછી, એક-કોષીય ઝાયગોટ ફેલોપિયન ટ્યુબથી ગર્ભાશય સુધીની મુસાફરી કરવાનું શરૂ કરે છે.
- એમ્બ્રિયોનિક સ્ટેજ: આ સમયે, કોષોનો સમૂહ હવે ગર્ભ તરીકે ઓળખાય છે. વિભાવના પછી ત્રીજા અઠવાડિયાની શરૂઆત ગર્ભના સમયગાળાની શરૂઆતને ચિહ્નિત કરે છે, તે સમય જ્યારે કોષોનો સમૂહ માનવ તરીકે અલગ બને છે. મગજના વિકાસમાં ગર્ભનો તબક્કો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.
- ગર્ભનો તબક્કો: એક વખત કોષનું ભેદીકરણ મોટાભાગે પૂર્ણ થઈ જાય પછી, ગર્ભ આગલા તબક્કામાં પ્રવેશે છે અને ગર્ભ તરીકે ઓળખાય છે. પ્રિનેટલ ડેવલપનો ગર્ભ સમયગાળો મગજમાં વધુ મહત્વપૂર્ણ ફેરફારો દર્શાવે છે. વિકાસનો આ સમયગાળો નવમા અઠવાડિયામાં શરૂ થાય છે અને જન્મ સુધી ચાલે છે. આ તબક્કો આશ્ચર્યજનક પરિવર્તન અને વૃદ્ધિ દ્વારા તત ચિહ્નિત થયેલ છે.

ગર્ભાવસ્થાના જોખમી પરિબલો

- ગર્ભાવસ્થા જોખમી પરિબલોમાં માતાની લાંબી માંદગી, ચોક્કસ માતાના ચેપ, ઝેરના સંપર્કમાં અને પોષણની ઉણપનો સમાવેશ થાય છે.
- પેરીનેટલ સમયગાળામાં જોખમી પરિબલોમાં સગર્ભાવસ્થાને લગતી ગૂંચવણો, પ્રિમેચ્યોરિટી અને જન્મનું ઓછું વજન, અને ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન અથવા જન્મ સમયે ચેપનો સમાવેશ થાય છે.
- બેક્ટેરિયલ ચેપ માતાથી બાળકમાં સંક્રમિત થઈ શકે છે ટ્રાન્સપ્લાસેન્ટલી, ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન અથવા ડિલિવરી દરમિયાન, જન્મ નહેરમાંથી પસાર થવાથી માતાના ઈન્જેશન પછી લિસ્ટેરિયા ચેપ થઈ શકે છે.

- રાંધેલું માંસ, તૈયાર માંસ ઉત્પાદનો અને શાકભાજી અને પાશ્વરાઈઝ્ડ દૂધ અથવા પાશ્વરાઈઝ્ડ દૂધમાંથી બનાવેલ ખોરાક. સગર્ભા માતા ફલૂ જેવા લક્ષણો અનુભવી શકે છે:
 - તાવ, સ્નાયુમાં દુખાવો, ઉબકા અને ઝાડા પરિબળો પ્રિનેટલ વિકાસને પ્રભાવિત કરે છે.
- ગર્ભાવસ્થાના વિકાસને પ્રભાવિત કરતા કેટલાક પરિબળો નીચે મુજબ છે:-
- માંદગી અને ચેપ:-માતામાં પ્રિનેટલ સમયગાળા દરમિયાન જીવતંત્રના વિકાસને પણ પ્રભાવિત કરે છે. એક યુવાન શિશુ પ્લેસેન્ટા દ્વારા માતા માટે ચિંતિત છે.
 - વય પરિબળ: સ્ત્રીઓ માટે 23 થી 26 વર્ષની વયના બાળકને જન્મ આપવાની શ્રેષ્ઠ ઉંમર વર્ષ માતાની ઉંમર વધવાની સાથે પ્રસૂતિનો સમયગાળો પણ વધે છે.
 - બ્લડ આરએચ પરિબળ:- ગર્ભના લોહીમાં ચોક્કસ પદાર્થ હાજર હોય છે જે માતાની લોહીની / સમસ્યામાં હાજર નથી. કેટલાક કિસ્સાઓમાં, માતાના એન્ટિબોડીઝ ગર્ભના રક્ત પ્રવાહમાં પ્રવેશ કરે છે અને તેના લાલ રક્ત કોશિકાઓનો નાશ કરે છે.
 - જન્મની ગૂંચવણો: જન્મ પહેલાંની ગૂંચવણો એ બીજું એક પરિબળ છે.
 - દવાઓ: ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન માતા દ્વારા લેવામાં આવેલી અમુક દવાઓ ગર્ભના વિકાસ પર ગંભીર અસર કરી શકે છે. ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન આલ્કોહોલનું સેવન બાળક પર પણ અસર કરી શકે છે.
 - જોખમો:-સગર્ભા સ્ત્રીને અસર કરતી કોઈપણ વસ્તુ તેના પર અસર કરી શકે છે.
 - ગર્ભ - રસાયણો, કિરણોત્સર્ગ, ગરમી અને ભેજની ચરમસીમા અને આધુનિક જીવનના અન્ય જોખમો.

ગર્ભાવસ્થા:

બાળજન્મ ત્રણ તબક્કામાં આગળ વધે છે જેને ત્રણ તબક્કામાં વિભાજિત કરવામાં આવે છે. : પ્રારંભિક, સક્રિય અને સંક્રમિત.

- તબક્કો 1: પ્રારંભિક શ્રમ અને સક્રિય શ્રમ: શ્રમ અને જન્મનો પ્રથમ તબક્કો ત્યારે થાય છે જ્યારે તમે નિયમિત સંકોચન અનુભવવાનું શરૂ કરો છો, જેના કારણે સર્વિસ ખુલે છે (વિસ્તરે છે) અને નરમ, ટૂંકું અને પાતળું (કાપવું). આ બાળકને જન્મ નહેરમાં જવા દે છે. પ્રથમ તબક્કો ત્રણ તબક્કામાં સૌથી લાંબો છે. તે વાસ્તવમાં તેના પોતાના બે તબક્કામાં વહેંચાયેલું છે - પ્રારંભિક શ્રમ (સુપ્ત તબક્કો) અને સક્રિય શ્રમ.
- તબક્કો -2 આ તબક્કે, સર્વિક્સ સંપૂર્ણ વિસ્તરણ સુધી પહોંચે છે, એટલે કે તે ડિલિવરી માટે જરૂરી હોય તેટલું ખુલ્લું છે. સ્ત્રી બાળકને જન્મ નહેરમાંથી પસાર થવામાં મદદ કરવા દબાણ કરવાનું શરૂ કરે છે.
- તબક્કો: 3: એકવાર બાળક બહાર આવે છે, આરોગ્ય સંભાળ પ્રદાતા નાળને કાપી નાખે છે, જે ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન માતા અને ગર્ભને જોડે છે. સ્ટેજ 3 માં, પ્લેસેન્ટા વિતરિત થાય છે. પ્લેસેન્ટા એ અંગ છે જે ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન ગર્ભને નાળ દ્વારા ખોરાક અને ઓક્સિજન આપે છે. તે ગર્ભાશયની દિવાલથી અલગ પડે છે અને જન્મ નહેર પણ બહાર આવે છે. પ્લેસેન્ટા પોતાની મેળે બહાર આવી શકે છે અથવા તેની ડિલિવરીને પ્રદાતાની મદદની જરૂર પડી શકે છે.

બાળપણ:

બાલ્યાવસ્થા એ જન્મ અને એક થી બે વર્ષ પછી ભાષાના સંપાદન વચ્ચેનો સમયગાળો છે. શિશુઓ ઓળખાણ અને યાદશક્તિ બંનેમાં ઝડપી પ્રગતિ કરે છે, અને આ બદલામાં તેમના વાતાવરણમાં થતી ઘટનાઓને સમજવાની અને અપેક્ષા રાખવાની તેમની ક્ષમતામાં વધારો કરે છે. શિશુ ભૌતિક વિશ્વને સમજે છે અને તેની નિપુણતાની શરૂઆત નવજાતની પ્રતિબિંબ ગતિવિધિઓથી થાય છે. આ હલનચલન ત્રણ મહિનાની અંદર ચુસવું, પકડવું, ફેંકવું, લાત મારવી અને મારવું જેવી ક્રિયાઓ તરફ આગળ વધે છે, જોકે આ હેતુહીન છે અને તેમના પોતાના ખાતર પુનરાવર્તિત છે.

- શારીરિક વિકાસ: શિશુનો શારીરિક વિકાસ માથાથી શરૂ થાય છે, પછી શરીરના અન્ય ભાગોમાં જાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, ચૂસવું બેસતા પહેલા આવે છે, જે ચાલતા પહેલા આવે છે. જ્યારે તેઓ તેમની પીઠ પર પડેલા હોય ત્યારે માથું ઊંચકીને ફેરવી શકે છે. એકલા ઊભા રહીને બાળક સંતુલિત થવા લાગે છે. શિશુ હાથ પકડીને પગલાં લે છે; એકલા થોડા પગલાં લઈ શકે છે.
- સંવેદનાત્મક વિકાસ: સાંભળવાની શરૂઆત જન્મ પહેલાં થાય છે, અને જન્મ સમયે પરિપક્વ થાય છે. શિશુ માનવ અવાજને પસંદ કરે છે. સ્પર્શ, સ્વાદ અને ગંધ, જન્મ સમયે પરિપક્વ; મીઠો સ્વાદ પસંદ કરે છે. દ્રષ્ટિ, નવજાત શિશુ 8 થી 12 ઈંચની રેન્જમાં જોઈ શકે છે. રંગ દ્રષ્ટિ 4 થી 6 મહિનાની વચ્ચે વિકસે છે. 2 મહિના સુધીમાં, 180 ડિગ્રી સુધી ફરતા પદાર્થોને ટ્રેક કરી શકે છે અને ચહેરાને પસંદ કરે છે. આંતરિક કાનની સંવેદનાઓ, શિશુ રોકિંગ અને સ્થિતિના ફેરફારોને પ્રતિભાવ આપે છે.
- ભાષા વિકાસ: ૨૩વું એ વાતચીત કરવાની ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ રીત છે. બાળકના જીવનના ત્રીજા દિવસ સુધીમાં, માતાઓ તેમના પોતાના બાળકનું ૨૩વું અન્ય બાળકોના ૨૩વાનું કહી શકે છે. જીવનના પ્રથમ મહિના સુધીમાં, મોટાભાગના માતાપિતા કહી શકે છે કે શું તેમના બાળકના ૨૩વાનો અર્થ ભૂખ, પીડા અથવા ગુસ્સો છે. અતિશય ૨૩વું માટે તબીબી મૂલ્યાંકનની જરૂર છે.

બાળપણ એ સાચી પાયાની ઉંમર છે. આ સમયે, ઘણા વર્તન પેટર્ન, વલણ અને ભાવનાત્મક અભિવ્યક્તિઓ સ્થાપિત થાય છે. વ્યક્તિગત અને ભાવનાત્મક ગોઠવણો માટે પેટર્ન સેટ કરવા માટે તે નિર્ણાયક સમયગાળો છે. બાળકો શારીરિક અને માનસિક બંને રીતે ઝડપથી વૃદ્ધિ પામે છે. ફેરફારો દેખાવ (ઊંચાઈ અને વજન) અને ક્ષમતાઓમાં ઝડપી છે. અંગો મોટા માથાના પ્રમાણમાં વધુ સારી રીતે વિકસિત થાય છે. બૌદ્ધિક વૃદ્ધિ અને પરિવર્તન શારીરિક વૃદ્ધિ અને પરિવર્તનની સમાંતર છે. બાળપણ એ સર્જનાત્મકતા, લૈંગિક ભૂમિકા અને ભાવિ જીવનમાં ગોઠવણ માટે સામાજિકકરણની શરૂઆત છે. બાળપણ એ જોખમી સમયગાળો છે. ભૌતિક જોખમો બીમારી, અકસ્માત, અપંગતા અને મૃત્યુ છે. મનોવૈજ્ઞાનિક જોખમો અરુચિ અને નકારાત્મક વલણ છે.

શારીરિક વિકાસ:

- જન્મ અને ત્રણ વર્ષની વચ્ચે તેમની ઊંચાઈ બમણી કરો
- દાંત અને નક્કર ખોરાક ખાવાની ક્ષમતાનો વિકાસ કરો
- કોલ અને ચાલતા શીખો

- દોડવું, કૂદવું અને સીડી ઉપર ચડવું જેવી મોટી મોટર કૌશલ્યો વિકસાવો
- કપડાં ઉતારવાનું અને પહેરવાનું શરૂ કરો
- શૌચાલય તાલીમ દ્વારા શરીરના કાર્યોને નિયંત્રિત કરવાનું શરૂ કરો

જ્ઞાનાત્મક વિકાસ:

- ભાષા અને સંદેશાલ્યવહાર કૌશલ્ય શીખો અને વાક્યોને પૂર્ણ કરવા માટે એકલ શબ્દોનો ઉપયોગ કરીને શબ્દસમૂહો સુધી આગળ વધો.
- કલ્પના વિકસાવો અને કાલ્પનિક દૃશ્યો અને મિત્રો બનાવવાનું શરૂ કરો.
- નક્કર રીતે વિચારો, કેટલીક માહિતી જાળવી રાખો અને માહિતીને પ્રાથમિક રીતે તેમની પાંચ ઈન્દ્રિયો દ્વારા - જોવા, સ્પર્શ, સાંભળવા, ચાખવા અને ગંધ દ્વારા પ્રક્રિયા કરો.
- વિશ્વાસપાત્ર વયસ્કોની ભાષા અને વર્તનનું અનુકરણ કરો.

ભાવનાત્મક વિકાસ:

- શૂન્યથી ત્રણ વર્ષની વયના મોટાભાગના બાળકો આ કરશે:
- સંભાળ રાખનારાઓ માટે વિશ્વાસ કેળવો કે જેઓ તેમની જરૂરિયાતો પૂરી કરે છે, જેમ કે જ્યારે બાળક ભૂખ્યું હોય, ભીનું હોય ત્યારે જવાબ આપવો વગેરે.
- શારીરિક રીતે લાગણીઓ દર્શાવો, જેમ કે પ્રેમ દર્શાવવા માટે ચુંબન અને આલિંગન અને ગુસ્સો બતાવવા માટે મારવું.

માનવ વિકાસનો બીજો મુખ્ય તબક્કો, બાળપણ, એક કે બે વર્ષની ઉંમરથી 12 વર્ષની વયે કિશોરાવસ્થાની શરૂઆત સુધી વિસ્તરે છે અથવા બાળપણના શરૂઆતના વર્ષો ભાષાની સમજણ અને ઉપયોગની પ્રચંડ પ્રગતિ દ્વારા ચિહ્નિત થયેલ છે. બાળકો પોતે વાસ્તવમાં બોલે તેના કેટલાક મહિના પહેલા શબ્દો સમજવાનું શરૂ કરે છે. શિશુઓ સરેરાશ 12-14 મહિનામાં તેમના પ્રથમ શબ્દો બોલે છે, અને 18મા મહિનામાં તેમની પાસે લગભગ 50 શબ્દોની બોલવાની શબ્દભંડોળ હોય છે. બાળકો બોલતી વખતે બે અને પછી ત્રણ-શબ્દ સંયોજનોનો ઉપયોગ કરવાનું શરૂ કરે છે.

પ્રારંભિક બાળપણ - બે થી છ વર્ષ સુધી

- ખોરાક લેવાનું શીખવું
- ચાલવાનું શીખવું
- વાત કરવાનું શીખવું
- શરીરના ક્યારના નિકાલને નિયંત્રિત કરવાનું શીખવું
- લૈંગિક તફાવતો અને જાતીય નમ્રતા શીખવી
- વાંચવા માટે તૈયાર થવું
- સાચા અને ખોટાને પારખવાનું શીખવું અને અંતઃકરણ વિકસાવવાનું શીખવું અંતમાં બાળપણ - છ થી દસ કે બાર વર્ષ સુધી સામાન્ય રમતો માટે જરૂરી શારીરિક કૌશલ્યો શીખવા.
- એક વૃદ્ધિ પામતા જીવ તરીકે પોતાની જાત પ્રત્યે તંદુરસ્ત વલણ કેળવવું

- વય-સાથીઓ સાથે હળવા-મળવાનું શીખવું
- યોગ્ય પુરૂષવાચી અથવા સ્ત્રીની સામાજિક ભૂમિકાઓ વિકસાવવાની શરૂઆત
- વાંચન, લેખન અને ગણતરીમાં મૂળભૂત કુશળતા વિકસાવવી
- રોજિંદા જીવન માટે જરૂરી ખ્યાલોનો વિકાસ કરવો સ્ત
- અંતરાત્મા, નૈતિકતાની ભાવના અને મૂલ્યોનું પ્રમાણ વિકસાવવું
- સામાજિક જૂથો અને સંસ્થાઓ પ્રત્યે વલણ વિકસાવવું
- વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા હાંસલ કરવી

15.3 કિશોરાવસ્થા - શારીરિક ફેરફારો, તરુણાવસ્થા, વર્તણૂકીય ફેરફારો, તોફાન અને તાણનો સમયગાળો, ઓળખ કટોકટી

● કિશોરાવસ્થા:

કિશોરાવસ્થા એ બાળપણ અને પુખ્તાવસ્થા વચ્ચેના સંક્રમણનો સમયગાળો છે. તેમાં કેટલાક મોટા ફેરફારોનો સમાવેશ થાય છે. શરીરમાં અને જે રીતે એક યુવાન વ્યક્તિ વિશ્વ સાથે સંબંધ રાખે છે. આ સમય દરમિયાન થતા ઘણા શારીરિક, જાતીય, જ્ઞાનાત્મક, સામાજિક અને ભાવનાત્મક ફેરફારો બાળકો અને તેમના પરિવારો બંને માટે અપેક્ષા અને ચિંતા લાવી શકે છે. જુદા જુદા તબક્કામાં શું અપેક્ષા રાખવી તે સમજવાથી સમગ્ર કિશોરાવસ્થામાં અને પુખ્તાવસ્થાના પ્રારંભમાં તંદુરસ્ત વિકાસને પ્રોત્સાહન મળી શકે છે. કિશોરાવસ્થા એ એક મહત્વપૂર્ણ વિકાસનો તબક્કો છે, જે ચિહ્નિત જૈવિક અને શારીરિક ફેરફારો દ્વારા વર્ગીકૃત થયેલ છે. કિશોરાવસ્થાનો વિકાસ જૈવિક, જ્ઞાનાત્મક અને સામાજિક ફેરફારો દ્વારા વર્ગીકૃત થયેલ છે. સામાજિક ફેરફારો ખાસ કરીને નોંધપાત્ર છે કારણ કે કિશોરો તેમના માતાપિતાથી વધુ સ્વાયત્ત બને છે, સાથીદારો સાથે વધુ સમય વિતાવે છે અને રોમેન્ટિક સંબંધો અને જાતિયતાની શોધ કરવાનું શરૂ કરે છે. દરમિયાન ગોઠવણ કિશોરાવસ્થા ઓળખની રચનામાં પ્રતિબિંબિત થાય છે, જેમાં ઘણીવાર ચોક્કસ ઓળખ માટે પ્રતિબદ્ધતાઓ દ્વારા અનુસરવામાં આવેલા સંશોધનનો સમયગાળો સામેલ હોય છે.

● કિશોરાવસ્થા - લાક્ષણિકતા

- વય-સાથી અથવા બંને જાતિ સાથે નવા અને વધુ પરિપક્વ સંબંધો હાંસલ કરવા.
- પુરૂષવાચી અથવા સ્ત્રીની સામાજિક ભૂમિકા હાંસલ કરવી.
- વ્યક્તિના શરીરને સ્વીકારવું અને વ્યક્તિના શરીરનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરવો.
- સામાજિક રીતે જવાબદાર વર્તનની ઈચ્છા, સ્વીકાર અને સિદ્ધિ
- માતાપિતા અને અન્ય પુખ્ત વયના લોકો પાસેથી ભાવનાત્મક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવી
- આર્થિક કારકિર્દી માટે તૈયારી લગ્ન અને પારિવારિક જીવન માટે તૈયારી કરવી.
- વર્તન માટે માર્ગદર્શક તરીકે મૂલ્યો અને નૈતિક પ્રણાલીનો સમૂહ પ્રાપ્ત કરવો.

શારીરિક ફેરફારો:

કિશોરાવસ્થા દરમિયાન જોવા મળતા શારીરિક પરિવર્તનો, મોટા ભાગના કિસ્સાઓમાં, હોર્મોનલ ફેરફારોનું પરિણામ છે કારણ કે કિશોરનું શરીર બાળકમાંથી પુખ્ત વ્યક્તિમાં રૂપાંતરિત થાય છે. આ તબક્કો, જેને તરુણાવસ્થા કહેવાય છે, તે 9 થી 16 વર્ષની વય વચ્ચે શરૂ થાય છે અને સામાન્ય રીતે 18 અને 22 વર્ષની વય વચ્ચે સમાપ્ત થાય છે. દરેક વ્યક્તિ માટે તરુણાવસ્થા જુદા જુદા સમયે થાય છે. આ શારીરિક ફેરફારો માટે જાતીય હોર્મોન્સ જવાબદાર છે. છોકરીઓ અને છોકરાઓ બંનેમાં જોવા મળતા શારીરિક ફેરફારોમાં વૃદ્ધિમાં વધારો, પરસેવો વધવો, ખીલની સમસ્યા અને પ્યુબિક અને અંડરઆર્મ વાળનો દેખાવ સામેલ છે. છોકરાઓમાં શારીરિક ફેરફારો: છોકરાઓ માટે, શારીરિક ફેરફારો સામાન્ય રીતે 11-12 વર્ષની આસપાસ શરૂ થાય છે - પરંતુ 9 થી 14 વર્ષની વચ્ચેનો કોઈપણ સમય સામાન્ય છે.

શારીરિક ફેરફારોમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- પહોળા ખભા અને છાતી;
- અવાજમાં ફેરફારો;
- વાળનો દેખાવ (છાતી, હાથ, ચહેરો);
- જનન અંગોનો વિકાસ;
- છોકરીઓમાં શારીરિક ફેરફારો: છોકરીઓ માટે, શારીરિક ફેરફારો ક્યારેક આઠ વર્ષની ઉંમરે થવાનું શરૂ થાય છે, અથવા તમે આ ફેરફારો હમણાં જ જોઈ શકો છો, કારણ કે તમારું બાળક કિશોરાવસ્થામાં પ્રવેશે છે. તરુણાવસ્થામાં થતા શારીરિક ફેરફારોમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:
- સ્તનોનો વિકાસ;
- પ્રથમ માસિક સ્રાવ;
- પહોળા હિપ્સ.

માત્ર ઉપરોક્ત સામાન્ય શારીરિક ફેરફારો દ્વારા વર્ગીકૃત થયેલ નથી. ખરેખર, જીવનનો આ તબક્કો ભાવનાત્મક અને મનોવૈજ્ઞાનિક પરિવર્તનોથી ભરેલો છે જે ભૌતિક જેટલા જ મહત્વપૂર્ણ છે. કિશોરો તેમની પોતાની ઓળખ શોધે છે અને સ્વતંત્રતાની વધતી જતી જરૂરિયાત અનુભવે છે. આ સમયગાળો એક મૂંઝવણનો પણ છે, જ્યારે કિશોર સ્વાયત્તતાની ઇચ્છા અને તેના માતાપિતા પર નિર્ભર રહેવાની જરૂરિયાત વચ્ચે ફાટી જાય છે. મિત્રતા પણ વધુ મહત્વપૂર્ણ બની જાય છે. સાથીઓના દબાણમાં વધારો થાય છે અને વર્તનમાં ફેરફાર જોવા મળે છે, કેટલીકવાર કિશોરો અને તેમના માતાપિતા વચ્ચે તકરાર સર્જાય છે. નચિંત અને અભેદ લાગે છે, કિશોરો નવા અનુભવો શોધે છે અને કેટલીકવાર તેમના સ્વાસ્થ્ય અને સુખાકારી માટે ખતરનાક અથવા હાનિકારક પરિસ્થિતિઓના સંપર્કમાં આવી શકે છે: સિગારેટ પીવી, દારૂ પીવો, ડ્રગ્સ લેવું, અવિચારી ડ્રાઈવિંગ અથવા જાતીય વર્તન વગેરે.

તરુણાવસ્થા એ હોર્મોનલ ફેરફારોનું પરિણામ છે જે કિશોરાવસ્થાના શારીરિક પરિવર્તન માટે જવાબદાર હોવા ઉપરાંત, મૂડ સ્વિંગ તરફ દોરી જાય છે. આ માટે કિશોરના પ્રિયજનો તરફથી ઘણી ધીરજ અને સમજણની જરૂર છે.

કિશોરાવસ્થામાં કિશોરો દ્વારા લેવામાં આવતા અસંખ્ય મુશ્કેલ નિર્ણયોનો પણ સમાવેશ થાય છે, જે તમામ પ્રકારની વિવિધ લાગણીઓનું કારણ બની શકે છે. જાતીય ફેરફારો: કિશોરાવસ્થા

એ પ્રથમ અનુભવોનો સમય છે, જેમ કે, અન્યો વચ્ચે, પ્રથમ જાતીય સંબંધો. ખરેખર, કિશોરો દ્વારા અનુભવાતા હોર્મોનલ અને શારીરિક ફેરફારો તેમને તેમની જાતિયતા વિશે વધુ જાગૃત બનાવે છે. આ સંક્રમણના તબક્કા દરમિયાન તે પ્રબળ ભૂમિકા ભજવે છે અને તે ઘણી બધી પ્રશ્નોત્તરીનો સ્ત્રોત છે. કિશોરોને લૈંગિકતા વિશે ચોક્કસ, ચોક્કસ માહિતી તેમજ સહાયક વાતાવરણની જરૂર હોય છે જેથી તેઓ પ્રેમ અને સેક્સના સંદર્ભમાં તેમના પોતાના વર્તન અને લાગણીઓને સમજી શકે. આથી તેમની જાતિયતાને લગતા વિષયો પર ચર્ચા કરવા માટે ખુલ્લું વાતાવરણ બનાવવું મહત્વપૂર્ણ છે.

પરંતુ સેક્સ વિશે વાત કરવી એ સરળ બાબત નથી, તેથી યોગ્ય પસંદગી કરવી પણ જરૂરી છે તરુણની ગોપનીયતાનો આદર કરતી વખતે વિષયને આગળ વધારવા માટે સમય અને યોગ્ય વ્યૂહરચના.

વર્તણૂકલક્ષી ફેરફારો:

કિશોરાવસ્થા જોખમી વર્તણૂક દ્વારા વર્ગીકૃત થયેલ છે, જે મગજમાં થતા ફેરફારો દ્વારા વધુ સંભવ છે જેમાં પુરસ્કાર-પ્રક્રિયા કેન્દ્રો જ્ઞાનાત્મક, નિયંત્રણ પ્રણાલીઓ કરતાં વધુ ઝડપથી વિકાસ પામે છે, જે કિશોરોને સંભવિત નકારાત્મક પરિણામ કરતાં પારિતોષિકો પ્રત્યે વધુ સંવેદનશીલ બનાવે છે. વર્તણૂક રૂપે, કિશોરાવસ્થા અસ્થિર લાગણીઓ અને સીમા-પરીક્ષણ વર્તન સાથે સંકળાયેલ છે કારણ કે વ્યક્તિઓ વ્યક્તિગત ઓળખનું અન્વેષણ કરે છે અને દાવો કરે છે, પીઅર સંબંધો નેવિગેટ કરવાનું શીખે છે અને સ્વતંત્રતા તરફ સંક્રમણ કરે છે. નબળી દેખરેખ અને દેખરેખનો અભાવ વિચલિત સાથીઓ સાથે વધતી સંડોવણીમાં ફાળો આપે છે, જે બદલામાં કિશોરોના પોતાના અસામાજિક વર્તનને પ્રોત્સાહન આપે છે.

તોફાન અને તણાવનો સમયગાળો: જી. સ્ટેનલી હોલ (1904)

વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાનના સ્થાપક, જેમને સૌપ્રથમ કિશોરાવસ્થાને “તોફાન અને તણાવ”ના સમય તરીકે વર્ણવવાનો શ્રેય મળે છે. કિશોરાવસ્થાને ઘણીવાર “તોફાન અને તણાવ”ના સમયગાળા તરીકે દર્શાવવામાં આવે છે, વિકાસના એક સમય જેમાં મુશ્કેલી - વર્તન, લાગણીઓ સાથે. અને સંબંધો, ખાસ કરીને માતાપિતા સાથે - ટોચ પર છે. “તોફાન અને તણાવ”ના કારણોમાં ઉત્ક્રાંતિની વિચારણાઓથી લઈને સંચિત જીવનના તણાવ સુધીના હોર્મોન્સ સુધીના છે. કિશોરાવસ્થાના સમયગાળાને વ્યક્તિના જીવનનો નિર્ણાયક અને નોંધપાત્ર સમયગાળો માનવામાં આવે છે.

ઓળખની કટોકટી:

આ ખ્યાલ વિકાસલક્ષી મનોવૈજ્ઞાનિક એરિક એરિક્સનના કાર્યમાં ઉદભવે છે, જેઓ માનતા હતા કે ઓળખની રચના એ સૌથી મહત્વપૂર્ણ સંઘર્ષો પૈકી એક છે જેનો લોકો સામનો કરે છે. એરિક્સનના મતે, ઓળખની કટોકટી એ પોતાની જાતને જોવાની વિવિધ રીતોના સઘન વિશ્લેષણ અને અન્વેષણનો સમય છે. તેમણે ચાર અલગ-અલગ ઓળખ સ્થિતિઓ પણ ઓળખી કે જેમાંથી લોકો તેમની ઓળખ વિકસાવે છે. ગીરો દરજ્જો એ છે જ્યારે વ્યક્તિએ ઓળખની શોધખોળનો પ્રયાસ કર્યા વિના પ્રતિબદ્ધતા કરી હોય. ઓળખની સિદ્ધિ ત્યારે થાય છે જ્યારે વ્યક્તિ પસાર થાય છે વિવિધ ઓળખની શોધખોળ અને એક માટે પ્રતિબદ્ધતા દર્શાવી. ઓળખનો પ્રસાર ત્યારે થાય છે જ્યારે ઓળખની કટોકટી કે પ્રતિબદ્ધતા ન હોય. ઓળખ પ્રસારણની સ્થિતિ ધરાવતા લોકો વિશ્વમાં સ્થાનથી દૂર લાગે છે અને ઓળખની ભાવનાને અનુસરતા નથી. મોરેટોરિયમ એ વ્યક્તિની સ્થિતિ છે જે સક્રિયપણે સામેલ છે અલગ-અલગ ઓળખની શોધખોળ કરી પરંતુ પ્રતિબદ્ધતા દર્શાવી નથી. જો ઓળખની કટોકટી નોંધપાત્ર તકલીફ

ઊભી કરી રહી હોય અને સામાન્ય રીતે કાર્ય કરવાની તમારી ક્ષમતામાં દખલ કરી રહી હોય, તો કેટલાક અલગ-અલગ સારવાર વિકલ્પોમાં આનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

મનોરોગ ચિકિત્સા:

થેરાપી કેટલાકને સંબોધવા માટે મદદરૂપ થઈ શકે છે અંતર્ગત મુદ્દાઓ જે ઓળખ સંકટમાં ફાળો આપી શકે છે. કોગ્નિટિવ બિહેવિયરલ થેરાપી (CBT) તરીકે ઓળખાતો એક અભિગમ નકારાત્મક વિચારો અને વર્તણૂકોને સંબોધવા માટે કામ કરે છે જે સ્વયંને જોવામાં સમસ્યા ઊભી કરી શકે છે.

દવા:

જો લક્ષણો ચિંતા અથવા હતાશા સાથે હોય, તો ડોક્ટર તે પરિસ્થિતિઓમાં મદદ કરવા માટે દવાઓ પણ લખી શકે છે.

પીઅર ગ્રૂપ:

પીઅર સંબંધો એ કિશોરાવસ્થા દરમિયાન સમર્થન અને સાહચર્યના મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોત છે છતાં સમસ્યા વર્તણૂકોને પણ પ્રોત્સાહન આપી શકે છે. સાથીદારો કિશોરાવસ્થા દરમિયાન હકારાત્મક અને નકારાત્મક બંને કાર્યો કરી શકે છે. નકારાત્મક સાથીઓના દબાણથી કિશોરોને જોખમી નિર્ણયો લેવા અથવા તેઓ એકલા અથવા તેમના પરિવારની હાજરી કરતાં વધુ સમસ્યારૂપ વર્તનમાં જોડાઈ શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, કિશોરો જ્યારે તેઓ એકલા હોય અથવા તેમના પરિવાર સાથે હોય ત્યારે તેમના મિત્રો સાથે હોય ત્યારે તેઓ દારૂ પીતા હોય, ડ્રગ્સનો ઉપયોગ કરતા હોય અને ગુનાઓ કરતા હો છે. જો કે, કિશોરાવસ્થા દરમિયાન સાથીદારો સામાજિક સમર્થન અને સાથીદારીના મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોત તરીકે પણ કામ કરે છે, અને સકારાત્મક પીઅર સંબંધો ધરાવતા કિશોરો સામાજિક રીતે અલગ પડેલા અથવા સંઘર્ષાત્મક પીઅર સંબંધો ધરાવતા લોકો કરતાં વધુ ખુશ અને વધુ સારી રીતે ગોઠવાયેલા હોય છે.

કૌટુંબિક ઘર્ષણ:

પારિવારિક સંબંધો પણ મહત્વપૂર્ણ રહે છે. કિશોરાવસ્થા દરમિયાન મુખ્ય ફેરફારોમાંના એકમાં માતા-પિતા-બાળક સંબંધોની પુનઃવાટાઘાટનો સમાવેશ થાય છે. આ સમય દરમિયાન કિશોરો વધુ સ્વતંત્રતા અને સ્વાયત્તતા માટે પ્રયત્નશીલ હોવાથી, વાલીપણના વિવિધ પાસાઓ વધુ મહત્વપૂર્ણ બને છે. પેરેન્ટલ મોનિટરિંગમાં વર્તણૂકોની વિશાળ શ્રેણીનો સમાવેશ થાય છે જેમ કે માતાપિતાના નિયમો નક્કી કરવા અને તેમના કિશોરોના મિત્રો, પ્રવૃત્તિઓ અને ઠેકાણા જાણવાના પ્રયાસો, કિશોરોની તેમના માતાપિતાને માહિતી જાહેર કરવાની ઈચ્છા ઉપરાંત. મનોવૈજ્ઞાનિક નિયંત્રણ, જેમાં કિશોરોની લાગણીઓને અમાન્ય કરીને અને તેમને ચોક્કસ રીતે વિચારવા માટે દબાણ કરીને કિશોરોની ભાવનાત્મક અને જ્ઞાનાત્મકતામાં ઘૂસણખોરી અને ઘૂસણખોરીનો સમાવેશ થાય છે તે વાલીપણનું બીજું પાસું છે અને તે વધુ સમસ્યારૂપ કિશોરોના ગોઠવણ સાથે સંબંધિત છે.

સામાજિક સંબંધો:

સામાજિક સંબંધો અસ્તિત્વ માટે અનુકૂળનશીલ અને નિર્ણાયક છે. આ સમીક્ષા હાલના પુરાવા રજૂ કરે છે જે દર્શાવે છે કે અન્ય લોકો સાથેના અમારા સામાજિક જોડાણો આરોગ્ય અને આયુષ્ય પર શક્તિશાળી પ્રભાવ ધરાવે છે અને સામાજિક જોડાણનો અભાવ અકાળ મૃત્યુદર માટે જોખમ પરિબળ તરીકે લાયક ઠરે છે.

સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાની પરિસ્થિતિઓ અને સામાજિક ભૂમિકાઓ. ડેટિંગ, પાર્ટ-ટાઈમ જોબમાં અન્ય લોકો સાથે કામ કરવું અથવા પુષ્ક દેખરેખની ગેરહાજરીમાં સાથીદારો સાથે સમય પસાર કરવો એ સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ છે જે કિશોરાવસ્થા સુધી જોવા મળતી નથી. બાળકોની સરખામણીમાં કિશોરોની આચરણની અપેક્ષાઓ અલગ હોય છે. કિશોરોને પરવાનગી આપવામાં આવે છે અને તેમની પાસેથી વિવિધ પ્રકારની સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓમાં વધુ પુષ્ક જેવા, સ્વતંત્ર રીતે વર્તે તેવી અપેક્ષા છે. કિશોરો નવી સામાજિક પરિસ્થિતિઓમાં અસરકારક રીતે કાર્ય કરવા માટે જરૂરી કુશળતા પ્રાપ્ત કરે છે. સ્થાયી સામાજિક જોડાણોની રચના એ કિશોરાવસ્થામાં સૌથી મહત્વપૂર્ણ વિકાસલક્ષી કાર્યોમાંનું એક છે. કૌટુંબિક અને પીઅર સંબંધોમાં સંખ્યાબંધ સારી રીતે સંશોધન પ્રક્રિયાઓ દ્વારા તેને સુવિધા આપવામાં આવે છે, અને પુષ્કળ સંશોધન જીવનકાળ દરમિયાન સહાયક સંબંધો અને (માનસિક) સ્વાસ્થ્ય અને સુખાકારી વચ્ચે મજબૂત જોડાણ સૂચવે છે.

જાતીયતા:

કિશોરાવસ્થા એ શારીરિક, ભાવનાત્મક અને જ્ઞાનાત્મક માનવ વિકાસનો એક સંક્રમણિક તબક્કો છે જે તરુણાવસ્થાની શરૂઆત પહેલા થાય છે અને પુષ્કાવસ્થામાં સમાપ્ત થાય છે. લૈંગિકતા, રસ, અભિગમ અને પસંદગીની અભિવ્યક્તિ, કિશોરાવસ્થાનો સામાન્ય ભાગ છે. કિશોરાવસ્થાની લૈંગિકતા ઘનિષ્ઠ ભાગીદારી, લિંગ ઓળખ, જાતીય અભિગમ, ધર્મ અને સંસ્કૃતિ વિકસાવવા જેવા બહુવિધ પરિબલોને સમાવે છે. છેલ્લા 50 વર્ષોમાં કિશોરોની લૈંગિકતા બદલાઈ છે, હવે કિશોરો શારીરિક પરિપક્વતા પહેલા પહોંચે છે અને પછી લગ્ન કરે છે. તંદુરસ્ત અને જવાબદાર જાતીય નિર્ણય લેવાનો પ્રચાર એ કિશોરોને સલાહ આપવાના ધ્યેયો પૈકી એક છે. આરોગ્યની ચિંતાઓ અને વ્યક્તિગત જોખમ મૂલ્યાંકનના મુદ્દાઓ કિશોરો અને ચિકિત્સક વચ્ચે યોગ્ય ચર્ચાઓ તરફ દોરી શકે છે. કિશોરાવસ્થા નિવારક સેવાઓ માટેની માર્ગદર્શિકા ભલામણ કરે છે કે - તમામ કિશોરોએ ત્યાગ સહિત જવાબદાર જાતીય વર્તણૂકો અંગે વાર્ષિક આરોગ્ય માર્ગદર્શન મેળવવું જોઈએ.

15.4 સારાંશ

આ તમામ ફેરફારો વૃદ્ધિ અને વિકાસને કારણે થઈ રહ્યા છે. તેથી, બાળકમાં ઈચ્છનીય ફેરફારો લાવવા, વૃદ્ધિ અને વિકાસનું જ્ઞાન ખાસ કરીને પ્રિનેટલથી કિશોરાવસ્થા સુધીના શારીરિક, ભાવનાત્મક, સામાજિક વગેરે જેવા તમામ પાસાઓમાં વિવિધ ફેરફારો, વૃદ્ધિ અને વિકાસ સાથે, જો કે તે સમજવામાં અમને મદદરૂપ થશે. અને ગ્રાહક સાથે કામ કરો,

15.5 તમારી પ્રગતિ તપાસો

- વૃદ્ધિ વ્યાખ્યાયિત કરો
- વિકાસને વ્યાખ્યાયિત કરો
- ઓળખ કટોકટી વ્યાખ્યાયિત કરો
- કશોરાવસ્થાના કેટલાક લક્ષણોની યાદી આપો

મુખ્ય શબ્દો

પ્રિનેટલ પ્યુબર્ટી પીઅર

ઓળખ કટોકટી જાતીયતા

15.6 તમારી પ્રગતિ તપાસવા માટેના જવાબો

1. જવાબ: કાગડો અને કાગડો અનુસાર, 'વૃદ્ધિ એ માળખાકીય અને શારીરિક પરિવર્તનનો સંદર્ભ આપે છે અને વિકાસનો સંબંધ વૃદ્ધિ સાથે સાથે પર્યાવરણીય પરિસ્થિતિઓના પરિણામે થતા ફેરફારો સાથે છે'
2. જવાબ: વિકાસને સુવ્યવસ્થિત, સુસંગત ફેરફારોની પ્રગતિશીલ શ્રેણી તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે
3. જવાબ: એરિક્સનના મતે, ઓળખની કટોકટી એ પોતાની જાતને જોવાની વિવિધ રીતોના સઘન લિક અને અન્વેષણનો સમય છે.
4. જવાબ:
 - પુરૂષવાચી અથવા સ્ત્રીની સામાજિક ભૂમિકા હાંસલ કરવી.
 - વ્યક્તિના શરીરને સ્વીકારવું અને વ્યક્તિના શરીરનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરવો.
 - સામાજિક રીતે જવાબદાર વર્તનની ઈચ્છા, સ્વીકાર અને સિદ્ધિ.

15.7 સંદર્ભ સૂચિ

- હેવિગર્સ્ટ આર.જે. (1953), માનવ વિકાસ અને શિક્ષણ, લોંગમેન્સ, ન્યુયોર્ક.
- હરલોક એલિઝાબેથ બી. (1964), બાળ વિકાસ, 61 આવૃત્તિ, ટાટા મેકગ્રાહિલ. ન્યુ યોર્ક.
- હરલોક એલિઝાબેથ બી. (1980), વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન, કલિ, ટાટા મેકગ્રો-હિલ. નવી દિલ્હી.
- કુપ્પુસ્વામી બી. (1974), એ ટેક્સ્ટ બુક ઓફ ચાઇલ્ડ બિહેવિયર એન્ડ ડેવલપમેન્ટ, કોણાર્ક પબ્લિશર્સ. નવી દિલ્હી.
- મંગલ, ડો. એસ.કે., : સાયકોલોજિકલ ફાઉન્ડેશન્સ ઓફ એજ્યુકેશન, પ્રકાશ બ્રધર્સ, લુધિયાણા,
- ભાટિયા અને ભાટિયા: શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની પાઠ્યપુસ્તક, દોઆબા હાઉસ, દિલ્હી
- <https://www.verywellmind.com/stages-of-prenatal-development-2795073>
- <https://www.scribd.com/doc/22389334/Stages-in-the-Life-Span-1-Prenatal-Period-From>
- <https://www.glowm.com/section-view/heading/prenatal-development-growth-differentiation-and-their-disturbances/item/104#.YN9VgugzblU>
- <https://www.msuniv.ac.in/Download/Pdf/ce3e3f26661a46e>
- <https://www.kidsnewtocanada.ca/mental-health/prenatal-risk>
- <https://www.nichd.nih.gov/health/topics/labor-delivery/topicinfo/stages>
- <https://medlineplus.gov/ency/article/002004.htm>

વિકાસના તબક્કા - બાળપણ અને કિશોરાવસ્થા

- <https://www.advocatesforyouth.org/resources/health-information/parents-12/>
- <https://raisingchildren.net.au/teens/development/understanding-your-teenager/teen-development>
- <https://www.brunet.ca/en/health/health-tips/adolescence-change/>
- <https://www.verywellmind.com/what-is-an-identity-crisis-2795948>
- <http://www.kkhsou.in/main/education/stage.html>
- <https://nobaproject.com/modules/adolescent-development>
- <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f71c8860en/index.htm!?!temId=/content/component/f71c8860-en>
- <https://pedsinreview.aappublications.org/content/34/1/29>
- <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4477452/>

15.8 મોડલ પ્રશ્નો

1. આયુષ્યના વિવિધ તબક્કાઓ શું છે.

.....

.....

.....

.....

.....

2. કિશોરાવસ્થાના લક્ષણો સમજાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

વિકાસના તબક્કા-I : પુખ્તાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા

-: રૂપરેખા :-

- 16.0 એકમના હેતુઓ
- 16.1 પ્રસ્તાવના
- 16.2 પ્રારંભિક પુખ્તાવસ્થા
- 16.3 વ્યવસાયિક ગોઠવણ, વૈવાહિક ગોઠવણ, પિતૃત્વમાં ગોઠવણ
- 16.4 મધ્યમ વય, કુટુંબમાં મધ્યમ વયના ગોઠવણો, વિધવાપણું સમજવું.
- 16.5 વૃદ્ધાવસ્થા માટે તૈયારી, અર્થ અને પ્રક્રિયા, લાક્ષણિકતાઓ
- 16.6 સામાજિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક, સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ
- 16.7 વૃદ્ધોની જરૂરિયાતોનું મૂલ્યાંકન
- 16.8 વૃદ્ધાવસ્થા માટેની તૈયારી.
- 16.9 સારાંશ
- 16.10 તમારી પ્રગતિના મુખ્ય શબ્દો તપાસો
- 16.11 સ્વાધ્યાયના પ્રશ્નો
- 16.12 સંદર્ભ સૂચિ

16.0 એકમના હેતુઓ

વિદ્યાર્થી મિત્રો આ એકમમાંથી તમે....

- પુખ્તાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થાનો અર્થ સમજી શકશો.
- પુખ્તાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થામાં જે સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે તે જાણી શકશો.
- વૃદ્ધાવસ્થામાં શારીરિક, ભાવનાત્મક અને મનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓ અંગે સમજી શકશો.
- વિકાસના આ તબક્કા દરમિયાન સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓને કેવી રીતે વ્યવસ્થાપન કરવું તે જાણી શકશો.

16.1 પ્રસ્તાવના

મનુષ્ય તરીકે, આપણે આપણા સમગ્ર જીવનકાળ દરમિયાન, વિભાવનાથી મૃત્યુ સુધી સતત વૃદ્ધિ પામીએ છીએ. પુખ્તાવસ્થા, માનવ જીવનકાળનો સમયગાળો જેમાં સંપૂર્ણ શારીરિક અને બૌદ્ધિક પરિપક્વતા પ્રાપ્ત થઈ હોય. પુખ્તાવસ્થા સામાન્ય રીતે 20 અથવા 21 વર્ષની ઉંમરે શરૂ થાય છે. મધ્યમ વય, લગભગ 40 વર્ષથી શરૂ થાય છે, લગભગ 60 વર્ષની વયે વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે. 60 ના દાયકાથી અંતમાં પુખ્તાવસ્થા એ જીવનનો તબક્કો છે; તે ભૌતિક પરિવર્તનનો છેલ્લો તબક્કો છે. ચાલો વિકાસના તબક્કાઓ વિશે ચર્ચા કરીએ જે આ પ્રકરણમાં પુખ્તવય અને વૃદ્ધાવસ્થાની રચના કરે છે.

16.2 પ્રારંભિક પુષ્પાવસ્થા

પુષ્પાવસ્થા 20 વર્ષની આસપાસ શરૂ થાય છે અને તેના ત્રણ અલગ-અલગ તબક્કાઓ છે: પ્રારંભિક, મધ્યમ અને અંતમાં. પ્રારંભિક (યુવાન) પુષ્પાવસ્થા (ઉંમર 20 -40): પ્રારંભિક પુષ્પાવસ્થા આશરે 20 થી 40 વર્ષની વય વચ્ચે થાય છે. પ્રારંભિક પુષ્પાવસ્થામાં, વ્યક્તિ થોડી ઊંચાઈ અને વજનમાં વધારો કરવાનું ચાલુ રાખી શકે છે. આંતરજ્ઞાવીય બદલાવો પણ ચાલુ રહે છે, પરંતુ અસર કિશોરાવસ્થા દરમિયાન હતી તેના કરતાં ઓછી ઉચ્ચારણ છે. શારીરિક વિકાસની દ્રષ્ટિએ આ સમયગાળો સૌથી ઓછો નાટકીય છે. વ્યક્તિગત અને આર્થિક સ્વતંત્રતા થાય છે. નવા કાર્ય તરફ ઓળખ અને શોધ, જીવન આ તબક્કે અહીંથી શરૂ થાય છે.

● પુષ્પવયની લાક્ષણિકતા

પુષ્પ વયના લોકો પરિપક્વતા, આત્મવિશ્વાસ, સ્વાયત્તતા, નક્કર નિર્ણય લેવાની લાક્ષણિકતા ધરાવે છે અને સામાન્ય રીતે વધુ વ્યવહારુ, બહુવિધ કાર્ય, હેતુપૂર્ણ, સ્વ-નિર્દેશિત, અનુભવી અને ઓછા ખુલ્લા મનવાળા અને પરિવર્તન માટે ગ્રહણશીલ હોય છે. આ તમામ લક્ષણો તેમની પ્રેરણા, તેમજ તેમની શીખવાની ક્ષમતાને અસર કરે છે.

- સ્વ-દિશા: પુષ્પ વયના લોકો તેમના જીવન અને નિર્ણયો માટે જવાબદારી લેવાની જરૂરિયાત અનુભવે છે.
- વ્યવહારુ અને પરિણામલક્ષી: તેઓ સામાન્ય રીતે વ્યવહારુ હોય છે અને તેમની જરૂરિયાતો માટે તરત જ લાગુ થઈ શકે તેવી માહિતીની અપેક્ષા રાખે છે, અને વ્યવહારુ જ્ઞાનને પસંદ કરે છે જે તેમની કુશળતાને સુધારે, તેમના કાર્યને સરળ બનાવે અને તેમના આત્મવિશ્વાસને વેગ આપે.
- સંસાધન તરીકે વ્યક્તિગત અનુભવનો ઉપયોગ કરો: પુષ્પ વયના લોકો લાંબા સમય સુધી જીવ્યા છે, જોયા છે અને વધુ કર્યું છે, તેમના ભૂતકાળને જોડવાની વૃત્તિ ધરાવે છે કંડપણ નવા અનુભવો અને અગાઉના શિક્ષણના આધારે નવા ખ્યાલોને માન્ય કરે છે. પુષ્પાવસ્થામાં પ્રેરક શિક્ષણ સામાન્ય રીતે સ્વૈચ્છિક હોય છે.
- બહુ-સ્તરીય જવાબદારીઓ: તેમની પાસે કુટુંબ છે, મિત્રો છે, કામ છે અને વધુ જવાબદારીઓ પણ ખભા પર છે, પરંતુ તેમને વ્યક્તિગત ગુણવત્તા સમયની પણ જરૂર છે.
- ઉચ્ચ અપેક્ષાઓ: પુષ્પ વયની અપેક્ષાઓ વધારે હોય છે.

તબક્કાઓ	તબક્કાઓ મહત્વપૂર્ણ પાસાઓ
પ્રારંભિક (યુવાન) પુષ્પાવસ્થા (ઉંમર 20 -40)	પ્રારંભિક પુષ્પાવસ્થા આશરે 20 થી 40 વર્ષની વય વચ્ચે થાય છે. પ્રારંભિક પુષ્પાવસ્થામાં, વ્યક્તિ થોડી ઊંચાઈ અને વજનમાં વધારો કરવાનું ચાલુ રાખી શકે છે. આંતરજ્ઞાવીય બદલાવો પણ થતા રહે છે, પરંતુ તેની અસર કિશોરાવસ્થા દરમિયાન થતી હતી તેના કરતાં ઓછી ઉચ્ચારણ થાય છે. શારીરિક વિકાસની દ્રષ્ટિએ, આ સમયગાળો સૌથી ઓછો નાટકીય છે.

	<p>વ્યક્તિગત અને આર્થિક સ્વતંત્રતા ઓળખ સંશોધન નવું કાર્ય, જીવન વગેરે. સ્વ-કેન્દ્રિત</p>
<p>મધ્યમ પુખ્તાવસ્થા (40-60 વર્ષની ઉંમર)</p>	<p>મધ્યમ પુખ્તાવસ્થા લગભગ 35 અને 65 વર્ષની વય વચ્ચે થાય છે. મધ્યમ પુખ્તાવસ્થામાં, આપણે ફરીથી વધુ નોંધપાત્ર ફેરફારો જોવાનું શરૂ કરી શકીએ છીએ.</p> <p>કારણ કે આપણે આપણા શરીરમાં શારીરિક ફેરફારો જોવા અને અનુભવવાનું શરૂ કરીએ છીએ, આપણે આપણા શારીરિક વિકાસ વિશે વધુ એક વખત વિચારવાનું શરૂ કરી શકીએ છીએ.</p> <p>સૌથી વધુ નોંધપાત્ર ફેરફારો પૈકી એક ત્વચાની સ્થિતિસ્થાપકતાનું નુકશાન છે.</p> <p>વ્યક્તિગત અને સામાજિક સંડોવણી અને જવાબદારીનું વિસ્તરણ. સક્ષમ, પરિપક્વ વ્યક્તિઓ બનવામાં આગામી પેઢીને મદદ કરવી પ્રમાણભૂત કારકિર્દી જાળવવી કાર્ય અને સંબંધોને સંતુલિત કરવું જીવનની પ્રાથમિકતાઓનું પુનઃમૂલ્યાંકન.</p>
<p>અંતમાં (વૃદ્ધ) પુખ્તાવસ્થા (મૃત્યુ સુધી વય 60)</p>	<p>અંતમાં પુખ્તવયની દુનિયામાં પ્રવેશીએ છીએ.</p> <p>આપણા શરીરમાં થતા શારીરિક ફેરફારો ઓછા સકારાત્મક છે વૃદ્ધત્વની વધુ ગહન નકારાત્મક અસરો આપણા શરીરમાં થવા લાગશે. શારીરિક પરિવર્તનનો આ અંતિમ તબક્કો છે.</p> <p>તે કરચલીઓ વધુ ધ્યાનપાત્ર બનશે અને તમે તમારી ત્વચા પર બ્રાઉન વચના ફોલ્લીઓ વિકસાવવાનું શરૂ કરી શકો છો.</p> <p>તમારી પ્રતિક્રિયાનો સમય ધીમો થવા લાગે છે, અને જો તમને ભૂતકાળમાં ચશ્માની જરૂર ન હોય તો પણ, તમારી બગડતી દૃષ્ટિને કારણે તમને હવે તેમની જરૂર પડશે.</p> <p>નિવૃત્તિ ઘટતી શક્તિ અને આરોગ્યની નવી સામાજિક ભૂમિકાઓ સાથે સંતુલિત થવું, વ્યક્તિના જીવનની સમીક્ષા કરવી, કેટલાકને નુકસાનની લાગણી અનુભવી શકે છે, જેને “ખાલી માળો” સિન્ડ્રોમ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.</p> <p>ખાલી માળો સિન્ડ્રોમ: બાળકો ઘર છોડ્યા પછી વૈવાહિક સંતોષમાં ઘટાડો તેના છેલ્લા બાળકના ઘર છોડ્યા પછી હતાશ થઈ જવું.</p>

16.3 વ્યવસાયિક ગોઠવણ, વૈવાહિક ગોઠવણ, પિતૃત્વ માટેની વ્યવસ્થા

● વ્યવસાયિક ગોઠવણ

વ્યવસાયિક ગોઠવણ એ વિવિધ સાધનો, કૌશલ્યો અને નોકરીની પરિસ્થિતિઓમાં ગોઠવણી કરવામાં આવે છે જેમાં ઉંમર, શિક્ષણ અને કાર્ય અનુભવના આધારે વ્યવસાયિક

વિકાસના તબક્કા-I : પુષ્પાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા

ગોઠવણ કરી આપે છે. મોટાભાગના કિસ્સાઓમાં, જ્યારે વ્યક્તિ નિવૃત્તિની ઉંમરની નજીક હોય ત્યારે વ્યાવસાયિક ગોઠવણ કામ કરે છે, પરંતુ જો વ્યક્તિની ઉંમર 50 વર્ષથી ઓછી હોય તો સામાજિક સુરક્ષા વિકલાંગતા લાભો મેળવવાનું વધુ મુશ્કેલ બની શકે છે. મધ્યમ-વૃદ્ધ પુરુષો અને સ્ત્રીઓના વ્યાવસાયિક ગોઠવણો કાર્યકારી વાતાવરણમાં સંખ્યાબંધ નવી પરિસ્થિતિઓ દ્વારા તાલીમ આપવામાં આવે છે.

તાલીમ નીચેના ક્ષેત્રો પર હોઈ શકે છે

- સામાજિક કુશળતાઓ
- રોજિંદા જીવન કૌશલ્ય
- અસરકારક સંચાર
- માવજત અને સ્વચ્છતા
- સમસ્યા ઉકેલવાની
- ધ્યેય સેટિંગ
- સમય વ્યવસ્થાપન
- નાણાકીય વ્યવસ્થાપન
- અપંગતાની જાગૃતિ
- સ્વ-વિભાવના
- સ્વયં પ્રોત્સાહન
- સંઘર્ષનું નિરાકરણ

વ્યવહારમાં જેઓ નિવૃત્તિની વયની નજીક છે (60-64 વર્ષની વય તરીકે વ્યાખ્યાયિત) તેમની પાસેથી કોઈ વ્યાવસાયિક ગોઠવણ કરવાની અપેક્ષા રાખી શકાતી નથી કે જેમાં નવા સાધનો અથવા પ્રક્રિયાઓનો ઉપયોગ કરવાનું શીખવાની જરૂર પડે. જેઓ નિવૃત્તિની વય (50-60)ની નજીક છે તેમની પાસે સહેજ ગોઠવણોની અપેક્ષા રાખવામાં આવી શકે છે, પરંતુ સામાન્ય રીતે વ્યાવસાયિક ગોઠવણ કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવશે નહીં જેમાં કુશળતાનો ઉપયોગ કરવાનો સમાવેશ થાય છે જેનો તેઓએ ક્યારેય ઉપયોગ કર્યો નથી. જેઓ નાની છે તેઓ સામાન્ય રીતે નવી કુશળતા પ્રાપ્ત કરી શકશે અને નવી પ્રક્રિયાઓ શીખી શકશે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે જ્યાં સુધી કાર્ય અસ્તિત્વમાં છે જેના માટે તેઓને વ્યાજબી રીતે તાલીમ આપી શકાય.

● વૈવાહિક ગોઠવણ:

વૈવાહિક ગોઠવણ પ્રક્રિયા કે જેમાં વિવાહિત યુગલો પરસ્પર પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરે છે અને વ્યક્તિત્વની યોગ્યતા જાળવી રાખીને સામાન્ય લક્ષ્યો હાંસલ કરે છે. વૈવાહિક ગોઠવણ માટે ખાસ કરીને મહત્વપૂર્ણ છે.

- (a) અનુભવો, રુચિઓ અને મૂલ્યોની વહેંચણી
- (b) ભાગીદારની વ્યક્તિગત જરૂરિયાતો, ઉદ્દેશ્યો અને સ્વભાવ માટે આદર
- (c) સંચારની ખુલ્લી રેખાઓ અને લાગણીની અભિવ્યક્તિની જાળવણી ન

- (d) ભૂમિકાઓ અને જવાબદારીઓની સ્પષ્ટતા
- (e) નિર્ણય લેવા, સમસ્યાનું નિરાકરણ અને બાળકોના ઉછેરમાં સહકાર
- (f) પરસ્પર જાતીય સંતોષની પ્રાપ્તિ.

● **પિતૃત્વ માટેની વ્યવસ્થા :**

પિતૃત્વમાં સંક્રમણ પુરુષો અને સ્ત્રીઓની ભૂમિકાઓ, જવાબદારીઓ અને ઓળખમાં મોટા ફેરફારો લાવે છે. આ સંક્રમણ સમયગાળા દરમિયાન માતા-પિતાની સુખાકારી નાજુક હોય છે, કારણ કે ઘણી માતાઓ અને પિતાઓ જેમને “ઓછું જોખમ” માનવામાં આવે છે, તેઓ પણ તેને તણાવપૂર્ણ સમય તરીકે અનુભવે છે. માતાપિતાની ભૂમિકા, સંડોવણીના સ્તર અને વલણ માટેના સૂચિતાર્થો સાથે એક મહત્વપૂર્ણ માતાપિતાની લાક્ષણિકતા છે. નવા માતા-પિતા દ્વારા ઘણા પડકારોનો સામનો કરવો પડે છે જે તેમની ભાવનાત્મક અને માનસિક સુખાકારીને અસર કરી શકે છે, જેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

- નવજાત શિશુની સંભાળ રાખતી વખતે જન્મથી પુનઃપ્રાપ્તિ
- બાળકની જરૂરિયાતોને સમજવાની તમારી ક્ષમતામાં આત્મવિશ્વાસનો અભાવ
- ઊંઘ અનુકૂળન કરતી વખતે થાક
- સ્તનપાનની શારીરિક જરૂરિયાતો
- સ્તનપાન કરાવવામાં અસમર્થતા
- તમારી પોતાની અને બાળકની જરૂરિયાતોનું સંચાલન કરતી વખતે ઘર ચલાવવાની માંગ
- કુટુંબ અને મિત્રોની અપેક્ષાઓ અને સલાહને શોધખોળ કરવી.
- પિતૃત્વ મોટાભાગે અદ્ભુત હોય છે,

પરંતુ તે ખૂબ જ મુશ્કેલ પણ હોઈ શકે છે, અને તમારા જૂના જીવનમાંથી તમારા નવા જીવનમાં જવા માટે તે એક મોટું ગોઠવણ લે છે. જો કોઈ જરૂરિયાત અથવા સમર્થન હોય તો તમે મિત્રો, માતાપિતા, ડોક્ટરો, ચિકિત્સક, સલાહકારો વગેરેની મદદ મેળવી શકો છો.

16.4 મધ્યમ વય:

મધ્યમ પુષ્કાવસ્થા લગભગ 40 થી 60 વર્ષની વય વચ્ચે થાય છે. મધ્યમ પુષ્કાવસ્થામાં, આપણે ફરીથી વધુ નોંધપાત્ર ફેરફારો જોવાનું શરૂ કરી શકીએ છીએ. કારણ કે આપણે આપણા શરીરમાં શારીરિક ફેરફારો જોવા અને અનુભવવાનું શરૂ કરીએ છીએ, આપણે આપણા શારીરિક વિકાસ વિશે વધુ એક વખત વિચારવાનું શરૂ કરી શકીએ છીએ. વ્યક્તિગત અને સામાજિક સંડોવણી અને જવાબદારીનો વિસ્તાર કરવો, આગામી પેઢીને સક્ષમ, પરિપક્વ વ્યક્તિઓ બનવામાં મદદ કરવી. પ્રમાણભૂત કારકિર્દી જાળવવી, કાર્ય અને સંબંધોને સંતુલિત કરવું, જીવનની પ્રાથમિકતાઓનું પુનઃમૂલ્યાંકન એ મધ્યમ વયનો ભાગ છે.

કુટુંબમાં મધ્યમ વયની ગોઠવણ:

ભૂમિકામાં ફેરફાર: જુદી જુદી ભૂમિકાઓમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ અને જેમ જેમ ઉંમર થાય તેમ માતા-પિતા, પત્ની, સાસરિયાં વગેરે તરીકે આપણી ભૂમિકાઓ બદલાતી રહે છે.

વિકાસના તબક્કા-I : પુષ્ટાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા

- બદલાયેલ કૌટુંબિક વ્યવસ્થા: નવા જીવનમાં પ્રવેશ કરવો (લગ્ન કરવા, અભ્યાસ માટે બહાર જવું/પરિવાર સાથે અથવા એકલા નોકરી કરવા), સાસુ-સસરા સાથે ગોઠવણો મધ્યમ વય દરમિયાન થવી જોઈએ.
- જીવનસાથી સાથે સમાયોજન : માતા-પિતાની જવાબદારીઓના અંત સાથે, પતિ-પત્ની ફરી એક વખત સાથી માટે એકબીજા પર નિર્ભર બની જાય છે.
- જાતીય ગોઠવણો : નબળી જાતીય ગોઠવણ એ સારા વૈવાહિક ગોઠવણમાં ગંભીર પ્રશ્નો ઉભા કરે છે.
- વિધવાપણું :

સામાજિક સમસ્યાઓનો સામનો કરવો વિધવાઓ માટે ઘણું મુશ્કેલ છે. તેમને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાંથી બાકાત રાખવામાં આવે છે અને ઘણીવાર જૂના મિત્રો ગુમાવે છે. સ્ત્રી અને પુરૂષોની બીજી મોટી સમસ્યા આર્થિક છે. રોજગાર અને વ્યવસાયિક ઉશતિ, કુટુંબની જવાબદારીઓ અને વૃદ્ધ માતા-પિતાની સંભાળ વગેરે સંબંધિત સમસ્યાઓનો ઉમેરો તેમના પર બોજ ઉમેરે છે. સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષોમાં મધ્યમ વયમાં મૃત્યુ વધુ સામાન્ય છે. વૈધવ્યની સામાન્ય સમસ્યાઓ:-

- આર્થિક સમસ્યાઓ
- સામાજિક સમસ્યાઓ
- કૌટુંબિક સમસ્યાઓ
- વ્યવહારુ સમસ્યાઓ
- જાતીય સમસ્યા
- રહેણાંક સમસ્યા

16.5 વૃદ્ધાવસ્થા માટે તૈયારી, અર્થ અને પ્રક્રિયા, લાક્ષણિકતાઓ

- અર્થ અને પ્રક્રિયા:

વૃદ્ધાવસ્થા એ જીવનકાળનો અંતિમ સમયગાળો છે. વૃદ્ધ વ્યક્તિને વરિષ્ઠ નાગરિક કહેવામાં આવે છે. વૃદ્ધાવસ્થા એ શારીરિક શક્તિ અને સામાજિક ભાગીદારીમાં ઘટાડાનો સમયગાળો છે. જીવનના અન્ય તબક્કાઓથી વિપરીત તેનું સ્વાગત નથી. વૃદ્ધ લોકોનું સમાયોજન ઘણીવાર નબળું હોય છે. વૃદ્ધાવસ્થાની સમસ્યાઓ વિકલાંગતા, રોગો, અવલંબન અને મૃત્યુથી ઉદ્ભવે છે.

લાક્ષણિકતાઓ:

- વૃદ્ધાવસ્થા એ પતનનો સમયગાળો છે
- સામાન્ય રીતે એક સ્વ અને જીવન પ્રત્યે પ્રતિકૂળ વલણ પતન તરફ દોરી શકે છે અથવા હતાશ અને અવ્યવસ્થિત બની શકે છે
- વૃદ્ધત્વની અસરોમાં વ્યક્તિગત તફાવતો (તે લોકોને અલગ રીતે અસર કરે છે)
- વૃદ્ધાવસ્થા વિવિધ માપદંડો દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે (શારીરિક દેખાવ અને પ્રવૃત્તિઓના સંદર્ભમાં)

- વૃદ્ધ લોકોના સ્ટીરિયોટાઈપ્સ - (લોકકથાઓ, મીડિયા, કવિતા, સાહિત્ય, ટુચકાઓ અથવા રમૂજના વિવિધ સ્વરૂપો અથવા વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ)

16.6 સામાજિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક, સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ

સામાજિક સમસ્યાઓ:

વૃદ્ધ લોકો કામમાંથી વારંવાર નિવૃત્ત થાય છે. તેમનું વ્યસ્ત જીવન અચાનક થંભી જાય છે. પુનઃ રોજગારીની શક્યતાઓ પૂરતી ઉજ્જવળ નહીં હોય. આમ, વૃદ્ધ વ્યક્તિ હાથમાં ઘણો સમય શોધે છે, ખૂબ ઓછા કામ સાથે અને ઓછી ગતિશીલતા ખૂબ નિરાશાજનક છે. અર્થપૂર્ણ પ્રવૃત્તિઓ સાથે સમગ્ર જીવનશૈલીનું પુનઃનિર્દેશક અને પુનઃનિર્માણ જરૂરી બની જાય છે. પીઅર જૂથના સભ્યો વિવિધ કારણોસર હવે એક્સેસિબલ નથી. વિધવા અથવા વિધુરની સામાજિક સ્થિતિ પણ સુખદ નથી. નાની નાની બાબતો, ગતિશીલતા, પૈસા અને મૂરિંગ્સ માટે પણ અન્ય પર નિર્ભર. વૃદ્ધ વ્યક્તિનું સામાજિક જીવન ભારે સંકોચાય છે. કેટલીક સામાજિક સમસ્યાઓ નીચે મુજબ છે.

- ભૌતિક માળખું
- ચોક્કસ રોગોનું જ્ઞાન
- નાણાકીય સહાયનો અભાવ.
- ઈમરજન્સી રિસ્પોન્સ ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરનો અભાવ.
- ઝડપી સામાજિક-આર્થિક પરિવર્તન.
- પારિવારિક અને વૈવાહિક અથવા સાથીદારની સ્થિતિ
- રહેવાની વ્યવસ્થા
- સંભાળ રાખનારાઓની જરૂરિયાત અને ઉપલબ્ધતા
- મનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓ:
- શારીરિક સ્વાસ્થ્ય: ઉંમરની સાથે સાથે ઘણી બધી શારીરિક સમસ્યાઓ આવે છે જે પ્રવૃત્તિને પ્રતિબંધિત કરી શકે છે. ઘણા નિવૃત્ત લોકો કે જેઓ આખી જીંદગી સક્રિય રહેવા માટે ટેવાયેલા છે તેઓ આ નવા તબક્કાને ખૂબ નિરાશાજનક શોધી શકે છે. તેમના મગજમાં મોટાભાગના વૃદ્ધ લોકો હજુ પણ એવું અનુભવે છે કે તેઓ ઘણું બધું કરી શકે છે, પરંતુ જ્યારે તેમનું શરીર સહકાર ન આપે ત્યારે તે રસ ગુમાવી શકે છે અને ડિપ્રેશનમાં પણ પરિણમી શકે છે.
- એકલતા: વૃદ્ધ માતા-પિતા તેમના બાળકો અને પૌત્ર-પૌત્રોને જોવાની ઊંડી ઝંખના કરે છે, આનાથી ઘણા વૃદ્ધ લોકો હતાશા તરફ દોરી શકે છે.
- નુકશાન: જ્યારે તમે મિત્રો અને પરિવારને ગુમાવવાનું શરૂ કરો છો ત્યારે વૃદ્ધાવસ્થા એક ભયંકર વસ્તુ છે. 70 અને 80 ના દાયકામાં ઘણા વૃદ્ધ લોકોએ જીવનસાથી, ભાઈ-બહેન, બાળપણના મિત્રો અને ક્યારેક તેમના પોતાના બાળકોની ખોટનો સામનો કરવો પડે છે.
- નિર્ભરતા: જેમ જેમ વૃદ્ધોને તેમની રોજિંદી પ્રવૃત્તિઓમાં વધુ મદદની જરૂર હોય છે, કપડાં પહેરવા અથવા વોશરૂમનો ઉપયોગ કરવા માટે પણ, જીવન ખૂબ મુશ્કેલ બની

વિકાસના તબક્કા-1 : પુષ્ટાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા

શકે છે.

- યાદશક્તિમાં ઘટાડો: તેમની યાદશક્તિ ગુમાવવી, અલ્ઝાઈમર અને ડિમેન્શિયાનો ડર અન્ય તમામ ફેરફારો વૃદ્ધ વ્યક્તિને ડિપ્રેસિવ સ્થિતિમાં લઈ જઈ શકે છે.
- વ્યાયામનો અભાવ: જ્યારે ઘણા વૃદ્ધ લોકો પાસે કોઈ કસરત કરવાની શક્તિ હોતી નથી, ત્યારે કેટલાક લોકો પડી જવાથી ડર છે અને પોતાને નુકસાન પહોંચાડે છે અને અન્ય લોકો માટે બોજ બની જાય છે. ઘણા વૃદ્ધોને પૂરતી કસરત મળતી નથી અને લાંબા ગાળે ડિપ્રેશનમાં પરિણમી શકે છે.
- અનિદ્રા: કસરતના અભાવની બીજી આડઅસર થઈ શકે છે અને તે છે અનિદ્રા. જ્યારે તેઓના શરીરમાં બિનઉપયોગી ઊર્જા હોય છે, ત્યારે ઊંઘવું ખૂબ મુશ્કેલ છે. લાંબા ગાળાની અનિદ્રા નબળા માનસિક સ્વાસ્થ્ય સાથે જોડાયેલી છે.

સામાન્ય સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ:

- જ્ઞાનાત્મક ઘટાડો: જ્યારે તમારી ઉંમરની સાથે કેટલીક યાદશક્તિમાં ઘટાડો સામાન્ય છે, અલ્ઝાઈમર રોગનો વિકાસ થતો નથી. અલ્ઝાઈમરના પ્રારંભિક ચેતવણી ચિહ્નોને ઓળખવું મહત્વપૂર્ણ છે, કારણ કે પ્રારંભિક હસ્તક્ષેપ અને સારવાર રોગની પ્રગતિને ધીમી કરવામાં યાવીરૂપ હોઈ શકે છે.
- ઉન્માદ: ઉન્માદ એ એક પ્રગતિશીલ વિકાર છે જે યાદશક્તિ અને એકંદર મગજને અસર કરે છે કાર્ય તે વૃદ્ધ લોકોમાં પ્રમાણમાં સામાન્ય છે, 65 વર્ષથી વધુ ઉંમરના 14 માંથી 1 વ્યક્તિને અસર કરે છે. આ 80 વર્ષથી વધુ ઉંમરના 6 માંથી 1 વ્યક્તિ સુધી વધે છે. ડિમેન્શિયાનું સૌથી સામાન્ય અને જાણીતું સ્વરૂપ અલ્ઝાઈમર રોગ છે. વેસ્ક્યુલર ડિમેન્શિયા એ અન્ય પ્રકારનો ઉન્માદ છે જે સ્ટ્રોક અથવા રક્ત વાહિનીઓના બગાડના પરિણામે વિકસે છે.

ડિમેન્શિયાના લક્ષણોમાં સમાવેશ થાય છે

- તાજેતરની ઘટનાઓ યાદ રાખવામાં મુશ્કેલી.
- વાર્તાલાપમાં સમસ્યાઓ - સાથે રહેવા અથવા યોગ્ય શબ્દો શોધવા માટે સંઘર્ષ કરવો.
- અંતર નક્કી કરવામાં મુશ્કેલી.
- તમે ક્યાં છો અથવા કઈ તારીખે છે તે ભૂલી જાવ.
- એપીલેપ્સી: એપીલેપ્સી એક ન્યુરોલોજીકલ સ્થિતિ છે જે હુમલાનું કારણ બની શકે છે. તે નાના બાળકો અને 65 વર્ષથી વધુ ઉંમરના લોકોમાં સૌથી વધુ પ્રચલિત છે. એપીલેપ્સી માથાની ઈજાઓ, સ્ટ્રોક, ગાંઠ અથવા અમુક ચેપને કારણે થઈ શકે છે.
- હૃદયરોગ: 65 વર્ષથી વધુ ઉંમરના પુષ્ટ વયના લોકો માટે મૃત્યુનું મુખ્ય કારણ હૃદય રોગ છે. હાઈબ્લડ પ્રેશર અને હાઈ કોલેસ્ટ્રોલ જેવી સ્થિતિઓને યોગ્ય રીતે સંચાલિત કરવાની જરૂર છે અને / પછીના વર્ષોમાં હૃદયરોગના વિકાસને ટાળવા માટે હૃદયની સારી કાળજી લેવી મહત્વપૂર્ણ છે.
- ઓસ્ટિયોઆર્થરાઈટિસ અથવા ઓસ્ટિયોપોરોસિસ : નેશનલ ઓસ્ટિયોપોરોસિસ ફાઉન્ડેશન અહેવાલ આપે છે કે 50 વર્ષથી વધુ ઉંમરના લગભગ 54 મિલિયન પુષ્ટ

વયના લોકોમાં હાડકાના જથ્થા અથવા ઓસ્ટિયોપોરોસિસ છે અને 80 વર્ષથી વધુ ઉંમરના લગભગ તમામ પુષ્ક વયના લોકોમાં ઓસ્ટિયોઆર્થરાઈટિસના અમુક પ્રકાર છે. નિયમિત વ્યાયામ અને તંદુરસ્ત ખોરાક ખાવાથી તમારા હાડકાં અને સાંધાઓને સુરક્ષિત રાખવામાં મદદ મળી શકે છે.

- શ્વસન સંબંધી રોગો. અસ્થમા અથવા ક્રોનિક ઓબ્સ્ટ્રક્ટિવ પલ્મોનરી ડિસીઝ (00010) જેવી સ્થિતિઓ જેમ જેમ આપણે મોટા થઈએ છીએ તેમ બગડી શકે છે.
- ઈન્ફલ્યુએન્ઝા અથવા ન્યુમોનિયા. ફ્લૂ અથવા ન્યુમોનિયા જેવા ચેપ ખાસ કરીને વરિષ્ઠ બિમારીઓ નથી, જો કે, વરિષ્ઠ લોકો તેમના માટે વધુ સંવેદનશીલ હોય છે અને નબળી રોગપ્રતિકારક શક્તિને કારણે, તેમાંથી સફળતાપૂર્વક પુનઃપ્રાપ્ત થવાની શક્યતા ઓછી હોય છે.
- દ્રષ્ટિ અથવા સાંભળવાની ખોટ. તમારી દ્રષ્ટિ અને શ્રવણ માટે નિયમિત તપાસ જાળવવી એ તમારી ઉંમરની જેમ મહત્વપૂર્ણ છે. મેક્યુલર ડિજનરેશન, મોતિયા અને ગ્લુકોમા જેવી વય-સંબંધિત આંખની સમસ્યાઓ લાખો પુષ્ક વયના લોકોને અસર કરે છે, અને લોકો જેમ જેમ વૃદ્ધ થાય છે તેમ સાંભળવાની ખોટ અનુભવી શકે છે.
- કેન્સર: અમુક પ્રકારના કેન્સરનું જોખમ પણ તમારી ઉંમર સાથે વધે છે. ઉદાહરણ તરીકે, સ્ત્રીઓને સર્વાઈકલ અથવા એન્ડોમેટ્રાયલ કેન્સરનું જોખમ વધુ હોય છે, જ્યારે પુરુષોને પ્રોસ્ટેટ કેન્સરનું જોખમ વધારે હોય છે. કેન્સરને સંપૂર્ણ રીતે અટકાવવું શક્ય ન હોઈ શકે, પરંતુ પ્રારંભિક તબક્કામાં અમુક કેન્સરને શોધવા માટે સ્ક્રીનીંગ તેમની અસરકારક સારવાર કરવામાં મદદ કરી શકે છે.
- અસ્થમા: અસ્થમા ત્યારે થાય છે જ્યારે શરીરની વાયુમાર્ગ એલર્જન પ્રત્યે સંવેદનશીલ હોય અને સોજો આવે. આ બળતરા પીડાદાયક અને ભયાનક અસ્થમાના હુમલાનું કારણ બની શકે છે, જે વાયુમાર્ગના સ્નાયુઓને કડક અને સાંકડી બનાવે છે, જેનાથી શ્વાસ લેવામાં મુશ્કેલી પડે છે.
- ડાયાબિટીસ: વૃદ્ધ લોકો ડાયાબિટીસ થવા માટે સંવેદનશીલ હોય છે. પ્રકાર 1 ડાયાબિટીસ એ સ્વયંપ્રતિરક્ષા સ્થિતિ છે, જ્યાં શરીર ઈન્સ્યુલિન ઉત્પન્ન કરતા કોષો પર હુમલો કરે છે. બીજી તરફ, પ્રકાર 2 ડાયાબિટીસ એ છે જ્યારે શરીર પૂરતું ઉત્પાદન કરતું નથી

16.7 વૃદ્ધોની જરૂરિયાતોનું મૂલ્યાંકન :

જેમ જેમ આપણે વય કરીએ છીએ તેમ, આપણે મોટાભાગે વૃદ્ધ થવા સાથે જોડાયેલ વધારાની જરૂરિયાતો અને પડકારોનો સામનો કરીએ છીએ.

- ગતિશીલતા: વૃદ્ધો માટે ગતિશીલતા મહત્વપૂર્ણ છે, પછી ભલે તે તેમની પોતાની આસપાસની જ હોય. ખાતરી કરો કે તેઓ વ્હીલચેર, મોટરાઈઝ્ડ મોબિલિટી ચેર, વોકર અથવા શેરડી માટે યોગ્ય રીતે ફીટ થયેલ છે.
- વાહનવ્યવહાર: વાહનવ્યવહાર ગોઠવો જેથી તે મેડિકલ એપોઈન્ટમેન્ટ અને ફિઝિકલ થેરાપી સુધી પહોંચી શકે, જો તેઓ પોતાની જાતે વાહન ચલાવી શકતા ન હોય.
- દવા: વરિષ્ઠ નાગરિકોને સ્વસ્થ રહેવા માટે યોગ્ય દવાઓની જરૂર હોય છે.
- કેર ટેકર અથવા આસિસ્ટન્ટ: કેરટેકર અથવા આસિસ્ટન્ટ કે જેઓ ચોક્કસ દિવસોમાં કોઈ વૃદ્ધ વ્યક્તિને કામકાજ ચલાવવા, સમાજકાર્ય માં હાજરી આપવા અથવા ડોક્ટર

વિકાસના તબક્કા-1 : પુષ્ટાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા

પાસે જવા માટે મુલાકાત લે છે તે ફાયદાકારક છે.

- પર્સનલ કેર: વરિષ્ઠ નાગરિક માટે વ્યક્તિગત સંભાળ એ એક મહત્વપૂર્ણ દૈનિક જરૂરિયાત છે.
- પોષણ: વૃદ્ધ વ્યક્તિને સ્વસ્થ રહેવા અને આરામદાયક જીવન માણવા માટે યોગ્ય પોષણની જરૂર હોય છે. જીવનભર સ્વસ્થ વર્તણૂક જાળવવી, ખાસ કરીને સંતુલિત આહાર લેવો, નિયમિત શારીરિક પ્રવૃત્તિમાં જોડાવું, વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ વર્તન મહલપૂર્ણ રહે છે. સ્નાયુ સમૂહ જાળવવા માટે સ્ટ્રેન્ટ્રેનિંગ અને સારું પોષણ બંને જ્ઞાનાત્મક કાર્યને જાળવવામાં મદદ કરી શકે છે. સ્વસ્થ વર્તણૂકોના વિકાસ અને જાળવણી પર પર્યાવરણનો પણ મહત્વનો પ્રભાવ છે.
- સહાયક વાતાવરણ લોકોને ક્ષમતામાં નુકશોન હોવા છતાં તેમના માટે જે મહત્વનું છે તે કરવા સક્ષમ બનાવે છે.
- સલામત અને સુલભ સાર્વજનિક ઈમારતો અને પરિવહનની ઉપલબ્ધતા અને આસપાસ ચાલવા માટે સરળ હોય તેવા વાતાવરણ સહાયક વાતાવરણના ઉદાહરણો છે.

16.8 વૃદ્ધાવસ્થા માટે તૈયારી :

પરિવર્તન અનિવાર્ય છે તેવી જ રીતે વૃદ્ધાવસ્થા પણ અનિવાર્ય છે. આપણે ફેરફારો સ્વીકારવા અને જીવનમાં આગળ વધવા માટે સક્ષમ હોવા જોઈએ. વૃદ્ધાવસ્થાની તૈયારીના મુખ્ય તબીબી, મનોવૈજ્ઞાનિક અને સામાજિક પાસાઓના આધારે આપણે આપણી જાતને તૈયાર કરવી પડશે. તબીબી તૈયારી પ્રથમ આવવી જોઈએ, ત્યારબાદ મનોવૈજ્ઞાનિક અને સામાજિક તૈયારી. લાંબા ગાળે, વૃદ્ધાવસ્થા માટેની તૈયારીને શિક્ષણની એકંદર પ્રક્રિયામાં એકીકૃત કરવી જોઈએ. આરોગ્ય, કાર્યક્ષમતા અને વૃદ્ધાવસ્થા સુધી જીવવાનો આનંદ જાળવવા માટે જાહેર આરોગ્ય તંત્ર દ્વારા કરવામાં આવતા પ્રયાસો જરૂરી છે અને પ્રશંસનીય પણ છે. આ તબક્કે તે મિત્રો અથવા જૂથોનો ટેકો મેળવવામાં અને જીવનના મૂલ્યની પુષ્ટિ કરતી વખતે મૃત્યુ અને દુઃખની વાસ્તવિકતાનો સામનો કરવામાં મદદ કરે છે.

સરકાર દ્વારા તાજેતરની કાર્યક્રમો

1. વૃદ્ધ વ્યક્તિઓ માટે સંકલિત કાર્યક્રમ (IPOP) : યોજનાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય આશ્રય, ખોરાક, તબીબી સંભાળ અને મનોરંજનની તકો વગેરે જેવી મૂળભૂત સુવિધાઓ પૂરી પાડીને વૃદ્ધ વ્યક્તિઓના જીવનની ગુણવત્તામાં સુધારો કરવાનો છે.
2. રાષ્ટ્રીય વાયોશ્રી યોજના (RVY) : આ યોજના સામાજિક ન્યાય અને અધિકારીતા મંત્રાલય દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે. આ કેન્દ્રીય ક્ષેત્રની યોજના છે જે વરિષ્ઠ નાગરિક કલ્યાણ ભંડોળમાંથી ભંડોળ પૂરું પાડવામાં આવે છે. ફંડને વર્ષ 2016 માં સૂચિત કરવામાં આવ્યું હતું. નાના બચત ખાતાઓ, PPF અને EPFમાંથી તમામ દાવા વગરની રકમ આ ફંડમાં ટ્રાન્સફર કરવાની છે. આરવીવાય યોજના હેઠળ, બીપીએલ કેટેગરીના વરિષ્ઠ નાગરિકોને સહાય અને સહાયક જીવન ઉપકરણો પ્રદાન કરવામાં આવે છે જેઓ વય-સંબંધિત વિકલાંગતા જેમ કે ઓછી દ્રષ્ટિ, સાંભળવાની ક્ષતિ, દાંતની ખોટ અને લોકોમોટર વિકલાંગતાથી પીડાય છે. સહાયક અને સહાયક ઉપકરણો, જેમ કે ચાલવાની લાકડીઓ, એલ્બો ક્રેસ, વોકર્સ/કચ, ટ્રાઈપોઇસ/કવોડ પોડ્સ, શ્રવણ સાધન, વ્હીલચેર, કૃત્રિમ દાંત અને ચશ્મા પાત્ર લાભાર્થીઓને આપવામાં આવે છે.

3. ઈન્દિરા ગાંધી રાષ્ટ્રીય વૃદ્ધાવસ્થા પેન્શન યોજના (IGNOAPS) : ગ્રામીણ વિકાસ મંત્રાલય રાષ્ટ્રીય સામાજિક સહાય કાર્યક્રમ (NSAP) ચલાવે છે જે ગરીબ પરિવારો માટે વૃદ્ધો, વિધવાઓ, વિકલાંગો અને મૃત્યુના કેસોમાં સામાજિક સહાયનો વિસ્તાર કરે છે જ્યાં બ્રેડવિનર ગુજરી ગયા.
4. 'વરિષ્ઠા પેન્શન ળમા યોજના (VPBY) : આ યોજના નાણા મંત્રાલય દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે. વરિષ્ઠ પેન્શન વીમા યોજના (VPBY) સૌપ્રથમ 2003 માં શરૂ કરવામાં આવી હતી અને પછી 2014 માં ફરીથી શરૂ કરવામાં આવી હતી. બંને વરિષ્ઠ નાગરિકો માટે સામાજિક સુરક્ષા યોજનાઓ છે જેનો હેતુ સબસ્ક્રિપ્શન રકમ પર ઓછામાં ઓછા વળતર પર ખાતરીપૂર્વક લઘુત્તમ પેન્શન આપવાનો છે.
5. પ્રધાન મંત્રી વય વંદના યોજના: પ્રધાન મંત્રી વૃદ્ધાવસ્થા દરમિયાન સામાજિક સુરક્ષા પૂરી પાડવા માટે વય વંદના યોજના (PNVVY) મે 2017 માં શરૂ કરવામાં આવી હતી.
6. વાયોશ્રેષ્ઠ સન્માન: રાષ્ટ્રીય પુરસ્કાર તરીકે 1લી ઓક્ટોબરના રોજ આંતરરાષ્ટ્રીય વૃદ્ધ વ્યક્તિઓના દિવસે તેમના યોગદાન માટે વિવિધ શ્રેણીઓ હેઠળના જાણીતા વરિષ્ઠ નાગરિકો અને સંસ્થાઓને આપવામાં આવે છે.

16.9 સારાંશ

વૃદ્ધત્વ એ સતત, બદલી ન શકાય તેવી, સાર્વત્રિક પ્રક્રિયા છે, જે વ્યક્તિના મૃત્યુ સુધી વિભાવનાથી શરૂ થાય છે. જો કે, જે ઉંમરે વ્યક્તિનું ઉત્પાદક યોગદાન ઘટે છે અને વ્યક્તિ આર્થિક રીતે નિર્ભર હોય છે તે વયને કદાચ જીવનના વૃદ્ધ તબક્કાની શરૂઆત તરીકે ગણી શકાય. કિશોરાવસ્થાના યુવાનો તેમના જીવનના દરેક પાસાઓમાં નોંધપાત્ર ફેરફારો અનુભવે છે કારણ કે તેઓ બાળપણથી પુષ્પાવસ્થામાં સંક્રમણ કરે છે. પુષ્પાવસ્થા એ દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં ખૂબ જ નિર્ણાયક ક્ષણ છે. જો વ્યક્તિ પાસે શાંત અને તર્કસંગત નિર્ણયો લેવાની પરિપક્વતા ન હોય તો આત્મીયતા વિ. અલગતાના સંઘર્ષો વિનાશક પરિણામ લાવી શકે છે. પુષ્પાવસ્થામાં આપણી શારીરિક ક્ષમતાઓ ચરમસીમાએ હોય છે, જેમાં સ્નાયુઓની શક્તિ, પ્રતિક્રિયા સમય, સંવેદનાત્મક ક્ષમતાઓ અને હૃદયની કામગીરીનો સમાવેશ થાય છે. વૃદ્ધાવસ્થાની પ્રક્રિયા પણ પ્રારંભિક પુષ્પાવસ્થા દરમિયાન શરૂ થાય છે અને તે ત્વચા, દ્રષ્ટિ અને પ્રજનન ક્ષમતામાં ફેરફાર દ્વારા વર્ગીકૃત થયેલ છે. એક વૃદ્ધ વ્યક્તિ તેમના અંગત અને વ્યવસાયિક જીવનનો પુષ્કળ અનુભવ ધરાવે છે, સમાજને તે અનુભવોને વધુ સારી આવતીકાલ માટે ચેનલાઈઝ કરવાની જરૂર છે. તેઓ આવનારી પેઢીઓ માટે મહત્વપૂર્ણ પેઢીગત કડી પ્રદાન કરી શકે છે. તે મોટા પાયે પરિવારો અને સમાજને સમર્થન અને સ્થિરતા પ્રદાન કરે છે. સંયુક્ત પરિવારોમાં દાદા-દાદી તેમના પ્રારંભિક વર્ષોમાં યુવા પેઢીમાં મૂલ્યો અને નૈતિકતાના સ્થાનાંતરણ માટે નિર્ણાયક કડી પ્રદાન કરે છે, જેનાથી વધુ સારા માનવીઓ અને જવાબદાર નાગરિકોના ઉછેરમાં યોગદાન મળે છે. વરિષ્ઠોના યોગદાનને સ્વીકારવાથી આપણને વધુ વય-સમાવેષી સમાજ બનાવવામાં મદદ મળશે જે એક પેઢીને બીજી પેઢી સામે ન મૂકે. તેઓ તેમની આંતરદ્રષ્ટિ અને સમજણ દ્વારા પરિવારની અંદર અને બહાર બંને સામાજિક તણાવને હળવો કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી શકે છે. વૃદ્ધ વ્યક્તિઓની સંભાળ માટે, આપણે પહેલાથી અસ્તિત્વમાં રહેલી સામાજિક સપોર્ટ સિસ્ટમ્સ/પરંપરાગત સામાજિકની સુરક્ષા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ.

કુટુંબ અને સગપણ, પડોશી બંધન, સમુદાય બંધન અને સમુદાયની ભાગીદારી જેવી

વિકાસના તબક્કા-1 : પુષ્કાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા

સંસ્થાઓને પુનર્જીવિત કરવી જોઈએ અને સગાંઓએ વૃદ્ધ નાગરિકો પ્રત્યે સંવેદનશીલતા દાખવવી જોઈએ. ઘણા પરિબલોને કારણે વૃદ્ધાવસ્થામાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓમાં વધારો થયો છે. જાગરૂકતાનો અભાવ, વૃદ્ધો માટે નબળી માનસિક આરોગ્ય સેવાઓ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સાથે જોડાયેલ કલંકના કારણે ઘણા લોકો મદદની જરૂર છે જેઓ તેને શોધી શકતા નથી. એક સમાજ તરીકે આપણે એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે એકસાથે આવવાની જરૂર છે કે આપણી વરિષ્ઠ પેઢી માનસિક સ્વાસ્થ્યની સ્થિતિની સારવાર અને નિવારણમાં મદદ કરવા માટે જરૂરી કાળજી મેળવી રહી છે.

16.10 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. પ્રારંભિક પુષ્કતા વિશે લખો.
2. વૃદ્ધ વ્યક્તિઓ માટે સંકલિત કાર્યક્રમ (IPOP) નો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય શું છે ?
3. વૃદ્ધો દ્વારા સામનો કરવામાં આવતી કોઈપણ ચાર સામાજિક સમસ્યાઓનો ઉલ્લેખ કરો.

મોડલ પ્રશ્નો

1. પ્રારંભિક પુષ્કાવસ્થાના લક્ષણો સમજાવો.
2. વૃદ્ધોને કઈ શારીરિક સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે ?

16.11 ચાવીરૂપ શબ્દો :

અર્લી એડલ્ટહુડ

પિતૃત્વ

વિધવા

વૃદ્ધાવસ્થા

સિન્ડ્રોમ

16.12 તમારી પ્રગતિ તપાસો

1. જવાબ: પ્રારંભિક પુષ્કાવસ્થા આશરે 20 થી 40 વર્ષની વય વચ્ચે થાય છે. પ્રારંભિક પુષ્કાવસ્થામાં, વ્યક્તિ થોડી ઊંચાઈ અને વજનમાં વધારો કરવાનું ચાલુ રાખી શકે છે. આંતરજાતીય બદલાવો પણ ચાલુ રહે છે, પરંતુ તેની અસરો તેના કરતા ઓછી ઉચ્ચારણ છે. કિશોરાવસ્થા દરમિયાન. શારીરિક વિકાસની દ્રષ્ટિએ, આ સમયગાળો સૌથી ઓછો નાટકીય છે. વ્યક્તિગત અને આર્થિક સ્વતંત્રતા થાય છે. નવા કાર્ય તરફ ઓળખ અને શોધ, જીવન આ તબક્કે અહીંથી શરૂ થાય છે.
2. જવાબ: વૃદ્ધ વ્યક્તિઓ માટેના સંકલિત કાર્યક્રમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય આશ્રય, ખોરાક, તબીબી સંભાળ અને મનોરંજનની તકો વગેરે જેવી મૂળભૂત સુવિધાઓ પૂરી પાડીને વૃદ્ધ વ્યક્તિઓના જીવનની ગુણવત્તામાં સુધારો કરવાનો છે.
3. જવાબ:
 - ચોક્કસ રોગોનું જ્ઞાન.
 - નાણાકીય સહાયનો અભાવ.

- ઈમરજન્સી રિસ્પોન્સ ઈન્બાસ્ટ્રક્ચરનો અભાવ.
- ઝડપી સામાજિક-આર્થિક પરિવર્તન.
- સોબતનો અભાવ.

16.13 સંદર્ભ અને સૂચન કરેલ વાંચન

- હરલોક, એલિઝાબેથ, બાળ વિકાસ, હૃદયી આવૃત્તિ, આંતરરાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થી એડ, મેકગ્રા હિલ પબ્લિશિંગ કો, યુએસએ, 1988
- ન્યુમેન અને ન્યુમેન, જીવન દ્વારા વિકાસ. યુએસએ: થોમસન વેડ્સવર્થ, 2003.
- શ્વેબેલ, એન્ડ, આઈ. હાર્વે, એ. બારોકાસ. વ્યક્તિગત ગોઠવણ અને વૃદ્ધિ. યુ.એસ.એ.: Wm. સી. બ્રાઉન પબ્લિશર્સ, 2000.
- <https://gcwgandhinagar.com/econtent/document/1587462621W4-L3%20-%20Script%20%20-%20%20Young%20adulthood%20-%20પારંભિક%20પુખ્ત વય%20.pdf>
- <https://www.pearsonhighered.com/assets/samplechapter/0/2/0/5/0205748597.pdf>
- <https://www.lifeline24.co.uk/medical-conditions/>
- <https://elearningindustry.com/8-important-characteristics-of-adult-learners>
- <https://study.com/academy/lesson/physical-psychological-and-emotional-changes-in-adults.html>
- https://web2.aabu.edu.jo/tool/course_file/lec_notes/1001242_Adulthood%20Age%20Group%20GD.pdf
- <https://www.slideshare.net/mikeymarshal/mikey-44101620>
- <https://www.adityabirlacapital.com/healthinsurance/activetogether/2019/08/23/dos-and-donts-of-senior-mental-health/>
- <https://www.asccare.com/health-concerns-for-seniors/>